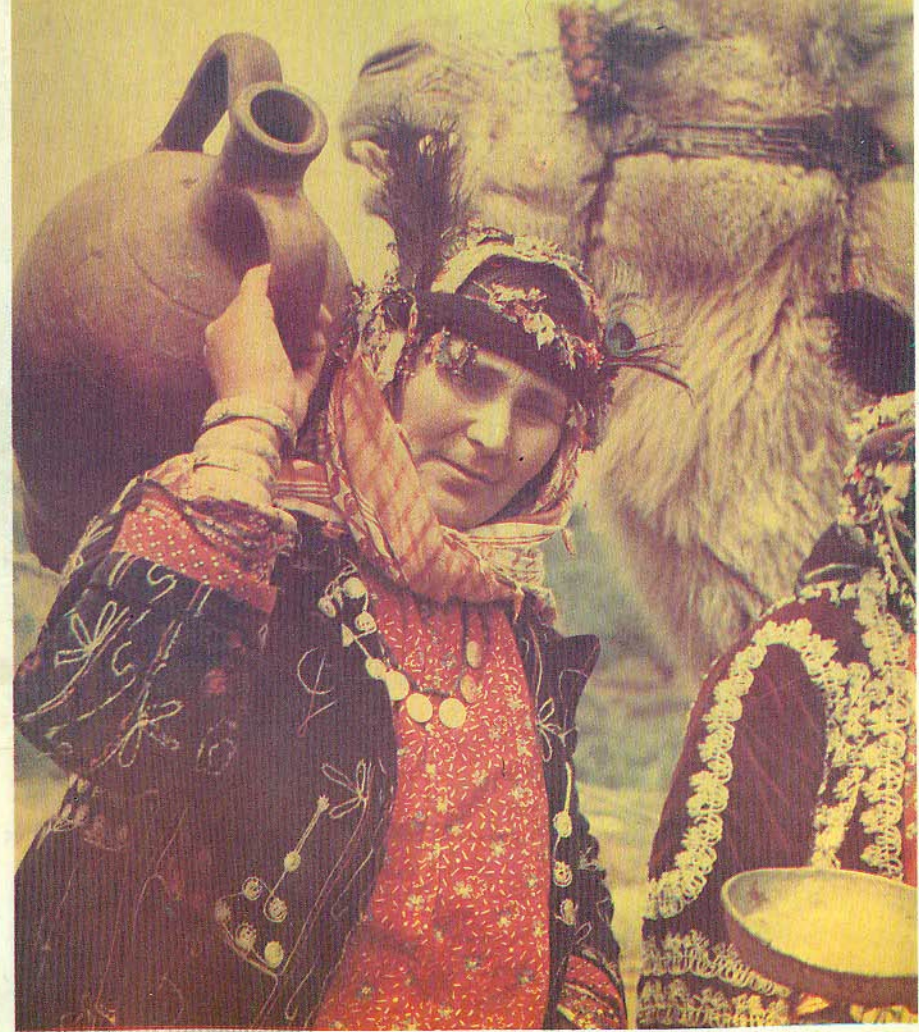

YÖRÜKLER

Prof. Dr. Mehmet ERÖZ

Prof. Dr. Mehmet ERÖZ

YÖRÜKLER

Milli Nu.: 91-34-Y-0147-84
ISBN : 975 - 498 - 044 - 6

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI VAKFI

İSTANBUL-1991

YÖRÜKLER

Prof.Dr. Mehmet ERÖZ

1930 yılında Söke'de doğdu. İlk ve Orta tahsilini, Söke ve Aydın'da; yüksek tahsilini İstanbul'da tamamladı. Yedek subaylığını, süvari olarak, Kars'ta yaptı. Özel teşebbüste çalıştı ve Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. de bir yıl süre ile müfettiş muavinliğinde bulundu. 1961'de, İÜ. İktisat Fakültesine asistan olarak girdi. 1965'de "Yörüklerin İktisadî ve İctimaî teşkilatı" isimli tezini vererek, doktor oldu. Bir buçuk yıl kadar İngiltere'de kaldı, bilgi ve görgüsünü arttırdı. 1971'de "Marxizm-Leninizm ve Tenkidi" isimli tezi ile doçent ve 1977'de "Türkiye'de Alevilik ve Bektâşilik" tezi ile profesör oldu.

Evli ve iki çocuk babası idi. 20 Haziran 1986'da ebediyete intikal etti.

Prof.Dr. Mehmet ERÖZ

YÖRÜKLER

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI VAKFI
İSTANBUL 1991

ISBN : 975-498-044-6
Milli Nu : 91-34-Y-0147-84

BU ESER

Bakanlar Kurulunun 20.7.1980
tarih ve 8/1307 sayılı kararıyla kamu yararına
hizmet verdiği kabul edilerek vergi
muafiyeti tanınmış olan
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI VAKFI
nın yayınıdır.

Her hakkı mahfuzdur.
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI VAKFI'nin
müsaadesi olmaksızın tamamen, kısmen
veya her hangi bir değişiklik yapılarak
iktibas edilemez.

Haberleşme Adresi : P.K.94 - 34471 Aksaray-İSTANBUL
Telefon : 511 10 06-511 18 33

Dizgi, Film, Grafik, Montaj, Kapak baskı: Türk Dünyası
Araştırmaları Vakfı Baskı ve Baskıya Hazırlama Tesisleri

İç Forma Baskı : Renk-İş Ofset

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
GİRİŞ	9

BİRİNCİ KISIM

TÜRK GÖÇEBELERİNDE İÇTİMAİ MÜESSESELER

I- Orta Asya ile Anadolu Aşiretleri Arasında Etnik Rabıta	15
II- Dini Bakımdan Orta Asya ile Rabıta	25
III- Türk Göçebelerinde Dil Müessesesi	35
IV- Türk Göçebelerinde İçtimaî Teşkilat ve Sosyal Sınıflar	40
V- Türk Göçebelerinde Aile Müessesesi	51

İKİNCİ KISIM

TÜRK GÖÇEBE EKONOMİSİ

I- İktisadi faaliyetlerin Tasnifi ve Göçebe Ekonomisi	67
II- Türklerde Yerleşik Hayat ve Göçebelik	73
III- Türk Göçebelerinde Mesken	92
IV- Türk Göçebelerinde İktisadî Zihniyet	117
V- Türk Göçebelerinde İstihsal	125
VI- İstihdam	194
VII- Türk Göçebelerinde Mübadele	198
VIII- Türk Göçebelerinde İstihlâk	209
IX- Türk Göçebelerinde Mülkiyet	218

- X- Türk Göçbelerinin Memleket Ekonomisine
Münakale ve Diğer Sahalardaki Hizmetleri 224
- XI- Türk Göçbelerinin Vergi Mükellefiyetleri 229

ÜÇÜNCÜ KISIM

TÜRK GÖÇBELERİNİN İSKÂNİ

- I- İskan Hakkında Umumi Malumat 239
- II- Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları
Zamanında İskan Politikası 240
- III- Osmanlılarda İskan Siyaseti 244
- IV- Cumhuriyet Türkiyesinde İskân Siyaseti 260
- BİBLİYOGRAFYA 281
- RESİMLER 289

ÖNSÖZ

Aramızdan çok erken ayrılan, aziz dostum, kıymetli kardeşim Prof.Dr.Mehmet ERÖZ'ün, dağ dağ, yayla yayla dolaşarak hazırladığı bu eseri basmaktan büyük şeref duyuyoruz.

Prof.Dr. Mehmet Eröz'ün uzağında veya yakınında bulunanlar onun nasıl bir ciddi ilim adamı olduğunu, nasıl bir tavizsiz ülkücü insan olduğunu, kalbinin nasıl temiz ve her hücresinin nasıl TÜRK LÜK aşkı ile dolu olduğunu çok iyi bilirler.

İlim ve Türklük aşkını birleştirerek hazırladığı bu kitap bir "Doktora tezi"dir. Teorik ve tatbiki bir çalışmadır. Mehmet Eröz bu tezle Anadolu Yörüklerinin sevgilisi olmuştur. Halâ Söğüt'te veya tek tük yaşadıkları yaylalarda rastlanır ve üniversiteden konuşulursa onun adı anılır, hâli sorulur ve öldüğü söylenince samimi ve gerçek bir yas başlar.

Bu tezin hazırlandığı tarihten bu yana yirmibeş kadar yıl geçti. Bu çeyrek asır içinde Türkiye'nin iktisadi ve sosyal bünyesinde ve fiziki çehresinde çok büyük değişiklikler meydana geldi. Bu değişiklikleri, en fazla yörüklerin yaşayışında bulmak kabildir. Artık yörük sadece tarihi bir ad olarak kalmıştır. Ben yörüğüm diyenler,

hepimizin bir zaman yörük olduğunu unutmuşlardır. Çünkü onlar da artık yaylalarla ovalar arasında gidip gelmiyorlar, onların da develeri atları yerine otomobilleri kamyonları vardır. Buz gibi suyu pınarlardan değil buzdolaplarından içiyorlar... Bu sebeple bu kitap ayrı bir değer taşıyor ve konu üzerinde çalışacak olanlara çok mükemmel mukayese imkânları bahsediyor. Tezin arkasında yer alan çoğu solmuş sararmış resimlerin, basılması mümkün olmayanları hariç, hepsini neşrettik. Bu resimler sadece hatıra değeri değil bana göre, yukarıdaki sebeple ilmî bir değer de taşıyor.

İlim adamlarımızın, münevverlerimizin ve öğrencilerimizin bu kitabı zeokle okuyacaklarını ümit ediyoruz.

Sevgili kardeşimiz Mehmet ERÖZ'e de Allah'tan gani gani rahmet ve bütün sevenlerine tekrar başsağlığı diliyoruz.

Prof.Dr.Turan YAZGAN

GİRİŞ

Beşeriyet, on binlerce yıldır en iptidaisinden, en mükemmel ve mudiline kadar, birçok iktisadi, içtimai ve siyasi organizasyonlara sahip olmuştur. Bunları tedkik eden müelliflerin bize verdiği malûmat gösteriyor ki, iktisadi hayat ve istihsal vasıtaları o cemiyetin rengini taşımaktadır. Avcılık, çiftçilik, çobanlık v.s. den biriyle maişet temin eden cemaatin, içtimai ve siyasi müesseseleri de bu hayat tarzına intibak ve istinat ediyor. Mesken, beslenme sistemi ile aile, hukuk, din, ahlâk gibi içtimai müesseseler, iktisadi organizasyonun bir neticesi oluyor.

Fakat bu ifadelerimizle monokozal (teksebepli) bir izaha taraftar olduğumuz anlaşılmasın. İstihsal vasıtalarını mutlak bir illet olarak gören ve tarihi vetireyi diyalektik bir izahla bu illete bağlayan, mutlakçı-sert görüşe taraftar değiliz¹. "Bu neviden bir taraflı zihniyetin ilmî içtimaiyat için aynı derecede tehlikeli olacağını ayrıca düşünmek lâzımdır. Tabiat kanunlarının bile ihtimalî seciyesinden bahsetmek lüzumunun duyulduğu, rölâivist görüşün müsbet ilimlerdeki tesirlerinden bahsedildiği bir çağda kraldan ziyade kralcı kesilip, içtimai realiteye hâkim olduğu iddia edilen kanunların zaruriliği katilerisürülemez"².

Büyük dinler, içtimai mefkûreler bilâkis iktisadi şartlar üzerinde müessir olmuştur. Orta Çağ Avrupa'sının zulmetini yıkan Rönesans ve Bacon'ın ve sonra Descartes'in getirdiği ilmî zihniyet, ümanizm bugünün ileri garp tekniğini ve modern iktisadını hazırlamıştır. Bu zihniyet değişikliği neticesinde büyük sınaî inkılâp doğmuştur. Bununla şunu demek istiyoruz: "Cemiyette her istihsal tarzına bir siyasi yapı ve bir hukuki rejim karşılıktır: Tufeyli iktisada

1 Bu hususta bk.Prof.Dr.Z.F.Fındıkoğlu, Karl Marx, İst.962, Sf.92, 104 ve

Prof.Dr.Hilmi Ziya Ülken, İktisadî Sosyoloji, Sosyoloji Dergisi, sayı 3, 1945-46.

2 Prof.Dr.Z.F.Fındıkoğlu, İçtimaiyat, İst.947, Sf.42.

*karşılık fratri şeklindeki siyasi kuruluşu, çoban ve yarı çiftçi istihsaline karşılık köle işletmesine dayanan site yapısını, feodal istihsale karşılık derebeylik rejimini, büyük endüstri istihsaline karşılık demokratik millî rejimi görüyoruz. Her istihsal tarzı kendi üzerinde kurulan siyasi ve hukuki yapıya tesir ettiği gibi, bu siyasi ve hukuki rejimler de kadroladıkları istihsal tarzı üzerine tesir ederler*¹.

Sert bir determinizm yerine, rölâivist bir izah tarzı, karşılıklı sebep ve netice münasebetleri içinde türlü faktörlere yer veren bir görüş, tercihe şayandır. Birçok maddi ve manevî âmiller cemiyetlerin hamurunda mayalık etmektedir. Bunu kabul etmemekle, Durkheim'in cemiyet'te gördüğü ilâhî sıfatı, diğer bir tek illette, meselâ istihsal vasıtalarında görmüş olacağız ki, *"O zaman cemiyet iklimden, avarız tabiiyeden, uzviyetten, irkî seciyelerden, ruhî has-salardan tamamile müstakil, kendine has bir mevcudiyet ve hak sahibi bir realite olarak gözönüne alınacaktır"*².

Bu hüküm istihsal vasıtalarına da teşmil edilebilir. Durkheim'in sistemine sosyoloji yerine sosyolojizm dendiği gibi, bu türlü marksist izah tarzına da aynı isim verilebilir. İleriki bahislerde izah edeceğimiz gibi, Türklerin göçebe hayatını ve istihsal nev'ini tabii, coğrafi, iktisadi zaruretler kadar, dünya görüşü, nomadik hayata karşı aşk derecesindeki bağ, diğer kavimlere üstün olma arzusu, yiğitlik, cengâverlik gibi manevî faktörler de tâyin etmiştir. Bütün bu manevî faktörlere Töre deniyor. Ziya Gökalp'e göre eski Türklerin göçebelikleri ile Töreleri arasında karşılıklı sebep-netice münasebeti vardı. *"Göçebelikleri törelerinden ve törelere de göçebeliklerinden feyz alıyordu"*³. Eski Türkler, aynı göçebe kültürü içinde, aşırî bünyeden imparatorluklara kadar türlü siyasî idarî organizasyonlara sahip bulunmuşlardır. Eğer mutlâk şekilde iktisadi organizasyon diğer müesseseleri tâyin edebilmiş olsa, clan seviyesi aşılmayacak bir (Cengiz Yasası), bir (Timur Tüzükâtı) meydana gelebilecek, büyük devletler kurulamayacaktı. Yahut ta büyük şehirler tesis edip, meskûn bir hayat içinde, behemehal ziraat ve ticaretle iştigal gerekecekti.

Bu mülâhazaların ışığında, içtimai şe'niyeti, sosyal realiteyi

1 Prof.Dr. Ülken, a.g.makale, sf.22.

2 Prof.Dr. Fındıkoğlu, a.g.eser, Sf.47.

3 Z.Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi, Sf.15 Kanaatımızca Z.Gökalp, Durkheim'den birçok hususlarda mülhem olmasına rağmen, eski Türk Cemiyeti hakkında yukarıdaki görüşüyle, onun Sosyolojizm'inden kendisini sıyrılmıştır. Bir bakıma Türk Sosyolojisinin kurucusu sayılabilecek bir mütefekkeri körü körüne Durkheim'i taklit etmekle suçlandırılana, buna benzer bir çok misal bulunup gösterilebilir.

bütün olarak görmek lâzım geldiğine inanıyor, tezimizin ana konusu Türklerin Göçebe Ekonomisi olmakla beraber, içtimai müesseselerin de bu iktisadi hayat üzerinde söz sahibi olduğunu düşünüyoruz. İktisadi hadiseleri diğer müesseselerden tecrit edip incelemenin sıhhatine inanmıyoruz. Bu yüzdendir ki Türk göçebelerinin içtimai-iktisadi hayatını ayrılmaz bir bütün olarak ele almak ve bunu zaman ve mekân itibarile bölmeksizin tarih ve hal içinde imkân nisbetinde birlikte gözden geçirmeği gaye edindik. Bu usul, tarihi metoda uygun olduğu gibi, içtimai-iktisadi bir tedkiki zaman ve mekân itibarile kesilme ve bölünmelerden kurtaracaktır.

Tezin ilk kısmında tarihi Türk Göçebeliği ile halihazır Anadolu Türk göçebeliği arasındaki münasebeti, benzerlik ve ayrılıkları, kaybolmuş veya devam etmekte olan kültür değerlerini içtimai müesseseler bakımından ele alacak, ikinci kısımda teze gövdelik eden ekonomik hayatlarını inceleyeceğiz. Son kısım ise geçmiş ve halihazır iskân siyasetinin tahlil ve tenkidine tahsis olunmuştur.

Bir makalede, Orta Şarkta aşırî cemiyet-Société nomadique'lerin nasıl mühim olduğu belirtilerek, ecnebi devletlerin bu aşiretleri arasına istismarından misaller verilerek, Türk cemiyetinin içtimai tekâmülü içinde çoktan hayatiyetlerini kaybetmiş buldukları zikrediliyor. Filhakika Türk Göçebeliği son günlerini yaşamaktadır. Onun sahip bulunduğu maddi ve manevî kültürü yakından tanımının, buhranlar içinde bulunan Türk Kültürü ve istikbali bakımından taşıdığı ehemmiyeti idrak ederek bu mevzuu ele aldık. Bu kısımda bugünkü göçebelerle, Orta Asya göçebeleri ve yerleşik Türk halkı arasındaki münasebeti gösterecek, içtimai bir entegrasyonun varlığını isbata çalışacağız.

İkinci kısımda, tarihî seyir içinde Türk göçebe iktisadiyatının iktisat ve ekonomik sosyoloji zaviyesinden taşıdığı ehemmiyeti göstereceğiz. Kapalı ekonomi hayatı yaşamayan, her devirde millî ekonomiye entegre olan göçebeleri, iktisaden de tanımayı deniyecek ve millî ekonomiye modern usullerle temessüllerini inceleyeceğiz.

Üçüncü kısımda ise, günden güne iskân olmakta bulunan yö-rüklerin, kendi başlarına vâki yerleşmelerindeki tesadüflüğün, millî ekonomi bakımından mahzurlarını gösterecek, millî ve içtimai bir politikaya, temel prensiplere dayanmayan iskân siyasetimizi bu

1 Prof.Dr.Fındıkoğlu, Ortaşark ve Aşiretler, Yeni İstanbul 29/VII/1957.

vesile ile tahlil ve tenkide tâbi kılarak, müstakbel iskân politikamıza bir mum ışığı tutmuş olacağız.

BİRİNCİ KISIM: Türk Göçebelerinde İçtimaî Müesseseler

I- Orta Asya ile Anadolu Aşiretleri Arasında Etnik Rabıta:

Biz bu bahiste sadece Anadolu'daki Türk Aşiretlerinden (Yörük-Türkmen) bahsedecek, Orta Asya ile kavmi bağlarını tetkik edeceğiz. Kürt Aşiretlerini ileride tetkiki düşünüyoruz. Fakat, Türkmen Aşiretlerinin Kürtleşmesi vakiasına kısaca temas edeceğiz.

Hicri ikinci asırda İçel havalisine¹, Malazgirt zaferinden sonra bütün Anadolu'ya Türkmen aşiretleri, fetih heyecanı, yeni yurtlar bulma hevesiyle akmağa başladılar². "Moğollar'ın zuhurundan evvel ve sonra Anadolu'ya gelen birçok Türk aşiretleri, iskân edildikleri yerlerde kendi isimleri ile köyler teşkil etmişler, evvelce yaşadıkları yerlerdeki birtakım köy, dağ nehir adlarını geldikleri sahalara da getirmişlerdir"³ yirmi dört Oğuz boyunun oymak ve aşiret adını almış binlerce köy mevcuttur⁴. Burada bir kaç misal vermekle iktifa edeceğiz (Dağ, Nehir, Yayla v.s. isimleri) Akdağ, Aladağ, Tanrıdağı, Karadağ, Uludağ, Karacadağ, Alıdağı, Aksu, Gökso, Karasu, Göktepe, Sarıkamış, Horasan, Sorkun, Anay, Barcın, Balgasun...İlh Orta Asyada da, Anadolu'da da bulunmaktadır⁵.

Türkmen aşiretleri bütün Anadolu'yu Türkleştiriyorlardı. "Abû al-Fida'nın, her halde Moğol istilâsından evvelki devre ait olarak naklettiği bir rivayete göre, Antalya şimâl-i garbisinde, Denizli Dağlarında ve civarında yâni Menderes Havalisinde 200000 Çadır Halkı Türkmen yaşıyordu. Her halde XII.ci asır sonunda Anadolu'nun garb sahaları ve sahil memleketleri müstesna olarak şimâli Suriye'de, Irak ve Elcezire'de, İran ve Azerbaycan sahalarında olduğundan daha kesif-büyük bir Türk kitlesi tarafından vâsi nisbette Türkleştirildiği söylenebilir...İlkhan Argun zamanında (1284-1291) Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenleri'nin kesif bir kitle hâlinde Orta Asya'dan şarki Anadolu ve Azerbaycan'a"⁶ naklolunmasıyla, Anadolu'nun

1 Prof.Dr.Faruk Sümer, Çukurova Tarihi, Ankara 1964 (Ayrıbasım), Niyazi Ramazanoğlu'nun yazıları.

2 Prof.Fuad Köprülü, Osmanlı Devletinin Kuruluşu, Ankara 1959.

3 Prof.Fuad Köprülü, Osmanlı Devletinin Kuruluşu, Ankara 1959. Sf.40. Bu hususta ayrıca Bk.H.Nihal-Ahmet Naci Anadolu'da Türklere Ait yer isimleri, Türkiyat Mecmuası, cilt: II, 1926. Fehmi Aksu, Isparta ili yer adları, M.Mesud Koman, Konya Vilâyeti Yeradları, Konya.

4 Ege bölgesine ait neşredebimiz makalede geniş malûmat vardır.

5 1962 Hollanda'da toplanan (Beynelmîl Onomastik Kongresine) gönderdiğimiz rapordan.

6 Prof.F.Köprülü, a.g.e Sf.42,43.

Türkleşmesi mümkün oldu.

İbni Sa'îd Al-Mağribî'nin Moğollar zamanında yazdığı bir coğrafya kitabında "Anadolu Türkmenleri hakkında mühim kayıtlar vardır. Bunlara göre Denizli ve Menderes havzasında 200.000 hane

Türkmen ve Kastamonu ile Ankara arasında vaki 30.000 hane Türkmen yaşamıştır; Uludağ (Keşiş) dan Tarsusa kadar uzanan garbî Anadolu dağ muntakaları bu eserde tesmiye olunmuştur"¹.

Yörüklerin, Türkmenlerin antropolojik vasıflarının Orta Asya Oğuzlarınıninkine uyduğunu anlıyoruz².

Doğan çocuğun kafa şeklini bozma bakımından da Yörükler Orta Asya'ya bağlıdır. "Etnik bir hususiyet olmak üzere kafa şeklini bozma (Déformation craniénne)nin mevcudiyetini kaydetmek icabeder. Yürükler, çocuk doğduğu günden itibaren alınlarını yasıltmak maksadı ile Kaş kemerleri üzerinden ve kulakların üst hizasından kafa arkasında düğümlenmek üzere bağlanan bir çeki ile çocuğun başını sıkıca çemberlerler. Bu hal hakikaten yürüklerde Fronto-Occipital yani önden arkaya bir meyli temin etmektedir. Yörüklerde mevcut bu hali bize Von Luschan da haber vermektedir. Bundan başka Dingwall de kafa Deformationları hakkındaki eserinde yürüklerde mevcut bu vakıadan bahsetmektedir"³.

Kendilerine sorduğumuzda adet edindiklerini, görenek, olduğunu çocuğun kafasının yuvarlakca, daha güzel şekle girdiğini söylediler. Kazakların aynı şeyi yaptıklarını kendilerinden öğrendik. Eberhard, Çin kaynaklarına dayanarak, Orta Asya'nın eski halklarında, eski Korelilerde ve bugünkü şimali Çinlilerde bu âdetin bulunduğunu söylüyor⁴.

Hülâsa "Tarihi menbalarda (siyah libaslı, kızıl bökrü, ayakları çarıklı) olarak tavsif edilen bu göçebe Türkmenler'le Mogoi hakimiyeti devrinde Karamanoğlu'nun maiyyetinde Konya'yı istilâ eden Türkmenler, hattâ XIII.cü asırda Horasan'da Selçuk imparatoru Sancar'a isyan eden Türkmenler, aynı içtimai tipi temsil eder"⁵.

- 1 Prof.Dr.Z.V. Togan Umumi Türk tarihine giriş, Cild, I, İst.946, Sf.188.
- 2 Bk. Faruk Şümer, X.Yüzyılda Oğuzlar, Sf.130. Doç.Dr. Bahaeddin Ögel, İslâmîyetten Önceki Türk Kültür Tarihi, Ankara, 1962, sf.128-130. Prof.Dr. Sadi İrmak Türk ırkının Biyolojisine Dair Araştırmalar, Kan Grupları ve Parmak izleri ikinci Türk Tarih Kongresine sunulan tebliğ, İst.943.
- 3 Kemal Güngör, Cenubi Anadolu Yürüklerinin Etno-Antropolojik Tedkiki, Ankara, 1941, Sf.27-30.
- 4 Eberhard, Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbî Asya Halklarının Medeniyeti, Türkiyat Mec. VII-VIII, sf.133-138, 167.
- 5 Prof.Köprülü, a.g.e sf.49.

Bu girizgâhtan sonra şimdi de Oğuz, Türkmen, Yörük kelimelerinin manalarını açıklayarak hepsinin de aşağı yukarı aynı olduğunu isbata çalışacağız.

Oğuz ve Türkmen: Bu iki kelimeyi izahta müellif ve müverrihler muhtelif faraziyeler ileri sürerlerse de, esasta birleşirler: Oğuz ve Türkmen aynı Türk şubesinin adıdır. Yalnız Prof.Kafesoğlu ayrı bir görüş ileri sürmüştür. Ona göre Kök-Türk tabiri nasıl belli bir kabilenin adı olmayıp siyasi bir terim ise, Türkmen tabiri de, aynı manada olmak üzere, Karlukların en kudretli zamanlarında kullandıkları siyasi bir terimdir. IX. asırda Kök Türk kelimesinin ifade ettiği tarihî vâkıa artık maziye mal olmuş, cihanşümül hakimiyet sona ermiş, siyasi Türk birliği dağılmış olduğu için bir yandan Uygurlar, bir yandan Oğuzlar gibi diğer Türklerle hasım vaziyette olan Karluklar tarafından Kök Türk tabiri şüphesiz kullanılmıyacağı cihetle, Karlukların, onun yerine aşağı yukarı benzer bir mefhumu alem olarak, Türkmen tabirini ikame ettikleri anlaşılmaktadır¹. "Son araştırmalara göre Karluklar, Çu, Talas, Yedisu bölgesine hâkim buldukları en kuvvetli devirlerinde (XI.asrın ilk yarısı) kendilerine siyasi bir isim olarak, aynı zamanda Türkmen diyorlardı"² diyerek ve Kaşgari'nin "Karluklar Oğuzlar'dan ayrı, fakat onlar gibi Türkmendirler (Divan, I, 473)" şeklindeki beyanına dayanarak, yukarıdaki hükme varmıştır.

Oğuz ve Türkmen kelimelerinin aynı Türk şubesini ifade ettiğini söyleyen müellifleri de iki üç gruba ayırabiliriz. Prof.Z.V.Togan Oğuzları göçebe, Türkmenleri yarı göçebe olarak kabul etmektedir. "Şikâri'ni Karamanlar tarihinde pek vazıh olarak gösterilen (Oğuz) ve (Türkmen) farkı'nın, yani Oğuzların bu iki zümreye inkısamı keyfiyetinin daha Selçuklular zamanında mevcut olduğu, o zamana ait kayıtlardan da istihraç edilebilmektedir. Mahmut Kaşgari ve El-Bîrûnî gibi eski müelliflerin eserlerinden anlaşıldığı veçhile, (Türkmen) daha ziyade, medenî kavimlere komşu olarak oturan ve kısmen ziraatle de meşgul olan yarı yerleşik oğuzlar ile Karluk ve Khalaç'lara itlâk olunmuş, yine Mahmut Kaşgari'ye göre, Oğuzlar kendi memleketlerinde (harplere ve göçlere iştirak etmeyen tenbelve bırakılmış) zümrelere (cins) (yatk) demişlerdir. Şimdi Kazaklar da bu nevi köylülere (catak) (yani yatak) diyorlar. Oğuzlar Türkmenlere de

- 1 İbrahim Kafesoğlu, Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti, Jean Deny Armağanı'dan ayırması, 130-132.
- 2 İbrahim Kafesoğlu, Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti, Jean Deny Armağanı'dan ayırması, 130-132.

böyle bir (yatak) nazariyle bakmış olsalar gerektir. Herhalde (Oğuz) sözü göçebe hayata sadakatı tamamiyle muhafaza eden kabilelere itlak olunmuştur"¹.

Diğer görüş, Oğuzlardan müslüman olanlara (Türkmen) denildiğini ileri sürer. F.Köprülü bunlardan biridir. Memleketimizde ise, F.Köprülü'nün görüşü klâsik bir değer kazanmıştır. Köprülü vaktiyle, Divânü Lûgat'e dayanarak, Türkmen adının Oğuzlar'dan Müslüman olan gruplara verildiğini söylemiş² ve filhakika bu görüş, daha sonra meydana çıkan Şerefüz-Zamân-ı Mervezi'nin tabâ-yiü'l-hayavân'ındaki satırlarla aynen teyit edilmiştir³. Mervezi'den önce, Türkmenlerden bahseden ilk İslâm müellifi El-Mukaddesî (X.asrın 2.yarısı) onları İslâmiyeti kabul etmiş kütteleler olarak göstermişti.. Kâşgarlı Mahmud da Türkmen ile Oğuz'u çok yerde birlikte kaydetmektedir: Türkmâniyetül-Guzziye, beyne't-Türkmâniyeti'l-Guzziye, bi't-Türkmâniyeti'l-Guzziye, butûnü'l-Guzziyeti'l-Türkmâniye⁴.

"Vámbéry'e göre, kelime Türk ile (men'den terekkip etmiştir ve (Türklük, Türkler) demektir. Zira men türkçede toplayıcı isimler vücuda getiren bir ektir"⁵.

J.Deny Türk dili grameri adlı meşhur eserinde, türkçedeki -men-man ekinin, kocaman (énorme), karaman' trés brun, şişman obése, enflé, v.b. sözlerinde görüldüğü üzere, birleştiği kelimeye augmentatif (mübalâğa, fazlalık, büyüklük, üstünlük) manası verdiğini tesbit ile, Türk ve -meh'den mürekkep Türkmen tabirinin de koyu Türk, halis kan Türk (turc pur sang) manasına geldiği neticesine varmıştır...J.Deny'nin yaptığı izah Gy. Németh, V.M.norsky, Gy.Moravcsık taraflarından isabetli görülmüş, nihayet son yıllarda O.Pritsak tarafından tekrarlanmıştır.

- 1 Prof.Togan, a.g.e. Sf.187.
- 2 İlk Mutasavvıflar, 1919, 152; a.müell. Türkiye tarihi, 1923, 135, A.Müell Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mcc. I (1931), 227; a.müell.Belleten 27 sayı, 261.
- 3 "Oğuzlar Türklerin büyük boylarındandır ve 12 kabiledir; bir kısmı şehirlerde, bir kısmı saharalarda otururlardı. İslâm ülkelerine komşu oldukları zaman bazıları Müslüman oldu ki, bunlara Türkmen derler" Tabâ-yiü'l-Hayavân Minorsky neşri, 1942 metin 18, ing. terc.29.
- 4 A.T. Battal: TM XI (1954), 77.78
- 5 Prof. Kafesoğlu, O.g.Makale sf.128.
- 6 Prof. Kafesoğlu, O.g.Makale sf.128.

Németh, M.Th.Houtsma'ya istinaden¹ Türkmenlerin eski adları Oğuz yerine Türkmen ismini aldıklarını, bir aralık XII.asır başlarında, Oğuz ve Türkmen adını müştereken kullandıklarını beyan etmekte², V.Minorsky bir eserinde: Oğuzlar umumiyetle Türkmen adı ile tanınmıştır, demektedir³, Pritsak, bir kısım Türklerin tarihi kaynaklarda Türkmen yahut Oğuz isimleriyle göründüklerini ve (Oğuz Yabgusu) devletinin Oğuz ve Türkmen gibi çifte ad altında bir siyasî birlik teşkil ettiklerini bildirmektedir⁴.

Hammer de Neşri'ye dayanarak, Müslüman olan Oğuzlara Türkmen denildiğini söylüyor: Oğuzlar, Türkistan da ve Seyhun ve Ceyhun arasındaki memlekette sakin ve ekseriya İran'ın hüsvrevleri ile ve Arap Hulefasile muharibdiler. İrtihal-i Peygamber-i İslâmdan ancak üçyüz elli sene sonradır ki, Dağhan, akabinden Salur ve onunla birlikde iki bin aile din-i Muhammedîye kabul eylediler. Salur bu andan itibaren Çanak yahut Karahan namını alarak kendi kavmine de henüz putperest olan Türklerden temyiz için Türkmen⁵ ismini verdi"⁶.

İlk defa "Onuncu asrı milâdiye ait eserlerde görülen bu kelimenin asıl ve menşei bugüne kadar halâ hal olunmamıştır"⁷ diyerek Barthold, bu hususta bir hükme varmanın zorluğunu belirtmiş oluyor.

Ziya Gökalp (Türkman) ve (Türkmen) tefriki yapıyor. Türkmenler, (Salur Karahan) ve (Çanakhan), (Satuk Buğra) ve (İlikhan) adlarını da taşıyor bir hakaniye devleti hükümdarının zamanında İslâmiyeti kabul eden ve henüz İslâmiyeti kabul etmemiş olan şark Türkleri ile mücadele eden bir iller ve kavimler müctemiası idi. Türkmen kelimesi, (Türke benzeyen) demektir. Aralarında din farkı olduğu için doğrudan doğruya (Türküz) diyemiyorlardı.

Türkmenlere gelince bunlar, Türkmenler arasında henüz (İl hatı) yaşayan ve halâ göçebeliği terk etmemiş olan bir Oğuz İlidir⁸.

Biz Boynuinceli Yörüklerinin Türkmenlere, (Çayan) dedikle-

- 1 M.Th. Houtsma: WZKM II (1888), 228.
- 2 Gy.Németh, A.henfoğlalo magyarsag kialakulása, Budapest, 1930, 70 Sf.
- 3 Hudüd al-âlam, 311.
- 4 O.Pritsak, Der Untergang Des Reiches des ogusischen Yabgu: F.Köprülü armağanı, 1953, 397
- 5 Prof.Kafesoğlu, a.g.makale, sf.122-128.
- 6 Neşri Neşri diyor ki: "Türkmen kelimesi, (Türk) ile (iman) lâfızlarından mürekkeptir.
- 7 Hammer Devlet-i Osmaniye Tarihi, cilt I sf.44.
- 8 Barthold, Orta Asya Türk Tarihi hakkında dersler, İst.927, sf.68.
- 8 Ziya Gökalp, a.g.e., sf.21-22.

rini kendilerinden duyduk. Eski bir Türk parasının üzerinde de bu ismin bulunduğunu ve şahıs adı olabileceğini aşağıdaki satırlardan anlıyoruz: "1884 de Wiatka vilâyetine tâbi Sediarsk'ta da bir Türk parası bulunmuştur, ki Ermitaj müzesinde saklı olan bu paranın üzerinde de eski Türk yazısı ile yazılmış ibare vardır. Profesör Radloff, bu Türk paralarının üzerinde bulunan türkçe sözleri okuyarak neşretmiştir. Bu paranın birisinin üzerinde şu ibare vardır: Ben Çayan, bir akça. Demek oluyor ki, paranın üzerinde bunu bastırmanın ismi ve kaç akça olduğu kaydedilmiştir"¹. Ayrıca Anadolu'da (Çayan) li beş tane köy adı mevcuttur².

(Çayan)ın sıfat mı, şahıs adı mı, aşiret ismi mi olduğu hususunda mütereddit bulunduğumuz için bir neticeye, bir hükme varamıyoruz.

Kaşgar'lı Mahmud, Karluklar hakkında "Göçebe Türklerden bir bölüğün adıdır. Oğuzlardan ayırdılar. Oğuzlar gibi Türkmendirler." (Divan, I, 473) dediğine, Osman Gazi'nin oğullarına asla iskân olmamalarını yerleşenlerin asaletinin kaybolacağına beğliğin yö-rüklük ve Türkmenlik edenlerde kalacağına dair nasihatına³; Z.V.Togan, a.g.e. Sf.101-102. bakarak, şimdilik (Türkmen) kelimesinin (yörük) kelimesi gibi göçebelîği, konar-göçer Türk boylarının hayat tarzını ifade eden bir isim olduğunu düşünüyoruz. Biraz sonra Türkmen Aşiretlerinden bazısına Yörük, Yörüklerle Türkmen denildiğini de göstereceğiz.

Yörük: (Yörümek) fiilinden yapılmış, Anadolu'ya gelip Yurt tutan göçebe oğuz boylarını (Türkmenleri) ifade eden bir kelimedir. Bir çok eserde (Yürük) şeklinde yazılması büyük hatadır. K.Güngör'ün (Cenubi Anadolu Yürüklerinin Etno Antropolojik Tedkiki) isimli eserine dair yazmış olduğu kitabiyatta Muzaffer Ramazanoğlu bu hususu haklı olarak belirtmektedir: (Yürük) kelimesi müellifin zannettiği gibi, (yürümek) den yapılmış bir isim değildir! Bu kelime sıfattır; aslı da (yügrük) dür. Telâffuzda yu-muşak (ğ), kelimenin yalnız bir mânasında: dışı davarların tekeleri istemeleri sırasında, (mal yügrüdü) sözünde ortaya çıkar! Kelime sıfat halinde ileri, medeni, bilgili, cins ve halis manalarına gelir.

1 H.Namik Orkun, Eski Türklerde Para, Varlık sayı: 178-1940.

2 Köylerimiz, 1933 Çayam Ulya (Diyarbakir-Osmaniye)

Çayan (Çorum-Mecid özü)

Çayan (Çorum-Sungurlu)

Çayan (Muğla-Fethiye)

Çayan Yurdu (Erzurum-Pasinler).

3 Z.Gökalp, a.g.e. Sf.12-13.

(Yürük at yemini arttırır) derler. Halbuki şehirliilerin pek çoğu (cins at yemini arttırır) der. Sonra bir aşiret başka bir aşireti medhederken (Onlar bizden yürükdür) diye medheder. Bunu söylerken de onların daha medeni daha ileri olduklarını aynı zamanda daha çok okumuş kimseleri bulunduğunu kaseder. Yoksa koşar adım gittiklerini değil! Hiç bir Yörük, bu kelimeyi yürümek mânasında kullanmaz. Eğer bu fiili anlatmak isterse, (Yürüdüm) demeyip (Yörüdüm) der. Zaten (Yörük) her iki kelimeyi de bilir; Fakat (yörük) kelimesini isim, (Yürük) kelimesini de sıfat halinde kullanır. Yalnız, birbirinden tamamen ayrı olan bu kelimelerin eski imlâları bir olduğundan ve yabancı âlimler, bunları bir kelime zannederek daima (yürük) diye okumuşlardır. Çünkü (Yörük) demek onlara kaba gelmiştir. İstanbul şivesine, daha doğrusu yabancı şivelere uydurmak sevdası ile (yürümek) den (yürük) demişlerdir" diyerek bu kelimenin yörümek fiilinden meydana gelmediği hususundaki kanaatını şöyle ifade ediyor: "Fakat ismin mücerred halde yaşamış olması da, bunun yörümekten gelmiş olmadığı kanaatini uyandırıyor. Çünkü yürükler, daimi hareket hallerini yürümekle veyahut yürürlükle ifade etmezler. Bu mefhumlar yerine her vakit göç kelimesini kullanırlar. (Göç kalktı) (göç kondu), (Göçü çektik), (Göç gidiyor) (Göç vardı), (Göçe katıldı) (Göçten ayrıldı) derler. Hattâ (Göçün dönüşü topal ite yaradı) diye bir de atasözleri vardır. Bu misaller, (yörük) kelimesinin bu aşiretlere has bir isim olması hakkında uyanan kanaatin haklı olduğunu gösteriyor,"¹.

Bu mütalâanın ilk kısmına iştirak ediyoruz. Dinar ve Türkmenlerinde Silifke havalisinde, düğün arifesinde gençler dağa, düğünde yemek pişirmede, meydan ateşi yakmada kullanılacak odun temini için giderler. Odunu ilk getirene hediyeler verilir, onu getirenin itibarı büyüktür. Bu ilk getirilen oduna (yügrük odunu) denir. Yügrük kelimesinin kabiliyetli, dirayetli cesur manalarına geldiğini biz de müşahede ettik. İkinci kısımdaki Fikre iştirak edemeyeceğiz. Bütün yörükler, bu kelimenin (yörümek) fiilinden müştak olduğunu söylediler. Bize göre (göç) kısmı hareketi, (yörümek) umumi, bütün hayat boyunca yapıla gelen fiili gösteriyor bahşış aşiretinden edindiğimiz şu bilgi: (Ecdat Horasandan beri bu yolda yörüye gelmiş)² ve Yörük yörük yörüdü; kıllı deriyi sürüdü)³ tekerlemesi de görüşümüzü teyid eder.

Avrupalı seyyahlar, alimler de yörüklerle ilgilenmişlerdir. -

1 Muzaffer Ramazanoğlu, Kitabiyat, Çığır Mecmuası, Sayı 117, 1942.

2 Bahşış aşiretinden Abdullah Aslan.

3 Kerim Yund'dan nakil.

"Bunlardan leake, yürüklerin, Asya'da Kürt ve Türkmenler gibi aşîret hayatı yaşadıklarını, Trakya ve Makedonya'da yerleştikten sonra ise bu yaşayış tarzını terk ettiklerini, S.Boker, Beşik göl sahilleri sâkinlerinin yürükler veya Türkmenler olduğunu ve Hertzberğ de yarı nomad yürüklerin Asya'dan hicret ederek Tesalya'da yerleştiklerini kayıt ve işaret etmektedirler. Yine Rumeli'nin etnoğrafik vaziyeti hakkında yazdığı eserde, G.Lejean, Türklerin nomad ve çoban hayatı yaşayan ırkdaşlarına, (yürüyen, gezen) mânasında olan, (yürük) adını verdiklerini bildirdiği gibi, Makedonya'nın beşeri coğrafyası tetkikine neşrettiği bir eserinde, Cvijicde, Ofçabolu Türklerinin büyük bir ekseriyetini vaktiyle Anadolu'dan hicret etmiş yürükler olduğunu tesbit etmek suretiyle bunlardan bahseylemiştir".

"Âşık Paşazade de (Göçer halk) (Göçer il), Oruç bay tarihinde (Göç-küncü yürükler) (Göçer yürükler) denilmiş olduğunu¹ görüyoruz.

"Tsakyroğlou, göçebenin yürükle aynı mânada olmakla beraber, ikinci kelimenin daha ziyade hareket halinde ve yerlerini değiştirdikleri esnada nomad kabilelere verilen bir ad bulunduğunu kayıt, Türkmen sözünün ise daha dar bir mânadaki yürük gurupları, İzmit havalisinde, Dinar ile Konya arasında, Sivasta yaşayan yürükler için kullanıldığını iddia etmiştir".

Gene "Tsakyroğlon yürüklerin Orta Asya'daki Türkmenlerin ahfadı ve bâtı bakınımlardan İran'daki Türkleri ve Âzerileri hatırlattıklarını ilâve etmiştir".

Aşağıda daha geniş şekilde izah edeceğimiz gibi Yörük ve Türkmen aynı manaya gelmekte, Anadolu'ya gelen göçebe Oğuz Türklerini ifade etmektedir. Bütün vesikalar bu göçebelerin Orta Asya'dan geldiklerini göstermektedir. "Tarihi kaynaklarımızda da bâzen Türkmen bazen yürük olarak rastlanan, seyahatnamelerde bu suretle zikredilen bu Türk halkının menşei itibarıyla kat'iyen oğuzlardan bulunduğu XV. asır müverrihlerinden olup da imparatorluğun kuruluş devri hakkında en eski malûmatı verenlerden Oruç Bey'in bir münasebetle, (Bu oğuz taifesi göçküncü yürükler idi) şeklindeki ifadesiyle de sabittir".

1 Prof.M.Tayyib Gökbilgin, Rumeli'de Yürükler Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân, İst.1957 Sf.2-4.

2 Prof.M. Tayyib Gökbilgin, Rumeli'de Yürükler Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân, İst.957, Sf.2-4.

3 Prof.M. Tayyib Gökbilgin, Rumeli'de Yürükler Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân, İst.957, Sf.2-4.

4 Tayyib Gökbilgin, a.g.e. Sf.5-6.

5 Tayyib Gökbilgin, a.g.e. Sf.5-6.

Prof.Faruk Sümer Kızılırmak'ın doğusundaki Türk göçebelerine Türkmen, batısındakilere Yörük denildiği kanaatindedir. Prof.Tayyib Gökbilgin de bu fikirdedir.

Kayseri, Niğde, Adana, Maraş havalisinde yörükler (Aydınlı) denildiğini gördük. Silifke'de bir yörük aşîretinin ismiyle anılıyor: Sarıkeçili. Doğu'da ve İran'da (Karakoyunlu Türkmen'i) olarak bilinen Konar Göçler, Antalya, Konya, Adana havalisinde (Karakoyunlu yörüğü) adını alıyor. Anamur'dan başlayıp, Toroslar'ı takiben Tarsus-Namrun Yaylası'nda son bulan Yörüklerin göç yolu olan güzergâha Türkmen yolu denmesi, Silifke havalisinde bir kısım Yörük aşîretinin adının (Keşlitürkmenli, Ayastürkmenli, Türkmen uşağı) olması, zamana, mekâna, geliş yerlerine göre isim aldıkları kanaatını doğuruyor. Orta Asya'dan Türkmen umumî adı ile çıktığı halde, sonradan (Yörük) (Aydınlı) gibi isimler alıyorlar. Yörük adının doğmasına (Alevî-Sünnî) tefriki amil oldu diyebiliriz; Fakat Dinar Türkmenlerinin sünnî olması, A.Rıza Yalğın'ın Alevî Honamlı Yörüklerini görmüş olması bunu önlüyor.

Fakat (Yörük) le (Türkmen) in aynı etnik zümreye alem olan iki kelime olduğunu rahatça söyleyebiliriz. Arşiv vesikalarında bu iki kelime müteradif, eş manalı olarak kullanılıyor: Türkman-ı Haleb, Yörükân-ı Haleb...ilh (Ahmet Refik, A.T.A., F.Sümer, Türkiye, X,155) Ayrıca "Vámbéry yürükler arasında rastlanan kabile adlarının orta Asya'da Türkmenler arasında mevcut bulunduğunu göstermektedir" Tayyib Gökbilgin a.g.e. Sf.8.

Orta Asya'ya bağlılıkları atasözleri ile de sabit. (Sarıkeçili) ler gururlanan kimseye: "Horasan'da kaç dönüm tarlan var?", "Amma Horasanlıha!..", "Ne Horasan'lı adamı!...Bu kadar olamaz" derler. Aslanlı köyünde (Kozan) saf adama "Horasan akıllı" derler. Kırtıl köyü (Silifke) alevileri "Alim Buhara'dan çıkarmış da Evliya Horasan'dan" saf adam için "Horasanakıllı" diyorlar.

Avşar'larda bu bağlar daha zengindir¹. "Hunlu ettin, Ünlü ettin" "Oğuzluyam, Yavuzluyam", "Oğuzlardanım", "Yasa pese", (Emre itaat), "Gonca Güllüyüm, Beğdilliyim", "Eğreğimde Gök-büre" (Avşarlar'ın hepsi bozkurt demektir), Ergonem var, erginem var" (Durak yerlerim, delikanlılarım var.) "Otaklı ötekli" (Otu-

1 Avşarlara ait bu atasözleri Taf Köyünden (Kayseri) Avşar boyundan Beşir Önder Beyden alınmıştır. Vakti ile yaşlılardan kendisi toplamış. Gezdiğimiz birkaç Avşar köyünde araştırdık. Kayseri'den Müderrisoğullarından Şadi Soyata da soruşturdum. Çoğu yok. Belki unutulmuş, kaydı ihtiyatla alıyoruz. Fakat meselâ (Hunlu ettin, Ünlü ettin) yaşıyor kullanılıyor.

racak yeri, söz söyleyecek insanı var), “Beğdilli, diliballı” (asil, tatlı dilli insan için), “Dili ballı Bozgurt” (Tatlı dilli Avşar), “Haycı Nogaycı” (Yaygaracı insanlara denir) “Özbek Özbek” (Pek arzu sahibi), “Şoru beğdilli, boyu bozgurt” (Şorlaşmak: sohbet etmek.), “Kımkıllı konuklu” (Misafir seven kimse için söylenir. Halâ kullanılmaktadır.) “Alı ol, kaylı ol” (Belki Kayı Aşireti kastediliyor. İyi giyin manasına) “Soylu kaylı” (asil adam), “Araldan Tural’a” (Her yere yol gider demek), “Baykalda su arar” (olmıyacak işin peşinde koşan için söylenir), “Harzemde hazinem” (Fakirliğine bakmayıp söz edene denir) “Çinbaşı bir akça” (değersiz iş için söylenir), “yolumuz tibete” (zor ve kötü iş, kötü insana işi düşme) “Hazerden geçer, bezere gider” (işini bilmeyen şaşkın), “Havran eniği, gök-börüğü, gökbörüğü” (Avşarlar’da eski nineler torunlarının saçlarını okşar böyle diyerek severlermiş. Havran= kurt, cnik= yavru manası: Kurt yavrusu, bozgurdan bozgurdun) “Kardaş gibi yaren, Turan gibi yayla olmaz” (Beşir bey bunu anasından duymuş)

Namık Kemal, Ziya paşa Orta Asya’daki Türk ülkesine (Büyük Türkistan), Anadolu’ya (Küçük Türkistan) diyorlardı. Osmanlı Devleti bile resmen, imparatorluğun adını (Türkistan) olarak kabul ediyordu. Bunu, Osmanlı devleti ile İngiltere ve Fransa arasında 1855 senesinde akdolan istikrar muahedesinde görüyoruz: “Biz ki, bilütfihi teâlâ Türkistan ve Türkistan’ın şamil olduğu nice memalik ve bildanun padişahu, Essultan İbnisultan Essultanil gazi Abdülmecit han...”¹

Türkmen Aşiretlerinin kürtleşmesi:

Ziya Gökalp, (Aşiretler Hakkında Sosyoloji Tetkikleri) isimli eserinde Türkmen aşiretlerinin kürtleşmesi hadisesine temas ediyor. “(Türkân) gibi esasen (Beydilli) boyuna mensup Türk olduğunu bilen, fakat Kürtçe konuşan bir Türk aşireti...”²

Bugün Kayseri (Sarız) ve Urfa havalisinde asıllarının Türkmen olduğunu söyleyen, fakat Kürtçe konuşan Beydilli’ler mevcut. (Badıllı) diye anılıyor. “Aslımız Türkmen; şimdi Kürdük” diyorlar. Keza Urfa havalisinde (Karakeçililer) aynı halde.

Gaziantep havalisinde Kürtleşen Alevi (Tilkiler) aşiretinin aslı Türkmendir. Bunların diğer Türk boyları ile birlikte, ekaliyette kaldıkları İran’ın bazı mıntıklarında kürtleştiklerini görüyoruz:

1 İ.Hakkı Yeniay, Yeni Osmanlı Borçları Tarihi, İst.964, Sf.22.

2 Z.Gökalp Aşiretler Hakkında Sosyoloji Tetkikleri Doğu mec. Sayı:7-8, 1943.

“Güney İran’da farslaşan ve kürtleşen Şul (Eski Çur, Çul, Araplarda Sül), Kücat, Ağaçeri Khalac Ilak, Kürdistan da Kürtleşen Bayat, avşar, Beğdili (Kürtlerde Bedelli) Eyva (Yiva) uruğları Huzistanda Avşarlar, Luristan da beğdelli, Tilkü ve Uluğ-Çinliler bu cümledendir. Bayat, Avşar, Khalac gibi kabilelerin, Fars vilâyetindeki Türkmenlerin dağlarda ayrı uruğlar halinde göçebe kalanları milliyetlerini muhafaza etmişlensede...”¹

Gene Gaziantep havalisinde kürtleşen Alevi (Gızgapanlı Aşiretinin), Varsak’ların bir kolu, bir oymağı olduğunu anlıyoruz.²

Kozan’ın beş köyüne (Kürt köyleri) diyorlar. Gittiğimizde halis Türkmenlerle karşılaştık. Tek kelime kürtçe bilmiyorlar. En eski Türk adetlerini yaşıyorlar. Kendilerini kürt bilen bu insanlar hakiki kürtler arasında bulunsalardı şimdiye kadar çoktan erirdi. Millî kültürümüzün hazin halini bu misal gösterir.

Birçok (Kürt) isimli Türk köyü bulunduğu gibi, Toroslar’da (Bağırsak Yaylası Tanrıdağı civarında, Akseki-Hadim arası) Kürtler diye anılan ve tanılan halis Türkmen, Yörük’leri gördük. Eski Türkler arasında ve Macarların içinde de (Kürt) isimli kabile bulunduğunu eski Türk kitabelerinden anlıyoruz. (Yazıtlar III, 180-181)

Bu bahsi burada derinleştirmeye vaktimiz, yerimiz müsait değil, Bu vakıyı ileride müstakil yazılarla tesbite çalışacağız.

II- Dinî Bakımdan Orta Asya ile Rabıta:

Kültürler ve medeniyetler daima birbirlerinden müteessir olmuşlardır. Beşeriyet, ilk devirlerden bugüne kadar, en ibtidaisinden en mütekâmiline (Semavî dinler’e) doğru, din müessesesine sahip bulunmuş ve içtimaî müesseselerin diğer kollarında olduğu gibi, dinî sahada da kavimler arası kültür alış verişi olmuştur. Türkler de Çin, Hind, Tibet ve İran’ın dinî ve mistik tesirlerine maruz kaldılar. Zaman zaman bazı Türk ulus ve boyları Maniheist, Budist, Hıristiyan, Musevî oldular. Hıristiyan olan Kuman ve Bulgarlar, yerli İslav ve diğer ırklarla karışıp İslavlaştılar; Macarlaştı-

1 Prof.Togan, Sf.206-207: Ayrıca F.Köprülü’nün İslâm Ansiklopedisindeki Avşar Md.ne Bk.

2 Faruk Sümer, Çukurova tarihi, Ankara, 1964 (ayrı baskı), sf.95.

tlar; Türklüklerini kaybettiler. Bunun yegâne istisnası Romanya'daki Gagauz'lardır. Musevî olan Hazarlar da eridiler¹. Maniheizm de aynı idi. İslâm kaynakları, Maniheizmin Uygurları gevşettiğini ve cesaretlerini körlettiğini yazarlar. Gerçekten ise, Maniheizm, tüccarlara ve şehirlilere mahsus bir dindi. Koyun ve at sürülerinin peşlerinden giden; kışın kışlaklara inip, yazın yaylaklara çıkan ve tabiatın her türlü zorluklarına karşı koymağa mecbur olan Uygurların bu din ve dünya görüşü ile anlaşabilmeleri çok zordu².

Kayın babası Bilge Hana, hayvan eti yemeği ve harbi menettiği için, Budizm'i kabul etmemesini tavsiye etmişti³.

"Greko-Baktria devleti yerinde Küşan devletini kuran ve Hindlilerce Turuşka yani Türk tesmiye olunan Orta Asya fatihleri, reisleri Kanişka'nın idaresinde Budda dinini kabul ettiler"⁴.

(Türk Tarih Felsefesi) nin konuşabileceği bir sahada, kıymet hükümü vermekten çekinerek Şamanizm ve İslâmiyet üzerinde durmak istiyoruz.

Şamanizm bize göre Türk'ün millî şahsiyetini bulmasına hizmet eden bir dindi. Türklüğün en şuurlu bir devrini yaşayan Göktürkler bunun delilidir.

"VI.Yüzyılda büyük Türk devletini yeniden kuran Gök-Türk sülâlesi şamanist boyların yetiştirdiği sülâle idi. Bu sülâle, devlet idaresinde millî yazı ve millî dil kullanacak derecede inkişaf etmiş bir milleti, bir devleti temsil ediyordu"⁵.

Bazı müelliflerin iddia ettikleri gibi Şamanizm'i terkedip, İslâmiyete girmekle Türklerin törelerini, millî şahsiyetlerini kaybettikleri hususunu kabul etmiyoruz. Perakende halde; kemmiyet itibarile kifayetsiz oldukları için Afganlı'lar, Kürtler, Araplar arasında eriyen Türk Aşiretleri, bu hükümü kuvvetlendiremez. Değil mi ki, Suriye'deki Türkmen Aşiretleri ve Irak'da Kerkük havali-sindeki bir milyon Türk, millî benliklerini halâ muhafaza ediyorlar. Hıristiyan ülkelerinde ise, Müslümanlık Türklüğün muhafazasına yarayan manevî bir zırh olmuştur. Misal: Romanya Türkleri, Kırım Türkleri, Bulgaristan Türkleri, Yunanistan Türkleri, Yugoslavya

1 Bugün İstanbul'da mevcut olduğu söylenen (Türk-Musevî cemaati) bunların devamı olsa gerektir.

2 Doç.Dr.Bahaeddin Ögel, İslâmiyetten önceki Türk Kültür Tarihi, Ankara 1963.

3 Z.Gökalp, Türk Medeniyeti tarihi, sf.11.

4 Prof.Dr. Z. Velidi Togan, Umumî Türk Tarihine Giriş, sf.46, İst.947.

5 Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara, 1954, sf.4.

Türkleri.

Fuad Köprülü "İslâmiyeti kabul eden yeni Türk cemiyetinde, sanıldığı gibi, her türlü içtimâî ve hukukî müesseseleri aynen ondan kopye ettikleri, bu mevzûda da hiç bir hususiyet göstermedikleri düşüncesini Türk hukuk ve müesseseleri tarihine dair araştırmalarıyla yıkmuş; yeni bir din ve medeniyete giren her cemiyet gibi, Türklerin de islâm dini ve medeniyetine intisap ettikten sonra eski düşüncüş ve inanışlardan, kültür ve ananelerden bir çok unsurları birlikte getirip muhafaza ettikleri ve bunun neticesi olarak da İslâmiyet anlayışlarında ve yeni bir islâmî cemiyet vücuda getirmelerinde bir hususiyet arz ettikleri görüş ve kanaatine varmıştır"¹.

Sünnî olsun, Alevî olsun Türkmen Aşiretleri millî kültür ve müesseseleri muhafaza edegelmişlerdi. Saray çevrelerinde Arap ve Fars kültürünün yaygınlığına, Türk kültürüne hor bakmalarına karşılık, göçebe Türk boyları onu daima hürmetle saklamışlardır. Sünnî aşiretlerin İslâmiyetle, millî kültürü bağdaştırmaları ayrıca tedkike değer. Bu husustaki son hüküm, millî ve dinî kıymetleri zedelemeksizin yaratılacak müstakbel Türk Kültürü'nden sonra verilecektir. Son olarak söyliyelim ki, "bir takım Türk kavimleri ve bizzat Anadolu Türklerinin, yer yer eski kültür unsurlarını taşıyan bir evsaf arzetmeleri mâzinin ihyasında ve Türk ruhunu bulmakta bize yeni imkânlar hazırlamaktadır"².

Biz bu bahiste Orta Asya Şamanizmine ait bazı unsurları kısaca göreceğiz ve halen bunlardan Anadolu Türk göçebelilerinin yaşatmakta olduklarını inceliyeceğiz. Bu suretle Türk'lerin yeni bir dini kabul ederken, eski kültür ve inanışlarını da terketmediklerini isbatlamış, Türklerdeki din müessesesi hakkında kısmî bir fikir sahibi olacak, (Yörüklerin-Türkmenlerin) tarihi Türk göçebelilerinin çocukları olduklarını din yoluyla göstermiş olacağız.

"Çin kaynaklarının verdikleri haberlerden anlaşıldığına göre, eski Orta Asya Şamanizminin esasları Gök-Tanrı, güneş, ay, yer, su, ata (cedd-i âlâ), ateş (ocak) külleri idi. Dinî âyin ve törenlerin muayyen bir nizam (stati) çerçevesi içine alınmış olduğunu tahmin etmek de mümkündür.

Büyük devlet kuran şamanistlerin âyin ve törenlerini icra için resmî tüzük vücuda getirdiklerini, yakın zamandaki Mançu tari-

1 Prof.Dr.Osman Turan, Fuad Köprülü Armağanı, İst.953, sf.XVI.XVIII.

2 a) Prof. Dr. Osman Turan, Fuad Köprülü Armağanı, İst.953, sf.XVI-XVIII.

hinden de biliyoruz"¹. Bu isim Budizm yoluyla Hind dilinden gelmiştir: Şaman kelimesi de rahip mânasında sanskritçe (çramna) kelimesinin Pâli forması olan (şamana) dan gelerek bu (Kam) dinine isim olmuştur² "eski Türkçe'de (Şaman)'a ancak (Kam) denirdi. (Şaman) ve (bakst) terimleri, şüphesiz yabancı kelimelerdir. Şaman (Kam), Şamanistlerin inançlarına göre, tanrılar ve ruhlarla insanlar arasında aracılık yapma kudretine malik olan kişidir. İnsan ufak tefek ruhlara, aileyi koruyan ateş ve iyi yer-su ruhlarına bizzat kendisi de kurbanlar, saçılar sunabilirse de, kuvvetli, hele kötü ruhlara doğrudan doğruya baş vuramaz"³.

"Kamlık (Şamanlık) sanatı öğrenmekle elde edilemez. Kam olmak için belli başlı bir kamın neslinden olmak gerekir. Hiçbir kimse kam olmak istemez. Fakat geçmiş kam-ataların ruhundan biri kam olacak torununa musallat olur, onu kam olmağa zorlar"⁴.

Biz aşiretler arasındaki tedkiklerimizde, bu husustaki en enteresan mulûmatı Honamlı Aşiretinde bulduk. Halen Yunak'ın (Konya) Honamlı köyünde meskûn İsmail oğlu İsmail Bilici, 40 sene evvel, aşiretin en yaşlı ve en bilgilisi olan kör Hacı Osman'a (85 yaşında) asıllarının nereden gelme olduğunu soruyor. Bu mektep medrese görmemiş. iki gözü kör ihtiyar, yaylada, bir ağacın altında, yazgünü, görmeyen gözleri ile uzaklara bakarak: "Oğul.. Büyük suval sordun. Bu yaşa geldim, daha bunu bana kimse sormadı. Biz evvelce, dedemden duyduğuma göre Horasan elinde güneşe daparmışız. Şaban Baba adında bir abdal davulla halay çektirir, (Tanrımız doğuyor) diye güneşe daptırırmış. Nameyle Müslüman olmuşuz. Anadolu'ya akın yapmışız. Güneşi yaradan Allah olduğunu bilip vaz geçmişiz.

Şaban Baba da, aşiretten faydalandığından, oğlu evlenenin düğününü, sünnet olanın sünnet düğününü yaparak, içimizden ayrılmamış."⁵

Yer-Su Kültü:

"Yer-su kültü, Göktürk kitabelerinden anlaşıldığına göre VIII.-

1 A.İnan, a.g.e. sf.2 ve 75.

2 Z.V.Togan, a.g.e. sf.46.

3 A.İnan, a.g.e. sf.2 ve 75.

4 A.İnan, a.g.e. sf.76.

5 (Şaban Baba) ile (Şaman) arasındaki yakınlık, Şaman deyince davul'un akla gelmesi ve onunla ayin yaptırması ve Anadolu Abdal'larının davulculukları birlikte düşünülmesi, kıyaslanmalıdır.

yüzyılda Türk imparatorluğunda devletin resmî kültlerinden biri olmuştur. (Tonyukuk kitabesi, Ongin Kitabesi)...İbn alFakih'in verdiği malûmata göre, Barshanlılarda Işıkgöl kültü vardır. Barshan halkı her yıl mahsus bir şekilde, yani merasimle bu gölü dolaşarak takdis ederlerdi. (A.Z. Velidi Toğan, İbn al Fakih'in Türklere ait Haberleri, Belleten, XII, 14)"¹.

Toroslar'da (Bulgar Dağlarında) Yarıkgöl ve Karagöl yörükler indinde büyük, dipsiz, korkunç göllerdir. İçine girince çeker. Çok adam öldürmüş. Hepsi huşu ile bakarlar. Gene Toroslar'da (Akseki civarında) bir Dipsiz Göl mevcuttur.

Aşiretlerin türkülerine girmiş olup, dillerinde korku ve hürmetle anılır² Tokat'ın Reşadiye Kazasının Kabalı köyünde (eski adı Çardak) Hasan Paşa'nın soyundan bir köylünün, Kelkit Çayının kuzeyindeki tarlasında ceviz ağacına bağlı kısırağına, arazinin yanındaki gölden (Dipsiz Göl) çıkan bir aygır aşiyor. Yakalamak için koşuyorlarsa da göle kaçıyor. At şeklinde kulunluyor kısarak. Bunu bütün o civar köyleri bilirmiş³.

Kurban, Adak ve Dağ Kültü:

"Kurban ilk telâkkiye göre tanrıya verilen bir hediyedir. O aynı zamanda doğrudan doğruya üstün ve aşağı insanlar arasında mukaddes bağlar kurar. Biz bazen tanrının bazen insanın bazen hayvan, nebat, hattâ cansız cisimlerin kurban edildiğini görüyoruz. Bu şekiller kurbanın umumi bir içtimâî kurum olduğunu gösteriyor"⁴.

Eski Türkler kurbanlarını yüksek dağ tepelerinde, Gök-Tanrı'ya yakın olduğuna inandıkları yerlerde keserlerdi. Hun'lar Çin'lilerle anlaşmalarını Hundağı denilen bir dağın tepesinde yaparlardı. (Şamanizm, 48-59)

Bulgar Dağları'nda Alagöl'ün üstünde (Göveri Tepesi'nde) (Geyik Dede) isimli yatıra, bütün bu civarın aşiretleri (Temmuz'da) gidip, kurban kesiyorlar. Dua ederler, çocuğu olmıyan kadınlar uykuya yatarlar. Rüya beklerler. Sultan Dağı'ndaki (yörükler Giyi Dağı= Geyik Dağı da diyor. Akseki-Hadim Civarında) yatıra, bu havalinin yörükleri Ağustosta ziyarete gidip kurban keserler, iki

1 Abdülkadir İnan, Türklere Su Kültü ile ilgili Gelnekler, Köprülü Armağanı, İst.953.

2 Çocukluğumuzda Söke'de 20-25 m² lik bir suya (bağlı Su-Dëve yutan) korku ile karışık bir hürmetle bakardık.

3 Bu bilgi Kabalı Köyünden İctimaiyat Enstitüsü odacısı Durmuş Yıldızdan alınmış olup, Dede Korkut Hikâyelerindeki ayıdır.

4 Prof.Dr.H.Z. Ülken Din Sosyoloji; İst.943, Sf.46.

rekât namaz kılarlar. Bekâr erkekler: "Dolandım geldim ocağına, bir kız ver kucağıma", çocuğu olmıyanlar: "Dolandım geldim ocağına, bir evlât ver kucağıma" diye dua ederler. Kızlar da keza..- Vaktile Konya'dan bile gelenler olurmuş.

Edremit havalisi Alevî Türkmenleri, sünnî Yörükler, Köylüler (Baba ve Sarıkız) yatırırlarını her yaz ağustos 15'e doğru ziyaret edip, dağın üstünde kurban keserler. Alevîler ayrıca gidip türbede çalgılar çalar, içkiler içer, dua ederler. Silifke Alevîleri de (Kırtıl Dedesi) ne çalgılar çalarak çıkar, kurbanlar keser, içki içerler. Bu adetlerin aynen eski Türklerde de tatbik edildiğini görüyoruz: "Tu-kiu'lar koyun veya at kurban edildiği zaman, bunların kafasını bir değneğin ucuna asarlar. Bu günlerde (yani kurban günlerinde) kadın erkek bayram elbiseleriyle mezarlıklarda toplanır"¹.

Bu kurban keyfiyetini Ziya Gökalp totemizmin bir tezahürü olarak görmektedir. "Mabud ilkbaharda (koyun) yer. Demek ki bu mevsimde (Gök Han) a kendi totemi olan (Koyun) kurban edilir. Diğerlerine kendi mevsimlerinde kendi totemleri kurban edilir. Totemler, totemizm ibadetinin haricinde kesilemeyeceğinden bu kurban günleri, Avusturya'lıların (intişiyuma) sına muadildir"².

Şamanizm bakiyeleri, dağ ve su kültü Edremit Alevîlerinden topladığımız (Çamcı Köyünden) şu malûmatta çok barizdir: vaktile nineler karnı ağrıyan torunlarının karnına ellerini koyarak: "Dağlar, taşlar, ulu ağaçlar, ulu dağlar, ulu çaylar gelin!..Çocuğumun garnının ağrısını alın da gidin" diye üç defa bu duayı tekrarlar, ağrı kesilirmiş.

Manas destanında Yakup Han hatununun kısırlığında n şikâyet ederek diyor ki: "Bu Çırcı'tı alalı on dört yıl oldu. Bir çocuk koklayamadım, öpemedim. Bu hatun mezarlı yerleri ziyaret etmiyor, elmalı yerlerde yuvarlanmıyor, kutlu pınarlar yanında geccelemiyor."- (Şamanizm, sf.168)

Korkuteli'de, Yelten Köyü'nün üzerindeki bir ulu pınar başında çocuğu olmayan veya ölen Yörük ve Köylüler kurban kesip, orada geceler, namaz kılar, dua ederler. Bu suretle çocuk sahibi olurlar.

1 Radloff, Sibiry'a'dan (Terc.Ahmet Temir) İst.1957, I. Sf.132 iki sene önce Aydın'ın bir Alevî köyünde (Hidirellez) dolayısıyla yapılan dini merasimde bulunduk. Aynen yukarıda bahsedildiği gibi mezarlık içinde kurban kesildi; saz çalındı; içki içildi, vecd içinde nefesler dinlendi. (en yeni elbiselerle).
2 Z.Gökalp a.g.e. Sf.36.

Ocak ve Atalar Kültü:

"Şaman dualarında (Atamızın yaktığı ocak) denir. Kırgız-Kazaklarının kabile teşkilâtını unutmıyan boylarında, meselâ Sarı-Arka Nayman ve Arınları gibi boylarda, yedinci veya dokuzunca atanın torunlarının hepsi bir (ülken üy= ulu ev) e saygı gösterirler. Bu eve (Çadıra) (Kara Çangarak) da derler ki yüzyıllar boyunca ocak dumanıyla (kararmış çadır) demektir. Bu çadıra verilen söz yemin sayılır. Bu çadırın sahibi, genç bir delikanlı da olsa, herkesçe saygı görür."

(Şamanizm, sf.68)

Yörükler oğlunu evlendirip ayrı çadır veya eve çıkarırsa ilk ateşi kendisi yakar. Atanın yaktığı ocak uğurlu kudümlü olur, ocağı tüter. Honamlı Aşiretinde "Dumanın tütmesin, horozun ötmesin" en büyük bedduadır. İşi rast gidene "Atan ocağını yakıvermiş olum senin" derler. Eski çadıra (ulu çadır) derler. "Burası gudümlüdür. Bir gayfa iç, işin uğurlu gider. Yitiğini bulursun."

"O ocaktan bir şey alıp vermeyiz"

"O Ocak bize yaramaz; uğur getirmez"

Sıraçlılar

Honamlılar akşam otururken komşusunun malına bir zarar geldiğini duyarlarsa, "yedi ocaktan irak" diyerek, közün (ateş) bir tarafına tükürüp, çadırdan dışarı atarlar.

"Karagasların inancına göre ateş ıslık çalarsa (uzaktan bir yolcu gelecektir) Ateşin gece ıslık çalması iyi değildir." (Şamanizm, sf.67)

Ateş ıslık çalarsa misafir gelecek veya aleyhte konuşan var demektir. (Bütün Yörüklerde)

"Dövlət isen çoğal; gaybat isen goval (sön)" derler.

Ocağın üç taşından biri hiç kaldırılmaz (Ocak daima tütsün diye)

"Başkurtlar ve Kazaklar bir yağlı paçavrayı tutuşturup hastanın çevresinde (alas, alas) diye dolaştırırlar. Buna (alaslama) derler. Bu kelime Anadolu Türkçesinde (alazlama) şeklinde muhafaza edilmiştir. Ateşte temizleme anlamını ifade eder" (Şamanizm, sf.68)

Honamlılar aynını yapar (Alazlama, alaflama) derler.

Orman kültü:

Şamanistler bilhassa ormanlarda ayının adını söylemekten kor-

karlar. Karaoğlan derler. Son zamanlara kadar avcılıkla geçinen Şor Türkleri orman ruhlarına çok önem verirler. Şor avcılarının inanışlarına göre bu ruhlar avcının temiz ve doğru sözlü bulunmasını isterler; avcı ava çıkacağı gün cinsî münasebette bulunmamalıdır. Avcıların evde kalan aile üyeleri de temizliğe riayet etmelidir. Avcılar dönünceye kadar obada oyun, şakalaşma, eğlence yasaktır.” (Şamanizm, sf.63)

Yörükler ve Alevî Türkmenler ayıya (Kocaoğlan) derler. Ayın ismini söylersen hücum edermiş. “Merhabagocaoğlan” dersene geçer gider, niyetten anlarmış. İdrizli Aşireti (oynayan) diyor. Honamlı Ayiretinde vurulan avın etinden aybaşı olmuş kadın verse, tüfeğin avı tutulur. Tüfeğin vurur hale gelmesi için ya o kadının necasetine kurşun sıkılır veya yılana, domuza o tüfikle kurşun atılır, Yahut kız veya ikiz çocuk dünyaya getirmiş kadının donundan geçirilen tüfek vurur hale gelir. Aybaşı olmuş kadın bu eti yemeyeceği gibi, doğramıyacak ve bakmıyacaktır.

“Türk boylarının menşeleri hakkında söylenen efsanelerde ağaç önemli yer tutmaktadır. Uygur efsanesinde Uygur hakanlarının ağaçtan türedikleri söylenir. Dede Korkut kitabında adı geçen bir kahraman (Basat) (Atam adını sorarsan kaba ağaç, anam adını sorarsan kağan arslan) diyor. Oğuz destanlarında Kıpçak boyunun menşei hakkındaki rivayette de ağaçtan türeme efsanesinin izi mevcuttur. Bu rivayete göre Oğuz Han bir seferden dönüşünde, savaşta ölen bir askerinin eşi ağaç kovuğunun içinde bir oğlan doğurmuştu. Oğuz Han bu çocuğu evlâd edindi ve Kıpçak (yani ağaç kovuğu) adını verdi” (Şamanizm, sf.65).

Sürekli ve Sıraçlı Aşiretlerinde çocuğu olmıyan bir kadın, adı duyulmuş ulu bir çınar ağacına (aba ağaç) kendini satar. Adak keser, fakirlere dağıtır. Kadın bunun üzerine çocuğa kalır. Edremit'in Çamcı köyünde (Alevî Köyü) öksüz çocuk, kendisiyle alay eden çocuklara; Benim anam yok ta, ben ağaç kovuğundan mı oldum? der.

Arvak (Ataların koruyucu ruhu, eşruh):

“Kırgızlar (Filânla konuşuyordum, itirazlarına birşey diyemedim. Çünkü arvağı bastı) derler.” (Şamanizm, sf.82) Kaşgarlı Mahmud da eş-ruh'un Türkler arasında yaygın olduğunu, görenek olduğunu söylüyor (Divan, III, 225)

Honamlılar'da iki kişi birbiriyle düşürse “sizin cinleriniz de

düşüyor” denir. “O söyledi de, ben de yemedim. Beni ar bastı” “Ar yiğidinberbadıdır.” “Ar eden, kâr etmez” atasözlerini de kullanırlar. Dadaloğlu at hakkındaki bir şiirinde: (elin ile tımar eyle, arınma) diyor. Avşarların bir atasözünde (misafirim var arım var, yatacak yerim var) şeklinde geçiyor. Halk diline de (arsız, yüzsüz), (utanmaz, arlanmaz) şeklinde girmiştir.

Ölüme Bağlı Adetler (ölüler Kültü):

Tu-kiu'lar “ölen bir adamın cesedini bir çadıra koyarlar. Ölüntün çocuk, torun ve diğer kadın ve erkek akrabaları at veya koyun keserek bunları mezkûr çadırın önüne serer ve ölüntün ruhlarına kurban ederler. At üzerinde yedi defa çadırın etrafında dolaştıktan sonra kapısının önüne gelerek yüzlerini bıçakla keser ve yüksek sesle ağlarlar; böylece kan ve gözyaşı birlikte akar”¹.

“Asya Hun hükümdarını (ona yakın kimselerden yüzlercesi, ölümünde de kendisini takib etmektedir); Gök-Türklerde de defin merasiminde hükümdar ve kavmi arasındaki münasebetlere dair telâkkinin ifadesine rastlanır: (Bütün bu insanlar saçlarını kestiler, kulaklarını ve yüzlerini parçaladılar. İyi binek atlarını, karasamur ve gök sincap kürklerini getirdiler ve bütün bunları büyük sayıda ona takdim ettiler)².

Bumin ve İstemi Kağanların vefatında “matemciler,ağlayıcılar” sayısız boy ve milletler gelerek “matem tutmuşlar ve ağlamışlar” (Yazıtlar, I,31) Bilge Hakanın ölümünde “...bunca kavimler saçlarını, kulaklarını kestiler.” (Yazıtlar, I,70)

Bu yas tutmayı, saçı başı yolmayı Yörükler arasında da görüyoruz. Avşar'larda hususî ağıtçı kadınlar vardır. Ölüntün elbisesini (soyka) eline alıp, onun yiğitliğini, iyiliğini, zenginliğini, şöhretini ağılyla ağılyla terennüm ederler. Cevdet Paşa'nın (Tezâkir)inde, Ahmet Refik'in (Anadolu'da Türk Aşiretleri) nde Kürt diye zikredilen, Kozan'ın Türkmenleri de saçlarını yolar, elleriyle, tırnaklarıyla gözlerini, yüzlerini parçalarlar. Etraftan müdahale ederek, önlerler. Yaşlı olana: (Çadırınıza gara bayrak mı asıldı? diye sorulur (Sıraçlılarda).

Aydinoğlu Mehmed Bey öldüğünde oğlu Umur Bey saçını kesmiştir. (Düsturname-i Enverî, 35'e atfen Şamanizm, 197) Umur Bey, Saruhanoğlu Süleyman Bey'in yas töreninde de saçını kes-

1 Radloff, a.g.e. I.sf.132.

2 Jozsef Deér, İstep Kültürü (Dr.Şerif Baştav terc.) DTCFD. XII, 1954, sf.171.

miştir. (aynı kaynak, 67)

Orta Asya'daki Yog-Aşımı (Şamanizm, 194-195) andıran ölü aşı Anadolu'da görülür (Bilhassa Alevilerde 3,7,40 kurbanları, aşları)

Yaşlı deve bozarsa (bağırırsa) aile reisi ölecektir. Yaşlı deve çadıra gelir, içeri bakar, iplere sürtünürse evden bir ölü çıkacaktır. (Honamlılar) Yaşlı deve bozlar, sesini kesmezse biri ölecek (Sarıkçıliler) Baykuş çadırın civarına gelip öterse uğursuzluk sayıp, kurban keserler (Hayta'lar)

Yerimiz müsait olmadığı için doğumla ilgili adetleri, kurt hakkındaki ve diğer sahalardaki inançları kısa olarak geçeceğiz.

"Albastı, tüfek sesinden korkar lohusa (albastı) olursa tüfek patlatmak adettir. Demircilerden ve ocaklı adamlardan da korkar. Albastı muhtelif suretlerde görünmekle beraber, aslında bir (sarıkız)dir. Alkarısı, yahut albastı insanın ciğerini alıp götürür" (Şamanizm, sf.170-171).

Yörükler de aynı kanaattedirler. 40 gün lohusanın mezarı açıktır. Onun için başında erkek bekler ve ışık yanar. Lohusa başına al çeki bağlar. Bunu sadece erkek çocuklar için yaparlar. Mert olmıyana "Oğlum oldu diye, acap anan al çekindi mi ki?" derler. Gerek Orta Asya'da gerek Anadolu'daki aşiretlerde doğum adetleri hemen aynıdır. Kurt postundan bir parça kesilip, lohusanın yastığının içine konması gibi (Kozan Kürtleri denen Türkmenlerde vardı)¹.

Üç beş gün poyraz eser, soğuk çıkar. Çocuklar toplanır. Bir sırıgın ucuna birkaç çan (alın çanı), devenin pislîği (gilli), iki soğan (biri ak, diğeri al) geçirilir. Bunu bir çocuk eline alır, diğeri bir çocuğun elinde tuz kesesi vardır, üçüncüsünün arkasına yastık sarılır, ev ev dolaşırlar" Yel yelemes, yel bura gelemes;

Poyrazın ebesi ölmüş tekerlemesini söylerler. Her evden birer avuç tuz, un, yağ verilir. Vermeyenin ocağına tuz atarlar. Dağ başında ateş yakıp su başında (kömbe= kül çöreği) yaparlar. Kömbenin bir parçasını küle gömüp, yumruklarlar. "Poyraz ebemiz öldü" derler.

Yağmur çok yağınca, ailenin büyük oğlu, bir yaşına girmemiş eşeğin kuyruğundan ufak bir parça kesip, süpürge teli, nar kabu-

¹ Bu hususta bk. M.Eröz, Silifke'de bir Alevî köyü, İş ve Düşünce Mec. sayı:247.

ğunu kargıya (Kamış) bağlayıp, ateşte yakarlar.

*Ben anamın ilkiyim
Kul ardında tilkiyin
Sülpik sülpik sülpüyün
Poyraz dede! Poyraz dede!*

(Yağmur kesilir, poyraz çıkar)

Akşam üzeri tuz, biber, soğan, sarımsak, acılı şeyler, et komşulara verilmez. Pişmiş et verilebilir.

Ulu ağaç dibinde oturmama, uzun ömürlü olması için çocuklara Yaşar, Durmuş, Satılmış, Satı gibi adlar verilmesi bu sahadaki müsterek kültürü gösterir.

(Kurt) ise başlı başına bir mevzudur. Gagauz'larda (Kurt Bayramı) bulunduğunu (Atanas Manof, Gagauzlar, Varlık, sayı:153, 1939, T.Acaroğlu terc.) ve Edremit Alevilerinin (kurd)a (Peygamber köpeği) dediklerini söylemekle yetinelim. (Silifke Alevileri hakkındaki makalemizde kısmen bu hususta malûmat vardır.)

Şamanî bakiyeler Yörükler arasında büyük mikyasta yaşamaktadır. Fakat İslâmiyet'e de sıkı sıkıya bağlıdırlar. Yaylalarda taşlarla çevirdikleri 1-1,5 yüksekliğinde duvarı olan camilerde namaz kılarlar. Karakoyunlular, Anamas Dağları'nın tepesine deve ile tuğla, kiremit taşıyıp güzel bir cami yapmışlar. Yörüklerin çoğu Cuma Namazı'nı kaçırmaz. (Köylere, şchirlere inerler.)

III-Türk Göçebelerinde Dil Müessesesi:

Türklerin islâm medeniyeti camiasına girmeleri ile, Türk dili Arap ve Fars Lisanının tesirine maruz kaldı. Dünya üzerinde bütün lisanların birbirinden müteessir oluşu bir vakta olmakla beraber, bu hal başka idi. Selçuklular Fars dilinin, Osmanlılar Arap dilinin tesirinde kalmışlar, saray çevreleri, ilim muhitleri Türk dilini hor görür olmuşlardı. Kaşgarlı Mahmud, Ali Şir Nevâî mezkûr eserlerini bu ızdırabı duyarak hazırlamışlardı. Karamanoğlu Mehmet Bey bunun için 700 sene önce, çadırda, dergâhta Sarayda Türkçeden başka dil konuşulmıyacağı hakkındaki meşhur fermanı halka ilân etmişti. Aşık Paşa bu ihmalden acı acı yakınmaktadır:

Türk diline kimseler bakmaz idi

*Türklere her giz gönül akmaz idi
Türk dahi bilmez idi bu dilleri
İnce yolu ol ulu menzilleri¹.*

Bununla beraber Türkmen Beyleri (Aydın, Mentеше, Saruhan, Kastamonu...ilh) Türkçe eserler yazdırıyor, arapça, farsçadan tercüme yapıyorlardı². Bugün de münevver çevreler aynı hastalığın başka bir türüne tutulmuşlardır.

Osmanlı sarayının, münevver çevrelerin Türk dilini ihmaline karşılık, Türk göçebeleri onu yaşatıyor, milli kültürün temeli olarak muhafaza ediyorlardı. Şimdi Yörükler arasından topladığımız malzeme ile bunu isbata çalışacağız. Bu mukayeseli incelemede kâh kitabî kaynaklara, kâh şifahi malûmata (Kazaklar'dan derlemeler) başvuracağız. İhtisas meselesi olduğundan lehçe ve ağız inceliklerine temas etmek kudretinde değiliz. Sadece buna ait kaynaklara atıfta bulunacağız. Kaşgarlı, peçenekler'in dahil bulunduğu gurubun konuştuğu lehçenin, kelimelerin sonlarının kesilmiş ve kısaltulmasından, meydana gelmiş bir türkçe olduğunu söylediğine göre³, biz bunu Aydın havalisi göçebe ve yerleşik halkının şivesine bağlıyoruz. Bütün yörüklerin şive hususiyetlerinden biri de, birinci şahsın ifa ettiği fiilin ifadesinde, son harfin (m) yerine (n) oluşu (Gelmen, gitmen, etmen, yapman gibi) aynı ifade tarzını büyük Türk şairi Kerküklü Fuzûlî'de de görüyoruz.

*Gamım pinhan tutardım ben
Dediler Yâre kıl ruşen
Desem ol bîvefa bilmen
İnanır mı İnanmaz mı*

Yörükler meraklarını mucip olan bir hususu muhataplarına sorarken, affedersiniz makamında, (sormak ayıp olmasın) derler. Aynı tâbiri Dede Korkut'ta da görüyoruz. (Gökyay neşr. Sf.28)

1 P.N.Boratav H.Vedat Fıratlı, İzahlı Halk Şiiri Antolojisi, Ankara 1943, Sf.40.
2 Köprülüzade M.Fuat, Anadolu'da Türk Dili ve Edebiyatının Tekâmülü Yeni Türk Mec. Sayı:4, 1933, Sf.282.
3 Faruk Sümer, Bayındır, Peçenek ve Yüreğirler, DTCFD, XI sayı 2,3,4 1953, sf.323. Aşiret ağızları için bk. Ahmet Caferoğlu, Orta Anadolu Ağızlarından derlemeler, İst.948 (Afsar ağızı: sf.87-88; saçıgaralı ağızı: sf.91 Karakoyunlu ağızı: sf.94.

Şimdi kısaca enteresan bulduğumuz kelimelerin mukayesesine geçelim. Hemen söyleyelim ki bu kıyas, sathîdir. Köklü, ihtisas erbabının karşılaştırmasına benzemez¹.

Anadolu'da	Orta Asya'da	Manası
Ala	Ala(Divan, yazıtlar, Dede Korkut)	Ala, Birkaç renk, Alaca
Alaçık	Alaçı (Divan)	Çadırı, Alacık
Aş	Aş (" " " ")	Aş, Yemek.
Azık	Azuq (" " " ")	Azık, Katık
Ağıl	Ayıl (Yazıtlar)	Koyunun barınağı
Ağırşak	Ayırçaq (")	Yün eğirme aleti
Balkınmak	Balkınmak ² (Dede Korkut)	Ay ışığının parıltısı.
Bark (ev bark)	Barq(Yazıtlar, Divan, Dede Korkut)	Ev, bark, mülk.
Barcin (Ermek'de bir yayla adı)	Barçın (Divan Dede Korkut)	İpekli Kumaş, Dede Korkut'da Maña sarıh değil: "Karadeniz'den su alub yere barçın satarıdım"(Gökyay, 124)
Bayımak ³	Bay(Yazıtlar, Divan, Dede Korkut)	Zengin, zengin olmak
Bayak	Bayak, Bayakı (Dede Korkut)	Demin Biraz önce
Beğ	Bağ (Yazıtlar)	Bey, Efendi.
Silifke Alevilerin (Mengi) oyunu, Balıkesir'in (Bengi) zeybeği	Bāngü (")	Ebedi Âbide
Bişşek	Bisbek (Kazaklar)	Yayıktta yağ çıkarma aleti.

1 Bu mukayesede Divanü İlgat-it Türk kısaca (Divan), eski Türk yazıtları, (yazıtlar) olarak gösterilmiştir.
2 Şah Hâtâyî'nin (Şah İsmail) bir şiirinde de bu kelimeyi buluyoruz: Derdimin dermanı yaramın ucu Dört guruh mevcuttur Guruh-u Nâci Belinde kemeri başında tacı Yüzünde balkıyor Nur Hacı Bektaş P.N. Boratav, H.V. Fıratlı, a.g.e. Sf.71.
3 Bütün Türk lehçelerinde bu manada. Farsçaya Türkçeden geçmiş olmalı. Bunun için bk. M.Fuat Köprülü, yeni farside Türk unsurları, Türkiyat Mec. VII-VIII 1940-42. Aşık Sümmani de bu kelimeyi kullanıyor: Şeriatte tarikatte bây olsam Mevlâm kuvvet verser çay olsam Bahar seli gibi çoşkun su olsam Ne akarım ele, ne akılırım. (Aşık Sümmani, Mehmet Kardeş neşr. İst.1963, sf.44 ve 38).

Binit	Binit (Dede korkut)	Binek hayvanı
Boz	Boz (Yazıtlar, Kazaklar)	Boz rengi, Yörüklerde ayrıca kalitesiz, tali manalarına gelir.
Bor (Horzum)	Bor (Divan)	Orta Asya'da: Şarap süci Anadolu'da zehirli küflü madde.
Buzağı	Bozayu (Yazıtlar), Buzağı (Divan)	Buzağı
Boğa	Buqa (Yazıtlar)	Boğa
Buhur, Buğur	Buyra (")	Çift hörgüçlü damızlık erkek deve
Bük	Bük (Yazıtlar, Divan)	Ağaçlık, Ormanlık
Çomça	Çömçe (Divan)	Keççe
Deri	Täri (Yazıtlar)	Deri
Dulum saçı	Dulum (Dede Korkut)	Dinar Türkmenleri: Züluf Orta Asya: Şakak
Em (Kelin emi olsa kendi başına sürer)	Em (Divan)	ilâç
Elek	Elek (Kazaklar)	Elek
Edik	Etük, Ödük, Ötük (Divan, Kazaklar) ädük (yazıtlar)	Edik, çizme
Ece	İçi (Yazıtlar)	Ağabey
Hasır	Kasır (Kazaklar)	Hasır
İlenç	İlenç (Divan)	Beddua
İni	İni (Divan, Yazıtlar)	Anadolu'da: Kocasının küçük erkek kardeşine kadının hitabı. Orta Asya: Küçük Erkek kardeş.
Kargış (Dinar Türkmenleri)	Kargış (Divan)	Anadolu'da: Matem Yas, Orta Asya'da: Lânet, İlenç.
Kışladım	Kışladım (Yazıtlar)	Kışı geçirdim.

1 Dede Korkut'dan alınan malzemeyi Orta Asya ile ilgili kabul ediyoruz.

Küncü	Küncüt (Uygurlar, Caferoğlu, Türkiyat, 195)	Susam
Ozan ¹	Ozan (Dede Korkut)	Oğuzlar'ın halkşairi Musikişinası
Ören	Ören (Divan, Dede Korkut)	Anadolu'da ve Dede Korkut'ta: viran, harap, Divan'da: Herşeyin Kötüsü
Say (Tırtar, Boynu- inceli Karakeşli)	Say (Divan)	Kara taşlık, Kayalık yer
Söbü	Söbü (Divan)	Oval, elips, yumurta biçiminde.
Söykünmek	Söykünmek (Dede Korkut)	Yaslanmak
Toncukmak (Farsak Aşireti ve Dalayman Köyü)	Tunçuk (Divan)	Anadolu'da: Canı Sıklamak Orta Asya'da: Kaygıdan soluyamaz olmak.
Töre ²	Törü (Yazıtlar)	An'ane, nizam, kanun türe
Tülü	Tülü (Dede Korkut, Divan)	Buğra (Buhur)'nın tohumu, tüylü deve

1 Ozanlar "Halk toplantılarında, göçebeler arasında, köylerde ellerinde çöğürler ile geziyorlar, Selçuk ordularında da bulunuyorlardı. Bunlar Dede Korkut hikayeleri gibi eski Ögüz destanları parçalarını da terennüm ederlerdi" (Köprülüzade, Anadolu'da Türk Dili ve Edebiyatının tekâmülü Yeni Türk Mec. Sayı:4, 1933, Sf.281)

Bu kelime hakkında mufassal malûmat için bk. Köprülüzade M.Fuat Ozan, Azerbaycan Yurtbilgisi Mec. C.1, Sayı: 3, Sf.133-140 ve aynı müellifin, Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar, İst.934 Sf. 273-292.

Biz de Yörükler arasında kelimenin muhtelif manalar kazanmış olduğunu gördük. Yaygın manası (geveze, şamatacı, çok konuşandır) Aslı manasını bilen de vardır.

Yeniomanlı kadınları çok konuşan, yaygara yapan çocuklarına: "Ozanlık etme!" derler (Yeni Osmanlı Aş'den öğ.Hasan Köken)
Dinar Türkmenleri çok konuşana "Ozan oldun sen", böyle bir kimse için de: "Ozan olmuş eyi biliyor" derler. Onlarda (Ozan çok konuşan, şamatacı ve iyi bilen) manalarına gelir.
Yeniomanlı aşiretinden Süllü Efendi şu deyesikle izah etti: "İnsanın adını Ozan'la, gezen götürür."

Silifke Alevlerinden (Kırtıl köyünden) Pelteş Emmi (Ahmet Duman): "Ozan deye Horasan'dan gelen henkçiye (ahenkçi) derler. Şimdikiine aşk denir" diye izah etti.

2 Buna dair Atasözleri vardır: El adeti, Türkmen töresi (Avşar, Dinar Türkmenleri, Silifke Alevleri)
Dinar Türkmenleri kızınca: "Adetiniz, töreniz batsın" derler.

Uz	Uz (Divan, dede Korkut)	Yörükler'de Uz geçinmek= iyi geçinmek Divan: Usta, Mâhir Dede Korkut: Münasip Doğru.
Yayın(Boynuinceli)	Yay (Yazıtlar, Divan)	Yaz
Yayla, Yaylak	Yayla, Yaylak (Dede Korkut)	Yayla
Yayladım	Yayladım(Yazıtlar)	Yaylada yazı geçirdim.
Yarılganmış ¹	Yarılganmış (Divan)	Acınmış
Yuğladı (Sıraçlı, Sülekli)	Yuyla (Yazıtlar)	Anadolu'da: Yaş Orta Asya'da: Cenaze Merasimi yapmak
Yuka	Yuyqa (Yazıtlar), Yufka (Divan)	Yufka
Yüket	Yüket (Dede Korkut)	Yük hayvanı

Bu liste çok daha hacimli olabilirdi. Fakat lüzum ve imkân yok. Bu kadarı bir fikir verebilir. Maddî Kültüre ait kelimelerin tamamı, yörükler'e Orta Asya'dan intikal etmiştir. Manevî Kültürle ilgili kelimelerin çoğu'da aynı menşelidir. Burada, bu vesile ile, müstakbel Türk dilinin bugünkü hastalıktan kurtularak, Kaşgarlı Mahmud'lar Ali Şîr Nevâf'ler yetiştirmesini temenni etmekteyiz.

IV-Türk Göçebelerinde İctimaî Teşkilât ve Sosyal Sınıflar:

Eski Türk göçebelerinde sosyal organizasyonun çok mürekkep ve türe ve yasa'ya müstenit kaide, müeyyide, şekillerle oldukça mükemmel olduğunu görüyoruz. Boyların, oymakların teşekkülü, hukuku, hakkı, vazifesi, mevkii, kudreti belli ve muayyen kaidelere göre ner zaman tatbik edilmesi elzem merasimlere tâbiydi².

"Kavmî zümrelerin tasnifi hakkında Hz.Ömer'in kabul ettiği tas-

1 Toroslar'da (Namaras Yaylası'nda, Akseki-Hadim arası) 90 yaşlarında Cuppala Mustafa Ağa'dan aldığımız bir şiirde bu kelimeyi görüyoruz:
Türkmen Mayaları çekildi
Uçmayaneli'ne döküldü
Ben bir guşuka tüyüm tümem döküldü
Gadir Mevlâm sen yarılga Şah İsmail'i
(Bu şiir yakın yıllara kadar birçok Türkmen aşiretinin Alevî olduğunu gösteriyor).

2 Abdülkadir İnan, Orun ve Ülüğ Meselesi, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mec., Vladimirtsov, Moğolların İctimaî Teşkilât ile Mantıkî Tasnifler Arasında Tenazur, Millî Tetebbular mec., Cilt 1, Sayı 3, 1331., Prof.Z.V.Togan, Türklerde "Uruk" (İrk) bilgisi, Bozkurt, Sayı 5, 1940,

nif, (İmam Mâverdî) nin (Ahkâmü Sülteniye) kitabında münderiştir." diyerek Z.Gökalp, eski arapların ensab silsilesini, bahsi geçen kitaba istinaden "Şaab, Kabile, Amare, Batın, Fahz, Fasile" biraz tadilatla "Kavim, şaab, kabîle, emare, batın, semiyye tâli semiyye" ve ailevî zümreleri Usbe, ehil, ayal (baba, ana çocuklardan ibaret) şeklinde göstererek, bunlara kıyasen Türk istilahlarına geçiyor:

Türk kavmi: uruklardan mürekkep; cil, illerden mürekkep; il: (şaab) kullardan mürekkep; kul: (kabile) boylardan mürekkep; boy: (amare) bölüklerden mürekkep; bölük (batın) tirelerden mürekkep; tire: (fahz, semiyye) yarım tirelerden mürekkep; fasile: soylardan mürekkep; soy: (usbe) ocaklardan mürekkep; ocak: (ehil) akevlerden mürekkep; Akev: (Ayal) baba, ana ile çocuklardan mürekkep;

"Arap ve Türk istilâhları zâhirde birbirine mütenazır olmakla beraber delâlet etikleri zümreler arasında farklar vardır. İki taraftaki ailevî zümreler aynı enmuzeçten olmadığı gibi Türklerde kavmî zümreler çok mürekkeptir. Demek ki, yukarıdaki tenâzür tamamıyla doğru değildir" diyerek aşiretler hakkında şu malûmatı veriyor: Aşiretler merkezi sıkleti haiz zümre esas olmak üzere tasnif edilmiştir. Bir aşirette merkezi sıklet (semiyye) de ise ona (semiyevî aşiret) namı verilir.

Avusturya aşiretleri bu sınıfa mensuptur. Bunlara (basit totemli aşiretler) adı da verilir. Merkezi sıklet (batın) da ise ona (batnî aşiret) namı verilir. Şimalî Amerika Hindlileri bu sınıfa mensubdur. Bunlara (mütekâmil totemli aşiretler) de denilir. Merkezi sıklet (amare) de ise buna (Amarevî aşiret) adı verilir. Amerika aşiretleri bu enmuzece mensuptur. Bunlarda artık totemizmden eser kalmamıştır. İki evvelki sınıflarda (moderî nesep) esas iken bu enmuzece (pederi nesep) hâkimdir. Merkezi sıklet (kabile) de ise buna da (kabilevî aşiretler) denilir. Arap aşiretleri de bu enmuzece mensuptur. Merkezi sıklet (şaab) da ise buna da (il) namı verilir. İşte Türk illeri bu enmuzeçdendir. İl, aşiret mahiyetinde değil, küçük bir millet tabiatındadır. Binaenaleyh Türkmen illerine göçebe olduklarına bakılarak aşiret denilirse de hakikatleri aşiret enmuzeçinden uzaklaştırılmışlardır. Çünkü kan davasını kaldırarak küçük bir hükümet şekline girmişlerdi¹.

Bu istilahlardan halen Yörükler arasında yaşayanlarına veya

1 Z.Gökalp Aşiretler hakkında Sosyoloji Tetkikleri Doğu Mec. Sayı:9-10-11, 1943.

türkülerde, atasözlerinde, günlük dilde görülenlerine kısaca işaret edelim.

İl: aşiretlerin bile parçalandığı bir devirde böyle bir içtimaî zümrenin, organizasyonun kalmıyacağı aşikârdır. Yalnız dilde yaşamaktadır. Meselâ: "İlmi yaman, bey mi yaman?"¹. Bu atasözüne muhtelif yerlerde bizde rastladık. Avşar Boyu'ndan Aşşık Omar'ın bir ağıtındaki:

*Bire oba'lar, bire el'ler
Çok söylesem deli deller
Gır at başlık serpe serpe
Yarıştan geldiğin günler*

Aşşık (Aşık) Seydi'nin Avşar İskân Bozlağı'ndaki

Oymak oymak İlimizin bozulaşır mayaları

mısralarında bu mefhumu açıkça görüyoruz.

"İl kelimesinin en eski manası (sulh) dür. (Mahmud Kaşgarî) İlçi kelimesi bu manadan gelir: (İlçi) bidayette (sulhçü) manasıydı.

İl kelimesinin ikinci manası da (devlet) oldu. Orhun kitabesinde (il) kelimesi bu ikinci manada kullanılmıştır. Türklerin aşiret devri tarihten evvel geçmiştir. Tarih Türkleri (il) halinde yani göçebe devletler şeklinde görmüştür. Küçük illerde sulh mabudu (Oğan) dır. Diğer yersular aşiretlerini harbe teşvik ettikleri halde Oğan, bunları harbden ve kan davasından men eder." Sonradan halk manasına geldi: "İlle kara gün bayramdır" yahut (elle gelen düğün bayram) Sonra bu halkın oturduğu ülke manasına gelmeğe başladı: İç İl, Dış İl, Rum İli gibi. Daha sonraları (yabancı) manasına gelmeğe başladı: kâtip benim, ben kâtipin, il ne karışır².

Boy: 24 Oğuz boyu vesilesiyle daha yakından aşına olduğumuz bu mefhum halen yaşamaktadır. "Kabîle (boy) bir hukukî mefhumdur. Bunun (oymak), (arıs) gibi şubelerinin, onlara mensup şahısların hukuku da örfî kanun, (zang) ve (yasa)ya göre muayyendir. Müstakîl kabîle hukukuna malik olan bir (arıs) Kazak Kırgızlarda bir ceddin neslinden yedinci batından sonra toplanan evlâdından hasıl olur. Müstakîl kabîle şeklini aldıktan sonra bir arıs hayvanlarını bellemek için kendisine has (damga) alır, kabîlelerin içtimalarında kendisine ayrı yer (oron) alır ve ancak biri diğerinden

1 Yusuf Ziya, Tahtacılar, Hayat Mec. 927, Sayı:58 sf.6.

ayrı (arıs)lar halinde akal yedi batın babalarıyla ayrılan camialar biri diğerinden kız alıp evlenebilirler. Bunun için Türklerde her erkeğin yedi ceddini bilmek içtimaî bir nizamın esaslarından biri olmuştur.

Hattâ İslâmiyeti kabul ettikten sonra da bu usule riayet edilmiş, yedi batın içinde evlenmişler, hattâ bunu İslâmiyetin bir hükmü gibi telâkki evlemişlerdir"³.

80 küsur yaşında, Sarıkeçili Aşiretinden Ali Osman Efendi (Resim 75) (Halen Korkuteli'nin Karadin Köyünde oturuyor), boy teşekkülünü, (boy beği) tâbirini de kullanarak, aşağıdaki şekilde anlattı ki, Oğuz Hanın altı oğlundan 24 Oğuz boyunun meydana gelmesi an'ane ve inancına uyuyor: "Dağlı, Şeytanlar, Üsemoğlu, Odabaşı dört gardaşmış. Pederden bunu duyurdum. Köktü bir. Herkes avanesini çekmiş, birer boy beği olmuş."

Kozan Kürtlerinden Musa Sedefoğlu'ndan aldığımız şu mısralarda da bu mefhumu görüyoruz:

*Bozuluk Bahçası bağı
Yıkılık avluğı dağı
Dundarheli'ne boy beği
Nenni Süleyman'im nenni,*

Bir (oymak)ın zamanla 6-7 ye çıktığını gördüğümüz gibi (oymak)lardan bazılarının büyüyüp, kız kaçırma, kavga, niza, arazi kifâyetsizliği gibi sebeplerden başka yerlere giderek müstakîl birer (boy) haline geldiklerini anlıyoruz. Buna dair birçok misali Yörüklerden dinledik ve müşahede ettik.

Osmanlı İmparatorluğunda "bir boya bey tâyini-ırsî olmiyan teşekküllerde o boyu teşkil eden grupların başında bulunan kethüdâ ve ihtiyarların bir şahsî boy beyi olarak kabul edecekleri hakkında kanaatları açıklandıktan sonra, hükümet tarafından o şahsın tayin edildiğine dair beylik beratı verilirdi. Fakat Rışvan gibi bazı teşekküllerde boy beyliğinin berât ile değil, ancak boy aristokrasisini teşkil eden kimselerin kethüdâ, ihtiyar ve söz sâhibleri eliyle seçildiğini ve istedikleri şahsî boybeyi yapabileceklerini de ilâve etmeliyiz. Kethüdâ'lar ise içtimaî ve idari bakımdan tâbi buldukları boy beyi tarafından tayin edilmekte idiler. Fakat kethüdâ'lar hakkında oymak ahâlisinin kefâletleri lâzım olduğu gibi kanunen, tayin edilmiş olan vergilerini Has Vovvoda'larına vermediği taahhüt etmeleri de şarttı. Bundan sonra

2 Z.Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi, sf.35-36.

3 Prof.Z.V.Togan, a.g.makale ileride (aile) bahsinde anlatacağımız gibi Yörükler'de evlenme bunun tam aksinedir. Amca kızı bile alınır.

daha ziyade bu hususun hükümet tarafından kabul edildiğine dair bir berât gönderiliyordu”¹.

Boy'un kolları olup, Türkiye göçebeleri arasında yaşayan Oymak ve Oba mefhumlarını da şöyle tarif edebiliriz:

Oba: Kaşgarî'ye göre (I, 86,22) aslında kabîle, Şeyh Süleyman'a göre, küçük çadır, çadır halkı, cemaat, Şemseddin Sâmî'ye göre, bir kaç bölüğe münkasem büyük ve uzun göçebe çadırı, çadır halkı, göçebe ailesi, Hüseyin Kâzım Kadri'nin Türk lügâtine göre, âzerî dilinde çadır, bir çadır halkı, aile çağataycada (ova, oba) çadır, yurt, mesken, ikametgâh aile mânalarına gelmektedir².

Bu muhtelif manaları muhtelif yerlerde gördük. Söğüt Karakeçili ve Karakeçeli'leri (oba) yı (çadır) manasında kullanıyorlar. Yeniosmanlı'larda çadır topluluğu manasına geldiği gibi, komşu manasına da geliyor, Oba esas olarak çadır topluluğu çadır mahallesi manasına gelir. 5-10 çadırdan fazlası bir arada mer'a kifayetsizliği sebebiyle barınamadığından oba'lar vücut bulur. Oba, 5-10 çadırın en yaşlısı, en dirayetlisinin ismi ile anılır. Ekseri akraba olanlar bir oba teşkil eder. Bugün Yörükler (oba) yerine (mahalle) tabirini kullanırlar. Bekdik'ler oba'nın hatırlı, sayılır kimsesine (obabaşı) derler. Bu oymak reisi olan (kethüda) nın mukabili de olabilir. Gene Bekdik'lerin bir atasözü (oba) nın manasını sarîh olarak gösteriyor. (Oğlunla oba ol, kızınla komşu ol:)

Beldik'lerde iki obanın çocukları arasında sapan taşları ile yapılan tehlikeli kavganın adı da (oba baskını) dır.

Oymak: Büyük oba'lar herhalde bir oymak teşkil ediyor. (Oba) mekân ifade ederken, (oymak) bir cemaat, bir içtimâî zümredir.

Yörükler'den başka, şehir halkının da günlük konuşmalarında geçen soy-sop, soylu-soplu, soyu-sopu temiz kelimelerinin menşei Z.Gökalp izah ederek, (elan) manasına geldiğini söylüyor. "Yakutların bugün semiyeye verdikleri isim (sib) kelimesidir ki (soy-sop) kelimesindeki (sop) ile müteradiftir. Eski Türkçede (Sob) kelimesi (Su) manasına olup, gerek (soy) ve gerek (sop) kelimeleri bu iki kelimedenden müştaktır. O halde (clan) kelimesinin türkçedeki mukabili şark türkçesinde (sop) ve Oğuz türkçesinde (soy)dur. (Soy-sop) tâbiri ikisinden mürekkeptir...Hattâ Diyarbekir'de kadınların ıstılahına göre (soy) baba cihetinden olan akrabaya (sop) ise ana cihetinden olan akrabaya denilir. O halde Türklerde en eski bir zamanda (Budun)

1 Dr.Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskân Teşebbüsü. İstanbul, 1963. Sf.14 (Mühimme ve Maliye Defterine muhtelif atıflar).

2 Prof. Dr.Ali Tanoğlu, İskân Coğrafyası, Türkiyat Mec. Cild: XI, 1954, sl.23.

(Dört Ulus) a ve her Ulus da bir takım (sop) lara münkasem imiş ve soplarda medenî semiyeye mahiyetini haiz olup birer (Kile) ye yani (Maderî totemle malik bulunurmuş, Bilâhare bu teşkilât inhilâl ederek Yakutlar'da Ulusların mümessilleri olarak dört büyük Şaman, soplarn mümessili olarak da küçük şamanlar zuhur etmiş”¹.

Bu izahattan sonra, gördüğümüz aşiretlerin bazısından kısaca bahsedecek, teşekkülünü kabaca göstereceğiz.

Hayta Aşireti:

- 1- Hacı Süleymanlı Mahallesi (Oba'sı),
- 2- Hacı Aliler Mah.
- 3- Elekli Mah.
- 4- Köteklî Mah.
- 5- Saçığaralı Mah.
- 6- Kerimli Mah.
- 7- Guccüklü (Küçüklü) Mah,
- 8- Nencilî Mah.
- 9- Bacaklar Mah.
- 10- Hacı Nasıflı Mah.
- 11- Hacığaralı Mah.
- 12- Gosatlı Mah.

Bu aşiret Anamas Dağlarında yaylar, Şarkıkarağaç Gelendost (Isparta) ovasında güzler, Antalya'da kışlar, Bütün bu 12 oba'nın daha doğrusu Hayta Aşiretinin, (Sarığaralı= Saçıkaralı) Oba'sından meydana geldiği söyleniyor. Fakat biz bu kanaatte değiliz. O takdirde aşiretin ismi (Saçığaralı) olmak gerekirdi. Gerçi bu aşiret mensupları kendilerini bu isimle tanıtıyorlarsa da, bu (Hayta) isminin yarattığı tesirden kurtulabilmek içindir. Zira, (Hayta) vurucu, kırıcı, haydut manasına geliyor. Karadeniz sahillerinde (Çepni) ne mana ifade ediyorsa, bu da öyledir. Orta Asya hususiyetlerini en çok muhafaza eden bu aşiretin² bu ismi çok eskiden anlaşılıyor. Bulgaristan Türkleri, çocukları orada burada koşar, eve geç gelirlerse, onları, "Sen Hayta! Gez Bakalım" veya "Hayta gibi gez bakalım" diyerek azarlarlar. Anadolu'da da aynı manada kullanılıyor. Bu aşiret fazla cesur, atak olduğundan, vaktile çok gezginci olduğundan, (Hayta) ismi bu manaları kazanmış,

Honamlı Aşireti:

- 1- Çoşlu Mah.
- 2- Ötgünlü,
- 3- Telliler,
- 4- Elekli,

1 Ziya Gökalp, Eski Türklerde İçtimâî Teşkilât, Millî Tettebbular Mec.

2 Alman etnografi Dr.Ulla Johansen, bize yazdığı mektupta aynı kanaati belirtiyor.

- 5- Karaevli,
- 6- Recepli,
- 7- Hacımahmudlu,
- 8- Bekmezci,
- 9- Garsavurdanlı.

Bu tasnifi Yunak'ın (Konya) Honamlı Köyüne yerleşen aşiretten aldık. Burdur civarında aynı aşiretin bir perakendesine rastladık. (Recepli Oba) sınıfın iki çadırlık bir parçasıydı. Onlar yukarıdaki tasnifin son üçünü saymayıp, onlar yerine (Kötekli Obası) nı ilâve ettiler. Bir de büyük bir Honamlı kolu Kozan-Saimbeyli havalisindedir. Halen bir kısmının Kozan civarında kışladıklarını haber aldık.

Farsak Aşireti:

- 1- Karacalı,
- 2- Dağlı,
- 3- Yağbasan Oba'ları,

Bu üç oba, Korkuteli'nin üstünde Yelten Köyü civarında Farsak Yaylası'nda yaylıyan aşirete aittir. Esas büyük kol, Kozan, Saimbeyli, Kadirli civarındadır. Biz o tarafa gidemedik. 30-40 köy teşkil ediyorlarmış. Karacaoğlan'ın bu aşiretten olduğu söyleniyor. Kitaplarda (Varsak) şeklinde geçiyor. Osmanlılar devrinde büyük rol oynamış, çok geniş bir aşirettir. Dilleri hayli kaba, kadınlarının konuşmasını anlamak oldukça güç oluyor (Hızlı ve kendi aralarında konuşunca) Bu husus diğer Yörükler arasında da meşhurdur. Bize Farsak'ların, bilhassa kadınlarının konuşmalarını anlayamıyacağımızı muhtelif yerler de söylediler. Diğer aşiretlerin inancına ve kendilerinin de kabul ettiğine göre aralarına vaktile (Abdal) lar da karışmış.

Boynuinceli Aşireti:

- 1- Şahbazuşağı,
- 2- Gafarlıuşağı,
- 3- Gızılaluşağı,
- 4- Sarıbeyoğluluşağı,
- 5- Sarıoğlanlıuşağı,
- 6- Hacıaluşağı,
- 7- Kerimuşağı,
- 8- Dolanuşağı,
- 9- Gözarauşağı,

400 kusur çadır, 4 bin kusur nüfusları var. Erdemli (Mersin-civarında) kışlıyorlar. Bir kısmı Yeniköy'e yerleşmiş. Bir kısmı da

göçebelige devam diyor. Bu aşiretin Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından Nevşehir'e iskân edildiğini tarihi kayıtlar gösteriyor. Kırşehir civarında da yerleşenlerinin bulunduğunu kendileri söylüyor¹.

Karatekeli Aşireti:

- 1- Karnıkaralı,
- 2- Topallı,
- 3- Durağocalı,
- 4- Sekâreli,
- 5- Şıçmazlı,
- 6- Karakeçili,
- 7- Akkeçili.

Selâtin köyü'nde (Ortaklar-Aydın) son iki (Oba) yerine (6- Dırazlı, 7- Gafarlı) obalarını biliyorlar. Bu aşiret Ege bölgesindedir. Bu mintikanın birçok köyü bu aşiretin iskâniyle meydana gelmiştir.

Karahacılı Aşireti

- 1- Galdırcılar,
- 2- Solaklı,
- 3- Sarıg balı,
- 4- Hacıhamzalı,
- 5- Eskiörük,
- 6- Hümmetli,
- 7- Çüngüllü

Bu aşirete Anama dağlarında, parakendelerine Ege'de rastladık. Bir kolu da Adana taraflarında.

Karakoyunlu Aşireti:

- 1- İbişli,
- 2- Kuşçular,
- 3- Hacıahılar,
- 4- Könterli,
- 5- Dayılar,
- 6- Balıklılar,
- 7- Ebişler.

Anamas dağlarında yaylayıp, Antalya'da kışıyorlar. Çoğu yar göçebedir. Köyleri vardır. Bu aşiretin bir koluna Bulgar dağlarında rastladık. 40-50 sene evvel gitmişler birbirlerine akrabadırlar. Karakoyunluların Doğu Anadolu ve İran'da büyük roller oynadığını biliyoruz. Anamas'a çıkanlar 300 küsur çadırdır.

Kösereli Aşireti:

- 1- Yukarı Kösereli,
- 2- Aşağı Kösereli,

¹ Millet Partisi Lideri Osman Bölükbaşı'nın da kendi aşiretlerinden olduğunu söylediler.

3- Sarıveliler,
Yellibel'de (Ermenek) yaylayıp, kendi köylerinde (mut) kışlıyorlar.

Eskiyörük Aşireti:

- 1- Saçılmaz Mah.
- 2- Hacıosmanlı,
- 3- Kırterlikli,
- 4- Basırlı,
- 5- Çıraklı,
- 6- Bildirli,
- 7- Marangozlar.

Yeniosmanlı Aşireti:

- 1- Kurşunlu,
- 2- Topallı,
- 3- Araplar (II),
- 4- Kirişçiler,
- 5- Çılbak,
- 6- Başındanyoklu,
- 7- Kömürçüler.

Bu aşiret Korkuteli'nin üstündeki Söbuce Yayla'da yaylıyor (100 çadır) Kışın gene aynı kazanın, obaların ismini almış köylerinde kışlıyorlar. Bu ismi Orta Asya'dan en son geldikleri için almışlar. Daha önce gelenler kendilerine, lisanlarının kabalığından ötürü, (Kürt) demişler. Yaptırdıkları camiın adı da (Kürt Camisi)

Saraçlı Aşireti:

- 1- Tarakçılar,
- 2- Sarıhasanlı,
- 3- Sarımamlı,
- 4- İhtiyarlı,
- 5- Beyçukulu,
- 6- Çenger,
- 7- Küçükçenger,
- 8- Taşbaşı,
- 9- İşamtepe obaları.

Akseki'nin üstünde Göktepe Yaylası'nda yaylar, Antalya'nın Saraçlı Köyünde kışlarlar. Tarihî kayıtlarda (Sıraç) şeklinde geçişine bakarak ve Erdemli havalisindeki (Sıraçkeşli Aşireti)ni gözönüne getirerek, bunun da (Saraçlı) değil, (Sıraçlı) olabileceğini düşünüyoruz.

Tırtar Aşireti:

- 1- Sunular Obası,
- 2- Kasabaşağı,
- 3- Dombalaklı.

Bu aşiret de yavaş yavaş Erdemli havalisine yerleşiyor. Pek azı göçebelige devam ediyor. Yerleşenler sebze ve narenciye ile uğraşılıyor.

Gördüğümüz büyük aşiretler arasında Avşarlar da var. Hiçbiri göçebe değil; devlet zoru ile iskân olmuşlar. Pazarören'in (Kayseri) bir kaç Avşar köyüne gittik. Kayseri'de (180), Gelendost'ta (10) kadar Avşar köyünün bulunduğunu Avşar boyundan (Beşir Önder) söyledi. Türkiye'nin muhtelif mntukalarında da birer ikişer Avşar köyü vardır.

Sarıkeçili Aşireti:

- 1- Dağlı Obası,
- 2- Şeytanlar Obası (Demirci Obası)
- 3- Üsemoğlu Obası,
- 4- Odabaşoğlu Obası.

Karadin (Korkuteli) Köyünün halkı (Şeytanlar, diğer adıyla Demirciler obasından) bu aşiretin perişan perakendelerine Çumra-Bozkır arasında rastladık. Bu aşiret, diğer Yörükler tarafından da takdir ediliyor. Tam göçebe, seyyal, çarıklı, cevval insanlar, Doğudan batıya göç edip dururlar.

Görüp te, (oba) isimlerini tesbit edemediğimiz aşiretler de şunlardır: Bahşiş, Bayazıdı, Keşefli (Keşşafı), Işıklı, İdrizli, Göğebakanlı, Karakeçili, Karakeçeli (bu son ikisi söğüt havalisinde olup, göçebeligi yıllar evvel terketmişler), Ayaş türkmenli, Karakeşli.

Şu halde (soy-sop) tan bir oba meydana geliyor. Buna aynı zamanda (oymak) ve (elan) diyebiliriz. Demek ki (oymak) lardan (elan)lardan bir (boy) yahut diğer adı ile (Aşiret) meydana geliyor. Aşiretin nüfusu muhtelif oluyor. Bizim gördüğümüz en büyük aşiret (Boynuinceli) dir ki, dört bin kusur nüfusludur. Avşarların, Bozdoğanlıların büyük teşekküller olduğunu anlıyoruz. (Beğdili boyu) da büyük aşiretti. Onbirinci asrın (Rumî) sonlarına doğru Anadolu'dan geçen bir seyyah, Beğdili boyu'nun nüfusunu on iki bin çadır olarak kaydetmiştir¹. Bu yüzbine yakın nüfus demektir.

İçtimaî sınıflar:

Eski Türklerde belli başlı üç sınıf görüyoruz: 1- Akbudun (Aristokrasiyi temsil eder), 2- Karabudun (Halkı temsil eder), 3-

1 Faruk Demirtaş, Osmanlı Devrinde Anadolu'da Oğuz Boyları, DTCFD VII, Sayı:2-1949, sf.360.

Köle sınıfı, "Kabileye bir hanın emrile, yahut kabileler arasında vâki olan bir anlaşma mucibi iltihak etmeyip kaçak yahut esir sıfatıyla gelen unsurlar ise kabile içinde daima (kul), (tülengüt) vesaire lakaplar alarak tefrik edilmişlerdir. Meselâ Türkmenler içine giren yabancı unsurlar. Oğuz nesebnameleri ayrıca kaydederler. Erkek tarafının nesli sabit olmak eski Türk içtimaî teşkilâtının esaslarından biri olmuştur"¹.

Aristokrasiyi beyler teşkil eder; hakan hepsinin üzerinde bulunurdu. Bu sert idare ve selâhiyetler töre ve yasa ile mukayyetti. Göçebe aristorasisinin de bir nev'i murakabesi görülürdü. Bunu gözönüne getirmeyen Avrupalı bunu despotizm olarak vasıflandırıyor: "Bu sebeple göçebe hükümdarının elinde, bizim Avrupalı düşüncemizin tasavvur edemeyeceği tarzda bir iktidar toplanmıştır. Dünya tarihinin en büyük ölçüdeki despotları herhalde büyük İran kralları, yahutta daha sonraki Roma'nın ilâhlaştırılan kaysarları değil, belki de Hun, Türk ve Moğol hükümdarları idiler. Bu göçebe camialarında prens, kademeli insan ehramının sırtında baş döndürücü bir irtifaa yükselir: bu, itiraz tanımayan ve buna tahammüllü olmayan birkimsedir"².

Çinliere göre "Kırgızların reislerine A-jo denmekte idi. A-jo'dan sonra ikinci derecede kabile beyleri ve ondan sonra da Karabudun yani halk gelmekteydi. Bunlardan aşağıda bir köle sınıfının bulunduğu anlaşılmaktadır"³. Osmanlı İmparatorluğu zamanında Beyliğin irsî olarak intikal ettiği boylarda, bey ailesinin yanısıra bir torun grubunun mevcudiyeti görülüyor. Bunlar konar-güçer teşekküllerin idarecileri ile beraber bir aristokrasi teşkil ediyorlardı⁴.

Yakın zamanlara kadar Yörüklerde kavga, niza, ihtilâflar, kız kaçırma vak'alarını koca (ihtiyar) lar müzakere, hal ve hükme bağlarlardı. Bey seçiminde ihtiyarların sözü büyüktür. Beylerin ve kethüdaların otoritesinin yanında, ihtiyarlar müşavere hey'eti olarak yer alıyordu. Gezdiğimiz aşiretlerde ağa ile yaşama çobanı aynı sofrada yemek yerken gördük. Kaplancık Köyüne (İzmir) yerleşen Karatekelilerden dinledik: vaktile kimsesiz, fakir bir çoban ihtiyarların sohbetine katılır, sopasına yaslanıp sadece dinlemiş. Yeri gelince akıllıca sarfettiği laflar ihtiyarların dikkatini çekmiş ve "Bu çoban ihtiyar gibi konuşuyor" demişler. Şimdi bu

1 Prof.Z.V. Togan, Türklerde Uruk Bilgisi, Bozkurt, sayı: 5, 1940.

2 J.Deér, İstep Kültürü, DTCFD, XII, 1954, sf.167-68.

3 B.Ögel, sf.208.

4 Dr. Cengiz Orhonlu, a.g.e. sf.14 (mühimme defterine atıf) bu hususta geniş izahat için Faruk Sümer'in (DTEFD) deki makaleleri.

nesle (ihtiyar uşağı) diyorlar. Bu hikâye ve bizim müşahedelerimiz Yörüklerde keskin bir sınıf farklılaşmasının derin bir tabakalaşmanın mevcut olmadığını gösteriyor.

V- Türk Göçebelerinde Aile Müessesesi:

Türk göçebelerinde aile müessesesi tam pedersahî değildir. Kadın da yuvada söz sahibi olup içtimaî hayatta rol oynar. Türk'lere komşu olan milletlerin şahadetleri, seyyahların ifadeleri de bunu teyideder. Hükümdarın yanına hatunun oturup devlet işlerine iştirak ettiğine dair kayıtlar vardır. Meşhur İbni Batuta da Türk kadınının vakar, ciddiyet ve içtimaî hayattaki mevkiinden hayranlıkla bahseder¹

Yörüklerde de kadının mevkii ufak tefek farklarla, fena sayılmaz. Her meselede azçok söz sahibi, rey sahibidirler. Kaç göç yoktur. Peçe, çarşaf gibi Arap kültürünün, islâmi görünüş altında getirdiği kılık kıyafet bulunmaz. Ne tam kapalı, ne de açık, Türk'e yaraşır şekilde, eski örf adete uygun giyinirler.

Kadın hakkında Yörükler'de hem yükseltici, hem de biraz hafife alıcı sözler bulunur. Bunlardan bazılarını temas etmek istiyoruz. Kadını (eksik etek), (Saçı uzun, akli kısa) gibi vasıflandırmalardan başka:

(Çoban gıtlık bilmez, Avrat yokluk bilmez.)

(avrattan mikdar (muhtar) etmişler de zehmeride davarı gırtırmış. Davarın yaylımını aramamış, odunlu yere gondermuş çadırı.)

Bunlara mukabil Dede Korkut'taki gibi, iyi ve kötü vasıflı ve vasıfsız kadını ayrı ayrı ele alan atasözleri, deyesek v.s. daha doğrusu Türk göçbelerinin (Yörük) mâşerî vicdanından doğmuş düşünceleri de kısaca görelim:

"Atla avrat yiğidin bahtına"

1 Prof. Z.V.Togan, sf.94-368. Bu hususta ayrıca Z.Gökalp, Türk Töresi, İst.1339. sf.20-21 aynı müellifin Türk Medeniyeti Tarihi ve Prof.Z.F.Fındıkoğlu, Türk Aile Sosyolojisi, İstanbul 946 (Hukuk Fak.Meemuasından ayrı basım). Harem, selâmlık olmaz, kaç göç bulunmazdı. Kadınlı erkekli eğleniler tertip edilir, birlikte kimiz, hattâ bazı boylarda rakı içilirdi. Kimse edebini kaybetmez, örf adete aykırı hareket bulunmazdı. Bunu aynen bugünkü Türkiye Alevî Türkmenlerinde görmekteyiz.

*Erkenden kalkan avrat
Buyurmadan dutan evlât
Özengi furmadan yürüyen at
Dut beninde oğul saran arıdan
Ağustosda ekilen darıdan
Korkarın guşluk namazı uykudun galkan garıdan¹.*

"Avrat üç türdür. Birisi er avradı, birisi ev avradı, birisi de zallanzort"².

"Bazı avrat var, arpa unundan aş eder; bazı avrat var, kerkik başını yaş eder; bazı avrat var, gan gurudan; bazı avrat var, çul çürüden"³.

*Dah demeden yürüyen at
Buyurmadan dutan evlât
Bir de eyi çıktı mı avrat
Nedeceksin düğünü, nedeceksin bayramı
Gir oyna, çık oyna*

*Hababam ha yürümez at
Bir gaşık su vermez evlât
Bir de dirliksiz çıktı mı avrat
Nedeceksin ölümü gir ağla, çık ağla⁴.*

Asil soydan kötü kadın çıkmıyacağı kanaatindedirler. Bunun için evlenirken zenginlik yerine asalet, soy temizliği aranır. Yaşlılar şimdi bu endişenin kalkmış olmasından, paraya, ihtişama, güzelliğe rağbet edildiğinden müstekiler. Vaktile diğer vasıflar da arzulanmakla beraber, asalet başta geliyordu. Buna dair deyesek (atasöz) ler de var:

*"Aslını ara, neslini ara, bulunmazsa ne çara (çare)"
(Honamlı)*

Diğer bütün aşiretler de hemen aynını söyler:

"Asıl ara, soy ara, bulunmazsa ne çara"

Burada (evlenme) adetlerine, (Yörük düğünleri) ne çok kısa

1 Yeniosmanlı Aşiretinden Mustulu Hekimoğlu'dan alınmıştır.

2 Sıraçlı ve Sülekli Aşiretlerinden Hekimoğlu'dan alınmıştır.

3 Sıraçlı ve Sülekli Aşiretlerinden Hekimoğlu'dan alınmıştır.

4 Honamlı Aşiretinden İsmail Sezer'den Hekimoğlu'dan alınmıştır. (Honamlı Köyü-Yunak).

olarak temas edeceğiz¹.

Eski Türk göçebelerinin aksine, Anadolu göçebelerinde (endogami) hakimdir. Bu Türk kavmini yabancı anasından koruma, tecrit etme endişesinin mahsulü olsa gerektir. Kat'i şekilde dışarıdan kız alıp verme yoktur. Bu hal muhtelif şekillerde tezahür eder: sünni aşiretler vaktile yalnız kendi aralarından evlenirken, sonraları aşiretler arası kız alış verişi başlamış (Köylü, şehirli müstesna) Şimdi ise Çingene, Abdal ve Alevilerden başka göçebe ve meskûn halktan kız alıp veriyorlar. Fakat bu alış verişi de ehemmiyetsizdir. Esas evlenme aşiretin kendi arasında olur. Türk Alevilerine gelince, bunlarda hem ırkı, hem dinî unsur rol oynar. Şöyle ki: hiçbir sünniye kız verip, almadıkları gibi, başka ırktan olan Alevilerden de kız alıp vermezler. Meselâ, Ege Türk Alevileri, Arnavut ve Giritli Alevilerle kız alış verişinde bulunmazlar. Yalnız kendi aralarında evlenirler.

Endogamiye dair de hayli deyesek vardır:

*Yaban yerden alma düveyi
Çeker gider boğayı (Sıraçlı, Sülekli).*

*"Uzaktan alma düğeyi
Çeker gider boğayı" ve
"Yağlı peynir derisinden çıkmaz
Sütlü goyun sürüsünden çıkmaz" (Boynu inceli)*

*"Sütlü goyun sürüden çıkmaz"
"ağaç mislinden aşlanır" (Bahşişler)*

Türk göçebelerinin ikinci vasfı (monogam-tek karılı) olmalarıdır. Taaddüd-ü zevcat İslamiyetle gelmiştir. Türkistan Kazaklarının zengin olunca çok kadın almaları da öyle olsa gerek. Eski Türkler ve bizim gördüğümüz Yörüklerde (tek karılılık) caridir. Birkaç kadın alma istisna teşkil ediyor. Söbüce Yaylası'nda (Korkuteli) gördüğümüz 83 çadırılık Yeniosmanlı Aşiretinde iki çadırda (poligami, çok karılılık, taaddüd-ü zevcat) hali mevcuttu, diğerleri hep tek kadınla evlidirler. Amme vicdanı da bunu kabul ediyor. İki kadınla yuvada dirlik, düzenliğin kalmıyacağı, bereketin gideceği kanaatindedirler. Tek kadın alınca kadının erkeğine sevgisinin çok olacağını düşünüyorlar. Onun için:

1 Bu hususta geniş malûmat için bk. Hâmid Zübeyr Koşay, Türkiye Türk Düğünleri üzerine mukayeseli Malzeme, Ankara, 1944. Yusuf Ziya Demirci, Anadolu'da Eski Düğün ve evlenme adetleri, İst.938 Türk Halkbilgisi Haberleri ve Türk Folklor araştırmalarındaki yazılar ve A.Rıza Yalçın'ın cenupta Türkmen Oymakları.

*İki garının gocası
Şeytanların hocası
Bir garı bir goca
Halva yer gece gece*

diye bir de deyesekleri var ki, bu ruh haletini, dünya görüşünü iyice izah ediyor. Eğer kadının çocuğu olmaz, hasta olur, cinsi kudreti düşük olursa ikinci kadın (kuma, ortak) iyi karşılanır. Kısır kadının itibarı yoktur. Çok çocuklu, bilhassa erkek evlâdı bol olan kadının mevkii, itibarı yüksektir.

Daha önceki bahiste (Din müessesesi) zikredilen bir hanın, karısının ulu pınarlar başında gecelemediği için 14 senedir evlâdı olmayışından, bir evlât koklayamayışından dert yanmasına dair olan vesika ve Dirse Hanın "*Bir ağzı dualının alkışı ile zevcesinin hamilekalması*"¹. Barthold'un söylediği gibi, Türklerin tek kadınla evlendiklerini gösterir.

Türk göçebelerinde evlenme babında diğer bir adet (Levira) denen, ölen kardeşin karısını alma geleneğidir. Bunda iktisadî endişe rol oynasa gerektir. Bu adet hemen bütün göçebeler arasında yaygındır. Hunlar, eski Macarlarda da vardı². Tuğrul Bey, kardeşi Çağrı Beğ'in ölümünde onun kadınlarından birini almıştı³.

Yuvanın temeli sevgidir. Sünnî olsun, Alevî olsun Türk aşiretlerinde her fert eşini kendi seçer. Kıza sevmediği erkekle evlenmesi için zorlama yapılamaz. Zorlarsa sevdiği ile kaçır. Delikanlı kızı atın terkisine aldığı gibi dağlarda kaybolur. Yeniosmanlı'larda kaçan kızının arkasından köpüren bir anayı gördük. Neticede geleneklere uyularak yaşlılar, muayyen bir meblâğı erkeğin ödemesi şart ile (kalın) iki tarafı barıştırdılar. (Kalın) kız babasına ödenen bir meblâğıdır. Eski Türklerde, Türkistan Kazaklarında, aşağı yukarı aynen söylenir. Kaşgarlı (Kalın) diye bahseder. Dede Korkut'ta (Kalınlık) diye geçiyor. Bu mehîr kız gönül rızası ile verilirse önceden tesbit ve tediye olunur. Kız kaçırılmışsa sonradan kararlaştırılıp, verilir ve iki taraf barışır. Bu adeti Orta Asya'da da görüyoruz: Abakan Tatarlarında "*Düğün merasimi, kıza talip olma, kalın'ın ödenmesi düğün ayini ve ziyafet gibi kısımlardan ibaret olmak üzere hemen hemen aynen batı komşularında olduğu gibidir. Fakat çok defa, Şor'larda olduğu gibi, gelin kaçırılmak su-*

retiyile götürülür ve ödenmesi icabeden kalın müzakeresi ancak ondan sonra bir neticeye bağlanır" (Sibirya'dan I, 386)

Dede Korkut'ta görülen (Beşik kertmesi) adeti Yörükler arasında elân mevcuttur. Kız ve erkek babaları anlaşır, beşikteki çocuklarını nişanlarlar. Oğlan babası, kızın beşiğinin bir yerini bıçakla çenter. Buna (Beşik kertmesi) denir, müstakbel yuvanın temeli atılmış olur. Kam Büre'nin oğlu Bamsı Beyrek için (Beşik kertmesi) yapılıyor (Dede Korkut, Gökyay, sf.25).

At beslenirken güzel istenirken" titizlik, ihtimam ister diyerek, temiz soydan kız istenir. Bu isteyişte hem kızın, hem erkeğin rızası lâzımdır. Birbirlerini seviyorlarsa umumiyetle engel az olur. Silifke Alevîleri kızı istemiye, kız veya oğlan evinin dargın bulunduğu bir kimseyi göndermeyi tercih ederler. Bu, her taraf için şereftir. Oğlan tarafının kendine güvenini ifade eder. Giden de bunu dinî bir vazife sayarak, düşmanlığı o an unutarak tarafsız hareket eder. Bundan sonraki safha nişan ve düğün merasimleri aynen yerleşik halkın düğünleri gibidir. Düğünler hayli ihtişamlı, masraflı olur. Civar aşiretlere, köylere oku- **Okuntu** (davetiye) gider. Davetiye yerine kaim olan ve oku, okuntu denen şey bir mendil, çevre veya bir çevreye sarılmış çerez, kahve v.s.dir. Düğünlerin teferruatını anlatmağa yerimiz müsait değil. Sadece anahatlarına dokunacağız.

Eski Türk düğünlerinin de debdebeli olduğu anlaşılıyor. "*Doğu Türkistan'da Karahanlılar zamanında Humar Hatun isminde birisinin, oğlunun düğünü dolayısı ile döktürdüğü üzerinde yazılı olan 7 küp dolu külçe (balış) ler, 15 inci asrın sonlarında Hoten'de bulunmuş ve eritilmiştir. (Z.V.Togan, a.g.e, sf.117) Çin kaynaklarına göre Kırgızların düğünleri çok büyük olurmuş. Bazan bin koyun kadar hediye verilmiş.*" (B.Ögel, a.g.e. sf.209)

Bir hafta süreni olursa da ekseri üç gündür. Pazartesi başlar, perşembe biter. Düğün evine bayrak dikilir. Davul, zurnalar çalar. Yemekler pişer, koyun, keçi kesilir. Davetliler silâh atarak hediyelerle gelirler. Silâh sesi duyulunca düğün sahipleri davul zurnayla silâh sesinin geldiği tarafa gidip karşılarlar. Oyunlar oynaya oynaya gelirler. Bazı aşiretlerde içki içilmez. Bol yemek, ziyafetten başka, pehlivanlar güreştirilir: İçkili düğün yapanların masrafı fazla olduğu gibi, kavga, döğüş de eksik olmaz. Düğünlerde asayiş

1 H.Namık Orkun, Eski bir Türk Efsanesi. Ün.Sayı: 3, sf.49.

2 J.Deér, a.g. makale sf.162.

3 M.Şakir Ülkütaşır, Selçuklu ve Osmanlı Saraylarında Poligami Geleneğine Umumi bir Bakış, Yenikonya, 8/9/1963.

(Yiğitbaşı) veya efebaşı denen bir delikanlı idare eder. Düğün merasiminin reisi odur. Herşeyi o tanzim eder. Yanında bir de (bayrakdar) vardır. Bayrak taşır, en önde gider. Kafile arkasından gelir.

Silifke Alevilerindeki düğünün enteresan bir sahnesini anlatmadan geçemeyeceğiz. Çarşamba günü akşam üzeri, kız evinde kızın ve oğlanın ana ve babaları yanyana ve karşı karşıya, düğün halkı muvacehesinde ayakta tutulur. Kesilen bir tavuk ve bir horoz henüz ölmeden bunların üzerine atılır. Herkesin kakhahaları arasında, yüzlerinin gagalandığı bile olur. Üst başları kan içinde kalmıştır. Ayrıca, kömür tozu, kül, bulaşık suyu ile hamur edilip yüzlerine sürülür ve çalgılar refakatinde oyuna mecbur tutulurlar. Sonra gidip elbise değişirler. Gece kına yakılır. Buna (Kına gecesi) denir. Düğünün son gecesi, eğlencenin arttığı gecedir. Geç vakit yere bir seccade serilip, üzerine kız ve erkek diz çöker. Güveyinin elini ve gözünü bağlarlar. Kızın eline kına yakılır. Yere bir kap konmuştur. (Kınağabı) içinde mum yanar. "Gaynana, gayın, görümce, husumu yok mu?" diyerek herkesin kınakabına para atması temin edilir. Yokmu daha, ahabı, arkadaşları yok mu?

Kına yakılırken kıza hitaben türkü söylenir:

*Çattılar ocak daşını
Vurdular düğün aşını
Çağırın oğlan gardaşını (veya kız gardaşını)
Gız anam kınan gutlu ossun
Duyduğun diller dath ossun
Gırat gelmiş gemini gever
Gonur daylak canını döver
Gız anam kınan gutlu ossun
Duyduğun diller dath ossun
Anası besler; el gönenir*

Perşembe günü gelin alınması, ata bindirilmesi hep köylerdeki gibidir. Gelinin ayağında edik (kırmızı çizme) bulunurdu. Şimdi bu adet kalkmış bu geleneğin Orta Asya'ya dayandığını anlıyoruz: "Gelinin elbisesi kırmızı renktedir ve çok süslüdür. Kırmızı çizmeleri ve kırmızı püsküllü bir başlığı vardır. Gelin âdet mucibince, yüzünü eteği ile örterek ağlar ve gütmek istemez. O zaman babası, yahut ağabeyisi onu kucaklayarak ata bindirir"¹.

Oğlan evine gelince, gelin attan inmez. Kayın pederin vaad-

¹ Doç.Dr. Muhaddere N.Özertim, Bazı Çin Kaynaklarına göre Bugün Çin Türkistanı'nda Yaşayan Halklar, DTCFD. IX, 3, 1951.

lerini dinler Kayınpeder (indirmelik) denen bir meblağ (altun, sığır, davar, koyun v.s.) vereceğini söyler. Bunun yüksek olması için oğlan evinden bir akraba kıza delil olur. Pazarlık bitince (kızın attan inmesi bunu gösterir), (Arılık) denen kapora mahiyetinde küçük bir nakit verilir (kıza). Kızın üzerinden susam, üzüm, buğdayla karışık bozuk para serpilir. Çocuklar kapışır. Uğur getirdiğine inanan yaşlılar da alır.

Kızı çadırdaki ayakta tutar. Türküler söyleyip ağlatırlar. Önce ağlamayan, sonra ağlamış, güveyi kızın bakireliğini silâhla ilân eder.

Gerdek gecesinin ertesi günü Barak kadınları güveğiye geline eziyet etmiş diye tartaklarlar¹.

Bekdik'lerde gelin, gerdek odasına girerken parmağı ile kapıya bal sürer. Bu suretle bütün ömür boyunca yuvanın tadı bal gibi olur. Bu temin için, yakın senelere kadar Edremit Alevileri, gerdek odasının içine keçe çadır (derin ev) kurarlardı ki, adına (Gerdek Çadırı) denirdi.

Doğum Adetleri:

Çocuğu olmıyan kadınlar adı duyulmuş mağaralarda yıkanır, ulupınarlar, dağlar üzerindeki dipsiz göl başlarında uykuya yatar, yatırlara gidip dua eder, adak adar, kurban keserler. Dinar Türkmenleri erkek evlâdı olmayana (iğdiş, Körocaklı) derler. Hayta ve Karakoyunlu Aşiretleri kadınları Anamas Dağlarının zirvesinde Namazgâh denen yerde yatırın başında adaklarını keser. Türbeye başlarındaki yağlığı veya yazmayı (baş örtüsü) bağlayıp, dedenin çocuk vermesi için dua ederler. Bazı geceler türbeden top atılmış. Bu inanç bütün aşiretlerde var. Kaz dağları eteklerinde bir Alevî, bazı geceler (Baba ve Sarıkız) dan top atılışını huşu ve ürperti içinde anlatıyordu.

Çocuk doğarken oba'nın yaşlı kadınları yardım ederler. (Son) bir beze sarılıp toprağa gömülür. İkinci gün bebek ılık tuzlu suda yıkanır. (çimdirilir) Çocuğun vücudu temiz ve sıkı olurmuş. Bazı yerlerde iki sağ'la toprak ısıtır, bunun üzerine keçe, bez serer, çocuğu belerler (kundaklarlar) Çocuğu bezle sardıktan sonra, dışını yorgan ve keçe ile belerler ki, adına (Belek) denir. (Resim: 46). Çocuğun başını da, hem çene altından, hem de alından geç-

¹ Ömer Özbaş, Gaziantep Dolaylarında Türkmenler ve Baraklar, Gaziantep 1958.

mek üzere iki taraflı, bir bezle (çeki) sıkırlar. Bu suretle kafa teşekkülâtı düzgün olmuştur. Bu âdet bütün Orta Asya göçebelelerinde olduğu gibi, eski Kore halkında ve bugünkü şimalî Çin'de de caridir. (Eberhard, Çin Kaynakları, Türkiyat, VII, VIII, 133, 138, 167) Çocuğun adını dede, yoksa ebe (nine) kor. Önceki çocuklar yaşamamışsa bebeğe (Yaşar, Duran, Dursun, Durdu) gibi isimler verilir. Diğer isimler İslâmî'dir. Yalnız Hayta Aşiretinde Türk isimleri görülür: Çiçek, Çimen, Zümrüt, Nergiz, Daylak (Kadın isimleri); Şahan, Gökçe (Erkek isimleri); Yiğit, Kemeçe, Keçe, Ataş, Tosun, Tütüş (Alpaslan'ın yeğeni olan meşhur Suriye valisi, Türk Kumandanının ismi Tutuş idi) Cöbbüş (erkek lâkapları) erkeklere islâmî bir ismi verilmekle beraber ömür boyunca kullanılan bu lâkaplardır. İhtimal yıllar önce bu lâkaplar, asıl isimlerdi. Lâkap almıyanlar da isimleri değiştirirler. Diğer aşiretlerde de böyledir. Apan, Abban (Abdurrahman) İbık, İbiş (İbrahim), Sülü, Süllü (Süleyman)¹ Mustulu (Mustafa) yahut ismin sonuna ce, ca getirilerek: Hasanca (Hasan), Alice (Ali), Velice (Veli) gibi büyük denizci Turgut Reisin adı da (Turgutca) idi. Muğla köylerinden olan Turgutca, o muntika yörüklerinden olmalıdır.

Alevilerde de kadın isimlerinde Türk adları görülür. Vaktile erkek olarak (Zeybek) ismi de alınmış.

Orta Asya doğum adetlerinin de buna yakın olduğunu görüyoruz. Altaylılarda "Bir kadın doğuracağı zaman bütün kadın akrabalar yurdun içinde toplanır, erkekler dışarda kalır. Yurtun haricinde bulunan erkeklerin vazifesi, herhalde civardaki fena ruhları kovmak olsa gerektir. Çünkü kadının ağrısı başlar başlamaz korkunç bir gürültü kopararak yurtun etrafında koşmaya başlarlar. Ve tüfek de patlarlar. Bu gürültü çocuk doğuncaya kadar devam eder.

Çocuğa ad verme umumiyetle derhal doğduktan sonra yurtta ilk giren şahsın adı, ya palta (Balta), mılık (Tüfek) gibi ilk söylenen bir eşya adı veya doğumdan sonra ilk gelen kimsenin şayanı dikkat bir ifadesi isim olarak takılır, meselâ Sarı-Paş (Sarıbaş) gibi önceki çocuklar ölmüşse yeni doğana mümkün mertebe fena bir ad takarlar, meselâ İt-Ködön (İt götü), Palçık (Balçık) gibi" (Sibirya'dan, I,323)

Türkiye'ye gelen Türkistan Kazak'larından edindiğimiz malû-

¹ Arşiv vesikalarında (Süllü, Sülü) isimlerinin, eski yazının hususiyeti dolayısıyla (Sulu) olarak okunmuş olduğunu hatırlatırız.

mat da aynı şeyleri gösteriyor, Kazaklar (son) a (çocukun coldaşı) derler. Doğumu müteakip bir kazak, eline bir ağaç alıp yere vurur: "Tüştü mü tüştü mü" diye söylenir. Bu suretle (son) çabuk düşer. Bunu beze sarıp toprağa gömerler. (Son)u köpek yemesin diye derine gömerler, yoksa balağa (çocuğa) zarar gelir. Kırk gün çocuk tuzlu su ile yıkanır. Çocuğa ilk sütü vermeden evvel, ana kavurma yer; Bebeğe de (çala bışmış= az pişmiş) koyun kuyruğunu çocuğa emdirirler. Çocuğun karnında yel olmasına engel olur. Hergün çocuğu yüzükoyun yatırıp el ve ayağından tutup, eti açılınsın, vücudunda yel olmasın, çabuk yürüsün, güçlü boylu olsun diye gerdirir. Çelikleştirirler. Çocuğun başı karpuz gibi olsun diye alınından ve çene altından (oramal= ince tülbent) le hafifçe bağlanırlar.

Kazakların çocuk için güzel bir atasözleri var: (At biyeden toğar, alp anadan toğar= at kısraktan, kahraman anadan doğar=)

Yörüklerde davar, koyun başında doğuran kadınlar da vardır. Çocuğu eteğine koyup çadıra getirir. Doğumdan sonra 40 gün çocuğun üstüne al örtü örtülür. Nefse (Iohusa) da başına al çeki bağlar. Kırkı çıkıncaya kadar (Al basabilir) Al karısı denen bu afete karşı yastığın altında bıçak demir parçası, Kur'an bulundu-rulur, geceleri bir erkek bekler ve ışık yanar kırkı çıkmamış kadına, aynı durumda olan başka kadın gelirse, tehlikeyi atlatmak için iğne değiştirirler.

Hep kız çocuğu olan bir kimsenin erkek çocuğu doğunca (kü-tük atma) merasimi yapılır. Bazan civar oba ve aşiretlerden habersiz olarak silah atarak gelirler. Bir (Şam toru= Çam fidanı) na al bezden bir bayrak geçirilmiştir; çadırın önüne dikilir. Ev sahibi bulunanla ağırlar ve bir müddet ister. Fakat ekseri haberli olarak, hazırlık olarak yapılır. Davulcular tutulur, pazardan öte-beri, bazı yerlerde içki alınır, davar kesilir. Yemekler yenir, oyunlar oynanır, taşlara kurşun atılıp, nişancılık yarışları yapılır. Tebrik edilip (Hayırlı olsun, kutlu olsun, ömürlü olsun diyerek) dağılırlar.

Çocuk diş çıkardığında, mısır veya buğday tanesi suda kaynatılıp, diş çıkarmış çocuklara yedirilir. Buna (Diş Göllesi) denir. Edremit Alevileri (Diş Hediği, Diş Kediği) derler. 8-10 yaşındaki çocuklar kaynatılmış buğday, ağızlarına alıp, dişi çıkan çocuğun başına üfler bir miktar kediği (Buğdayı) ipe diğer çocuğun başına bağlarlar. Buna (Çıngıl) denir. Dinar Türkmenleri ayı gibi olsun diye çocuğu ayağa bindirir. Silifke Alevileri kurt gibi olsun diye

kurt postunun içinde geçirir.

Çocuk yürümeğe başlayınca ayak bileklerine ince bir ip bağlanır ve bıçakla kesilir. Buna (köstek kırma) denir.

Gerek sünni gerek Alevî aşiretlerde sünnet düğünü hayli debdebeli olur. Edremit, Çamcı köyü Alevilerinin sünnet düğününü gördük hayli debdebeli, düğün gibi idi. Civar köylerinden silâh atarak misafirler geldi. İçkiler içildi, yemekler yendi oyunlar oynandı. Bir ara ellerinde içinde mum yanan çanaklarla sünnet olacak çocuklar geldi. Çanakların içine sırayla bütün köy halkı tarafından para atıldı. Heryerde bu adet aynıdır. Hayta'larda çocuğun gezdirildiği atı, çocuk sünnet zamanı indikten sonra biri binip kaçırıp bütün halk atlıyı taşa tutar. Adana civarındaki Karakoyunlu'lara, Arap adeti olan Kivre (Kirve)lik müessesesi girmiş, Kivre, çocuğa bir kat elbise yaptırmıştır. Çocuğu tutar, sünnet ettirir. Anadan babadan üstündür. Sünneti müteakip, kivresi Abdal'ın davulunun üstüne 50-100 lira atar. Bütün davetliler de buna iştirak eder. Çocuğa hediye verilmiyor. Diğer aşiretlerde hediye çocuğa verilir.

Tam göçebelere çocuğun nüfusa kaydı en erken 2-3 yaşında olur. Hayta'larda 8-10 yaşına girmiş çocuğunu nasıl kaydettireceğini bize soranlar oldu.

Aile halkının birbirlerine hitap şeklini de kısaca görelim:

Ana; ağa, agga, aka, Baba manasınadır. Avşar Kozan Kürtleri ve diğer bazı aşiretlerde; ebe (nine, Aydın Alevileri babalarının anasına; ebe, analarının anasına eci derler); dede, ece, aka, ağa (ağabey Söğüt Karakeçeli, Karakeçeli'leri ağabeye Başa derler ki, paşa kelimesi buradan gelme imiş.); emmi (amca); dayı; teyze; bibi (hala); bacı (kızkardış); cice, gelindibi, gelinbi (yenge); ini, gayın (kadının, kocasının erkek kardeşine hitabı); etti (kardeş karılarının birbirine hitabı) babalık gayınbuba (Kayınpeder); Gaynana (Kaynana).

Kılık Kıyafet:

Erkeklerde şehre uygun olup, kadınlarda eski görenek devam etmektedir. Yarı göçebelere kadın kılıkları da yavaş yavaş değişmektedir.

Balıkesir, Bilecik'den Antalya'ya kadar eski yörük erkek kılığı zeybek kılığıdır. Üç etek zıbın bir arkada etek iki de yanda etek.

Ayakda beyaz don ve kısa zeybek donu, yakasız gömlek işlemeli cepken. Belde büyük kuşak üzerinde sahtiyandan silâhlık, silâhlığın içinde koca bıçak, kulaklı bıçak, tabanca tarak (bıyık için) ayna, makas, çakmaktaşı v.s. bulunuyor. Başta fes, oyali yazma. Dinar Türkmenleri kuşağın altına göğse kadar gelecek şekilde keçe doluyorlardı. Keçe, Kavgada bıçak darbesine mani oluyordu¹.

Diğer tarafın aşiretleri de zıbın (üç etek) giymiş, fakat zeybek donu yerine şalvar, tuman, çadır (çakşır) denen pamuklu veya yünlü uzun pantolonlar giyerlerdi. Her tarafta kadın kılığı hemen aynı idi: ayakta edik veya çarık, üç etek entari, çepken, kuşak, bazı aşiretlerde şalvarın üstünden, ön taraftan geçirilen bir bez parçası (peşkir), başta keçeden bir başlık sonraları fes, onun üstüne çekilen bir örtü (poşu, yağlık, yazma v.s.) alından geçen (çelgi, çeki) genç kızların saçları 20-30 örgülü (örük, belik) dür. Alınlarında gümüş, altın, bakır süsler. Kızla, kadının tefriki için zülüflerin keşilişi değişir. Kızd kulak arkasına atılır, kadında yanaklara doğru bırakılır. Kırkından sonra tekrar kulak arkasına atılır. Bütün teferruatla anlatmağı, isimlerini zikretmeğı, konumuzun elverişli olmayışı dolayısıyla ileriye bırakıyoruz². Bununla beraber, eserin sonundaki resimler kılık kıyafet hakkında bir fikir verecektir. Erkekler vaktile tam tepede bir tutam saç bırakırlardı. Buna tepe kekili (kâkül), tepe Perçemi denirdi. Edremit Alevileri (Temirt) diyor. Çamcı köyünde, başını ustura ile traş ettirmiş, yalnız tepesinde bir tutam saç bırakmış bir ihtiyarın resmini aldık (iyi çıkmadığı için koymuyoruz), Saçlar ensesine kadar uzanıyordu. Bunun sebebi hikmeti Orta Asya'dakinin aynı: düşman eline düşerse, mundar gâvur, kellesini keserken, elini yüzüne sürmesin, bu saçtan tutup kessin.

Kadınlara başındaki tepeliğe (fes, veya kalıplı keçe) Azeriler (Araçkın) (), Kazak'lar (Sevköle) derler. Kazak'lar da kadın ve erkekler üç etek giyer. Bilhassa kadınlar giyer. Şu atasözü de bunu gösterir: (Kos etek, buran bel= Üç etek, ince bal) vesikalar Orta Asya Türklerinin de aynı kılık kıyafette olduğunu gösteriyor. Tu-kiu'ların âdetleri hakkında Çin yıllıkları şu malûmatı veriyor: Tu-kiu'lar saçlarını uzatırlar ve sol eteklerini yukarıya kıvrırlar. (Sibirya'dan I, 130)

1 Bu kılık kıyafet için bk. Türkiye'nin sıhhi ve içtimai coğrafyası, muğla (mentеше) sancağı: cüz 7, Ankara, 1923 (1339).

2 Kadın kılıkları hk. bk. A.Rıza Yalın, cennupta Türkmen oymakları, V.s.f. 19-21.

Bu kayıttan anlaşılıyor ki onlar da üç etek giyiyorlardı. At binen bir kavim için bu en tabii kılıktı. Yörükler de üç etekler bir veya bazan iki ucunu kıvrıp, kuşaklarına sokarlar. Bu gelenek Osmanlı Sarayına kadar intikal etmiştir. Nitekim "Erivan'ın muhasarasında Murat (IV) ordunun ortasında durmuş, libasının eteğini kuşağına sokmuş olduğu halde altın ve kuruş keselerinin ağızlarını açtıyordu"¹.

Orta Asya kurikanlarındaki kayalarda görülen resimlerde deri veya keçe çizmeler, uzun kaftanlar vardı (B.Ögel, a.g.e. sf.205) Moğol kılığı da aynıdır. "Erkeklerin, kadınların ve çocukların, asil olsun avamdan olsun, elbiseleri hemen aynıdır. At üzerinde hareketlerine mâni olmamak için yandan yırtmaçlı bir entarının altına pantolon ve gömlek giyerler. Erkekler ve evlenmemiş kızlar entarının üzerine ipek bir kuşak sararlar. Evli kadınlar entariyi boş bırakırlar. Herkes kalın deriden uzun çizmeler giyer." (Larson, Moğollar, İst.93-2, sf.22)

Orta Asya'da Tula nehri kıyısında Hun ve Göktürk çağına ait eserler bulunmuştu. "Tula'daki kemik eserler de Altay'daki Katanda buluntularına benziyordu. Bilhassa kalb şeklinde ve bronzdan yapılmış kuşak süsleri, Macaristan'daki ilk Macar eserlerini andırıyordu." (B.Ögel, a.g.e. sf.73) Bu malûmat daha doğrusu (Kalp şeklinde, bronzdan yapılmış kuşak süsleri), (Resim: 81) deki Söğüt Karakeçililerinin madeni kuşak süsleri ile karşılaştırılırsa, aynıyet görülür. Bu malûmatı Kazak'ların kıyafeti ile tamamlıyalım

Kazak'ların tam giyim takımına bir de kuşağı eklemek icab eder. Kazak'lar bunu, ata binerken şapan ve şalbar üzerinden bağlarlar. Bu kuşak bazan ipek kumaştan, bazan da bol madeni şekillerle süslenmiş geniş meşinden olur. Zengin Kazak'ların kuşağındaki madeni ekler, gümüş ve bazan da kıymetli taşlarla süslenmiş olur. Kuşağa kın içerisinde bir bıçakla çok defa meşinden bir kutu da takılmış olur. Bu kutuda çakmak, traş bıçağı, ustura ve başka lüzumlu şeyler bulunur; Kazak ava giderken bu kutuya gerekli atış malzemesini yerleştirir.

Kadınların pantolon ve çizmeleri, aşağı yukarı aynen erkeklerinkine benzer; ancak, Kazak kadınları bugün yalnız yumuşak Tatar çizmesiyle başmak giyerler. Tabanın ortasında sivri ökçesi bulunan suvari çizmelerine, Kazak kadınları arasında hiç rast-

¹ M.Belin, Türkiye İktisadi Tarihi hakkında Tedkikler, (M.Ziya Terc.) İst.931. sf.128.

lamadım.

Kadınlarla kızlar, saç tuvaleti ile de birbirinden ayrılır, Kadınlar iki veya üç belik halinde ayrılır, umumiyetle bunları sedef, maden parçası inci ve madeni paralarla süsleyerek ikisini omuzların üzerinden sarkıtır, Halbuki kızlar birçok ince örgüler yapar ve bunları yine kadınlar gibi şerit ve madeni eşya ile süslerler.

Bol miktarda ak ve kırmızı boya kullanır ve parmaklarını sarıya boyarlar" (Sibirya'dan, I, 471-472)

I- İktisadî Faaliyetlerin Tasnifi ve Göçebe Ekonomisi.

1- İktisadî Faaliyetlerin Tarihi Seyri

İnsanları İktisadî faaliyetlerine göre, yedi enmuzece ayırabileceğimizi Z.Gökalp, garplı bir âlime dayanarak kaydediyor:

- 1- Ot ve meyva tophyanlar,
- 2- Avcılar,
- 3- Balıkçılar,
- 4- Göçebe çiftçiler,
- 5- Oturak çiftçiler,
- 6- Yüksek çiftçiler,
- 7- Kendi sürülerile beraber dolaşan, göçebe sürü sahipleri¹.

Ot ve meyva toplayıcılar yalnız bugünü düşünen insanlardı. Yazdan kışı düşünme, genç iken ihtiyarlığı düşünme onlara has endişeler değildi. Tabiatta ne mevcutsa onunla iktifa eder, ferdi cehd ve gayret, plân, yaratma görülemezdi. Mazi ve istikbâl mefhumları yoktu. İnsanlığın bu iptidai, bu çocukluk safhası ne kadar sürmüştür? Kışın en şiddetli mevsiminde temin edemediği yiyeceğin midesinde tevlit ettiği açlık, giyeceği olmayınca hasil olan üşüme ızdırabı mı onu bu halden kurtarmıştır? İhtiyaçlar, ızdırâplar, zaruretler onda tedbir alma melekesini mi faaliyete getirmiş, yoksa fitrattan mevcut olan manevî cevherler, ilâhi bir lûtufla keşfedilir mi olmuş, yahut el yordamıyla zulmetten nûra, hazır yiyecilikten, tedbir alıp biriktiriciliğe doğru bir tekâmül mü vukuu bulmuştur? Bunlar hep meçhulümüz. İhtimal ki zaruretler insanlara tedbir almayı öğretmiştir.

Bir müellif, kış için hayvan etlerinin, nebatların, balık ve yemişlerin iptidailerce konserve ve depo edilişi keyfiyetini plânlı olmaktan ziyade, insiyakî bir surette meydana gelmiş bir iş olarak görmektedir. Buna ekonomi demek bile hatadır. Bu, âdeta arıların, karıncaların ve sincapların gıda saklama adetlerine benzetilebilir.

Mamafih, bu toplama işi, sonraları yalnız istihlâk için değil, daha fazla istihsal için yapılır olmuştur. "Ziraatçıların hububatı tohum olarak saklamaları bu neviden bir harekettir. Bu safhaya erişildiği zaman bu hareketin insiyaki değil rasyonel olduğuna, yani

1 Z.Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi, sf.13-14.

itinalı ve muhakemeli bir faaliyet olduğuna kani olabiliriz"¹.

Bu suretle ziraat faaliyet başlamış, hayvancılık kültürü edinilmiştir. Ekonomik kültürdeki bu merhale, insanlık tarihinde mühim bir dönüm noktası teşkil eder.

İbni Haldun'a göre "*bedevilik ve medenilik hem iktisaden iki ayrı tipi, hem de milletin sosyal gelişme çizgisi üzerinde yürürken geçici iki ayrı iktisadî merhaleyi teşkil etmektedir. Bu safhaların birbirine istihale etmesi zarurîdir. Bu iktisadî şekillerin birinden diğerine geçen milletlerin bütün kültür meseleleri derin değişmelere uğramaktadır*"².

A.B.D. Sosyoloji otoritelerinden Prof.Dr. Zimmerman'a göre "*köy sosyolojisinin tarihî gelişimi, göçebe hayatından toprağa yerleşmek suretiyle başlar. Ziraat hayat tarzı, sosyal tekâmül tarihinde ilk merhaleyi teşkil eder*"³.

Eski Türklerin bu merhalelerden geçişini bazı kaynaklar gösteriyor. Tonyukuk, kendi yazıtında, bir zamanlar geyik ve tavşan avlayıp yediklerinden bahsetmektedir⁴. Orta Asya'da yapılan arkeolojik kazılarda bulunan taşların üzerindeki "*resimlerde geyik avları, yabani ördekler ve balıklar bol olarak yer alırlar. Balık avlamağa mahsus ağ resimlerine de rastlanır*"⁵ anlaşılan bu göçebe çobanlıkla bir arada yapılan avcılık safhasıdır.

Batı Türkistan'da, Namazgâh-Tepe'de yapılan hafriyatda, (Eneolitik kültürü temsil eden, M.Ö.2250 senesine ait) eşya arasında bulunan "*tuğlaların yanında alçı kalıntıları, kıyılmış yemler, arpa, buğday ve bazan çavdar, üzüm taneleri görülmüyordu. Ev hayvanlarından koyun, keçi, sığır, deve, köpeklere ait kemikler bol olarak bulunuyordu. Kalıntılardan, koyunların yünlerinden de istifade edildiği anlaşılmaktadır*"⁶.

Bu kayıttan ziraat ve hayvancılık kültürünün çok eski olduğu anlaşılıyor. Yukarıda bahsi geçen avcılık ya hayvancılık ve ziraatla

1 N.Garas, Ekonomik Sosyolojiye Giriş, (N.Berkes terc.) İst.941, sf.1-13.
2 Neumark, İktisadî düşünce tarihi (A.Alı Özeken terc.) İst.943 cilt 1, sf.54.
3 Dr.Orhan Türkdoğan, C.C.Zimmerman Sosyolojisinin Esasları, Sosyoloji konferansları, III, İktisat ve İctimaiyat enst.Neşr.
4 H.N.Orkun, Eski Türk Yazıtları, İst.936, cilt 1, sf.102.
5 Doç. Dr. Bahaeddin Ögel, İslâmiyetten Önce Türk Kültür tarihi, Ankara, 1962, Sf.206.
6 Doç.Dr.Bahaeddin Ögel, İslâmiyetten önce Türk Kültür tarihi, Ankara 1962, sf.20.

birlikte yapılandır veya milâttan 4-5 bin yıl öncelerine aittir. Zira namazgâhtepe'de bulunan eserler ve Eberhard'ın Çin yıllıklarına istinaden Orta Asya halklarının milât öncesi ve milât senelerindeki kültürü hakkında verdiği malûmat¹ O zamanlarda bile, hayvancılık ve ziraatin ilerlemiş olduğunu gösteriyor.

Konumuz göçebelik ve ona ait ekonomik kültür olduğu için, bu bahsi tasviri olarak belirtip geçiyoruz.

2- Göçebe Ekonomisi:

a) Konar-göçerlik ve sedanter hayat:

Bilindiği gibi büyük islâm mütefekkeri ve tarihçisi İbni Haldun, tarihî tekâmül zinciri içinde insan topluluklarını iki iktisadî ve sosyal tipe ayırıyordu: 1- Göçebeler, 2- Meskün halk, Kendi tâbiri ile bu iki sosyal hayat şekline (Bedavet-Bedevilik), (Hazeret-Hazerilik) dendiği malûmdur².

Birinciler cemaat tesanüdü, (neseb asabiyeti) nin verdiği disiplin ruhuyla basit, fakat faziletli, sert, yiğitçe bir göçebe hayatı yaşarlar. İkinciler sulh sükûn içinde, manevî hasletlerinden bir çoğunu kaybetmiş olarak, fakat müterakki, mütemeddin, umranlı, bir yerleşik hayatı gittikçe tekâmül ettirirler. Bunlar (İkinciler) arasındaki tesanüt, (sebeb asabiyetine) müstenit zayıf bir bağdır. Bunlar eski göçebeler, yeni şehirlilerdir (Mukaddime, I, sf.324, ve devamı)

"Bugünkü ıslahalarımıza göre (Medeniyet)in tam kendisini ifade eden, Alman sosyolojisi ıslahaları gözönüne alındığı takdirde aynı zamanda (Kultur-Kültür-hars) manasını da şümülü dairesine alabilecek olan bu Umran fikri, Arab müverrihini ondokuzuncu asrın sosyologları nazarında orijinal gösteren bellibaşlı düşüncelerden birini teşkil eder. Umranın ne olduğunu, ne gibi tarihî ve coğrafi esaslara istinad ettiğini, bedevî (yani bediyeli, aşirî, iptidâî, tabiat halklarına mensup) ve hazerî (yani şehirli, medenî, kültür halklarına mensup) hallerde ne gibi şekiller aldığını ve alması tabii ve zarurî olarak icabetliğini..."³ bu kıymetli müverrihten öğreniyoruz.

1 Prof. Eberhard, Orta ve Garbî asya halklarının Medeniyeti, Türkiyat Mec. sayı: VII-VIII (Mecdut Mansuroğlu terc.).
2 Bu hususta Zimmerman ve Sorokin'in (A Systematic Source Book in Rural Sociology, Minneapolis, 1930) kitabına işaret iyi olur. Bizde bu konu etrafında geniş bir bibliyografya mevcut olup en başta İbni Haldun mukaddemesinin üç ciltlik yeni tercümesi zikre değer.
3 Fındıkoğlu Z.Fahri, İbni Haldun ve Felsefesi, cilt: 1, ist.1939, sf.26.

Göçebe, bedevî cemaatları, cemaat ruhu, İbni Haldun'un tâbiyetiyle asabiyet (nesep asabiyeti) dipdiri tutar. Daima seferî halde-dirler. Yaşadıkları iktisadî hayat bu seyyaliyeti temin ettiği gibi, bu cevvaliyet ve vasıflar da bu göçebeliği doğurur. "şiddet ve kuvvet bunlar için bir yaradılış, şecaat bir karakter olmuş"tur¹. Medenî, mukadder ömrünü yaşamış, köhnemiş devletleri veya saltanatları yıkmaya; istilâya hazır taze kuvvettirler².

Göçebeliğin cevheri olan bu mefhum, İslâm Ansiklopedisinin (Asabiyet maddesinde) şöyle izah ediliyor: "Araplarda İslamiyetten evvelki devirde, bir kimsenin (aşaba) sini, yani baba cihetinden akrabalarını yahut da umumiyetle kabilesini, haklı haksız, her meselede müdafaya hazır olması ve kabile efradının, gerek kendi mal ve mülklerini korumak ve gerek başkalarının mal ve mülklerini zabt-etmek için, bir söz üzerine derhal birleşmesidir"³.

Aynı maddede, (asabiyet için mukatele) nin lânetlendiği bir hadis naklolunmaktadır.

İbni Haldun'un kendi ifadesi ile asabiyet: "...akrabalardanbiri zulüm ve tecavüze uğrar ise, öteki kardeşlerin hamiyetleri kaynar, zelil ve hakîr düşmekten sakınarak onun hak ve hukukunu korurlar....Asabiyet'in, yani bir kavmin bir araya toplanarak kendisini korumasından ve düşmana karşı koymasından memleketler fethe-dip, zafer kazanmayı istemesinden, düşmanı kuvvet ve şiddetle yen-mekten ibaret olduğunun..." delilidir. (Mukaddime, I, 342,380)

Ferdinand Tönnies'te bu ikilik, göçebeliği aşır köy ve uca yerlerdeki toplulukları da içine alan cemaat (Gemeinschaft), şehirler için cemiyet (Gessellschaft) mefhumları ile ifade ediyor. "Cemaatte insanlar hertürlü ayrılığa rağmen mahiyetçe (Wessentlich) bağlı iken, cemiyette her türlü bağlılığa rağmen ayrı kalmaktadırlar...Cemiyette her fert yalnız kendi içindir. Ve diğer bütün fertlere karşı gerginlik vaziyetindedir"⁴.

Cemaatin bütün fertleri (biz şuuru) içinde yaşar. "Karşılıklı

1 İbni Haldun, mukaddime (Zakir Kadiri Ugan terc.) İst.954, I, Sf.332.

2 İbni Haldun, mukaddime (Zakir Kadiri Ugan terc.) İst.954, I, Sf.342-349 ve dev.

3 İslâm Ansiklopedisi, Asabiyet maddesi.

4 Prof.Dr. F.Tönnies, Cemaat ve Cemiyet nazariyesi (Fındıkoğlu terc.) 1942-43 Üniv. Konferanslarından ayrı bası, sf.743.

olan müşterek, birleştirici bir telâkki, bir cemaatin kendi iradesi olmak sıfatile (ahenk, mutabakat; konsansüsVerstandnis, Consensus) olarak anlaşılmalıdır. Bu konsansüs, insanları bir bütünün uzuvları olarak tutan hususî bir içtimaî kuvvet ve sempatiden ibarettir"¹.

Cemaat yapısı bu müellife göre üç âminin tesiri ile gelişmektedir: 1- Komşuluk, 2- Kan hısımlığı, 3- Ortak bir fikir dünyası².

Bu göçebe ruhu içinde eski Cermen kabileleri sert, fakat faziletli bir hayat yaşıyorlardı. "...vücutça sağlam ve cinsî hayatlarında temiz kalan bu adamlar Roma İmparatorluğunu asırlarca tehdit etmişler ve nihayet onu tamamilen yıkmışlardır"³.

İmparatorluklar yıkan, İmparatorluklar kuran İskitler, Hunlar, Peçenekler, Oğuzlar gibi Göçebe Türk ulus ve boylarının bu mâşerî şuuru, örf ve âdetlerden ibaret, yazılı olmayan hukukî müeyyideleri meydana getirmiştir: Türk Töresi. Bu töre de kudretli bir göçebe iktisadiyatını devam ettirmiş, cihangir fatihler, atlı göçebelere yaratmıştır.

b) Göçebelik Çeşitleri:

Göçebeliği esas itibarile iki kısımda mütalâa etmek doğru olur:

I- Tam göçebelik,

II- Yarı göçebelik.

I- Tam göçebeliği de ikiye ayırabiliriz:⁴

A-Horizontal Göçebelik: Uzak mesafeler arasında cereyan eder (Arap yarımadası ve Kuzey Afrika'da). Bunu da iki kısımda incelememiz lâzım:

1- Çöllerin ortasında, keçi koyunları az, daha ziyade deveçilikle geçinen, hükûmet baskısından idarî tesirlerden uzak, vergi ile, algı ile alâkası olmıyan, seyyar ve seyyal büyük deveci kabileler. Bunlar hakikî göçebedirler. Bedevilik ruhunu yaşatırlar. "Çölün ortasında yerleşmiş halk ile meskûn vâdiler ve müteaddit küçük

1 Ord.Prof.Dr. Hans Freyer, Sosyolojiye giriş (Dr.N.Abadan terc.) Ankara 1957, sf.75-76.

2 Ord.Prof.Dr. Hans Freyer, Sosyolojiye giriş (Dr.N.Abadan terc.) Ankara 1957, sf.75-76. 1963 baskısı, sf.104.

3 N.Gras, a.g.e. sf.23.

4 Dr.Bedriye Denker, Güney Doğu Toroslarda Göçebelik (Dr.W.D. Hütteroth'un) kitabı hakkında kitabiyat, Türk Coğrafya dergisi İst.960, sayı:20.

vâhalar onlar için daimi bir dayanak noktası teşkil eder. Oralardakiler kendilerini himaye eden kabilelere haraç vermek zorundadırlar. Nezaketten kardeşlik vergisi, uhuvve adı verilen bu cerime, kabile gelip vadiyi işgal ettiği zaman, zahire ve hurma ödenir. Birbirinden ayrı iki yaşama tarzının karşılaştığı ve sırasına göre, kâh uyduğu, kâh çarpıştığı bu küçük merkezlerdeki hayat¹ göçebelikle yerleşik hayatın en beliş nümunesidir.

2- Şehir ve kasabalara yakın yerlerde koyun yetiştiren deveci aşiretler. Bunlar hareket kabiliyetlerini kaybetmişlerdir. Deve ancak yük hayvanı olarak kullanılır. Çöllerdeki aşiretlerin baskısıyla şehirlere doğru yaklaşırlar. "Bu gibilere, koyuncu anlamına, doğuda şuvaya, batıda şavya denir. Bu hale düşen kabileler yakalarını vergi tahsildarlarından kurtaramaz"².

B- Vertikal Göçebelik (Dağ Göçebeliği): Yazın yüksek dağlar üzerindeki yaylalara, otlaklara, kışın kışlalara göç etmek suretile devam eder. Orta Asya, İran, Anadolu Türk Göçebeliği buna misaldir.

II- Yarı Göçebelik: Göçebelikten sedanter hayata geçiş tarzındaki ara tiptir. Kışı köylerde çadır yerine kaim olan ağaç, taş, tuğla, saz v.s. gibi muhite uygun evlerde geçirip ziraat yaparlar. Daha ziyade hayvancılıkla beraber yürüeyen hububat ziraatidir bu. Yazın da hayvanlarını alıp yaylalara çıkarlar, çadırdaki otururlar.

Orta Asya'daki Türk aşiretlerinin mühim bir kısmı, İrandaki Kaşgailer ve Türkmenler, Anadolu Yörüklerinin büyük ekseriyeti, Fars ve Kürt Aşiretleri, Kafkas ve Atlas memleketlerindeki yarı göçebeler bu tipe girer.

Araplarda da yarı göçebe sığırcılar vardır. Nehir boylarında, bataklık yerlerde sığır yetiştirip, yarı sedanter bir hayat yaşayan aşiretlerdir. Bu sanat şehir kıyılarında çok kârlıdır. Bunlar doğuda ve batıda beggara diye anılan sığırcılardır. Beggarlardan ev yapanlar ve ancak İkbahar ile yaz mevsiminde hayvanları şehirden uzaklaştırmak zorunda kaldıkları zaman çadırdaki yatanlar vardır³.

Bu periyodik göçler, step göçbeleri için, yaylaların otlarının artması ile yaylalara, çöl göçbeleri için bahar yağmurları ile yeyen mıntıkalara, suyu bol olan yerlere müteveccihdir.

1 Robert Montagne, Çöl Medeniyeti (Avni Yakalıoğlu terc.) İst.950 sf.18.
2 Robert Montagne, Çöl Medeniyeti (Avni Yakalıoğlu terc.) İst.950 sf.18. Aynı eser aynı sahife.
3 Robert Montagne, a.g.e. sf.19.

II-Türkler'de yerleşik Hayat ve Göçebelik.

1- Yerleşik Hayat.

a) Orta Asya'da:

Orhun, Turfan, Balasağun, Anau, Pazırık, Yenisey'de yapılan arkeolojik kazılar neticesinde, eski Türklerin göçebelerinden başka, şehirler kurmuş, yerleşik hayata geçmiş, maddi ve manevi kültürde ilerlemiş olduklarını anlıyoruz¹.

Uygur Türkleri Şarkî Türkistan'da ileri bir ziraat kültürü yaratmışlardır. Sulama tesisleri, bağcılık, tarla ziraati hayli inkişaf etmişti. "Kazılarda zahire ve şarap alışverişine, kredi muamelesine ait bir çok vesikalar ele geçmiştir. Maden bilhassa altın, gümüş istihsal edilir, ve işlenirdi. Kâğıtçılık, dokumacılık, halıcılık çok inkişaf etmişti"².

Anau'da yapılan tarih öncesi kazıları, eski kültürlerin en aşağı tabakaların da ziraat hayatı mahsulleri ve sun'i sulama kültürünü meydana çıkarmakla, yerleşik ve yarı göçebe hayatın karakterini aydınlatmıştır. Bilhassa Türklere gelince, Semerkand, Buhara, Ramiten, Beykend ve Merv gibi şehirlerin Türkler tarafından tesis edilmiş olduğu, eski İran rivayetlerini nakleden islâm ve İran müelliflerinin umumî kanaatidir...

Yazı yaylalarda, kışı şehir ve kasabalarda geçirmek âdetinin Çu ve ile nehirlere havzalarında hiç değişmeden uzun asırlar devam edip gittiği malûmdur. Ptolemeus, Pamir'de Karategin mıntakasında, Kumidh Türklerinin ülkesinde, bir (Taş Kale) sinden bahsettiği gibi, daha 11.ci asırda bir göçebe kavim olarak Karategin tarafında mevcudiyetlerini muhafaza etmiş olan Kümidh (Kümüç)lere Ortaasya'nın muhtelif taraflarında nisbet edilen şehir ve kasabalar, bu kavmin M.Ö. birçok asırdan beri yarı göçebe, yarı yerleşik bir hayat geçirdiğini göstermektedir.

Hazar ve Sabirler, Etil ile Derbend arasında yarı medeni bir hayat kurmuşlar, Dört Türk ve Onok kabileleri de Tiyaşan sahasında böyle bir devamlı yarı oturak ve yarı göçebe hayat sürmüşlerdir. Dört kabileden Çigil'lerin Talas, Çu ve İle havzalarında, İlak'ın kendi ismi ile tesmiye olunan ilak (şimdi Ahengerân) vilâ-

1 Bu hususta şu eserlere bk. Dr.Bahaeddin Ögel, a.g.e. H.N. Orkun, Eski Türk Yazıtları.
2 M.Şükri Akkaya, Uygur Türkleri ve Kültürleri, Dil-Tarih-Coğ. Derg. Sayı:3, 1943 sf.79.

yetinde, Barsgan'ın Isık-Göl tarafında, yayla mevsiminden sonraki zamanı şehirlerinde ve kasabalarında geçirdiği, tarihi kaynaklarımızla da sabittir.

Gardizî de, Çinden gelerek Barshanın yanında Isık-Göl civarında yerleşen bu Türk kabilelerinin çömlekçilik, marangozluk ve nakkaşlık gibi sanatları bildiklerini anlatır¹.

Göktürkler zamanında hayvancılık kültürü yanında, ziraat kültürünün de ilerlemiş olduğunu görüyoruz: "*Han sülâlesinden beri Turfan bölgesinde üzüm yetiştirme ve şarapçılık yapıyordu. 647 senesinde Göktürk yabgusu, Çin'e üzümler gönderiyor ve üzümler Çinliler tarafından çok beğeniliyordu. Bundan sonra Çin'de şarap imali, Orta Asya'da Turfan bölgesindeki usullere göre yapılmaya başlandı. Çin kaynaklarında, Turfan şarapları hakkındaki bahislere sık sık rastlanır... Hutay devletinde seyahat eden Çinli seyyahlar, karpuzlara rastlamışlar ve karpuz ziraatının Hutay devletine Uygurlardan geldiğine işaret etmişlerdir. Karpuz, buradan da Çin'e gitmişti*"².

Uygurlar, Türk göçebeleri ve Moğol göçebeleri ile Çinliler arasında kesif bir ticari faaliyet göstermişlerdir. Üzüm, pamuk, şarap ticareti yapıyorlardı. İktisadi hayat çok ilerlemişti. Ticari senetler, temettü, faiz, rehin, ücret, zarar-zıyan v.s. gibi iktisadî malî mefhum ve mükellefiyetler çoktan biliniyordu³.

Yukarıda naklolunan vesikaların gösterdiği gibi, Türkler seditan bir hayat yaşamışlar, şehirler kurmuş, binalar, sanat eserleri meydana getirmiş, ziraat kültürde ve ticarî hayatta ilerlemişlerdir.

b- Anadolu'da:

Orta Asya'dan gelip yeni bir vatan kurarak Anadolu'yu Türkleştiren göçebe Türk boyları kendiliğinden veya idarî tedbirlerle iskân oluyor, köyler, kasabalar kuruyorlardı. "*Anadolu'ya gelen Türkler arasında, Orta Asya'da çok eski zamanlardan beri köy hayatına, hattâ şehir hayatına geçmiş, her çeşit halk mevcuttu. Binaenaleyh bunlar, yeni geldikleri yerlerde de aynı hayat şartlarını devam ettiriyorlar, köylüler derhal köyler kurarak ziraat istihsale başlıyorlar, şehirliler şehirlere yerleşiyorlardı. Selçukîlerle sähriyetleri olan Türkistan hâkanları sülâlesine mensup bazı prenslerin maiyyetlerince, garbi Türkistan'ın şehirlî ve köylü unsurlarından mürekkeb kuvvetlerle*

¹ Prof. A.Z.V. Togan, Umumi Türk tarihine Giriş, I, İst.947 Sf.25-28.

² Dr. Bahaeddin Ögel, a.e.g. Sf.366,438.

³ Dr.Caferoğlu Ahmet, Uygurlar'da Hukuk ve Maliye İstılahları, Türkiyat Mec. IV, Sf.4-5 ve devamı.

Anadolu'ya geldikleri tarihi menbalardan anlaşıldığı gibi, toponimi tetkikatı da bunu az çok gösterebiliyor" (F.Köprülü, Osmanlı Devletinin kuruluşu, sf.50) Bu hususta ayrıca (F.Sümer'in Belleten'deki) yazısı da istifadelidir.

Şurası biliniyor ki, Türkler geldiğinde harpler, sarî hastalıklar yüzünden şehirler, köyler ıssız bomboştu.

İskân bahsinde geniş olarak ele alacağımızdan, bu mevzuu burada bitiriyoruz.

2- Göçebelik

a- Orta Asya'da

Türklerin büyük ekseriyeti şehirlerin haricinde steplerde, bozkırlarda göçebe hayatı sürüyorlardı. Hattâ Mahmud Kaşgarî'nin ve Ahmed al-Tinî'nin rivayetleri "*İskender (ilk Aryani, İran Fâtihlerinin timsali ismi) geldiği zaman, Mâveraünnehirde, Mahmud Kaşgarî'ye göre Talas ve Çu alanında, şehir hayatının henüz hiç inkişaf etmemiş olduğu, her tarafta ahalinin çadırlarda yaşadığını*"¹ gösteriyor.

Yarı göçebe ve yerleşik Türk boylarının medeni yaşayışı yanında, göçebeler de iptidai, primitif bir yaşayışın, aşirî bir bünyenin çok üstünde bir kültür varlığı göstermişlerdir. "*İçtimai hayat itibarile yüksek bir enmuzece mensuptular. Türk illerini, Arap, Kürd, Berber aşiretlerine benzetmek doğru değildir: Onlar, henüz aşiret devrini geçememişlerdir. Eski Türklerse, kaç kere siyasi hayatın tuduluk, yabguluk, hakanlık enmuzeçlerinden geçerek, ilhanlık enmuzece kadar yükselmişlerdir. Türklerin en aşağı derecesi ildir. İl ise, bir aşiret değil, küçük bir millettir*"².

Fuat Köprülü de II.tarih kongresine sunduğu kuvvetli tebliğinde, içtimai tekâmül bakımından birbirinden çok farklı göçebelik şekilleri bulunduğunu ve bazı ileri şekillerinin ziraatçilikten daha yüksek bir içtimai tekâmül merhalesi olduğunu, son zamanlarda Avrupa'da neşredilen eser ve makalelere istinaden belirttikten sonra, "*...yukarı Orta zamanda Avrupa'nın yerleşmiş halkının, kültür bakımından, Eurasia'nın göçebe kavimlerinden ne gibi iktibaslarda bulunduğunu tarih ve sosyoloji tetkiklerinin gösterdiğini söyleyerek, Türk göçebeliği hakkında şu hükme varıyor: "...bazı göçebe Türk*

¹ Prof. Z.V.Togan, a.g.e. Sf.28.

² Z.Gökalp, a.g.e. Sf.14.

zümrelerinin, bu fâti̇h ve istilâci atlı göçebelerin, dahilî teşkilât yani idarî ve siyasî müesseseler bakımından da ileri derecede olmaları gayet tabiidir"¹.

Göçebe kültürünün, Türk Töre'sinin hakim olduğu Osmanlı İmparatorluğunun ilk devrinde, Bizans gibi saltanat ve debdebe ile çalkalanan gösteriş, ihtişam, israfın son haddine vardığı sefi̇h bir ülkenin halkına ve onun kültürüne karşı Osmanlıları bir istiğna havası içinde görüyoruz. Hattâ yukarıdan bakış bile görölüyor. "Bizans menbaları, daha Orhan Beğ zamanında Bizans'a ziyafete ve düğüne gelerek orada günlerce kalan Türklerin Bizans medeniyetine karşı hiçbir meclûbiyet hissetmediklerini" kaydede².

Garplı bir müellif de Türk Göçebelerinin muhtelif kültürler arasında mutavassıt rolü oynadığını, onların yayılmasına büyük hizmetleri dokunduğunu söylüyor: "Mâmur büyük imparatorlukların kurulmasını takip eden devirler gibi sulh zamanlarında bu göçebeler cenup kültürleriyle şimalin orman muntkası mahsul ve mamulleri arasında canlı bir mütevassıt ticaret faaliyeti göstermişler ve aralarında meselâ Volga Bulgarları ve Hazarlar gibi bazıları da tüccar birer kavim haline gelmişlerdir"³.

Türk düşmanlığı ile meşbu, mağlûp kavimlerin tarihçilerinin, Türk göçebelerini medeniyetten uzak olarak gösteren gayri ilmi eserleri yanında, insafılı bazı müsteşriklerin tedkikleri bu mevzua yavaş yavaş vuzuh getirecektir. Fuad Köprülü'nün yukarıda bahsettiğimiz iki makalesi, garplılara da yol gösterecek vasıfta, ilmi seviyededir.

Filhakika, bizim müşahedelerimiz de göçebelerin bir kültür varlığına sahip olduğunu gösteriyor. Orta Asya'dan geldikleri gibi yaşayan, hemen hemen hiçbir değişikliğe uğramamış aşiretleri, şehir ve köylerle iş icabı temas kurup, diğer zamanlarını dağlarda, ovalarda geçiren insanların çadır içindeki beşerî hayatı tedkike değer. Ruhî cevher, insanî vasıflar büyük binalar, apartmanlarla kaim değil. Bunu mütevazı çadır içinde, dağ başlarında görmek pekâla mümkün. Tavırlardaki asalet, çehrelerdeki vekâr ve ciddi-

1 Prof.Dr. M.Fuad Köprülü, Orta zaman Türk Hukukî Müesseseleri, II. Türk Tarih Kongresi, tebliğler kitabı, İst.943, Sf.389; ayrıca bk. aynı müellifin Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Te'siri Hakkında Bâzı Mülâhazalar, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mec. cilt: I, 1931; aynı mecmuada Abdülkadir İnan'ın (Orun ve Ülüş meselesi) adlı makalesi ve Faruk Demirtaş, Bozuluş Hakkında DTCFD. VII, Sayı: 1, 1949, Sf.40.

2 Prof. Z.V.Togan, a.g.e. sf.367.

3 Jozsef Deér, İstep Kültürü (Ş.Başta terc.) Dil-Tarih-Coğ.Fak.Derg. XII, sayı 1: 1-2, 954 sf.175.

yet, en mücerret ve ağır mevzuları anlamadaki dirayetleri, içtimaî bir verasete sahip, tarihî bir kültüre varis olduklarını gösteriyor. Tek başına çadırında oturan genç bir kız ve gelinin, yabancı erkek bir misafiri tabii tavırlarla ağırlayışı, bu hasletleri görmek için bir vesiledir.

Mektep, medrese, çok zaman şehir yüzü görmiyen dağlı yö- rükler, netice olarak söyliyelim ki, büyük günler görmüş, salta- natlar sürmüş bir kavmin göçebe kültürünü devam ettiren çocuk- ları, hakikî Türklerdir¹.

Baş taraflarda da belirttiğimiz gibi, göçebelik ve içtimaî teş- kilâtı, iktisadî bir zaruretin, tabii şartların mutlak bir eseri değildir. Göçebelik, bu hayata gönül vermenin, ona atfedilen ehemmiyetin neticesidir.

Cengiz Han, (Keçe çadırlarda yaşayan kabileler) in başbuğu idi. Reşidettin (ormanlı) kavimler hakkında Moğolların söyledik- leri sözleri naklederek diyor ki: "onların fikirlerine göre bu hayattan (yani avcılık ve orman hayatından) daha iyi bir hayat olmasına imkân yoktu ve onlar kadar mesut kimse bulunmazdı"².

Leon Kahun'un, göçebeler, coğrafi muhitin icbarile zaruri o- larak göçebedirler. Bunlara oturmak imkânı hasıl olduğu dakikada derhal göçebeliği bırakıp, oturak haline girerler, şeklindeki kana- atını Ziya Gökalp şöyle çürütüyor: "Fakat Leon Kahun bilmiyor ki, göçebeler nazarında göçebelik hali onların hürriyet ve istiklâlini temin eden içtimaî bir vaziyettir. Bu hususta da Bilge Hana, kayın- babasının verdiği cevap göçebelerin ne düşündüğünü gösterir!

Bilge Han, kayınbabasına bir şehir tesis ederek, milletile be- raber orada yaşayacağını bildirdi. Kayın babası dedi ki: (Şehirde ve köyde yaşamak bizim işimize gelmez. Şimdiye kadar, hür ve müstakil kalmamız göçebelik sayesinde. Göçebe olduğumuz için istediğimiz dakikada Çin'e akın ve çapul yaparız. Çinliler işden haberdar olup, seferberlik ilân edinceye kadar biz aile ça-

1 Barcin Yaylası'nda, kuşluk vakti koyun gütmekten dönen Keşefli Aşiretinden orta yaşlı bir Yörüğün (Resim: 42) hayretle yüzüme bakarak: "Allah Allah! Demek seni buralara hükümat (Hükümet) gönderdi ha!.. Hükümat dağda adam yaşadığını, Yörüğün olduğunu biliyor ha!.." deyişinde, büyük günler görmüş, imparatorluklar kurmuş olan bir kavmin, perişan olmuş çocuklarının sitemi ve hüznü gizliydi. Bu yüzden, Burdur civarında Kızıldağ' da üç çadırlık bir Honamlı Obası'nda, ihtiyar İbrahim Ağa: "Anası ölünce palazlar (keklik yavruları) darmadağın olur. Bizim de beğimiz öldü. Bu hale düştük" diyerek, binlerce yıllık Türk göçebeliğinin zevalini ifade etmiş oluyordu.

2 Vladimirtsov, Moğolların İçtimaî Teşkilâtı, sf.60 Ankara 1944.

dırlarımızla beraber Çinlilerin yetişemeyeceği uzak ülkelere çekilmiş bulunuruz. Bu suretle Çinliler isterlerse beş yüz binlik, hattâ bir milyonluk askerle üzerimize gelsin, bize hiçbir şey yapamaz). Bu sözler Bilge Hanı şehir yapmaktan vazgeçirdi.

Selçukname müellifi, (sakın olmaya ki şehirlerde oturasınız, yerleşesiniz. Zira, şehirde oturanların ili ve boyu malûm olmaz. Asalet ve şerefeti kalmaz; beğlik ve asalet ancak göçebelikte ve Türkmenliktedir) diyen ataların nasihatını naklediyor.

Görülüyor ki göçebe, kendi halini oturağların haline tercih ettiği içindir ki (mukim) kalmamakta idi. Göçebelik, bir aşiretin, yahut bir (İl) in daima seferberlik ilân etmesi demektir. Bu seferberlik ya taarruz, yahut müdafaa olurdu. Bu seferberlik tedafûf olursa meşru idi; tecavüzî olursa, bugünkü kanaatimize göre meşru değildi. Fakat, mütemeddin olmayan kavimler için, bu da bir iktisadî servet menbaıydı. Eskiden beri bir çok kavimler, iller ve aşiretler akın ve çapullarla zengin olmuşlardı. Eski Türklerin geçinme yollarından biri de, maateessûf bunlardı. (Şarljîd) hırsızlığı bile iktisadî bir istihlal müessesesi addediyor. O halde akın ve çapul da, bir nevi iktisadî istihlal menbaları sayılabilir. Bunlar, eski medeniyetlerde (hormal) değil marazidir. Maamafih, bugünkü günde de en mütemeddin milletler harp esnasında, akın ve çapulun eşnâmı yapmıyorlar mı?"¹.

Bu ifadelerden anlıyoruz ki göçebelik tabii, coğrafi, iktisadî şartların icbarile meydana gelen bir yaşayış şekli değildir. Bu bir dünya görüşü, maşerî duygu, töre meselesidir.

"Barthold, Oğuz destanının Yazıcioğlu Ali naklinde (daima göç edeler oturak olmıyalar) cümlesinin Cengiz'in yasasından alınmış olduğunu göstermiştir. Fakat Cengiz'e nisbet edilen rivayetlerin bir kısmı da kendisine, ecdadı ve sülâle efradı tarafından gençliğinden beri öğretilen eski Türk destanlarından alınmış olabilir. Yine aynı Yazıcioğlu rivayetinde şöyle deniliyor: (Merhum Kara Osman dahi dayım bu öğüdü oğlanlarına verirmiş; olmasın ki oturak olasız, ki beğlik, türkmenlik ve yörüklük edenlerde kalur, dermiş). Buradaki (Kara Osman), Osmanlıların ceddî olan Osman Gazidir"².

Göçebelerin çadır içinde oturmasına bakarak, bütün maddî kültürünün çadırdan ibaret olduğunu düşünmek hatadır. O çadırın (keçe olsun, kıl olsun) en ufak parçalarının bile isimlendirilişi,

1 Z.Gökalp, a.g.e, sf.12-13.
2 Prof. Z.V.Togan, a.g.e. sf.101-102.

çadır içinde en ufak eşyanın yerinin belli oluşu dikkatleri çekmelidir. Olanı biteni bir çadır, onun içindekiler de bir devc yüküdür, dememeli. Bu yüzden Hazreti Ömer, Türklerin ülkelerine taarruzetmemeği Araplara tavsiye ederken: "Türklerin kuduz köpek gibi saldırganlıkları dehşetli olduğu halde, onlardan alınacak ganimet zahmetlere katlanmaya değmiyecek derecede azdır" diyordu¹.

Mektep, medrese görmemiş göçebe Türk kızlarının ibdâ edencesine meydana getirdikleri motiflerle müzeyyen halı ve kilimler, yükte hafiftir; ancak bir çuvalı doldurur. Fakat en modern bir şehirdeki, en mutena bir salonu ziynetlendirecek vasıfta, sanat değerindedir. Diğer dokumaları, motifli (yanışlı) çuvaları, süslü keçeleri, süslü çadırlarıyla, azıcık eşya içinde büyük bir maddî kültürü; ücra dağ başlarında, umulmadık yerlerde büyük bir manevi kültürü temsil ederler.

Çin, İran, Arap, Bizans kaynakları tarihi Türk göçebeliği hakkında zengin malûmat veririrken, son bir asrın müsteşriklerinin seyahatnameleri de bu hususta tatminkârdır. Halen, dünyanın en büyük müstemleke imparatorluğunu kurmuş olan Rusların, esaretleri altında bulunan Türk halklarını temsil edebilmek için, onların lisanı, etnoğrafyası, millî kültürü, içtimâî bünyeleri hakkında ilmi araştırmalara giriştikleri, bu hususta yüzlerce eser neşrettikleri duyuluyor. Bunların dilimize çevrilmesi ile, halihazır Orta Asya göçebeliği ve Orta Asya Türklerinin millî şuur ve temsil'e karşı direnişleri hakkında fikir sahibi olacağız.

Moğolların göçebeliği hemen, hemen Türk göçebeliğinin aynıdır. Moğolları anlatan kaynaklar bizim de işimize yarıyacak demektir. Bazı Avrupalı seyyahlar Türk göçebelerini de Moğol olarak zikretmişlerdir.

Çok ince kültür sahibi olan Çinli Çan-Çun, Gobi Çölünü ve Moğol kabilelerini manzum olarak şöyle tasvir etmiştir: "...yerde ağaçlar bitmez, biten şey yalnız yabancı otlardır; Tanrı burada dağlar değil, yalnız tepelikler yaratmıştır; burada ekin yetişmez; sütte beslenirler; deriden dikilmiş elbise giyerler; keçe çadırlarda yaşarlar, bununla beraber şen ve neşelidirler...ve onlar bütün ömürlerini kaygusuz geçirirler, kendi kendilerinden memnun olarak yaşarlar"².

Çinliler bilhassa eski Kaoçe (Uygur)ların hayatından bahse-

1 Prof.Z.V.Togan, a.g.e. sf.101-102.
2 B.Y. Vladimirtsov, Moğolların içtimâî teşkilâtı (Prof. Abdülkadir İnan terc.) Ankara 1944, Sf.60.

derken eski göçebelerin yaşayışını mufassal bir surette anlatırlar: "Kaoçe'ler, su ve otun bolluğuna göre bir yerden diğer yere göç ederler. Bu göç esnasında Kaoçe'ler iki tekerlekli yüksek arabalar kullanırlardı ki, Çin'lilerin onlara Kao-çe (yüksek araba) adını takmaları da bundan ileri gelmiştir"¹. Çinlilerin bildirdiğine göre, Hakas'lar yarı göçebe hayat yaşıyorlardı.

"Hakas'lar kışlak civarında kayın kabuğundan kulübeler yapıyor (Bugünkü Türklerin dedikleri şey alaçık-üy), yazın da keçe çadırlarda oturuyorlardı. Eski Türklerde sabit kışlakların ne kadar umumileşmiş olduğunu şu da gösteriyor ki, bugün yerleşik hayat süren zerafşan vadisi Özbek'leri köylerine her yerde kışlak derler"².

Hakas'ların yarı göçebe hayat yaşamalarına rağmen, tamamen hayvancılıkla iştigal ettikleri, ancak zenginlerinin, bugünkü Orta Asya Kazak'larında olduğu gibi, ziraatla uğraştıkları anlaşılıyor. Aşağıdaki Çin kaynağına bakarak Radloff bu hükme varmıştır: "Onlar et ve kısrak sütü ile geçinirler, ancak Ajo (hükümdar) ekinden pişirilmiş yemek yer"³.

Göçebelikte mer'a, yayla ve su hayatî ehemmiyeti haizdir. Bunların vaziyetine göre aşiretler toplu veya dağınık halde bulunur. Kendi güzel yaylalarında (Söbüce Yaylası-Korkuteli'nin üstünde) 100 çadırı bir arada barınabilen Yeniosmanlı Aşiretine karşılık, kendi yeri yurdu olmadığından kira ile tutulan ufak mer'alarda hayvanlarını geçindirmeğe çalışın (Aşiret Perakendeleri) ni, (küçük oba) ları, üç çadırılık (Honamlı, obası) ni, dört çadırılık (Sarıkçeçili Oba)sını gördük. İktisadî, kısmen de idarî, siyasî, içtimai şartlar aşiretlerin parçalanmasına sebep olmuştur.

XI ve XII. inci asır Moğolları ya ayıl (oba), yahut da küriyen (birkaç oymak veya aşiret) halinde göç ederlerdi. "Bu vaziyet umumiyetle göçebe hayatındaki çok mühim bir tezadı meydana koymaktadır. Sürüleri, bilhassa at sürüleri, çok olan zengin bir çoban için kalabalık kafîle halinde göçmek kârlı değildi. Hayvan sürülerini iyi beslemek kaygusu onu yalnız kendi ayıl'ı ile münferit halde serbestçe göçmeğe ve iyi otlak aramağa icbar ediyordu. Bugünkü Volga Oyrat-Kalmuklarında da buna benzer vaziyet müşahade edilmektedir. Orta halli ve yoksul Kalmuk'lar kalabalık cemiyet (hoton) halinde göç ederler, zenginleri ise münferit ayıl halinde göçmeği tercih eder,

1 W.Radloff, Sibirya'dan (Dr.Ahmet Temir Terc.) İst. 1956, II. Sf.147.

2 Radloff, a.g.e. II. Sf.147-148.

3 Radloff, a.g.e. II. Sf.147-148.

böyle göçmeğe de mecburdurlar"¹.

Geçen asrın Orta Asya Türk göçebeliğini gene Radloff'un kaleminden okuyalım:

"Kalmuk'lar yaşayışları bakımından Kırgız'lardan çok az ayrılırlar; onlar da, bu göçebeler gibi başlıca hayvan besleme ile geçinirler. Keçe çadırlarda oturur ve ikamet yerlerini mevsime göre değiştirirler, yani yazı dağ sırtlarında geçirir ve kışın yavaş yavaş tekrar vadiye inerler. Hayvan bakımından servetleri Kırgız'lara denkmiş, yalnız onlara nazaran daha çok at beslenir. Bunların arasında ziraatla meşgul olanlar Kırgız'lara nazaran daha azdır"².

Kara-Kırgız'ların bütün aşiretleriyle, uçsuz bucaksız steplerde bir arada yaşadıklarını Radloff şöyle anlatıyor:

Kara-Kırgız'ların göçebeliği, Kazak'lardan farklıdır. Kara-Kırgızlar, aul'lara bölünerek değil de, bütün boylar bir arada oldukları halde yaşarlar, kışın nehir boyundan sonu gelmiyen sıralar halinde uzanan yurtlar, bazan 20 ve daha fazla verst mesafe kaplar. Onlar, yazın yurtlarıyla aynı şekilde dağa yükselir ve bu esnada her boy muayyen bir dağ sahasını işgal eder. Bu şekil göçebelik, kısmen memleketin durumuna ve kısmen de Halkın daha fazla savaşçı olmasına tâbidir. Kara-Kırgız'larda gördüğümüz böyle bir yurt teşkilâtı, saldırmak veya savunmak için birkaç saat içerisinde bütün bir ordunun meydana gelmesini mümkün kılmaktadır. Bu şekil göçebelik, eskiden her halde Kazak'lar arasında da carî olmuştur, çünkü, bu serbest göçebeler arasında gördüğümüz harp hali için mümkün olan biricik şekildir. 1864 yılında Soltu'da bulunduğum zaman memurların anlattığına göre, Kara-Kırgız'lar, Rusya tarafından tamamiyle itaat altına alındıktan sonra yurt teşkilâtlarını değiştirmeye ve Kazak'lar gibi aul'lar halinde bölünmeye başlamışlardır"³.

Kazak'larda Göçebelik:

"Hükümdarlarla, yahut iktidar mevkiinde bulunan beğlerle geçinemeyerek çöle çıkan kaçaklara (Kazak) derlerdi. Mete, Attilâ, Selçuk, Çingiz, Timur, hürriyetleri için ilk evvel kendi metbularına karşı Kazak olmuşlardır.

1 B.Y.Vladimirtsov, a.g.e. sf.62-63.

2 Radloff, a.g.e. II, sf.345.

3 Radloff, a.g.e. I-sf.538.

Kazaklar, Kırgızlar gibi hususî bir il değildi. Her ilin kaçaklarına (Kazak) denilebilirdi. Kırgız-Kazaklar Ejderhan'daki Akordu Devletinin Kazaklarıdır. Sonra bunlar Kırgız-Kazak namile yeni bir İl vücuda getirdiler"¹.

Barthold da (Kazak) kelimesine aşağı yukarı aynı mânayı veriyor: "...ait oldukları hükûmetten ayrılıp, bununla harp haline giren göçebekül'alar..."².

Kazak'lar hayvancılıkla geçinen, tam manasiyle göçebe, bir Türk Boyudur. Hemen belirtmek lâzımdır ki, Türk Kazakları ile Rus Kossak'ları arasında kavmî, lisanî; dinî hiçbir bağ yoktur³.

Bunlardan bir iki bin kişilik bir mülteci kafilesi on sene önce Türkiye'ye iltica etti. Kızıl Çin'lilerle yıllarca harbeden büyük Türkistan bahadırı Osman Batur'un maiyetinde döğüşmüş cen-gâver aşiretlerdir. Çadırlarda, dağlarda yaşayan tam mânasile hayvancı, Türklüğe gönülden bağlı, assimile, temsil gâilesi olmayan bu aşiretleri Muş Ovası gibi münbit, geniş yerlere, iktisadî, jeopolitik, içtimai bakımlardan iskân etmek varken, Salihli Kazasının içine, Kayseri, Niğde, Konya köylerine yerleştirildiler. Hayvancılık yerine ziraat yapmaları bekleniyordu. Verimsiz, çorak arazilerde perişan oldular. Konya ve Niğde köylerinde yerleşenler kısmen tutundu. Kayseri köylerinde olanlar, İskân Vekâletinin müsaadesi ile yerlerini terketip, İstanbul'a Zeytinburnu'na geldiler. Gece-kondularda, sefil bir hayat yaşamağa başladılar, Müstahsiller, fakir müstehlikler haline gelmişti. İskân Vekâleti, yaptırdığı iki keşifle arazilerinin verimsiz, çorak olduğunu tesbit edip, köyleri terketmelerine izin vermişti. Bu satırların yazarı arazilerini gördü, ekin yerine, tuz istihsal olunabileceğini müşahede etti.

Halen, iki senedir vaadedilen arazi verilmemiş, Başvekâlete, İskân Vekâletine yazdıkları dilekçeler cevapsız bırakılmıştır.

Halbuki, mevcut devlet haralarında, hiçbir yatırım yapılmaksızın, bu aşiretlerin bir kısmı istihdam olunabilir, verem tedavisinde Rus'ların bile Türklere yaptırıp kullandığı Kıymız, istihsal olunabilirdi. Bol miktarda bulunan kısıraklar bu iş için biçilmiş kaftandı. Hem dahili istihlâke mevzu olur, hem de, ihraç metali olurdu. İktisadî, Millî, sihhî bakımdan faydası sonsuzdu.

Bahsettiğimiz Kazak'lardan, bilhassa Ulukışla'nın Altay kö-

1 Z.Gökalp, a.g.e. sf.10.

2 Prof.W.W.Barthold, Uluğ Bey ve Zamanı (Akdes Nimet Terc.) İst.930 sf.11.

3 Bk.M.E.Doğu Türkistan Kazakları, İş ve Düşünce Mec. Sayı:244.

yü'nde meskûn Kazak'ların genç muhtarı Atayhan'dan edindiğimiz malûmata istinaden, Kazak'ların hayvancılığından, göçebeliliğinden bahsedeceğiz:

Türkistan Kazak'ları yalnız hayvancılıkla geçinir. Sadece zenginleri, ücretli adamları vasıtasile kışın oturdukları yerler civarında (Kıstav= kışlak, kışla) tarla ziraatı yaparlar. Fakat gene de esas meşgalelerini, gelir kaynaklarını hayvancılık teşkil eder.

Kışın, Kıstav'a (Kışla'ya) inildiğinde, mal sahipleri-binlerce atı olan zenginler bile-Birkaç binek atı alıkoyup, kalan bütün atlarını (cılıkı), sığır, koyun, keçi, develerini çobanları vasıtasile uzak otlu yerlere (otar) gönderirler, Çobanlar bütün kışı hayvanları yayararak, yer değiştirerek, güzel mer'alar, otlaklar arıyarak geçirirler. Küçük keçe çadırlarda, evlerde (kiygiz üy) otururlar. Aralarından birini (Koyçubaşı=Başçoban) tâyin ederler. Koyçubaşı nerede ot olduğunu, arazinin vaziyetini çok iyi bilen, tecrübeli, yaşlı bir çobandır. Konup göçmeleri o idare eder. Çobanları, süreleri muayyen mesafelerle dağıtır. Deve sürüleri ise çöl muntıklarında barınır¹. Çobanlar gelirken birkaç deveyükü erzak aldıklarından, kışın yiyecek sıkıntısı çekmezler.

Kıstav'da kalan büyük ekseriyet ise (Salık= oymaklar, kalabalık halk, köy) teşkil eder. Bir kısmı (İstiğ üy= sıcak ev) denen tek katlı, Çamdan veya çatısı çam, duvarı kerpiçten evlerde oturup, soba kullanır, Odun yakarlar. Diğer kısım ise (Kiygiz üy= keçe ev, keçe çadır) larda barınır. İstiğ Üy'ün bitişiğinde (Toşal Üy= aş evi, mutfak) kısmı bulunur.

Kışı yaylalarda yazdan hazırlanmış olan kazı (atın, bilhassa tâyin döşünden yapılan, sucukla pastırma arası çok lezzetli bir yiyecek) Türkistan plâvı, çeşitli mantı yemekleri ile birbirlerine ziyaretlerle geçirirler.

İlkbaharda kıstav'larda göç hazırlığı başlar. Sürüler dönmüştür. Koyunlar gozdaydı (kuzular), kısıraklar gunnaydı (gunlar), inekler buzadaydı (buzağılar). En fakirlerin bile 10 develik yükü vardır. Bütün eşya sandıklara doldurulur. Yalnız yiyecek maddeleri (Un, Buğday, Patates= kartopya, nohut= sarburçak, fasulye= cambas burçak) çuvalara konur. Giyecek ve diğer eşyalar sandıklarda

1 Deve sürüsünde iki üç tane "buğra" (çift hörgüçlü damızlık erkek deve olup, yörükler arasındaki adı "boğur", buhur, bohur'dur) vardır. Kalanı iğdiç edilir. (Bişme yapılır) böyle burulmuş buğraya "atan" denir. Buğra kışın 1,5 ay çok kıvgındır. Aşım zamanıdır. Hiçbirşey yemez, kuyruğu ile sırtını döver, dikenlerde anlanır. Yanına sahibinden başka kimse yanaşamaz.

muhafaza olunur. Sandık ve çuvallar develere yüklenir. (Kebece) denen üstü açık sandıklara yorgan serilip, çocuklar yatırılır ve sandık deveye sarılır. Katarın en arkasında buğra bağlıdır. Binlerce develik kafileler debdebeli bir şekilde yola çıkarlar. Yüklerin üzerinden yörüklerde olduğu gibi kilimler sarkmaktadır. Cennet gibi, diz boyu otlu (caylâv=yayla)lara doğru yola revan olunur. Katarı ata binmiş bir gelin veya kız çeker. Erkekler atlara binmiş olarak kafilenin ilersinden giderler. Hiç yaya giden olmaz. Diğer hayvan sürüleri (at, deve, sığır, koyun, keçi) sürü halinde ayrıca götürülür (bu göç az bir farkla yörük göçüdür. Yörük göçü yaya olarak yapılır. At, eşek bulunursa da azdır. Bilhassa katarı çeken elinde kirmanı olan kız veya gelin mutlaka yaya olacaktır. Diğerleri de hemen hemen yayaadır. Yaşlılar, çocuklar için at, eşek kullanılır.)

Bir kaynaktan da halihazır Orta Asya Türk göçebeliği hakkında şunları öğreniyoruz:

Kırgızların Orta Asya'nın dağları ile bunların eteklerindeki steplerde yaptıkları an'anevi göçebelik artık kaybolmak üzeredir. Göçebelik yerine, muayyen yolları tâkip ederek otlakların bulunduğu dağlar ile etek arasında mevsimlik muhaceretler yapılmaktadır. Hayvanlara gıda temini için orta derecede verimli olan toprakların ekilmesi, nemli ve sulak topraklar kısmında sun'î çayırın yetiştirilmesi birçok hayvan besleyicileri toprağa bağlamakta ve böylece yerleşik hayat tarzı göçebe hayat tarzı yerine kaim olmaktadır. Bununla beraber Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'da dağlarla bunlara civar ovalar arasında transhumance (yaylacılık) yapılmaktadır. Mevsimden mevsime belli istikametlerde olan bu yer değiştirmeler hem büyük hem de küçük baş hayvanları alâkadar etmektedir. Hayvancılık hususunda yeni metodlar Orta Asya memleketlerinin en ücra köşelerine kadar sokulmuştur. Meselâ Kırgızlar koyunlarını merinoslarla çiftleştiriyorlar. Isı gölü harasında kısa boylu yerli atlarla Kazak ve İngiliz atlarını çiftleştirerek daha iyi cinsler elde edilmeye çalışılmaktadır. Kırgızistan'da islah edilmiş 10 milyon hektarlık otlaklar milyonlarca koyunu besleyecek durumdadır. Kazakistan'da sun'î çayırlar ve otlak sahalarının geliştirilmesi dolayısıyla sığır, domuz yetiştirilmesi çok gelişmiştir. Burası et elde etmek hususunda sovyetler birliğinin Avustralyası haline getirilmiştir¹.

1 Ord.Prof.Dr. Ahmet Ardel, Batı Türkistan'ın Beşeri ve Ekonomik Hayatına Toplu Bakış, Türk Kültürü, sayı:23 Eylül 1964.

b- Anadolu'da:

Türkmenlik ve Yörüklük yalnız iktisadî bir meslek nev'i değil, örflere, törelere dayanan, hatıralarla beslenmiş bir içtimai hayat tarzı, bir yaşayış şeklidir. Doğar doğmaz kendini böyle renkli bir içtimai mühitte ve tabii vasatta bulan çocuk, kışlar, yazlar baharlar gelip geçer, göçler olur, hatıralar birbirini kovalar da, bütün ruhuyla göçebeliğe nomadik hayata gönlünü kaptıramaz mı? İnsanlara yeni yaşama şevki getiren ilkbaharda koyunların kuzulaması, keçilerin oğlak vermesi ile birlikte şırıl şırıl sular, rengârenk çiçekler, diz boyu otlar arasında, tabiat cennetinde yaylalara doğru göçen deve katarlarının önünde kirmenlerle yün eğirerek giden suna boyluları seven gönüllerin içinde yanan ateş, aynı zamanda yörüklüğe de yürekten bağlanış demektir. Son derece müşkül şartlara rağmen yaşlılar bu hayattan vazgeçmeyi düşünmüyorlar bile. Yalnız genç nesil artık bıkmış usanmış iskânı arzuluyor.

Bu genç nesli istisna edersek, gerek tarihteki Türk göçebeleri, gerek 20-30 sene öncesine kadar göçebelik edenler ve halihazır yaşlı yörükler göçebeliği, konar-göçerliği, yörüklüğü, Türkmenliği üstün görmüşler, yerleşik hayata hor bakmışlardır. Eski Yörüklerşehirli ve köylüleri, asaletini kaybetmiş, zavallı, aciz, korkak insanlar olarak düşünür, (Manav kılıç artığı, kılıç müslümanı Türk) olarak isimlendirirler. Alevi olan Türkmen aşiretleri, bunlara ilâveten (yezidin torunları) sıfatını ve ismini ilâve ederler¹.

Manav kelimesi Türkiye'nin bir çok yerlerinde diğer etnik zümrelere karşı, otoktan ahaliyi ifadede kullanılıyor. Çok eskiden yerleşmiş Türklere deniyor. Meselâ söğüt (Bilecik)ün Tekirdağ'ın Eskişehir'in en eski ahalişi bu isimle anılıyor. Toroslar'da (Manavlı) adında bir yörük aşireti gördük. Bir yörük tekerlemesinde de, (Manav)larla alay ediliyor, onların saflığı belirtiliyor: (Manav'ın bir biri kış günü dağ başında giderken şiddetli fırtınaya tutulmuş. Yakasını, bağrını açmış:

"Esiyigidin,bağırnaes!..." demiş; biraz sonra da oracıkta donmuş)

Birkaç yüz sene önce köy kurmuş, yerleşmiş eski yörüklerle (köylülere), halen Yörüklüğü devam ettirenlerin başka kavim gö-

1 Bu hususta şu yazımıza bk. Silifke'de bir Alevi Köyü. İş ve Düşünce Silifke sayısı) Mec. Sayı 247.

zülle bakması hor görmesi, sadece Türkmenliğe, Yörüklüğe atfettikleri ehemmiyetle izah olunabilir¹.

Yörüklerde Göç:

Kışla, yayla, güzle² arasında, aşiret halkının hayvanlarına mer'a temin etmek ve kendilerini de iklim şartlarına uydurmak için, bütün hayvanlarıyla birlikte mevsimden mevsime muntazam şekilde yaptıkları harekete Göç denir.

Bugünkü iktisadî görünüşüne mukabil, vaktile bu göçlerin içtimaî, bedîî tarafları da vardı. Beğlerin (aşiret reisi) ve oymak kethüdalarının (yörükler kâhya diyor. Oymak reisi) tâyin ettiği zamanlarda, büyük bir intizam ve cemaat ruhunun, aşiri bünyenin verdiği tesanüt içinde göçerlerdi. Ya mülkiyet veya zilyetleri altındaki yaylalara veya hâlf yerlere konarlardı. Aydın'la Bafra (Sam-sun), Sivas, Maraş arasında göç etmiş ihtiyarlarla konuştuk (Ho-

1 Yaşlı yörükler bir gün kendilerinin de çaresiz köylere yerleşeceklerine inanıyorlar. Keşefli (Keşafî) aşiretinden 80 lik ihtiyar Tülübaş (Resim:95) Barcin Yaylasında gün ağarmaya başlarken, güttüğü (yaydığı) develerine bakarak bunu şöyle ifade ediyordu: "Oğull...Kıyamet yaklaşırken bina ile zina artacak. Dağdalar (dağdakiler) köylere, köydekiler şehirler (şehir) dolacak" Anamas Dağlarında, Karahacılı Aşiretinden, Suyuyağdan İbrahim Ağaya, Yeniosmanlı Aşiretinden Kor Ali'nin Süllü'den aldığımız türküyü okuyunca, ağlamağa başladı:

Anamas'ın ırmakları akar akar bulanır.

Ezel bahar gelir göç göçe ulanır.

Sevdiğimin göçü Govalı Boğaz'ı dolandır

Çek göçünü sevdiğim yaylalara, uruma

gözlerini silerek ağlamasının sebebini izah etti. Bütün Yörüklerin birbir köylere yerleşmeleri, ıssız yerlerde garip kalmaları, zavallı birer köylü olmaları yüreğini sızlatıyormuş. Hepsî gurbetlik olmuşlar...

Bahşiş Aşiretinden Abdullah Aslan da, köyde mal mülkü olmasına rağmen onları ortakçaya verdiğini, her yaz mutlaka yaylalara çıktığını söylüyerek,

"Atalar Horasan'dan beri böyle yöreye gelmiş, onların intizarına dokanırım deye korkarım" ifadesiyle, göçebeliklerinin kudsîyetini ifade ediyordu.

Yörüklüğe atfedilen ehemmiyeti, Yeniosmanlı Aşiretinden Süllü Efendiden aldığımız şu sözlerle anlamak mümkündür:

"Küllüğünde biten insandan

Çok gezen eşek iyidir."

Kırsecik Köyü (Karaman) Sarıkeçilileri de:

"Yatan Aslandan, gezen tilki veğindir (iyidir)" diyerek göçebelikğin üstünlüğünü belirtmiş oluyorlardı.

2 "Kışla": Kışlanan, kışın geçirildiği köy veya vadi tabanı, sert rüzgârlara karşı mahîluz yer. Ekseri: Akdeniz ve Ege Sahillerinde olur.

"Yayla": Mayıs'tan Eylül'e kadar kalınan, dağlar üzerindeki bol otlulu ve sulak düz arazi parçaları

"Güzle": Sonbaharın geçirildiği; dağ etekleri, köy civarları.

namlı, Sarıkeçili aşiretlerinden) Nüfus az, ziraat geri, arazinin çoğu ekilmiyor; mer'alar geniş ve sahihsiz; ormanlara ehemmiyet verilmiyordu. Onun için her yer Yörügündü. Bu imkânlar altında 50-100 çadırılık kabileler halinde gidilirdi. Şimdiki dağınıklık, başboşluk, perişanlık, perakendelik yerine, disiplinli, toplu, töreye bağlı, teşkilâtlı bir hayat görülüyordu.

Kışlalarda kışlayan aşiretlerde, İlkbaharın gelmesiyle birlikte hummalı bir faaliyet başlardı. Bir yandan koyunların kuzulaması, keçilerin oğlak vermesi ile meşgul olunurken, diğer yandan, göç için hazırlık görülüyordu. Küçük bir askerî birliğin sefer hazırlığı gibi, bütün takımlar (Devenin havudu, kolanları, yularlar v.s.), çuvallar gözden geçirilir, sökükler dikilir, eskiler yenilenirdi. Devenin aynalı alın ve dös süsleri, karın altı çanları tamir edilirdi.

Göç gününün gecesi çuvallar, hazırlanmış, hangi deveye hangi yükün yükleneceği tesbit edilmiştir. Şafakla ayağa kalkılır. Çadırın ipleri kazıklardan çözülür, direkleri alınır. Çadırlar çuvalların üzerinden çekilip, dürülür. Develer ihtırlır (çökerilir); kolanları sıkıştırılır. Ala çuvallara giyim eşyası konmuştur. Sadece bunlara ve yatak, yorgana yük denir. Yiyecek içecek, yoz çuval (tırıl çuval) lardadır. Çuvallar kulplu¹ şekilde olup üzerinde iki uzun yün ip mevcuttur. Devenin iki tarafına sarılan iki çuval bu kulplardan birbirine ve havudun² üzerine bağlanır. İlmek şeklinde bağlandığı için çabuk çözülür.

Çuvalların üzerine yatak, yorgan, keçe atılır ve bağlanır. Bunların üzerinden kilimler sarkıtılır. Zenginliğin alâmeti kilimdir. (Alaçeki ipi) kilimin üzerinden atılıp, bağlanır. (Orta Asya Türk Aşiretlerinde de kilim aynı vazifeyi görür.) Küçük çocuklar, yüzü koyun yorganın içine yatırılıp (başı dışarda kalacak şekilde), yüklerin üstüne ve ortasına sarılır. Emin yerdir, deve yürüdükçe beşik gibi sallar, çocuğu uyutur gider...Develerin cüssesine göre yük taksim edilir.

Dürülmüş çadır, dorum veya ihtiyar deveye yüklenir.

Katarın en önüne bohur tohumunun erkeği (Beserek), yoksa boz devenin erkeği (Kırinci) bağlanır. En arkaya da maya (bohur tohumunun dişisi). Develerin aynalı yüz ve dös süsleri (dizgoru,

1 20 sene öncesine kadar Aydın havalisinde böyle kulplu kıl ve yünden mamul çuvallar incir ve zeytin nakliyatında kullanılıyordu. Bunu göçebe kültürünün, ziraat kültüründeki devamı şeklinde anlıyoruz.

2 Devenin Semeri.

çığıştak) develeri yük ve kilimlerle daha güzel gösterir. Develerin karınlarının altından (iki yandan) sarkan büyük karın altı çanları, kervan yola revan olup giderken, bir musiki ahengi içinde, gümbür gümbür öter. Yüzlerce devenin çan sesleri, şarkılar, türküler vadedileri, dağları inletir. Gören gözleri kamaştırır, duyan kulakları büyüler, seven gönülleri mecnuna çevirir. Hele en öndeki devenin yularını bir suna boylu, bir nazlı çekmez mi? Allı, Morlu en yeni elbiselerini giymiş, saçları örgü örgü (belik belik) omuzlarını döven on beşinde bir güzel, elindeki kirmenini çevirir, develeri çekerken, seke seke gider. Alnındaki altın ve gümüş pullar parıldadırken, kaçak gözlerle civarda at süren, av avlıyan delikanlıları süzer. Kirmenini döndürür¹.

5-6 saat yol aldıktan sonra, önceden bilinen (Gonalga yeri Gonak Yeri) ne konulur. Bu yer evvelden bellidir; göç plânına dahildir. Her yeri, dağları taşları karış karış bilen ihtiyarlar, bunu önceden hesaplamışlardır.

Develer katar üstü ıhtırılır (çökertilir) Yükler indirilir. Çadırlar kurulur. Ertesi sabah yeniden, yaylaya müteveccihen göçüleceği halde, çuvallar, çadırdaki her zamanki yerlerine konur. Hiç hareket edilmeyecekmiş gibi çadırın içi derli toplu intizamlı olur.

1 Alacebelinden aşar Süleğin yolu
Dipsiz Göl'de biter şu İpar Güllü
Sene vardım, sene derim İldızlı Dağı
Hep güzeller üstüne çekilip gelir
Tüülürin önu ala beşikli
Göktepe'ye sahraya dökülüp gelir
Yasıl ölen Göktepe, ay yası
Hep güzeller üstüne çekilip gelir
Üstü ala beşikli mayalar bütün sahraya dökülüp gelir.
Gelesandra'yla Gıruca'dır şu dağların eteği
Yenibazar'la Göktepe güzeller yatağı
Susambelinin yolları enerdir daşır
Ağlamış ağlamış gelinler kızlar da gözleri yaşır
Ölüm Allah emri ay sevdiğim
Ayrılık güçdür ay hey hey
Aman Bevmarı (Bevpinarı) gürleyip çıkar
Gatran oluğu harlayıp akar
Gelinler Kızlar durmuş seyrine bakar.

a) (İpar Güllü): Çok güzel kokulu bir çiçek, Torosar'da Geyik ve Tanrı Dağları civarındaki Dipsiz Göl'de bitiyor. Divan-ı Lügat-it Türk'te (Yıpar) şeklinde geçiyor ve (Misk) manasına geliyor (Divan I, II, III.ciltlerde) Bir kaç yerde geçiyor ve Eski Türk yazıtlarında da mevcut (I, sf.70)

Yükleri indirme, çadırları kurma, eşyaları yerli yerine koyma işi bir saatte biter, Kadınlar bu derece meleke kesbetmişlerdir. Ondan sonra ateş yakmak için odun toplamaya ve su getirmeğe giderler. Erkekler develerle uğraşır. Koyun veya davar sürüleri başka yoldan gelmiştir. Kuşluk vakti künetilir (bir ağaç veya kaya gölgesine yatırılır) Koyun ve davar, kervana katılmadan geçeden yola çıkarılmış, yaya yaya getirilmiştir.

Bu şekilde 15-20 günde yaylaya varılır. Yaylaları kendi mülkleri ise rahat rahat yerleşir, güzelce yaylarlar. Yok eğer civar köylerin malı ise, uzun pazarlıklar, köyün muhtar ve azalarına bir tulum peynir, bir kısır koyun, yağ v.s. hediyesi icap eder. Göçebelik sıkıntılı bir hayat olur. Hayvan başına (bacak başına) epeyce otlakiye düşer. Maliyet Yükselir.

Tam göçebelerin çoğu bu vaziyettedir. Bu göçler iktisadi zaruret ve fakirliklerin yarattığı bir perişanlık içinde yapılır. Saltanat, debdebe yerine 5-10 deveye yükletilmiş, kırık dökük eşya ile birkaç gün geçinebilecek otlaklar arıyan, hayatından bıkmış yörüklerin yer değiştirmesi diyebiliriz buna¹. (Resim: 22,23,24)

Yayla: "geniş mânâda dağ ve plâto üzerinde bir mahaldir"²

Sonradan silâhlılar gidince öğrendim ki, bunlar ilerideki köyün halkı imiş. Yörükler; köyün tarlalarına (ekini biçilmiş, boş tarla) gelip çadırlarını kurduklarından, derhal gece vakti burayı terketmelerini istemişler. İçlerinden biri köy bekçisi idi.

Yörükler de: "Komşu hakkı vardır. Gece vakti nasıl gidelim? Sabah olunca gideriz" diye münakaşaya girmişler. Biz gidince münakaşayı kesmişler; merakla bizi tedkik'e başladılar. Köylüler tekrar bu bahsi açmaktan utanmışlar. Giderken köylerine bizi de götürmek için çok yalvardılar. Çadırlarda kalacağımı söyledim. Büyük bir hadise bu suretle önlenmiş olmuş.

1 Biz iki göç'e iştirak ettik: Sarıkeçililerin göçü. Karakoyunluların göçü. Birincisi Konya'da Çumra ile bozkır arasında, Apa ve Tahtalı köyleri civarında oldu. Bir akşam üzeri, alacakaranlıkta 5 çadırlık bir oba'ya ulaştık. Çadırın önünde 5-10 kişi oturuyordu (4-5 i silâhlı) İri çoban köpekleri her yerde olduğu gibi havlayıp, üzerime doğru gelirken, bağırıp, köpekleri kovaladılar. Ayağa kalkıp, buyur ettiler.

2. Anamas dağlarındaki yaylalarında yaylıyan, kışında Antalya'da kışlayan Karakoyunlular; Korkuteli'nin üstünde Söbüce Yaylası'nda yaylıyan Yeniosmanlılar; Barcin, Balgusan yaylalarındaki Bahşiş Bayazıtlı, Muratlı, Kösereli Aşiretleri yayla sahibi olduklarından. köylerden mer'a icarlamak mecburiyetinde bulunmadıklarından. bunlar için Yörüklüğün Saltanatı devam ediyor sayılabilir.

Ertesi sabah, uğurlu uğursuz gün demeden şafakla toplandık. Çadırları bozup develere yüklediler. Çehrelerde neş'e, sürur yerine bezginlik, yorgunluk vardı. Yolda bir deve acı acı bağırıp ihtü (çöktü). Bütün çalışmalara rağmen kaldırmak mümkün olmadı.

Yükünü diğerlerine taksim ettiler. Deveyi oracıkta terkettiler. Sonra dönüp kasaplara satacaklarmış. İyice ihtiyarlanmış.

Bu yörüklere, B.M.M.ne hitaben, iskânları hususunda dilekçe yazıverdim.

Yeni bir konak yeri bulundu. Çadırlar kuruldu. Civarında su yoktu. Kadımlar su ve çalı çırpı bulmağa gittiler. Bir saat sonra tuluklarını bulanık su ile doldurmuş oldukları halde döndüler. Ateş yakıp, sefaletin yemeğini yaptılar..

İkinci defa içinde bulunduğum göç Bulgar Dağları eteklerinde Karakoyunluların göçü idi. Ay ışığında saat (2) de kalkıp üçe kadar eşya toplandı. Üçte yola çıkıldı. Altı saat dağ başlarında yol aldıktan sonra, bir vadide dere kenarında konaklandı (Darboğaz= Tarbaz-Ulukışla civarı) Çocukları devenin üstüne saramadılar. Yük çok, yer yoktu. Dört yaşındaki erkek çocuğu bir müddet eşeğin üstünde gitti. Sonra yaya yürüdü. Elinden tuttum; dağda taştta sessiz bizimle yürüyordu. Devenin üzerinden bir kara koyun yanı başıma yuvarlandı; haber verdim, tekrar bağladılar.

Kadınlara bu hayat hakkında ne düşündüklerini sordum. Biri: "Gözümüzü bunda açtık" dedi. Diğerleri bıktıklarını söylediler. Maamafih, İlkbaharın canlandırıcı havası, yeşil çayırlar, çiçekler, şırl şırl sular, bu hayattan en çok bıkanları bile, kısmen teselli ediyor¹.

Prof.Cemal Alagöz, yaylayı Şemseddin Sami'nin Kâmusu Türkî'sinde belirtmiş olduğu şekilde tarif ederek: 1- Yazın çıkılıp ikamet olunan serin yer, dağların üzerindeki yazlık ikametgâh...2- Yazlık mer'a...demektedir. Bu görüş çerçevesi içinde hayvan otlatmak ziraat yapmak ve geçimin sağlanmasında menfaat temin eden her türlü işte çalışmak, hattâ dinlenmek için çıkılan veya gidilen, köyün hayat sahasının dışında kalan; çok defa köyün müşterek mülkü olan, köyden ayrı ve çok zaman pek uzak olmakla beraber sosyo-ekonomik bağlarla tamamen köye bağlı bir mahal; veya köyün esas geçim sahasına ekli ikinci bir bölümü olarak tarif etmek de mümkündür.

1 Necdet Tunçdilek, Türkiye'de Yaylalar ve Yaylacılık.

Yaylaların bol ve güzel suları olan, açık düzlük, bol otlu yerler olmaları arzulanır. Böyle yaylalar olduğu gibi, sarp, biçimsiz yerlere de yayla denir, çaresiz buralarda da maişet teminine uğraşılır. "Toroslarda lapyeler sahası ile gayet sarp bölümleri keçi sürülerinin geçimini temin edebileceğinden, bu yerler bile, en fakir Yörüklerin yaylastı olmak gibi bir özellik taşır. Böylece her yer geçime imkân verdiği müddeiçe yayla olmak vasfını muhafaza eder"¹.

Yaylaya malik veya zilyet olan aşiretler olduğu gibi, köylerden de icarlıyanlar olduğunu yukarıda söylemişdik. Her yerde yayla mülkiyeti müşterektir.

Güzel kokulu otları hayvanlara yarar, süt, yağ nefis olur. Hayvanın eti lezzetli olur.

Yayla, güzel havası, güzel suyu, iyi manzarasıyla insanlara çok yarar. Çocuklar gürbüzleşir, hastalar iyileşir. Yazın sahiller sıcaktan yanarken, yaylaların serinliğinde aşiretler ömür sürer. Her sene yaylada içtikleri su, aldıkları hava ile kanlarının tazeliğine, yeniden canlandıklarına inanıyorlar. Sulu kanları gidip, kıvamlı, koyu kan geliyormuş.

Yayla, bir istihsal, imalât ve satış yeridir de. Baharda yavru veren hayvanların sütü bol miktarda yaylada alınır. Yağ, peynir yapılır. Kuzu ve oğlaklar beslenip, satılır. Yarı göçebeler, yaylada mısır, fasulye, domates, kabak v.s. ekiyorlar. Taş duvarlarla çadır veya evlerinin önünde bahçe yapmışlar. (Yalnız bu bahçe yeri ferdî mülkiyet)

Yayla, içtimâî bir merkezdir. Cuma günleri yayla camilerinde toplanıp, namazdan sonra sohbetler edilir. Güreşler tertip edilir. Yaylada yapılan düğünler içtimâî hayata canlılık katar.

Güzle: Ekseriya köylüler tarlalarından mahsullerini kaldırdıktan sonra, sonbaharda buraları Yörüklere icara verirler. Yörükler için buraları (Güz ikametgâhı, güzle) dir, 1-2 ay kalınır.

Kışla: Aşiretlerin çoğu yarı göçebe olduğundan köyleri vardır. Kışı muntazam denebilecek yerlerde, köylerinde geçirirler. Kısmen ziraatle uğraşırlar.

Sonbahar gelip te, mahsuller, hayvanlar satıldı mı, güzleye doğru yola çıkılır¹.

Tam göçebeler, gene köy civarlarına konar, Köylülerden icarladıkları yerlerde kışlarlar. Kışlak için seçilen yer, hayvanları mevsimin sertliğinden korumalı, yani rüzgârdan korunmuş ormanlık veya derin bir vadi olmalı, aynı zamanda bol su ve odun bulunmalı ve otlaklar mümkün mertebe az kar tutmalıdır¹.

III-Türk Göçebelerinde Mesken

a- Orta Asya'da Mesken:

Vesikalar, arkeolojik tetkikler gösteriyor ki Orta Asya göçebelerinin (Türk olsun, Moğol olsun) çadırları keçeden, yani koyunun yününden yapılmıydı. Bugün Anadolu'da kullanılan kağı arabalarının hemen aynı olan arabalar üzerine kurulan, örtülen keçeler bir çadır teşkil ederdi. Bundan başka arazi üzerine kurulan türbe şeklinde, kubbeli çadırlar çok kullanılmış olup, Orta Asya'da halen kullanılmakta olanı budur. Buna (Yurt, Kiygiz üy= keçe

1 *Bir gater deve de tülü beserek
Çekip gider birim birim basarak
Gayat güzel amma boyu gıarak
Sürün bir ağalar bir güzel gördüm
Seteni ayrık da, inciği uzun,
Yaylanmış yaylasım da gidiyor güzün
Değer fındık altunun bin beşde yüzün
Sürün bir ağalar bir güzel gördüm
Sirtına keyinmiş süt mavı şaya
Cemalin benzettim şol doğan aya
Eşinden ayrılmış bir tülü maya
Eşin yok ki elden ele araya
Ha gafa burda da, ha boyun şurda
Goş golan da yetmiyor, göbek de yerde
Dündaroglu'nda şo giden evde
Sürün bir ağalar bir güzel gördüm.
(Kozan'ın Aslanlı köyünde Avşar Boyundan Aşşık Omar'dan
(Ömer alınmıştır)
Çekmiş göcünü on beşin sunası
Pamuk içinde büyütmiş anası
Elindekiler Hindistan kınası
Kınalı elinde devenin dizgini
Brakmış yaylayı gidiyor güzünü
Belde yolu bürümüş poyrazlı kar
Gitme yola üşürsün nazlı yar
Dizgini dutan kınalı ellerin
Söylemez olur türkü söyleyen dillerin
Nedir senin böyle merakın
Sevgilin sana pek yakın*

(Anımaz Dağları'ndan Karakoyunlu Aşiretinden Zeybekoğullarından Ramazan Zeybek'ten)

1 Radloff, Sibiryadan, c.1, s.428.

ev, derme ev) denir. İskeleti ağaç, örtüsü keçedir. Anadolu'da da yakın senelere kadar devam etmiş, en son Bekdik Aşiretinde kalmıştır.

Türk göçebeleri Anadolu'ya gelince koyunculuktan, coğrafi zaruretlerden dolayı davarcılığa (keçi beslenmesine) başlayınca keçe çadırı terkedip, kıl çadırlarda oturmaya başlamışlardır. Bunu Arap ve Kürt aşiretlerinden öğrenmiş olsalar gerek. Fakat çadır aksasına Orta Asya'da kullandıkları isimleri vermişler, bazısını değiştirip gene türkçe adlandırmışlardır.

Orta Asya göçebelerinde kadim devirlerden beri keçe çadır görüyoruz; kıl çadır hiç yoktur. İskitler'den itibaren keçe çadırlar kullanıldığını kaynaklardan öğreniyoruz: "*Skitlerin hayat tarzı, kıyafet ve simaları, âdât ve ahlâkları hakkında Hipokratüs tarafından verilen malûmat Hunlar ve Göktürkler hakkında yazılanların aynıdır. Akideleri, defin merasimleri ve âdâtları Altaylılarınkinin aynıdır. Bunlar Türk (derme ev)lerinde, yani keçeden mamul kubbeli çadırlarda (çoğunca bunların tekerleklilerinde) yaşamışlar. Bu nev'i (derme ev) leri Türklerden alarak benimsemiş olan bazı Orta Asya İranilerinde (Afganistan'da Bedeşan Taciklerinde ve Nevruzî kavminde) bu evlerin aksamına ve şekillerine ait zengin istilâhın İranca olmayıp kâmilten türkçe olması bu evlerin Türk Millî malı olduğunu gösterdiği gibi Araplar'da bunları ancak (Qubba turkiya), yani (Türk Çadırı) bilmüşlerdir¹.*"

Arkeolojik kazılar'da bu hususta epey malûmat temin etmektedir. Bu araştırmalarda rastlanan "*Kaya resimlerinde, birbiri arkasından giden ve atlar tarafından çekilen araba katarlarını da görmekteyiz. İki tekerlekli olan bu arabaların üzerleri kapalı idi. Kamp yerlerinde konaklayan arabalar, arkasından veya önünden vurulan dayaklarla duruyorlardı.....Çadır resimlerine bakacak olursak, eski Hunlara ait ve Çinlilerin (Ch'ung-lu) dedikleri yuvarlak ve basık kubbeli çadır tiplerinin, Kurikan'larda da bulunduğunu müşahade ederiz. Bunların yanında, çok sivri kubbeli çadırlara da rastlamaktayız. (A.P. Oklandikov, V.D. Zaporoykaya, Lenskie pisanitsi. 1959)².*"

Çin vesikalarına göre Kırgızlar, "*Keçeleri birleştirerek reisleri için çok büyük bir çadır, yani otağ kurarlarmış, Kabile reisleri ise onun*

1 Prof.Dr.Z.V.Togan a.g.e. sf.34.

2 Doç.Dr. Bahaeddin Ögel, a.g.e. sf.204-209.

etrafında daha küçük çadırlarda otururlarmış"¹.

Türk menkabelerine göre ilk çadırı yapan Türk Handır².

Göktürklerin de bir kısmı keçe çadırlarda oturuyorlardı. "Göktürklerin idareci zümresi göçebedir. Çin kaynaklarının da kaydettikleri gibi onlar çadırlarda oturuyorlardı ve arabaları üzerinde de keçe çadırdan evleri vardı"³.

Arap kaynakları da Türk çadırı hakkında bilgi vermektedirler. Hazar hakanının Etil'deki sarayları ve kadınlarının derme evleri İbn-Fadlan'da tavsif olunmuştur.

Hazarlar II.asra kadar yazın yaylalara çıkmışlar, zengin pazarları meyve bahçeleri, etrafında ziraatleri olan Belencer, Semender ve Etil gibi şehirlerde yaşamışlardır. Hazarlar iyi kılıçlar, Sabirler de zırhlar imal ve ihraç etmişlerdir. Hakanlarının saray hayatının ve seferlerinin tavsifinde ve müslüman emirlerle evlendirdikleri kızlarına terfik ettikleri çeyizlerin târifinde bunların kültürlerini aydınlatan bazı kayıtlara rastlanmaktadır. Hakanın savaşta Arapların eline geçen bir arabalı çadırı (derme evi) hakkında deniliyor ki (Bu arabaya "Hazar şivesinde, cdâde, yahut al cdade denir, bunun her tarafı halularla döşeli olup, üzerinde altın-ipek dibâc ile örtülü kubbe yükselir, bunun üstünde de altından yapılmış bir armut dikilmiş bulunuyor) Gelinle birlikte Arap emirine kıymetli çeyiz meyanında gönderilen 10 tane arabalı çadır hakkında deniliyor ki (bunların kapıları altın ve gümüş levhalarla kapatılmıştır ve dökülmüştür içerileri semur derileriyle döşenmiş ve üst (kubbe) leri altınla ipek (dibaç) ile örtülmüştür) daha diğer 20 araba (lı çadır) da her türlü meta, altın ve gümüş zarflar yerleştirilmiştir"⁴.

"Cuveynî, Hülegü'nün (bin oklu çadırı)ndan, Aksarayî de Gazan Han'ın müzeyyen çadırlarından bahseder"⁵.

Radloff da Orta Asya göçebelerinin, bilhassa Kazak'ların ve Kırgız'ların çadırları (yurtları) hakkında zengin malûmat veriyor. Kazak yurtlarının hususiyeti Altay yurtlarına nazaran daha büyük ve iyi yapılmış olması, daha temiz tutulmasıdır. Duman deliği (şangırak) takriben 1 1/2-2 arşın kutrunda olup yuvarlaktır ve muntazam sıralanmış delikleri ihtiva etmektedir. Delik kapağının

içeriye düşmemesi için, deliğin iç tarafına çapraz bir şekilde iki çift eğri çubuklar konmuştur.

Yurdun iskeleti dışardan, şi adı verilen kamışın ince sapından ve yünden yapılmış bir hasırla çevrilir. Zenginler bunu türlü renkte yünle süslerler. Yurdun dış örtüsü, Altay'lılarda gördüğümüz gibi, keçeden olur, ancak Kazak'ların örtüsü temiz ve iyi keçedendir, hatta zenginlerin keçesi bu iş için hazırlanmış kuvvetli ve seçme yünden yapılmış olur. Bu gibi kimseler, dam keçesinin alt kısmına da işlemeli hal, püskül ve başka süsler takarlar.

Kırgız yurtlarının iç tertibatı da, ancak aletlerinin zenginliği ile göze bakar. Saba'lar usulüne uygun olarak yapılmış, döğeclerin (pistâk) uclarına madenden süsler takılmış olur. Tabak ve çanakların sayısı çok daha fazla ve güzel oymalıdır. Çuvalların yerini sandıklar alır, çünkü bunların deve üzerinde taşınması bir zorluk teşkil etmez. Mutfak takımının bulunduğu yerde, kamıştan bir paravana konmuştur ve nihayet yataklar temiz, yastıklar iyi ve perde umumiyetle ipekten olur, aile ve şerefli misafirlerin uzanacakları yere halılar, daha aşağı sınıftan olan misafirler için de keçe örtüler serilmiştir"¹.

Türk çadırının ağaç iskeletine (kerakü, kereğe) denir ki (gergi) mânasına gelir. Bugün Anadolu'da göçebelik eden Sarıkeçili'ler kıl çadırın duvar yerine kâim olan kısımlarına (gergi) derler. - "Kerakü, bugünkü Orta Asya Türk şivelerince kereğe, Türk çadırının ağaçları, iskeleti demektir. Mahmut Kaşgari (I, 373) ye göre kerakü, Türkmenlerce çadırın kendisidir. Çadırın bu ağaçlarını yontup (traş eden) ustalara bugün de kiregeçi denir. Oğuzname'de Selçuk'un ceddî bir kiregeçi, sanatkâr idi denmekle bu nesli, menşe itibariyle asilzadelere olmayıp avamdan birinin nesli olarak göstermek için söylenmiştir"².

Bugünkü Türkmen çadırlarının da (Türkmenistan'da)³, Kırgız Kazak çadırlarının da⁴ aynı tipte, müşterek, büyük bir kültürün maddi tezahürleri halinde bulunduğunu görüyoruz.

1 Prof.Dr.Z.V.Togan, a.g.e. sf.97-98.

2 Prof.Dr.Z.Toğan, a.g.e. Sf.176.

3 M.Th. Ullens De Shooten, The Turkoman Steppe, The Geographical Magazine, August 1963, London, p.194, 197.

4 Edward Marray, With The Nomads Of Central Asia, The National Geographic Magazine, January 1936, Washington, Pg.10,44,50,55.

1 Doç.Dr. Bahaeddin Ögel, a.g.e. sf.204-209.

2 Z.Gökalp Türkçülüğün Esasları (İktisadî Türkçülük bahsi).

3 Doç.Dr.Ögel, a.g.e. sf.164.

4 Prof.Dr.Z.V.Togan, a.g.e. sf.267.

5 Radloff, Sibiryadan (Dr.Ahmet Temir terc.) İst...I.sf.468-469.

b- Anadolu'da Mesken:

Tarihin ilk devirlerinden beri, büyük devletler, ilhanlıklar, imparatorluklar kurmalarına rağmen, iktisadi ve içtimai bün-yeleri icabı aşırı bir mahiyet arzeden Türk nomadları, konar-göçerleri "çadır"lar içinde yaşamış, bir step kültürü, bir bozkır medeniyeti meydana getirmişlerdir. Bu tarif ve tavsifte kat'iy-yen mübalâğa yoktur. Zira, Orta Asya'dan ve bin kusur sene öncesinden tevarüs olunmuş maddi ve manevi kültürün, türlü iktisadi, içtimai, siyasi tesirler altında, sarsılmasına, epeyce kaybolmasına rağmen, Anadolu'nun batısından doğusuna, güneyinden kuzeyine kadar Türk aşiretlerinin bu müesseseleri yaşatmak hususunda gösterdikleri titizlik bu kanaati teyid ediyor. Keza çadırın en ufak malzemesinin, ufak ipinin, küçücük ağaç çivisinin bile isimlendirilmiş olması, çadırın içindeki ahenk, her eşyanın bulunduğu yerin tesbit edilmiş bulunması, bir nizam ve ilerilik alâmetidir. Kitabın ileriki bahislerinde çeşitli maddi ve manevi kültür tezahürlerinden bahsedileceği, kısmen de bundan önceki kısımlarda bahsedilmiş olduğu için, burada sadece "Çadır medeniyeti"nden kısaca söz açacak, sonra Anadolu'daki çadırları belirtecek ve bunlarla Orta Asya çadırları arasında kısa bir mukayese yapacağız.

Mimarlık birçok unsurlarını çadırdan almıştır. Bu itibarla sanat ve mimari tarihinde çadırın mühim bir yeri olmak lâzım gelir. Son zamanlarda Türk çadırlarını tedkik eden ve onlarda bazı mimari esasların kaynağını bulan arkeolog Strzygowski şarttaki kubbelerin, yuvarlak kümbetlerin, efrizlere esas olan sayvanların ve daha bir çok mimari ve süsleme unsurlarının Orta Asya çadırlarından geldiğini göstererek bir çadır sanatı meselesini ortaya atmıştır.

Nitekim Strzygowski gibi Orta Asya Türk mimarisini derinden tedkik eden bazı arkeologlar, Asya mimarisinin esaslarını bu çadır sanatına bağlamakta ve Türk sanatının birçok unsurlarını bu sanattan aldığı kanaatine varmaktadırlar. Öyle düşünüyorki, Orta ve Ön Asya'dan bütün dünyaya yayılan kubbe mimarisi çadırdan gelmedir. Mezopotamya'nın kubbeleri evleri, Ön Asya'nın ve hattâ

Anadolu'nun kümbetleri kârgirden yapılmış bir Türk çadırından başka birşey değildir"¹.

Yukarıdaki satırlar da gösteriyor ki, Çingene'nin derme çatma "çerge"si iptidai bir topluluğun, primitif bir cemaatin basit meskeni karşısında değildir.

Anadolu'daki Türk Aşiretleri (Yörük-Türkmen) üç türlü çadır kullanırlar:

- 1- Kara Çadır (Kıl çadır, Çul Çadır da denir)
- 2- Keçe Ev (Bazı yerlerde alaçık, alıcık da diyorlar)
- 3- Topağ'ev (Topak Ev, Bekdik çadırı, Derim Ev de deniyor)

I- Kara Çadır: Keçi kılından mamul olup, tek katlı, uzunca bir ev biçimindedir. (Resim No:1,2,3,4) Simsiyah olduğu için (Kara Çadır) denir. (Kıl)dan imal edildiği için Kıl çadır da denir. (Kıl)ın dokunmasıyla (çul) elde edildiği ve çadır da (çul) lardan meydana geldiği için (Çul Çadır) da deniyor.

Anadolu'da aşiretler arasında keçeden yapılmış çadırların az olmasına mükabil, Manisa ve Kütahya'dan Adana ve Maraş'a kadar kıl çadırlar kullanılmaktadır. Bunun sebebini biz şöyle izah ediyoruz:

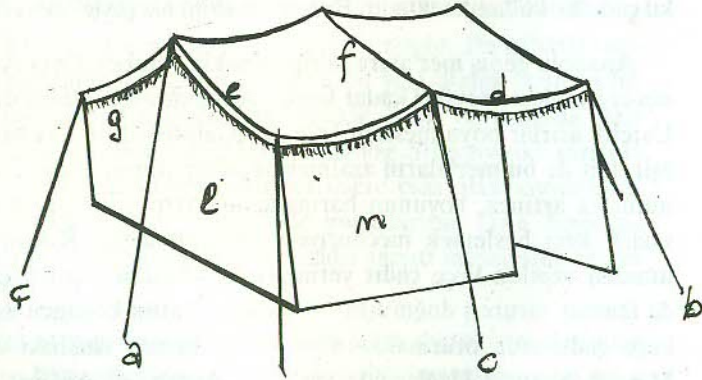
Anadolu geniş mer'alara sahip olmakla beraber, Orta Asya'nın uçsuz bucaksız stepleri kadar koyun beslenmesine müsait değildir. Üstelik asırlar boyu meskûn hâle gelip, zirai kültüre intibak eden aşiretler de bu mer'aların azalmasına sebep olmuşlardır. Zamanla nüfus ta artınca, koyunun barınmadığı sarp yerlerde, dağlık arazide keçi beslemek mecburiyeti nasıl olmuştur. Koyunun yününden yapılan keçe çadır yerine, keçi kılından yapılan çadırlar da ikamet zarureti doğmuştur. Filhakika, bütün koyuncu aşiretler keçe çadırlarda oturmaktadırlar. Gerçi bunun istisnası da var: Meselâ Anamas Dağlarında yaylıyan, Antalya'da kışlıyan Karakoyunlular; Bulgar Dağlarında yaylıyan, Adana'da kışlıyan Karakoyuncular. Bu iki akraba aşiret-ikincisi 30-40 sene önce Antalya'dan Adana'ya göçmüştür-karakoyun besledikleri halde keçi

1 Celâl Esat Arseven, "Çadır Maddesi" (Sanat Ansiklopedisi M.E.B. Yay.)

besliyen aşiretlerden yün mukabili kıl almakta, bu kıldan imal ettikleri çadırlarda oturmaktadırlar. Bu durum, yukarıdaki mütalâamızı nak-zeder gibi görünmekle beraber, mezkûr aşiret mensuplarının atalarının keçe çadırlarda oturduklarını işitmiş olduklarını, nasıl bir şey olduğunu merak ettiklerini söylemeleri görüşümüzü haklı çıkarır¹.

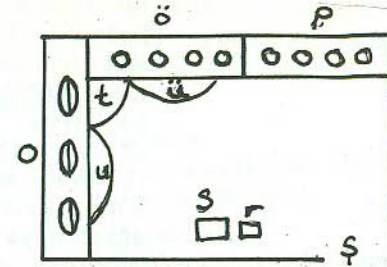
Kara çadır, keçi kılının ıstar denen dokuma tezgâhında dokunmasıyla yapılır². Çadırın büyüklüğüne göre, 4 ilâ 8 metre uzunlukta 70-100 cm. eninde çullar hazırlanır. Herbirine (Kanat) veya (Kolan) denir. Çadırın mahrutî kısmı (Kubbe kısmı) 7 kanattan meydana gelir ve adına (Çadır) denir. Demek ki, (Çadır) diye hem çatı kısmına, hem de meskenin tamamına deniyor. (Sital) denen, uzun iki çuldan duvar yerine kaim olan kısım üç kanattır. Sital iki tanedir. Sital, çadırın uzun duvarı demektir. Dar olan duvarına da (Kapak) denir, iki adet olup, eksiz, yekparedir.

Çatısını kurduğumuz çadırı şimdi plân üzerinde teferruatile görelim.

1 Toroslar'da birkaç ay Yörükler arasında incelemelerde bulunan Alman Etnoğrafı Ulla Johansen bize yazdığı mektupta, Türk'lerin (Kara çadır) Anasya'da öğrendiklerini söylüyor. Bu fikre iştirak etmekle beraber geniş şekilde Türk göçebeleri arasında geniş şekilde yayılışını, biz iki asır içinde, iktisadî sebeplerle vukua gelmiş bir hâdise olarak görüyoruz.

2 Yörüklerde imalât bahsinde (Istar) a Bk.

- a) Böğür bağı : İki adettir. (Karakoyunlular buna Başbağı, Karahancılılar buna Yanbağı, der)
- b) Pinti bağı : dört adettir. (Karakoyunlu, Karahacılı, Yeniosmanlılar Öğsüzbağı der)
- c) Ön bağı : Bir adettir. (Karakoyunlu ve Yeniosmanlılar ikisine birden Ortabağı der)
- ç) Art bağı : Bir adettir. (Karakoyunlu ve Yeniosmanlılar ikisine birden Ortabağı der)
- d) Siyek Kolanı : İki adettir. (Çadırla "Kubbe", sitilin "duvar" bağlandığı, raptedildiği yerdeki 20-25 cm. eninde kalm kıl şerit)
- e) Böğür kolanı : İki adettir. (Direğin tepesindeki Çanak'la çadırın temasa geldiği yerdeki 20-25 cm. enindeki kıl şerit. Karakoyunlu, Karahacılı, Yeni Osmanlı'da Yankolanı)
- f) Orta Kolanı : bir adettir. (Orta Kolan buna istinat eder)
- g) Siyek, Siyeç : bir adettir. (Yağmurun içeriye akmasına yarıyan, çadırın kenarından aşağı doğru sarkan kıldan püsküller. Karakoyunlu ve Karahacılılar Saçak der. Hemen hemen de evlerdeki saçak vazifesini görür)

- ğ) Çanak : bir adettir. Çadır direği sayısı kadardır. (Direğin çadırı delmemesi için direğin üzerine oturtulan dikdörtgen şeklindeki ağaç kısım.
(2 adet: böğür veya yan çanağı)
(1 veya 2 adet: Orta çanağı)
Kırgız çadırlarının tepesindeki ağaçtan yuvarlak çerçeveye: - "çangarak derler ki çanrak, yani çan'a veya çanağa benzeyen demektir"¹.
- h) Bakara : 8 adettir. Çadır 4 direkli olursa 10 adet olur. (Çadırla, bağları birleştiren ağaç kanca. Yeniosmanlılar, Enef, Sarıkeçililer Çekek derler.)
- i) Sital Çöpü : çok sayıda (Çadırla sitali ve kapakları rapteden ağaç çiviler. Honamlılar, Göğebakanlılar, buna Çivi, Sarıkeçililer Sital diyorlar.)
- ı) Kazık veya Söğen : 3 direklide 8,4 direklide 10 adet. (Çadırın bağları bağlanarak gerdirilir. Veya kazık kullanılmaz, ip gerilip üzerine bir kaya oturtulur, ip buna bağlanır ki adına: Bastırma denir.)
- j) Dolama hasır : (Çadırın iç kısmı yerden itibaren 60-70 cm.yüksekliğindeki hasırla çevrilip, rüzgâra, soğuğa karşı korunmuş olur. Bu hasıra Yeniosmanlı, Karahacılı, Karakoyuncu: dolak hasırı der.
Çadırın dış kısmı da 60-70 cm. yüksekliğinde taş yığılarak kışın soğuktan korunur.)
(Eğer hasır yerine kamyş kullanılırsa Çığ adını alır.)

1 Sanat Ansiklopedisi: Çadır Maddesi; (Prof.Abdülkadir İnan'ın verdiği malûmata atfen)

- Orta Asya'da: Çiy, çığ ismi verilen bu hasır üzerlerine boyalı yün ve ipek sarılmış olan kamyş şazlarıyla tıpkı bir halı gibi..."¹.
- k) Bağlar kıldan mamuldür.
- l) Kapak : İki adet
(Baş ve ayak sitali veya böğür-sitali diyenler de var.)
- m) Ön sitali : bir adet
Sarıkeçililer Sital'e Gergi diyorlar. Bazı aşiretler kanat diyor. Bu çadırlar biri etraf duvarları, diğeri tavan olmak üzere başlıca iki kısımdan ibarettir. Etraf duvarlarına kanat veya kerege yani gergi denir"².
- n) art sitali : bir adet
- o) Yüklük, yataklağ : Yatak, yorganın istif edildiği yer,
- p) Azıklağ, azık yüzü : (Yoz çuval'ın içine buğday, un, patates, bulgur, fasulye, nohut v.s. konulup istif edilmesi)
- ö) Giyesi yükü veya geysi yükü : Çamaşır çuvallarının yeri,
- r) Ocak (kapının yanına ön bağına yakındır) : Çok saygılıdır. Üç taş veya sayacak denen (sacayağı) üstünde bütün işlerini görürler. Bir taş, ocağın daima tütmesi için göçünce bile yerinde bırakılır.
- s) Kazan haranı (tencere), kap kacak yeri
- ş) Kaplık, eşik : Kapı (ocanın yanından bırakılan boşluk veya ocak kapının yanındadır denebilir. Kapı bir çul veya keçe ile örtülür.)

1 Sanat Ansiklopedisi: Çadır Mad. (Prof.Abdülkadir İnan'a atfen)

2 Sanat Ansiklopedisi: Çadır Mad. (Prof.Abdülkadir İnan'a atfen)

- t) Misafir yeri : (En Saygılı, misafirin oturacağı yerdir. Minder serilir, dirseğini dayaması için üstüste birkaç yastık arkasına ve yanına yerleştirilir.)
- u) (ev sahibinin yeri) : (Misafire son derece hürmet göstererek oturur. Evin en yaşlısıdır.)
- ü) Komşu yeri¹. : (Civar çadırların yaşlılarının yeri) kapının yanındaki (kapak) veya (Böğür Siteli)nin üstünde ufak bir delik bırakılır. Dumanın çıkmasına yarar ve Tütsü Gözü adı verilir.
Direklere (Çağ) da denir. Üç veya dört direkli (bir istikamette ufki olarak /)
Eskiden beş direklisi de var deniyorsa da biz görmedik, şimdi kalmamış. Sarıkeçililerin çadırı da beş direkli olmakla beraber, ufki değildir. İki taraftan da bakınca üçer direk görünür:

.

Uzunluk fazla, genişlik daha azdır. Honamlılarda da eskiden aynı imiş. (Dinar Türkmen) lerinin de halen (5) direkli.
İdrizli Aşiretinin çadırları
Dört direkli:

.

Üç direk bir istikamette, bir direk ocağın yanında.

1 A.Rıza Yalçın, *Cenupta Türkmen Oymakları*, cilt: V.Sf.64 te "Misafir yeri için": Dede bucağı.
"Ev sahibinin yeri": Yiğit durağı
"Komşu yeri için": Komşu oturağı diyor. Biz bu kadar ince tasnife rastlayamadık. İhtimal (zamanla ört, ihmale uğramış unutulmuş)

(Yüklük) veya (Yataklağ) ın arkasındaki direğe (Baş Çağ) denir ve silâh asılır. (Aşağı Çağ) a (tuzluk, kaşıklık) asılır.

Yüklük veya Yataklağ: Kapının aksi istikametindeki böğür kısmına, böğür sitilinin (kapak) önüne iki sıra dizilmiş taş veya ağaç üzerine yataklarını yıgar, üzerini kilimle örterler (Gündüz). Çadırın içine kıldan örülmüş çul serilmiştir. Onun üzerine büyük, yanırlı (motifli, nakışlı) keçe serilir. Sulak yerlere yakınsalar, hasır tezgahlarında hasır dokurlar ve çulun üzerine sererler. Bunların üzerine de hali vakti yerindeyse gene kendi kadın ve kızlarının imalâtı olan halı sererler. Minder, yastık boldur. Geceleri yatakları keçe veya hasırın üzerine sererler. Sarıkeçili gibi tam manasıyla aşiret, çok oynak, hareketli olanlarda yatak pek kullanılmaz. Keçenin üzerine yatılır, üzerine de bir yorgan çekilir. Biz de birkaç yerde böyle ve rahatça uyuduk.

(Giyesi) veya (Geysi) Yüğü: Kapının karşısındaki (art sitil) in önüne, (yüklük) ün yanına gene iki sıralı taş veya ağaç üzerine (Giyesi-veya (Geysi) Çuvalı denen (ala çuvalar) dizilir. Bunlar renkli yünden mamul olup, içine çamaşır konur. Orta Asya göçebelere, çamaşırlarını sandık içinde naklediyorlar. (Türkiye'deki Türkistan'lı Kazaklardan öğrendiğimize göre)

Bunların da üzerleri, gene kendi mamulâtları olan kilimle örtülür.

(Azıklağ) veya (Azık Yüğü): (Ala çuvaların) yanına istif edilen (yoz çuval)ların yeridir. (Yoz çuval) beyaz veya kurşunî renge çalar. Kıl, pamuk veya yünden olabilir. Renkli yünü, yanırları (nakış) yoktur. Daha kalitece düşük, fakat dayanıklıdır. İçine zehre (buğday veya un), patates, bulgur, nohut, fasulye, bakla, soğan, tuz v.s. konur. Kıl çuval seyrekir ancak bunları alır. Un pamuklu, yünlüye konur.

Taş ve ağaç üzerine, nemlenmemeleri için korlar.

Bundan başka kahve takımı, ağaç, dibek, dibek taşı kahve tavası zembil'e (ağaçtan), hali vakti iyi olmıyanlarda sepete veya çuvala konur.

Maamafih, bugün birçok çadırda kahve yerini, tek el çayı veya dağ çaylarına terketmiştir. Onun için dibek, taş yerine şimdi çaydanlık bulunuyor.

Ocak, daima önbağına, kapıya yakın oluyor. Duman kapıdan ve çadırın deliklerinden çıkar (Tütsü-gözü olmasa bile) kıldan mamul çadır muşamba gibi olmayıp, ince delikleri vardır. Onun için hikâyelerde (kırk pencere konak) diye geçer. Yağmur yağınca evvelâ içeriye ince ince düşüyor, fakat sonra iplikler şişince muşamba haline gelir. Beş dakika sonra hiç yağmur düşmediği, içeri sızmadığını müşahade ettik.

Sayacak, saç, helke, haranı, kazan, kap kaçak, ileğen, ibrik, v.s. ocak civarında bulunur.

Bu çadırdan başka gene kıldan mamul olup, (Sitol) denen duvar kısmı en fazla 1 metre kadar gelen ve (Keşli Çadırı) denen çadırlar da vardır. Bunları Erdemli havalisindeki Karakeşli, Keşlitürkmenli, Tırtar, Ayaştürkmenli gibi aşiretler bu tip çadırı kullanırlar.

Tepe kısmına gene (çadır) diyorlar (Diğer aşiretler gibi). (Sitol) aynı adı alıyor, fakat diğer aşiretlerdeki (sitol)in yüksekliği 2-2,5 metre arasında olduğu halde, bunlardaki 80-100 cm kadardır.

(Kapak) yerine (Ense Çapıdı) tâbiri kullanılır. Çadır iki direkli olup, direklerin yüksekliği 3 metre kadardır. İki direğe mukabil üç (çanak) veya (ağaç balta) vardır. (Çanak) in biri, yani ortadaki iki adet (Kol Direği'ne istinat eder.)

Bir kanat için 5-8 kilo kıl gittiğine, en aşağı 7 kanat icap ettiğine göre 35-40 kg. kıl lâzım.

Erdemli civarında, izahatını ileriye bıraktığımız (Huğ) denilen yarı kerpiç, yarı kamış meskenin, çatı kısmına mesnet olan direğe de (Çağ) denir.

Çadır Dutma- Tutma¹ (Çadır Kurma):

(Kışın) çadır tutulurken, kurulurken böğür tarafı (Kible)ye getirilir. Bu suretle çadırın kapısı (önü) güneye bakmış olur. Güneş içeri vurur, sert rüzgârlara (kuzeyden gelen) arkasını döner (yazın) ön tarafı, kapı tarafı (poyraz) a (kuzey) e getirilir.

Çadır çukur yerlere kurulmaz (dutulmaz) Dikçe, akıntılı yer olmalıdır. (Selden korunmak için) Böğürün biri yükseğe, diğeri engin'e (aşağı doğru) gelir. Kapı, engin taraftan, ön bağının altından açılır.

Bu şekilde tutulan çadır, yağmur ve selden masundur. Fakat, çadırın dört tarafına 2-30 cm. derinlikte arık açmak şartile.

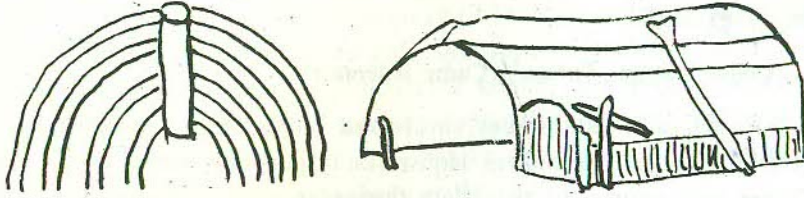
Çadırın Sökülmesi (Kara Çadır):

Evvelâ Sitle, çadırı rapteden çiviler (Sitol çöpü) çıkarılır. Sitol ve Kapak'lar yere düşer. Ön, arka ve pinti bağları kazıklardan çözülür. Yalnız böğür bağları en son çözülür. Çadır bir tarafa kendi kendine yıkılır. Bu işlerden önce direkler alınır. Çuvalların üzerinden sıyrılarak, toplanır. Alınına (enliliğine) ikiye katlanmış olur. Bağları (ipleri) içinde kalmak üzere tekrar ikiye katlanır. Sonra toplanır. Dürülür, devenin üstüne sarılır. Bunun üzerine 2 sitil, 2 kapak, kazıklar ve direkler sarılır, bağlanır. Daha üste de kazan, tirki (bakırdan hamur leğeni) helke (bakırdan su kabı) v.s. yüklenir.

2- Keçe Ev (Tünel, vagon şeklindedir. Bazı yerlerde Alacak diyorlar. Söğüt havalisi Karakeçeli ve Karakeçili Aşiretleri Alıcık diyorlar.) (Resim: 5,6,7,8)

¹ Aydın havalisinde incir mahsulünün tüccar veya kooperatife satılmak üzere çuvala doldurulması ameliyesine, "İncir dutma" denir ki, bu yörükler tarafından göçebe kültürünün, ziraat kültürüne tabikidir.

Alacık: Bu tünel şeklindeki çadırın kubbeli iskeletini yay şeklindeki ağaç çubuklar teşkil eder. Alacık denen ve (Ardıç) veya (Çam) ağacından yapılmış, çemberin dörtte birini teşkil eden bu çubuklar karşıya getirilip, başlarından bağlanır ve Yarım çember meydana getirilerek, kubbe hasil ederler.

Birçok aşirette (Kara çadırlı) Alacık, derme çatma iptidai mesken mânâsına gelir. Birkaç ağaç çubuk, kamyş, çalı çırpının üzerine çul, keçe v.s. örtülerek yapılan ufacık kulübe demek olur.

Keçe çadıra (Alaçık) diyenler de vardır. Alaçık, yukarıda gördüğümüz, yay şeklindeki ağaçlara da deniliyordu. Kara çadırda da (kıl) hem çadırın heyeti umumiyesine çadır, hem de tepe kısmına çadır deniyor.

Demek ki, keçe çadırla, kıl çadır arasında bu bakımdan benzerlik var.

Arkıt: Çam, katran, iledin veya çınar ağacından, yahut kargı (Kamyş) tan yapılan, alaçık'ların arasına dizilen düz çubuktur. Her bölme (göz) için 24 çifttir. Bölmeler, kilimle birbirinden ayrılabilir. Yalnız evlenme, evlendirme halinde vakidir. Diğer hallerde bir oda olarak kullanılır. Mersin, Anamur havalisinde kışlayıp, **Barcın Balgusan Yaylalarında** (Ermenek) yaylıyan **Bahşiş Keşefli Bayaztlı, Muratlı, Kösereli, Işıklı** aşiretlerinin çadırıdır.

Alaçığıpi (Alaçığıpi): Kıldan mamul olup, alaçıkları birbirine bağlar.

Keçe: Siyah yünden mamul, soğuk, yağmur geçirmez. Hali vakti yerinde aşiretlerde büyük keçeler bir gözü (bölmeyi) örtebilir. O zaman 4 bölme için 5 kanat keçe kâfidir.

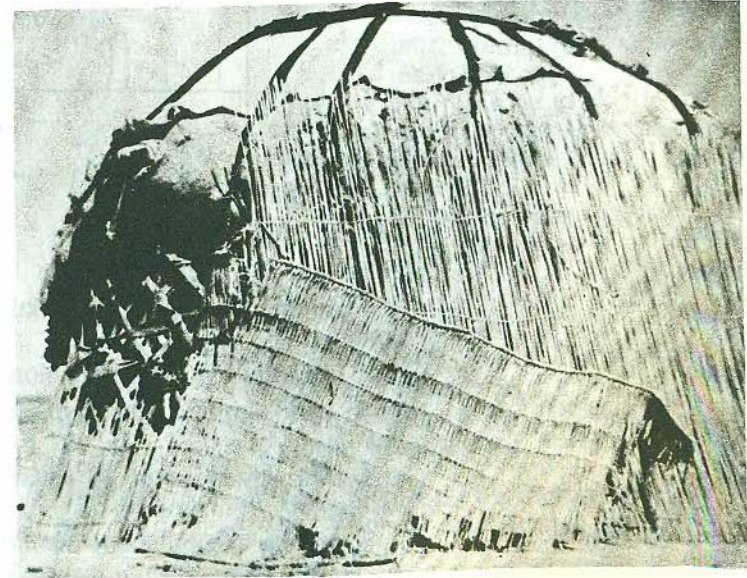
Çadırın dışına da 1-1,5 metre irtifanda taş yığılır. Alttan gelen soğuk önlenir.

"Türk göçebe ve yarım göçebe kavimlerinde alaçık kelimesi mevcuttur. Bu Alaçık, Türk Meskeninin en iptidai şekli olduğu muhakkaktır. Bununla beraber, Azeri göçebelerde Alaçık daha mükemmel olan çadıra ulâk olunuyor.

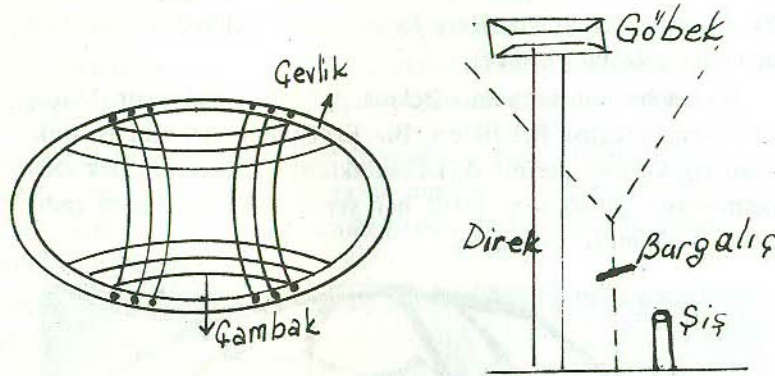
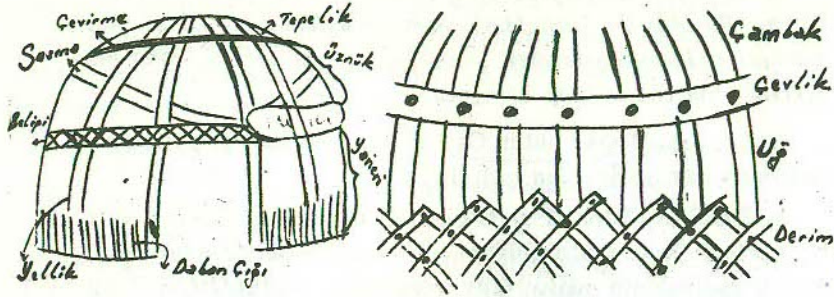
Azeriler'in Alaçık'ı bütün Orta Asya ve Başkurt göçebelerinin çadırlarına en yakın olan çadırıdır"¹.

3- Topağ'ev (Topak Ev), Derim Ev veya Bekdik Çadırı (Kümbet şeklinde Keçe Çadır olup, bugün Anadolu'da bulunamı Kırız, Kazak çadırlarının aynısı, fakat biraz daha Küçükçesi ve basitçesidir. Kazak ve Kırızlar bu çadırlara **Kıyız, Kıyız Üy= Keçe Ev** diyorlar. Anadolu'da **Keçe Ev** diye tünel şeklindeki çadırlara deniyor). (Resim: 9,10,11)

Bugün bu çadırlar yalnız Bekdik Aşiretinde kalmıştır. Maraş ve Konya Ereğlisi Bekdikleri. Biz Ereğli Bekdik'lerini gördük. Emirdağ Türkmenlerinin de kullandıklarını söylüyorlar; pek zanetmiyoruz: 30-40 sene evvel her yerde terkedilip, kara çadır istimal edilmeğe başlanmış.

¹ Abdülkâdir. *Azerbaycan Yurt Bilgisi Mec. Sayı10, 1932*

- Tepelik** : Kubbe keçesi
Üznük : 70-80 cm.eninde keçe
Yaneri : 1-1,5 m. eninde keçe
Daban çığı : 80-100 cm. boyunda kamaşlar.
Çevirme : 5-10 cm. eninde, tepeliği tutan kıl kolon
Sasma : 15-20 cm. eninde yünlü renkli kolon
Belipi : 30-40 cm. kalınlıkta, renkli yünlü dokuma.
Yellik : Çadırı rüzgârdan korur 20 kadar vardır.
Uğ : Ağaçtan, yay biçimindedir. 36 ilâ 46 adettir. Çadır büyük olursa 46

- adet oluyor. Bizim gördüğümüz çadırın 36 (Uğ)u vardı.
- Derim** : Baklava dilimi şeklinde, ağaç kafes. Çam ağacındandır. Rüzgârlı havalarda (Yaneri)= (Keçe) çemrenir (kaldırılır)
- Çambak** : Rüzgâr deliklerden geçer gider. Kırgız-Kazak çadırında da aynıdır.
- Çevlik** : 2 ilâ 4 metre çapında ağaç çember. Kubbe çatının iskeleti. Baklava dilimi şeklindeki (Derim) dört bölük (parça, kısımdan) ibaret, dört bölük bir çadırı teşkil ediyor. Çadır sökülünce bu (Derim)ler portatif karyola gibi, kafesler arasındaki deliği kapamak suretile, dürebiliyor.
- Yılığipi** : (derim) le (uğ) u bağlayan yün ip.
- Uğ ipi** : Süslü, renkli yün ip, (Uğ) un üzerine dolanır, sarılır.
- Ponçak** : Renkli yünden süsler, çiçekler yapılır. Bir yerine at kılına dizilmiş mavi boncuklar bağlanır. Yaylardan toplanan çiçeklerle çok güzel görünüşte bir süs eşyası olur. Çadırın kubbesine yakın, en güzel yerine asılır.
(Tepelik= (Tepe keçesi) ne Söğüt aşiretleri **Turluk** diyor. Kırgız-Kazaklar (Yaneri) ye **Turduk** diyor. (Üznük) e Kırgız-Kazak'lar (üz-zük) diyor.
(Uğ) a Kırgız- Kazaklar (Uğuk) diyor
Topağ'evin (Topak Evin) **Dutulması** (Kurulması)

Bu çadırları her kadın (dutamaz: kuramaz) Bunun ehli olan maharetli kadınlar vardır. Bütün (oba)ın (topak-ev)lerini onlar (dutar).

Keçe, kolan v.s. gibi yün ve kıl mamûlâtı malzemeyi kendileri hazırlar.

(Çevlik, Uğ, Çambak, Derim) gibi ağaç malzemeyi Ereğli'nin (Evcideresi Köyü) nden alıyorlarmış. 40-50 senedir bu köy de bu meslekten vazgeçmiş olduğundan, yenisi gelmiyor, eskilerini kullanıyorlar. Bu köy şimdi tahtacılık yapıyor, ev malzemesi hazırlıyormuş.

Bu tahta işlerini yapanlar hep Alevî Türkmen aşiretleri. Bu köy de öyle imiş. Hepsine (tahtacı) deniyor. Eskiden ağaçtan çadır malzemesi, şimdi ev malzemesi hazırladıkları için, mesleklerine izafeten bu ismi almışlar.

A.Rıza Yalğın'da aynı hususa temas ediyor: "*Bu çadırı bütün aşirete Evciler Oymağı adındaki bir oymak hazırlar. Muhümizde tahtacı diye anılan alevî Türkmenlerin eski oymak adlarının Evciler olduğunu yine kendilerinden işittim*"¹.

(Topak Ev) ve Vagon şeklindeki (Keçe Ev), (kara çadır) gibi meyilli yere, kışın güneye, yazın kuzeye bakmak üzere kurulur.

Dahilî tezyinat, döşeme aynıdır. Kıl çul seyrek bulunur. Ekseriya yere keçe serilir. (yanışlı) Üzerine minder, yastık atılır. (Keçe Ev) de elbise, azık çuvalları ve yataklar aynı (kara çadır) daki plân üzerine istif olunur. Üzerlerine aynı şekilde kilim örtülür.

(Topak Ev) de yatak, elbise çuvallarının yerlerini tam vuzuhla hatırlayamadığımız için, bahsetmiyoruz.

Kozan Kürtleri denen, fakat halis Türkmen olduklarını, tedkikimiz neticesinde iyice anladığımız (lek, kırıntılı) Aşiretleri, vaktile (Hatınlar)= (Beğın karısı) için vaktile ayrı bir keçe çadır (Derimev) kurulduğunu söylediler. Bunun da önü ve ardı yeşil ve kırmızı renkli keçe (önü kırmızıysa arkası yeşil) ile kaplıymış.

¹ A.R.Yalğın, a.g.e. V.sf.66.

Çadırın Kudsiyeti:

Çadır çok (kutlu) dur, (saygılı) dır, (duvalı) dır. Çadır için (ataların duvası) vardır. Bu sarsılmaz inancı (ocak ve ata'lar kültürünün devamı) olarak tavsif edebiliriz.

Çadıra kıtlık, bereketsizlik gelmez. Kızıldağ'da (Burdur civarı) bir Honamlı Çadırı'nda yeğen ve damat buğdayın pahalılandığını söyleyerek: "*Bizim çadırlar bu sene de ölmezse ölmez gayri*" diye şikâyet ettiğinde (bize), kayımpeder ve amcası büyük bir tevekkül ve kat'i bir ifadeyle: "*Birşey olmaz!.. Duvalıdır*" demişti.

Baba evlât bir çadırda barınabiliyor. Hali vakti yerinde olan evlenen oğlu için ayrı bir (çadır dutar). Fakat bu çok külfetlidir. Gerek çadırın maliyeti, gerek içindeki eşyayı temin ve en ziyade göç esnasındaki nakil zorluğu, bu sebepten baba ve iki evli oğlu veya birer kadınla evli iki oğlu ve çocukları bir çadırda ikamet ederler. Bir odada asla barınmasına imkân olmıyan bu topluluğun, bu satırların yazarı da dahil bir çadırda kalmaları ilk nazarda yadırgınabilir. Fakat Türkiye'nin, Ege'sinden Kayseri'sine kadar birçok çadırda yatarak bunun bambaşka birşey olduğunu anladık. Adetâ dualı olduğuna biz de inandık. Çadır, çok büyüyor, kimse kimseyi görmüyor bile. Bu ifadelerimizi romantik bulanlar, bir denesinler.

Zengin çadırlarında gemici feneri, lüks lâmbası yanar. Fakirler ufacak (yağ kandili) kullanır. Fakat ekseri ocak etrafında oturulup, çadırda gölgeler hasil eden alevin ışık ve sıcaklığından faydalanılıp, tatlı sohbetler edilir.

Görülüyor ki, Türkiye'nin dört tarafında Türk aşiretleri, cüz'i farklarla, çadır babında aynı maddî kültüre sahiptirler. Bu da onların bir orijin, bir kültür ve bir medeniyetten geldiklerini gösterir.

Oğlunu everen (evlendiren) hali vakti yerinde baba ona ayrı çadır kurar. Yeni çadırda ilk ateşi ata (baba) yakar: (Ocağı ebediyen tütsün) diye.

Bir kurban kesip, dua etmeden çadıra (yeniçadır) girilmez (Buna Çadır Kurbanı denir)

Yaşlı Yörükler, bilhassa ihtiyar kadınlar, göçebeliği terkedip, evlerde oturulmağa başladığında bunu yadırgıyorlar.

Kayseri'nin Pınarbaşı civarındaki Söğütlü Köyüne (Avşar Köyü) yerleşen, (Aydınlı) diye anılan (Göge bakanlı Aşireti) nin yaşlı kadınları: "Yıldız görmedik bu taş evlerde nasıl oturak?" diye, çadır hasretini ifade etmiş oluyorlardı.

İzmir, Kuşburun'daki Kaplancık Köyüne yerleşen (Karatekeli Aşiret)nin bazı yaşlıları, köyde ev sahibi oldukları halde, köyün kenarında çadır içinde oturmayı tercih ediyorlardı.

Tezimizin can damarı, Yörüklerin iktisadî ve içtimâî intibak kabiliyetidir. Asimile edilmeye müheyya ve müstait oluşları, temessüle yatkın halleridir. Esasen, bu iktisadî ve içtimâî entegrasyonun tahakkukuna şaşmamak gerekir. Zira, aynı orijin ve etnik kaynaktan gelen iki cemaatten ikincisinin, yerleşik hayat yaşayan, daha önce bu hayata intibak etmiş olan birinci cemaatin kültürünü benimsemesinde ne zorluk vardır, ne de garabet!..

İlk anda, çadırı terketmemekte direnişi, intibaksızlık olarak görmek yanlış olur. Bunu sadece (çadır) a atfedilen kudsiyete ve an'anceye, göreneğe yörüklüğe olan sıkı bağlılığa hamletmek daha isabetli olur. Bu görüşümüzü şu husus ta teyit ediyor:

15-20 sene önceye kadar Edremit havalisi Türkmenleri (Tah-tacı-Alevî Türkmenler) bir veya iki katlı, mükellef evlerde oturdukları halde, zıfaj gecesi için (gerdek için), (gerdek odası) nin içine çadır (Topak ev) kurarlarmış. Bu suretle, çadır içinde dünya evine giren çiftlere, çadırın uğuru, bereketi, dirliği, düzenliği nasip olur, ocağa yuvaya saadet getirirmiş.

Toroslar'da (Akseki-Hadim arası) yarı göçebeler, yarı aşiretler (bir köyde meskûndurlar. Kışın köylüler gibi köy hayatı yaşar, yazın yaylaya çıkarlar) çadırı terketmişler. Harçsız, üstüste yığılan taşların (duvar) üzerine, normal köy evlerindeki gibi çatı yapı-

yorlar. Yalnız buna (iptidâî çatı) demek lâzımdır. Çam veya diğer ağacın tomruğu tam ortasından bölünerek, düz kısmı evin içine gelmek üzere çatı teşkil ediliyor. Arası çalı çırpı, kamış v.s. ile beslenerek üstüne toprak yığılıyor. Kapının menteşe vazifesini gene bir ağaç görüyor.

Bazısı ağaç çatı yerine, taş duvarın üzerine çul (kara çadır) germeyi tercih ediyor. 20-30 sene önce çadırı terketmişler. Köylere yerleşeli çok yıllar olmuş. Daha evvelleri (keçe çadır) da oturur olduklarını duymuşlar.

Gerek bu dağ evlerinde gerekse köylerinde çadırda olduğu gibi değil, bir çadır halkı iki veya üç aile olup, iki üç meskene inkilâb ediyor.

Göçebeliği terkedince yerleştikleri muhitin malzemesine ve dolayısıyla ev tipine göre meskene sahip oluyorlar.

Meselâ: Erdemli, Mersin havalisinde çadırı bırakan Yörük, iskân olur olmaz (Huğ) yapar. Huğ: 3 duvarı kamıştan, bir duvarı (ocağın yanındaki duvar) taştan, çatı kısmı da kamıştan bir kulübe. Çatıdaki kamışın üzeri sazla örtülüyor. Bugün duralit, izolit, nevinden modern şeylerle örtülür. Çatı (Çağ) denilen kalın bir çam tomruğuna istinat eder. Ufak bir penceresi var.

Erdemli'nin Yeniköyünde (Boynuinceli Köyü) (Huğ)lar yanında tuğla, briket, kârgir evler de var. Gene Erdemli'nin Tırtar Köyü dağ yamacına kurulmuş Taş bol olduğu için evler taştan yapılmış.

Konya, Yunak, Honamlı Köyü (Honamlı Aşireti) kerpiç evlerden yapılmış (Nadiren taş) Coğrafi şartlar ve muhitin evleri bu neticeyi doğuruyor. İç Anadolu'ya yerleşen bütün Yörükler bu durumda.

Ege'ye ve Akdeniz sahillerine yerleşen Yörükler tuğla, taş ev yapıyorlar. Zengin olanları modern, birkaç katlı, içi fevkâlâde döşeli evler yapıyorlar.

Orta Asya'daki ve Türkiye'deki Aşiret Çadırları Arasında
Mukayese

Bu mukayese için başvurulacak kaynaklara ait kısaltmalar:

Abdulkadir İnan, Azerbaycan Mec. Sayı: 10, 1932: A.İ.

Selim Refik, Azerbaycan Mec. Sayı: 11, 1932: S.R.

Abdülkadir İnan, Moğolların içtimâî Teşkilâtı: M.İ.T.

Dr. Muhaddere N. Özerdim, Bazı Çin Kaynaklarına göre
Bugün Çin Türkistanı'nda yaşayan Halklardan Moğolların Örf
ve Âdetleri, Dil-Tarih ve Coğ. Derg. Cilt: IX, Sayı:3, 1951, sf.215:
M.N.Ö.

Larson (Tercüme eden: Nusret Kemal) Moğollar, İst.1932, sf.22-
23: L.

C.E.Arseven, Sanat Ansiklopedisi, Çadır Maddesi,: S.Â.

Kendi tetkiklerimiz (Yörükler-Türkmenler ve Kazak'lar ara-
sında araştırmalarımız): K.T.

ve İngilizce iki mecmua (Coğrafya)

TÜRKİYE'DE	ORTA ASYA'DA	İZAHAT	KAYNAK
Çadır	Çadır	Kırgız-Kazak	K.T.
Yurt	Yurt	Kırgız-Kazak (Türkiye'de çadırın işgal ettiği arsaya deniyor. Orta Asya'da çadırın kendisine.)	K.T.
Keçe Ev	Kiyız, Kiygız, Uy	Lehçe farkı, manâ aynen,	K.T.-S.A.
Alaçık	Alacık, Alacık	Kazak-Kırgız, Gence, Karabağ	K.T.S.R.-A.I.
Keçe	Kiyız, Keçe	Kazak, Gence, Karabağ	K.T.-S.R.
Kalıp	Kazak'larda Gence	Kalıp) Gâlif)	

	Karabağ	Kâlif birkanat keçe, keçenin parçası	S.R.
Söğüt Karakeçili, Karakeçili Aşiretleri	Kazak Gence	cubuk) cuvux)	
Eyme Çubuk	Karabağ	cübüg)	S.R.
Ocak	Kazak Gence	oşak ojax	K.T.
	Karabağ	ojax	S.R.
Yüklük	Kazak Gence	yükalıtı ükaltı	
	Karabağ	yükalıtı	S.R.
Tütsü Gözü Tütsülük	Karabağ	tütsülük	S.R.
Alaçık		alacık veyahut quma. Bu yontulmuş uzun "Paltı" çubuklarla kurulmuş. Bunlara alaçık çubuğu denirmiş	S.R.
Vagon Şeklinde çadır Keçeev -Alacık		Azerbaycan'da: Bunlarla beraber asıl gördüğüm diğer nevi vardır ki bu cidden sayanı dikkattir. Şekil, kuruluş ve görüştüğü itibarile Deye'den büsbütün farklıdır. Her şeyden ziyade dört atlı arabaların givitgesine (araba tente-si) benziyor. Çok uzundur, iki taraftan kapısı vardır.	S.R.
Gerdek Çadırı	Gelin alacağı Gelin için	gelin alacağı yapıyormuş	K.T. S.R.
Çanak	Azeri : Çatmak Moğol:Sağarak Kazak-Kırgız :Çangarak		K.T. A.I.
Turluk	Moğol:Tavurgu		
Söğüt Karekeçili ve Karakeçili-lerinde	Kazak-Kırgız:Tavurluk, Turduk Başkurt :Turluk		A.İ.
(Tepe Keçesi)	(Alt taraftaki keçe)		K.T.
Turluk	Kazak-Kırgız'larda tam karşılığı:Tündük		K.T.
Bakara	Moğol:bakan)	izahat vermemiş	A.İ.
	Kazak-Kırgız: bakan)	herhalde (Bakara) yı kastediyor.	
	Başkurt:Bağana)		K.T.
Gergi	Kazak-Kırgız:Kerege, yani gergi		K.T.

Sarıkeçili		A.I
Kanat:	Başkurt:Kanat	S.A
muhtelif aşiretler		
Uğ:Bekdik	Kazak-Kırgız:Uğuk	K.T,
Üznük:Bekdik	Kazak-Kırgız:Üzzük	K.T.
Çığ, daban çığı	Kazak-Kırgız:çiy, çığ	K.T.
Esik	Kazak-Kırgız:Esikkapı	S.A.
Bel ipi:Bekdik	Kazak-Kırgız:Beldev	K.T.
Çadırın içine		K.T.
keçe, kilim,	Yurtların içi fevkalâde derli topludur.	L.
hasır, çul, minder	Yer kâmilen çuha (keçedemek istiyor) kaplı ve her tarafta postlar ve minderler serilidir. Gününü eyer üstünde geçirmiş bir adam için yurtların pek davetçi bir hali vardır.	
serilir.	Çadırın içi kışın halı ve kilimlerle yazın da hasırla örtülüdür. Fakirlerin çadırları tek gözlüdür.	M.N.Ö

IV-Türk Göçebelerinde İktisadî Zihniyet

a- Orta Asya'da:

Hükümleri, zaman ve mekân kadrosu içinde bütün şartları gözönüne alarak vermezsek, daima yanlış neticelere ulaşırız. Maziye bugünün gözlüğü ve görüşü ile baktığımızda aldanırız. Bu bakımdan Türk göçebelerinin iktisadî zihniyetini küçüksememek gerekir.

İskitler "Yabancılar karşı müdafaası zahmetli iç niza'ların başlıca sebebi diye mal-mülk toplamaktan kaçınırlardı. Düşmanlarına karşı mertçe savaşan, dahilen feragat sahibi, samimi, sade insanlar diye tanıdıkları Skitlerden Homeros ve diğer bazı eski Yunanlılar (kırmız içer, emlâksiz Skitler) diye idealize ederek bahsetmişlerdir (Strabon, VII.3,9)¹.

Daha önceki bahislerde Hunlar'ın, Göktürk'lerin demirciliklerinden, dülgerliklerinden bahsedildiği gibi, ileride de bahsedilecektir. Bu göçebe kültürünün, iktisadî anlayıştaki bir merhalesi demektir. Bu merhale ve seviye çok zaman yerleşik halkın kültüründen üstün olabiliyor. Nitekim "Bulgarlar, Tuna'nın güneyindeki bugünkü yurtlarına gelmeden önce ziratı kısmen öğrenmişlerdi. Bununla beraber göçebeliği de tamamen bırakmamışlardı. Eski göçebe hayat tarzları, onları tesiri altında bırakmıştı. Fakat içtimai bünye ve teşkilât bakımından Bulgaristan'ın yerli İslav halkından üstündüler. Şehirlere yerleşen Bulgarlar da, uzun zaman eski âdet-

1 Prof.Dr.Z.V. Togan, a.g.e. sf.34.

lerini kolaylıkla unutamamışlar ve göçebe ananelerini uzun zaman yaşatmışlardı¹. Hazar'ların kısa zamanda ticaret hayatında ilerlediklerini, muhtelif kültürler arasında vasıtalık ettiklerini biliyoruz².

Uygur'lar da göçebe kültüründen çok çabuk yerleşik hayat kültürüne intibak edip, ticarî-malî hayatta ilerlediler. Göçebelerle Çinliler arasındaki münasebetlere vasıtalık ettiler. Senet, faiz, şehir, ücret, kefalet v.s. gibi ticarî-malî istilah ve mükellefiyetleri geliştirdiler³. Ziraî kültürleri ileri, sulama ile tarla ziraati gelişmiş, bağ, bahçecilikleri tekâmül etmişti⁴.

Bir kazak atasözündeki: (Başsız börk bolmas, Tat'sız Türk Bolmas)ın

(Türk kavminin idaresi altında muhakkak ticaret işleriyle, basit, adî işlerle uğraşan Tat, yani İranlı olmalı) manasını, yerleşik hayata geçen Uygurlar cerhetmiş oluyorlardı. Nitekim Türkiye'ye gelip Zeytinburnuna yerleşen Kazak'lar bizzat aksini isbat ettiler. Yaptıkları naylon ve deri eşya, (Keza Salihli'de bir deri fabrikası kurup, deri çeket, şapka) çıkarıyorlar. Altay köyünde (Ulukışla) ziraatla birlikte, deri eşya imâl ediyorlar.

Tabii bu yerleşik Kazak'taki iktisadî zihniyettir. Göçebe daima başka düşünür. Meselâ:

*"Sarı baysa tam saladı
Kazak baysa kadın aladı"*

Bunun manası (Uygur zengin olursa ev yapar Kazak zengin olursa kadın alır) dır.

Bu zihniyeti Türkiye Türk göçebelerinde de müşahade ettik.

İktisadî zihniyetle hiç uyuşmayan "misafirperverlik" hasletinin Türk göçebelerindeki tezahürünü ifadeye satırlarımız, mevzuumuz müsait değil. Sadece bunun bütün Boy'larda Türk şubelerinde birbirinden üstün, hayret verici derecede

1 Dr.B.Ögel, a.g.e. sf.256.

2 J.Deér, ag, makale DTCFD.

3 M.Şükrü Akkaya, A.E. DTCFD, 1943.

4 Dr.Caferoğlu Ahmet, a.g. Türkiyat mec.IV.

olduğunu belirterek, bu bahsi bir Kazak atasözü ile bitirelim.

"Konak Kongança konak utanar;

Konduktan sonra ev iyesi utanar.

Konakta erik bolmas;

Yak versen yer, suv versen de içer."

Yani:

"Konuk eve gelinceye kadar sıkılır,

Geldikten sonra onu ağırlama endişesi ev sahibinindir.

Misafirin yüzü tutmaz;

Yağ versen yer; su versen bile razı olur."

b- Anadolu'da (Yörük'lerde) İktisadî zihniyet:

Şehir ve köy hayatından, yerleşik hayattan apayrı bir hususiyet arz etmekle beraber, Yörük'lerin iktisadî ve içtimaî bünyesini, tecrit edilmiş bir cemaatin, bizim hayatımızdan fersah fersah uzak bir yaşayışı şeklinde düşünmek hatadır. Şehir ve köyler, aynı zihniyeti taşıyan göçebelerin asırlarboyu ihtiyarî veya mecburî iskânı ile kurulduğuna göre, bugünkü göçebelerle yerleşik halk arasında iktisadi ve içtimaî zihniyette ayrılık bir derece farkından ibaret olmak gerekir.

Gerek Orta Asya'da, gerek Selçuklular ve Osmanlılar zamanında göçebe aşiretlerin tam bir kapalı ekonomi hayatı yaşadıklarını, şehir ve köylerle, millî ekonomi ile temas halinde bulduklarını anlıyoruz. Bu hususu geniş olarak (mübadele, vergi, münakale) bahislerinde ele alacağız.

Göçebe zihniyetinde kıymet ve mübadele: Objektif unsurdan ziyade sübjektif amile, aşiretin kollektif tasavvuruna, kısmen ferdin, fakat daha ziyade cemiyetin psikolojisine göre taayyün ediyor. Tam göçebelerde dinî tevekkül ve kanaatkârlık, örf, âdet, töreye dayanan cömertlik, diğergâmlık, ufak hesaplara bakmama temayülü görünüyor. Bu, sayar, tartar, ölçer, biçerken müşteri lehine, alıcı lehine hareket etmek, süte bir gram dahi su koymamak en ufak hileye tenezzül ve tevessül etmemek şeklinde tecelli ve tezahür ediyor.

Yaz kış çadır hayatı yaşayan tam göçebe Kesefli Aşiretinde müşahade ettik: Köyden, Kentten tanıdık müşteri ile pazarlık edilmiyor. Yağ, yün, peynir alan köylü ve şehirli dostun takdir ettiği para, yapılan tedaviye düşünülmezsizin, tereddüt edilmeksizin

kabul ediliyor. Buna rağmen (toklu ve erkek) satışında tüccarlarla, erkekler sıkı pazarlık ediyorlar. Burada Objektif kıymet, istihsal maliyeti bahis mevzuu oluyor. (Otlakiye, veteriner, ilaç, yem v.s. paraları, ölen hayvan sayısı, şehir ve köylerdeki canlı hayvan satış fiatı, et fiatı, diğer aşiretlerin sattığı malların fiatı gibi hususlar istihsal maliyeti, mukayeseli maliyet ve satış fiatları hakkında fikir veriyor.)

Yaylalarda aynı mübadelede, (bostan) adını verdikleri ufacık salatalıklara, kötü kavun ve karpuzlara külliyyetli miktarda yün veya yapağı verdiklerini gördük. Bu aynı mübadele tam göçebelere, yaylaya katır, eşek, at sırtında muhtelif meyva, şeker v.s. getiren satıcı ile, aşiret kadınları arasında cereyan ediyordu. Yaylaya gelen bezirgânlar bire iki nisbetinde yarım kilo yüne 1 kg. şeker veriyorlardı. Şehirde 3-4 liraya satılan şeker iki misline geliyor. Elbise, lâstik ayakkabı gibi emtiada daha çok aldaniyorlar¹.

Yarı göçebelere iktisadî zihniyet hayli değişiyor. "Para ile düşünme", istihsal, mal maliyeti gibi objektif unsurlar gözönüne alınıyor. Fakat bu halde dahi gene kendi mamulüne ve alacağı mala atfettiği bir subjektif kıymet var. Kültür temasları neticesi telâkkileri, tevekkülü, kanaatkârlığı değişmiş bir cemaatin kolektif şuur ve tasavvuru sarsılarak, yerini ferdî psikoloji, subjektif kıymetler alıyor (Fertlerin kendi kabiliyetleri, takdirleri)

•Yarı göçebe aşiret kadınlarının biraz daha kâr gayesi iktisadî menfaat kollar hale geldikleri görülüyor. Bunları da ikiye ayırmak lâzım: Ücra bir köyde oturup (kışın), diğer köylerle ve şehirle temasları az olanlar ve münasebeti çok olanlar.

Toros (Akseki-Hadim arası) yaylalarında yarı göçebe aşiret kadınlarının aynı mübadelede çok aldandıkları anlaşılıyor. Çarışın yerini almış olan lâstik ayakkabılar ve kaba çocuk şekerleri yün ve yağla mübadele neticesi, bir kaç misli fiata geliyor. Bunu köy ve pazarlarla teması fazla olan, şehirlerdeki fiyatları bilen, mukayeseler yapan erkekler anlıyor ve kadınlara kızarak: "saçı uzun, aklı kısa" diye, bizim anladığımız mânada gayri iktisadî bir zihniyet taşıdıklarını belirtiyorlar.

¹ Bu trampadan ötürü Sıraçlı Aşiretinden Sarı Omar (Toroslar Göktepe Yaylası) Bezirgânlara: "Allah sizin gat gat ecrinizi versin. Gendini bilmedik insanı aldatmak çok kötü Kadın gendini bilmez" diyordu.

Bulgar dağlarında (Coğrafya kitaplarındaki gibi "Bolkar" değil "Bulgar" dır. İslavlaşmadan evvel gelen Hıristiyan Bulgar Türklerinden kalma olabileceği gibi, Varsak'lara tâbi Bulgar Aşiretinden "F.Sümer, Çukurova Tarihi" de kalmış olabilir. Ramazanoğlu Niyazi Bey, "Ben Bulgaroğlu yım, devlet karışamaz bize" diyen bir Yörüğe kırk sene önce Niğde civarlarında rastladığını bize anlattı) tam göçebe olduğu halde yukarıdaki kaidemizin bir istisnası olarak, Karakoyunlu Aşiretinde iktisadî zihniyetin çok inkişaf ettiğini müşahade ettik. Objektif kıymet, istihsal maliyeti fikrinin bütün canlılığı ile belirildiğini gördük¹.

Bu tam göçebe aşirette bir istisna olarak, süt makinası da kullanılıyor. Zamandan tasarruf ettiklerini ve randımanın yüksek olduğunu söylüyorlar. Diğer tam göçebeler bu makinayı makbul tutmuyor, haram ve hileli olarak görüyorlar. Bu makinayla yağ alınmış peynire (imansız peynir) diyorlar. Bunların yağ ve peynirleri, diğer hakikî göçebelere nazaran, nisbeten yağsız. Bu aşiret ayrıca enjeksiyon kullanıp, veterinerden aldıkları ilaçları koyunlara, hastalığa karşı zerkeleyordular.

¹ (Ereğli'nin Osman Köşeler Köyünden) eşekle elma getirmiş bir köylü ile, yün değişeceklerdi. Elma biraz kurtluca idi. El terazisi ile tartılacaktı (kefe ve kolu armut ağacından yapıma) Terazi kolu üzerinde 4 çentik vardı. Her biri 250 grama tekabül ediyor ne kadar tartılmak isteniyorsa elle utulan ipin ucu o çentiğe getiriliyor. (Resim: 69)
 Satıcı köylü bizi kılık kıyafetimizden aynı aşiretin bir mensubu saydığından, bizden çekinmeksizin-sonra çadırda yalnız kaldığımızda işlerimizin nasıl gittiğini, toklu (1 yaşlı erkek koyun)ları kaçta sattığımızı soruyordu-güzel bir pazarlık oluyordu.
 Pazarlığa göre 15 kilo elmaya bir kilo yün vereceklerdi. Fakat kadınlar elmayı (Çorlu)
 1) Z.Gökalp, (Çor) un eski Türklerde ruh hastalık (Çorlu)'un da (ruh hastası) manasında kullanıldığını zikrediyor. (Türk Töresi) Yörükler meyvanın, sebzenin sakatına (Çorlu) diyorlar.
 diyerek beğenmiyor, yün vermek istemiyorlardı. Satıcı 18 kilo elma tarttı, üç kilosunu bağışladığını söyledi. Gene razı olmadılar. "Bizimki eyi yün" diyorlardı. Karakoyunlu Hasan Ağa'nın karısı ile üç gelini satıcıyla pazarlık ediyorlardı. Hasan gelinlerine: "Verin canım; adam gurbetten gelmiş Bir kilo yünü üçünüz getirin" diyordu. Elma hakikaten çok çürüklü idi. Kadınlar "alman çorlu" derken, Ereğli pazarında iyi elma ve yünün fiatından dem vuruyorlardı. Satıcı da yünlerin çepelli (çer, çöplü) olduğunu, elmaların kurtuluşunun az bulunduğunu söylüyordu. Çetin ve meraklı bir pazarlıktan sonra kadınların dediği olmuştu. 18 kilosuna 750 gram yün vererek anlaşılır. Aynı aşiretin başka obasında, aynı elmayı 1/15 nisbeti ile, yani 15 kilo elma mukabili 1 kg.yün almak suretile satmış Çocuklardan birkaçı da bunu teyid etti.
 Satıcı bize: "onların yiyeceği ben bilirim ya, gidemedim. Fasilye, soğan, patatestir. Elma eyi olsa 1 liradan aşşığı getirmezdin emme, elma eyi değil..." diyerek zimnen, kadınların haklı olduğunu söylüyordu.

Yarı göçebeler bu makinayı kullanmaya başlamış. Yarı göçebelerin çadırında ayaklı dikiş makinası ve terzileri vardı. Çulha, Çulfalık denen dokuma tezgâhında hazırlanan potur, çadır (çakşır)ın yerini, makinada dikilen şehirli pantolonu alıyor bu suretle. Burdur civarında, Kızıldağ eteklerinde üç çadırılık bir Hanamlı Oba'sında, tam göçebeliğin tevekkül ve iktisadî zihniyeti görülüyordu¹.

Honamlı Aşireti halkı buğdayı tarlada görüyor, bir'e beş on vermesine akıl erdiremiyorlardı. İskândan sonra aynı mahsulü, büyük bir iktisadî zihniyet değişikliği ile, kendileri istihsal eder oldular.

Hayta'lar vita yağı kullanıyorlar. Sorduğumuzda, tereyağını satıp, onu almanın daha kârlı olduğunu söylediler.

Yağ, peynir, keş (Orbuk) veya (Obruk) denen mağaralarda muhafaza olunur. Tavanından sular damlıyan rutubetli mağara köşeleri bu mamuller için yaz sıcaklığında buzhane

Genç aile reisi derin bir göğüş geçirerek: "Buğde (buğday) fiyatları de artmış. Bizim çadırla bu sene de ölmezse, gayri heç ölmez" derken, kayın pederi (aynı zamanda amcası) büyük bir tevekkül ve imanla: "Heç bişe olmaz. Bu çadırla dovalıdır (dualıdır)" diye cevap veriyordu. 70-80 keçi ve oğlağı 4-5 devesi vardı. Sağılan keçisi 40-50 kadardı. Yıllık bütün geliri 2500 lirayı geçmezdi. Üç çocuğu, karısı ve kendisi beş nüfustu.

1948 senesinde, Karatekeli Aşiretinden Goca Yörük namile maruf Süleyman Güldiken, Aydın'ın Ortaklar nahiyesinden bir bahçe satın alarak, dayısının iskân tavsiyesine uyuyor.

33 dönüm incir bahçesi için 44 sığır, 350 lira nakit veriyor. Aydın'dan tapuyu cebine koyup tediye yapıp, trenle Ortaklar'a dönüyordu. Dokunsalar ağlıyacaktı. Canlı sığırları vermiş, cansız ağaçları almıştı. Ne akla hizmet etmişti. Bu ağaçlar ne olurdu.

Anasına bahçeye yerleşmesini söylediğinde, anasından "bahçan başını yesin oğlum" cevabını alıyor.

Üzüntü, şaşkınlık, kararsızlık içinde komşuların yardım ve tavsiyeleri ile ilek (a) ilek ağacı denen erkek ağaçta yetişir. Bundan (ilekten) çıkan sinekler uçuşup, dişi ağaçtaki (esas incir ağacı) dişi toprakları aşarlar. Bu aşılanahtar incir olur.

atılmış incir toplanmış sergilenmiş kurutulmuş Eylül sonunda tüccar gelip kantarlanmış paralar keçenin üzerine atılınca, "Ha! Bunda da ekmek varmış Yörükçülükten zahatsız. Çadırı bırakmalı" diye düşünmüş. Anası da: "Oğlum, essahdan akıl sendeymiş" diye takdir etmiş.

a) (Ilek) içinde dişi toprakları aşıl原因 sinekler bulunan sütlü incir ağacı meyvası.

hizmeti görür. Burada kimse kimsenin malına dokunmadığı gibi yan bakmaz.

İstihsal hakkında iktisadî zihniyet: bereket, Allahın yardımı, kişinin işinin rast gitmesi, talih telâkkileri (ilâhî, dinî, mistik) meyanında, konuşmalarda, atasözlerinde beşerî ve iktisadî unsurların da gözönüne alındığı görülüyor¹.

Fakat yerleştikten sonra derhal ziraat kültürüne intibak ediyor, ipek böcekçiliği, pamuk, ay çiçeğinden hububat ziraatine kadar bir çok mahsul istihsaliyle uğraşıyorlar.

Yerleşme ile birlikte senet ve fâiz, bankaya para yatırma öğrenilir.

Misafire hürmet göçebelikte çok yüksek olduğu halde, meskûn olma bu hasleti tedricen azaltır.

Çoban koyuna "düdenim" demiş. Koyun da çobana: "Düdenin değil güdeni" demiş.

Koyun sahibine: "Elli edersen, belli ederin, yüz edersen, alem içinde yüzünü ağardırım" demiş.

"Yayla gümüş, sahil altın" (Ziraat lehine söz)

"Altunu cepte tutmak için, gümüş bilek lâzım" (Bahşış Aşiretinden Köpüklüoğlu Hasan Ağa'dan)

"Bazarımla değirmenimi ele inanmadım, aşamki işimi zabaha gomadım" (Yeniosmanlı Aşiretinden Kor Ali'nin Süllü'den)

"Mal içinde goyun, insan içinde gayın"

"Ya beş on dönüm bağın olsun, ya arkada bir ulu dağın olsun" (Honamlı Aşiretinden İsmail Bilici)

"Emek olmazsa, yemek olmaz"

"Deveciye dost olan, gapısını büyük yaptırsın"

"Yaz eğirdim, güz eğirdim, bir tumanlık bez eğirdim"

(Aslanlı Köyü-Kozan). "Yaz eğirdim, güz eğirdim,

Bir göyneklik bez eğirdim"

"Emek olmazsa, sömek olmaz"

"Eken biçer, yeyen içer"

"Ağsak keçiden, cah tekesi (öne düşen, canlı keçi) meydana gelmez"

"Sap gabarı, sahibi gubarı, (şişer böbürlenir)

Gara gutu getiri habarı (Boynuünceliler)

Eski Yörükler birkaç (erkeç: erkek hadım keçi) e alınabilecek araziye itibar etmezler "Vatanın heryeri bizim" derlerdi. Hayat felsefeleri, iktisadî zihniyetleri

Şu mısralarda çok güzel beliriyor:

On goyun bir goç

Günde gon, günde göç

On geçi bi teke

O da ister bi pınarlı depe

(Honamlılar)

Ekme bağ, bağlanırsın

Ekme ekin eğlenirsin.

Çek deveyi, güüt koyunu

Bir gün sen de beğenirsin (beğlenirsin olacak)

(A.Rıza, Hayvancılık, Türk Etnografya Dergisi, III, sf.99)

1 Bir atasözü de bu zihniyeti güzelce belirtiyor.

"Türkmene arı alır mısın demişler,

Paramla vızlıtı nideyim, demiş"

Osmanlı İmparatorluğunda bu misafirperverliğin çok istismar edildiğini tarihî vesikalar gösteriyor (Dr.Cengiz Orhonlu, Aşiretleri İskân Teşebbüsü, İst.963, sf.8, M.Çağatay Uluçay, Saruhan'da Eşkiyalık, "955", 71-73, Kâmil Su, Balıkesir'de Yörükler Türkmenler)

V- Türk Göçebelerinde İstihsal:

Türk göçebelerinde istihsal denince akla (hayvancılık) gelir. Gerci yarı göçebelerin ziraat istihsalı olursa da, bu talî derecedir. Aslı meşguliyet hayvancılık ve ondan elde edilen mahsullerin imalidir. Onun için biz bu bahiste göçebelerin hayvancılığında bahsedecek, Orta Asya göçebeleri ile ilgili olan kısmı çok kısa olarak geçeceğiz.

I-Orta Asya'da Hayvancılık:

Orta Asya Türk göçebelerinin hayvancılığını at, koyun ve deve karakterize eder. Sığır da beslenir. Keçi çok azdır. Göçebelik bahsinde de bu hayvancılığa temas ettiğimiz için burada muhtasar olarak anlatacağız.

Orta Asya'da hayvancılık kültürü çok eskidir. Batı Türkistan'da Namazgâh-Tepe'de Eneolitik kültürü temsil eden buluntular arasında "koyun, keçi, sığır, deve, köpeklere ait kemikler bol olarak bulunuyordu. Kalıntılardan, koyunların yünlerinden de istifade edildiği anlaşılmaktadır"¹.

Ordos'ta bulunan Hun eserleri arasında at, deve, koyun keçi, sığır resimleri vardı. Altay ve Noyun-Ula kurganlarında "koyun kemikleri bulunmuştu". Kopçal'da koyunlar ölümlerle birlikte gömülmüşlerdi².

Çin kaynaklarına göre Kırgızların "Atları çok büyük ve kuvvetli imiş. Gergedana benzer bir hayvan, sarı dağ koyunları,....."³ bulunmuş.

Orta Asya Türk konar-göçerlerinin bir yerden diğer yere konup göçmesini temin eden öküz ve deve idi. Fakat esas seyyaliyeti ve hareketliliği hazırlayan nakil vasıtası at idi. Arab atı, İngiliz atı gibi eşkâlî olmamakla beraber, gene de mütenasip, fakat onlardan çok mukavimdir⁴.

1 Doç.Dr. bahaeddin Ögel, a.g.e. sf.20.

2 Doç.Dr.Bahaeddin Ögel, a.g.e. 55,75,214

3 Doç. Dr. Bahaeddin Ögel, a.g.e. s.208

4 Eberhard'ın Ülkü Mecmuası'ndaki (1940 Teşrinievvel, sf.161-172) Radloff, Sibiryadan, II, sf.278.

Nakil vasıtahından, ülkeler fethine yardımdan başka eti ve sütü ile at büyük iktisadî ehemmiyeti haizdi. Kısrak sütünden kımız yapıyorlardı. Kımız, iştah açıcı, besleyici, hafifce sarhoşluk veren bir içki idi. Halen Rusların Türklere yaptırdukları kımızla, sanatoryumlarda veremin ilk devresini tedavi ettikleri söyleniyor. Kımız hakkında, istihlâk bahsinde, ilâve malûmat vereceğiz.

Bugün Anadolu'da verem tedavisi kısrak sütü (kımız) yerine eşek sütü ile yapılıyor. Hangi tesirledir bilinemez, kımız unutulmuş. Dini tesir diyemeyeceğiz; zira öyle olsa göçebe Alevî'lerde bulunması gerekirdi. Adını bile bilmiyorlar. At sürülerini besleyecek geniş mer'aların olmaması ile izah etmek de zayıf bir izah tarzı. Küçük çapta olsun izleri bulunurdu.

At eti koyun eti kadar kıymetli belki de ondan önce geliyordu. Kazı (at etinden sucuk), yemeklerde kullanılan iç yağ, doğrudan doğruya eti pişirip yemek yapma gibi şekillerde at eti büyük bir istihlâke konu oluyordu.

Hülâsa göçebe ekonomisinin devamı için at elzemdi. "At olmadan istenildiği tarzda süratli yer değiştirme, mer'aların önceden seçilmesi ve aynı zamanda yarı vahşi hayvanlarının gerekli müdafaa ve bir arada tutulması, hülâsa bütün büyük ölçüdeki çobanlık sistemli olarak bağlı bulunan hususların tasavvuru imkânsızdır. At olmasaydı Eurazia'nın istep adamı, yerleşik kavimlerini çoktan aşan, yıldırım çabukluğuna ve delip geçme hassasına malik bulunan muharebe tarzını asla teşkil edemez. Hunların, Avarların, Gök-türklerin dev cüsseli imparatorlukları meydana gelemezdi. Eski bir Çin tarihçisinin dediği gibi, (Hun Kavmi muharebe ve mücadelede imparatorluğunu at sırtından tesis ile yüzlerce şimalli kavim üzerinde hakimiyetini temin etmiştir.) At, bu kavimlerin düşüncesinde adeta şahsen muharebeye iştirak eden bir kimse olmuş ve böylece İç-Asya Türklerinin M.S.VIII. asırdan kalma kitâbelerinden de öğrendiğimiz gibi, sadece kahramanlıklarını değil, aynı zamanda her defasında rengini, cinsini talini öğrendiğimiz bir unsur halini almıştır. Hattâ bazı kavimler için bir kısım at cinsleri o kadar karakteristiktir ki, adlarını bile sevdikleri atlarından almaktadırlar. Peçeneklerin her bir kabilesinin birer at rengine zıfâfe edilen adları bulunduğuna gibi,

sair Türk kavimlerinde de kabileler, Ala-Yuntlu (Alaca atlı) ve Toraygır (Doraygır) tarzında isim almaktadırlar"¹.

Şimdi Orta Asya Kazak'larının hayvancılığını kısaca Radloff'un kaleminden takib edelim.

Koyunculuk:

"Kazak bozkırının her tarafında, kuyruklu cinsten olan (ovis steatopyga turcomaniensis) ancak bir nevî koyun beslenir. Kazak'lar kendileri buna, herhalde onlarca da bilinen (Kazak koyunu) derler. Yüksekliği umumîyetle 1 arşını ve uzunluğu da 11/2 arşını bulan bu cins Rus koyunlarından çok daha büyüktür. Kazak koyununun bünyesi çok kuvvetli ve etlidir. Fakat yünü çok sert olduğundan, Kazak koyunu derisinden yapılan kürkler makbûl değildir. Bu koyunlar umumîyetle kahve rengi ve sarı renkte olup, ak koyunlarda çok bulunur. Fakat kara koyunlar pek enderdir...

Kazak koyunlarının karakteristik özelliği, yağlı kuyruğa malik olmalarıdır..."².

"Kazak'lar koyuna koy, koça koşkar, ana koyuna tü koy (doğuran koyun), erkek koyuna erkâ koy denir. Yeni doğmuş kuzuya kozi derler; bunlar umumîyetle mart ayında doğar. Koyunun yavrusulmasına koy kozdaydı denir, erken (şubat) veya geç (mayıs veya haziranda) doğursa koy aramsa kozdadı (Koyun hatalı doğurdu) derler. Güzden bahara yani birinci yılın ikinci yarısında ve bazan ikinci yılın ilk aylarında da kuzu toktu tesmiye edilir; ikinci senede sek koy, üç yaşında kunan koy, dört yaşında dönön koy, beş yaşında bestâ koy olur. Koçun iğdiş edilmesine koydu tartıp cibarıdı derler. Koçun koyuna binmesine koşkar koydu kaşradı (koç koyunu kaçırıyor) denir"³.

Bizim bu hususta Türkiye'ye gelen Kazaklardan topladığımız malûmatı buna ekliyelim.

Koyun kırkımı aynen Yörüklerdeki gibidir. Koyunu erkekler kırkar. Bu iş için kullanılan demir makasın adına (kirtik) denir.

1 J.Deér, İstep Kültürü (Terc.Dr.Ş.Başstav) DTCCFD, 1954, XII, sayr1-2 sf.161-162

2 Radloff, a.g.e. I.sf.432;433 ve (geniş malûmat için) devamı.

3 Radloff a.g.e. I.sf.432;433 ve (geniş malûmat için) devamı.

Yörükler (kırklık) derler. Kırkım bitince koyun kesilir, ziyafet verilir.

Büyük sürü sahipleri koyunlarını üç gurup halinde otlatmaya gönderirler:

- 1- Savlukkoy (sağılan koyun sürüsü)
- 2- Gozı (kuzu sürüsü)
- 3- Boylakkoy (kısır, burulmuş koyun sürüsü)

Üç yaşlı dişi koyuna (kunansavluk), dört yaşlı dişi koyuna (Dönönsavluk) denir.

Kazak'ların koyunculugu ile Yörüklerin koyunculugu arasında hemen hemen fark yoktur.

Keçi Beslenmesi:

"Tetkik edebildiğim nisbette diyebilirim ki, Kazak bozkırının her tarafından ancak bir cins keçi yetiştirilmektedir. Kazaklar keçiye cins olarak eşki derler; fakat dişi keçi için de aynı söz kullanılır. Erkek keçiye tekä, altı aya kadar keçi yavrusuna lak denir. Bundan dolayı keçinin yavru lamasına lak-taydı ve yavru layacak keçiye de laktı-eşki derler. İki yaşlık iğdiş edilmiş erkek keçilere serkäs, fakat dişilerine şıbış, üç yaşında olanlarına kunan tekä ve kunan eşki, dört yaşındakilere dönön tekä ve dönön eşki, beş yaşında olanlara bestä tekä ve bestä eşki denir"¹

Sığırcılık:

"Kazak'larda ancak bir cins sığır beslenmektedir..Kazak sığıru cirta büyüklüktedir. Kazak'lar sığır cinsine sır der ve inek için de aynı sözü kullanırlar. Boğaya buka, öküze ögüz derler. Yeni doğan buzağıya buzau ve bu yüzden buzağılama işine de buzau laydı denir. Süt veren, yani buzağısı olan inek, buzaulagan sır'dır. Bir yaşına kadar buzauya torpak, iki yaşında iken taynşa derler; boğalar taynşa haline gelince iğdiş edilir, böylece üç yaşında olan sığır için kunan tabiri kullanılır ve artık kunan buka, kunan ögüz ve kunan sır birbirinden ayırtdılır. Aynı şekilde, ertesi sene dönön buka...ve beşinci sene de bestä buka."²

1 Radloff, a.g.e. sf.445,447.

2 Radloff, a.g.e. sf.445,447.

Atçılık:

"At, Kazak için güzelliğin timsali ve hayvanların incisidir. O, atı sevgilisinden daha çok sever.... Kazak atı, sürü halinde serbest olarak yaşar (ürlü mal) sürü halinde atlarda yulktı veya yulktı mal denir. Münferit atlar birbirinden ayrı olarak otlar, sürünün başı olan aygır, onların komşu ailelerle karışmasına engel olur. İyi yetiştirilmiş bir sürü (aile=ür) 50 ve en azında da 15 baştan ibaret olur. Bir at ailesi, umumiyetle sürünün muhafız ve sahibi olan bir aygırdan, dokuz ana kısraktan (biyä), dokuz adet yeni doğmuş kulundan (kulun, kışın bunlara yabaga derler), sekiz adet iki yaşlık taylardan (tay), 5-8 adet üç yaşlık taylardan (kunan), 5-6 adet dört yaşlık taylardan (dönön) ve birkaç tane de iğdiş beygürden (at; beş yaşında ise bestä at, altı yaşında ise altıda at) ibaret olur, Kısarak, yavru layıncaya kadar boydak baytal veya kısaca baytal ismini alır. Dört ve beş yaşındaki kısarak kulunlara kunayın ve dönüjün baytal derler, çünkü kısarak ancak beş yaşında kulunlar (bestäsindä kulundaydı) iyi bir kısarak dokuz, fena kısarak ise altı kuluña kadar doğurur... Aygır, sürünün bekçisi ve muhafızıdır. Sürüyü, vahşi hayvanların saldırmasına karşı o müdafaa eder. Becerekli bir aygır, kurtlara hiç bir kulun kaptırmaz; etrafında hiçbir rakibe tahammülü yoktur ve kendi kısaraklarına yaklaşan her aygırı, tard eder. Genç aygırlar dört yaşına gelince, babası onları sürüyü terk ettirinceye kadar ısırır. Bu zavallılar, sahibi tarafından başka bir sürüye katılınca kadar, kendi sürülerinden münasip bir mesafede ayrı olarak otlarlar. Aygır, bunun gibi kendi kulunları ile çiftleşmez. Genç kısarak azarak babasına sokulmak isterse, babası onu ısırmakla sürüden kovar..."¹

Devecilik

"Kazak'lar deveye bir cins olarak tüö derler. Erkek deveye bura dişisine ingän, iğdiş edilmişine atan derler. Deve yavrusu yaşına göre türlü isim alır: bir yaşında iken bota, iki yaşında taylak, üç yaşında kunanşa, dört yaşında dönönşö, beş yaşında bestä tüö olur. Dişi deve yavrusuna üç yaşında iken kunaşın, dört yaşında dönönşin denir...

Yetiştirilen cins hemen hemen ancak iki hörgüçlü hecin de-veleridir. (ayrı örköş tüö). Tek hörgüçler (nar) az bulunur.

1 Radloff. a.g.e. sf.452,453,463.

Deve umumiyetle çok usludur, kolay yakalanır ve sahibinin sesine istekle boyun eğer. Çok! Çok! (Çök! Çök!) denince çöker ve bu şekilde üzerine yük vurulur"¹.

El zenaatları ve Hayvanî mahsuller imalatı:

Kazak, Kırgız ve Kalmuk'lar da (kolan tezgahı, iğ) aynı yö-
rüklerdeki gibidir².

Kaşgai'lerin halı tezgâhları ve elle dokumayı sıkıştırma aletleri (kirkit) yörüklerin (Istar) tezgahından yerde dokunmuş olmasıyla ayrılır. (Istar) dikinedir. Diğer teferruat ay-
nıdır³.

Yağ, ayran, kımız (saba) denen sığır derisinden mamul büyük tulumlarda elde edilir. Yörüklerin keçi derisinden yapılmış küçük (yayık, yannık)larına karşılıktır. Yörüklerin (bişsek, fişsek) dediği yoğurdu döğmeye yarayan ağaç alete Kazak'lar, Kırgız'lar (bisbek, pisbek) derler.

Kımız bu (saba) larda 24 saat içinde, her defasında 5-10 dakika döğölmek üzere, 10-12 sefer muamele görerek, kısrak sütünden elde edilir. Bu müddet içinde tahammür eder. Maya olarak eski kımız kullanılır. Deve sütü de ilâve edildiği olur⁴.

(Saba)lardan çıkarılan yağ teknelerde ayranından ayrılıp, tuzlanıp, koyun midesine (karın) doldurularak, üzerinden bir keçe ile bağlanır⁵.

Keçi derisinden meşin (cargak) imâl eder; keçi kılından muhtelif imâl işlerinde istifade edilir⁶.

1 Radloff. a.g.e. sf.452,453,463.

2 Edward Murray. With The Nomads of Central Asia, The National Geographic Magazine, January, 1936, Washington, pg.10, 41,47.

3 Edward Murray. With The Nomads of Central Asia, The National Geographic Magazine, January, 1936, Washington, pg.10, 41,47.

4 Jean and Franc Shor. We Dwelt in Kashgai Tents, The National Geographic Magazine, June 1952, pg.826,27.

5 Radloff. a.g.e. sf.437,39,46 ve Edward Murray, a.g. makale pg.43.

6 Radloff. a.g.e. sf.437,39,46 ve Edward Murray, a.g. makale pg.43.

2- Anadolu'da Yörük'lerde Hayvancılık.

Yaz kış göçebelikle hayatlarını idame eden aşiretlerin bütün gelir kaynaklarını ve meşgalelerini hayvancılık teşkil eder. En çok beslenen koyun, keçi, sığır, devedir. Bu meyanda at ve eşekte bulundurulur. At eski ehemmiyetini masraflı oluşu yüzünden kaybetmiştir. Eşek göçlerde, bir yerden diğer yere gitmede (pazarlara, döğirmene) temin ettiği kolaylık ve masrafsız oluşu yüzünden muhafaza edilmiştir. Mandanın vaktiyle bazı aşiretlerde bulunduğu anlaşılıyor. Şimdi tamamıyla meskûn halk elindedir; Yörükler'de hiç yoktur. Tahta, kereste biçmek orman işleri ile uğraşmakta olan Alevî Türkmen Aşiretleri katır kullanır; bunlarda hayvancılık ikinci derecededir.

Yörükler için hayvancılık denince koyun ve keçi akla gelir. Koyunculuk yapan keçicilikle uğraşmaz. İkisini bir arada yürüten enderdir. Sığır bizim gördüğümüz aşiretler arasında yalnız Hayta'larda, Karatekelilerde Yeniosmanlılarda az miktarda vardı. Isparta civarındaki Aksıgırlı Aşiretinin sırf sığırıcılıkla geçindiğini duyduk.

Deve, Yörüklerin hareketliliğini, seyyaliyetini temin eden dayanıklı bir hayvandır. İyi bir nakil vasıtasıdır. Uzun yola, açlığa susuzluğa mütehammildir. Arazi edinmiş, iskân olmuş yarı göçebelerin narenciye, zeytin, incirlikle uğraşanları deveyi terk etmişler. Zira deve bu ağaçların en üstteki dalların ucunu bile kopararak, büyük zayıat veriyor. Yolların yapılması, nakil vasıtalarının artması da deveyi lüzumsuz hale getirmiştir. Muayyen bir mesafeye kadar kamyonla taşınan eşya oradan yaylaya at ve eşekle götürülür. Mut'ta kendi köylerinde kışlayan (Kösere'liler, Işıklı'lar) yaylalarının içinden geçen şose yolundan istifade edip, göçlerini kamyonla yapıyorlar. Bu nakil keyfiyeti, kendi yaylası ve kışlası olan, ikisi arasında güzel yola sahip, yarı göçebeler için mümkün. Yoksa, her an yer değiştirmek durumunda olan, yaz kış gezen, yeri yurdu olmayan tam göçebe Yörükler için deve vaz geçilmesi imkânsız vefalı bir hayvandır.

Yörükler geniş bir hayvancılık lügatine sahiptirler¹.

a) Koyunculuk: (Resim 12,13,14)

Koyun iktisadî faydasının ehemmiyeti sebebiyle dünyanın her tarafında gerek göçebeler, gerek sedanter halk arasında yetiştirilmektedir. "A navatanı A sya kut'ası olan koyun çok eski tarihlerde Orta A sya'da ehlileştirilmiş ve dünyanın diğer bölgelerine buradan yayılmıştır. Bazı dinlerin mukaddes saydığı bu hayvan da eti, sütü ve derisi ile insanlara eskiden beri büyük faydalar sağlamaktadır. Çok yağışlı ve sıcak bölgeler müstesna bütün iklim şartlarına uyabilen, bilhassa yarı kurak bölgelerde göçebe hayat süren kabile ve aşiretlerin geçinmelerine inkân verdiği gibi, piyasa ekonomisinin carî olduğu yerlerde de mahallî yün, deri ve et ihtiyaçlarını karşılamak için yetiştirilmiş ve talep vaziyetine göre en elverişli cinsleri tercih edilmiştir"².

Büyük faydasına mukabil ihtimam isteyen, nazik bir hayvandır. Fazla taşlık, kayalık araziye gelmez.Kendi kendini kurttan koruyamaz. Keçi gibi kurtu görür görmez koşarak sarp kayaların üstüne çıkamaz. At gibi tepemez, dişi ile ısırılmaz. İnekler gibi boynuzu ile süsemez. Bu sebepten çok korkak ve ürkektir. Ehemmiyetsiz bir gölgeden ve sestem kuşkulananarak ürker, üzüldür ve zavıflar. Sonra sürü insivakı bunlarda delicesine kuvvetlidir.

1 Deve cinslerinin bağırmasını şöyle ifade ederler:
(lök öter; kirinci) turlar; beserek guğurur; deve bozular) ve:
at kişner; teke küküler; koç pepiler eşek anırır, it (köpek) ürür:
Muhtelif hayvanların gebelik hali:
Botlacı (Devenin gebesi)
Buzlacı (ineğin gebesi)
Guzlacı (koyun, keçinin gebesi)
Gunlacı (at, eşek, köpeğin gebesi)
Muhtelif hayvanların doğurması:
Deve botlar
İnek buzalar (buzağlar)
Koyun, keçi guzlar (kuzular)
At, eşek gunlar (kulunlar)
Muhtelif hayvanları otlatma:
Koyun gütmek, gaymak yutmak;
Sığır gütmek, yan yatmak;
Davar gütmek, seyire bakmak;
Deve gütmek, daban atmak;
Oğlak gütmek, gan yutmak.

2 Dr.Abdullah Türkoğlu,İktisadî Coğrafya Dersleri. sf.178.

Bir iki koyun ürkerek kayadan veya yardan atlasa öbürleri de takib eder ve hepsi ölür¹.

Bu mahzurlar yüzünden koyuncululuğu ancak yayla sahibi, hali vakti yerinde olan yapar. Sarp yerlerde yaylaları olanlar, icârla mer'a tutanlar, fakirce olanlar daha ziyade keçi beslerler.

Aşiretlerin koyunculuk sahasında da geniş bir maddî kültüre ve tekniğe sahip olduklarını görüyoruz. Her koyuna yaşlarına göre verilen isim ayrı ayrı çan adları, koyun hastalıkları ile mücadele ve tedavi, besleme, yetiştirme başlı başına bir hususiyet arz eder.

Yörükler koyunu çok kutlu ve çobanlığını da uğurlu sayarlar.

Koyunlara muhtelif yaş ve cinsiyetlerine göre verilen isimler:

Gış Guzusu, Ası Guzu: Kış ortasında doğan kuzular

Görpe Guzu, Görpe: Mart, nisanda doğan kuzular

Emlik: Koça gelemiyen (zayıf olduğundan) geç olarak koç tarafından aşılan koyunun mayıs'a doğru doğan kuzusu

Kuzu: Altı aylığa kadar koyunun yavrusunun adı

Toklu: Altı ayla bir iki yaş arası erkek koyun

Övec: İki yaşından sonraki erkek koyun

Şişek: altı ayla iki yaş arası dişi koyun

Marya: İki yaşından sonraki dişi koyun

Koç: yaşlı övec (3-4 yaşında).

Koç Katımı (Sıfat) (Koçun koyunlara aşması)

Koyun beş ayda kuzular. Eğer koç koyuna erken aşmışsa, kuzulama kış ortasında olur. Kışı şiddetli olan yerlerde, yem gücünden ötürü, kış ortasında kuzulama hiç arzu edilmez. Bu daha ziyade İç Anadolu'da köyleri olan yarı göçebe aşiretler için bahis konusudur. Onun için, bu aşiretlerde Ağustos 15-20 de koçlar koyun sürüsünden ayrılır. 40-50 günlük bir besiyeye tabi tutulur. Ya koyunların aksine sabah ve akşam üzerleri yayıp, gece arpa ve yulafı beslerler veya imkânlarla göre ayrı bir koç sürüsü yapıp, koyun sürüsünden ayrı bir yerde yayarlar. Son zamanlarda keten küsbesi paçar küsbesi gibi, kış kuzusunu besliyecek yiyecekler bulunduğundan Dinar Türkmenleri koçu ayır-

1 H.Zübeyr, Ramazan Karça, Karaçay-Malkar Türklerinde Hayvancılık sf.31

ma işine pek ehemmiyet vermiyorlar. Sahillerde kışlayan aşiretler için kışın ot sıkıntısı fazla olmadığından onlar içinde koyunların kışın kuzulamasında fazla mahzur yoktur.

Koç sürüden ayrılınca iyice beslenir. Yulaf, arpa yedirilir. Tuz çok az verilir. Fazla tuzun damızlık kudretini azaltığına, hattâ dölü bozduğuna inanılıyor.

Dinar Türkmenleri vaktiyle koç katımını üç zamanda yapıyorlardı:

1- İlk güzlükte (23 Eylül), şubat sonunda (ilk cemrede) koyun kuzular.

2- Orta güzlükte (Ekimin ilk haftası) (ilk güzlükten 15 gün sonra), orta cemrede (İkinci cemre) kuzular. (tohur verir).

3- Son güzlükte (Ekim sonları) aşan koçun tohuru¹ son cemrede (mart ortası veya sonu) olur.

(Son güzlük)ten 15 gün sonra (koç karı) denilen kar yağar ve koçun bütün aşım kudretini yok eder.

İlk güzlüğün tohuru, bakımı zor olmakla, maliyeti yüksek olmakla beraber, sağlam, dayanıklı, iyi olur. Buna (Ası Guzu) denir. Bu yüzden: "Ası guzuya gurt erişmez" sözü vardır.

Son güzlüğün tohuru kış görmez. Bahar geldiğinden mer'alar yeşermiş, ot bollaşmıştır. Bu sebeple bu kuzunun maliyeti ucuz olur.

Tabiatı ile koç katımı için son güzlük (Ekim sonu) tercih edilecektir.

Aşım (Sıfat): Koçların sırtı, kuyruğu kök boyası, aşı boyası veya kına ile, rengârenk boyanır. Döşünün (göğsünün) yünü kırkılır (kesilir) Bu mahal iyice boyanır. Koçun aşım yapıp yapmadığını bundan anlıyorlar. Bazı yerlerde de koç başını uzatırsa o vaziyette durursa aşım yaptığını anlıyorlar.

Koçu sürüye katmadan evvel üzerine bir kız çocuğu bindirilir. Bu suretle dişi kuzu elde edileceği umulur. Koyun sürüsünün yanına gelince çocuk koçun sırtından indirilir.

Renginden tanıyıp, süslü koçun etrafını, gece olsa bile koyunlar çevirir; koçun üzerine doğru saldırırlar. Koç, kudretine göre günde 5 ten 15 e kadar koyuna aşabilir. Koyunun koç istemesine (mal yüğürdü, mal koçsadı), aşımın olup döl alınmasına (mal yüğürdü) denir.

Koç katımı cuma haric, her gün olur. Ekseri geceleri yapılır. Koç iki sene aşım yapar; üçüncü sene yaptırılmaz. Çünkü (birinci sene kuzu, ikinci sene toklu, üçüncü sene şişek olan) evladı önüne gelir. Ona aşmaması için aynı sürüde bulundurulmaz. Ya satılır, ya da kesilir.

Konya Ereğlisi'nde kışlayan Tekeliler, koçları aynı şekilde ayırıp, 50 gün besiye tabi tutarlar. Herkes koçunu bir çobana teslim eder. 200-300 lük bir sürü halinde güdülür. Ekimin 15-20 sinde aşım yapılır. Koça aşı vurulur (Kırmızı, sarı renkli toprak boyası) Koç katımından sonra 15-20 gün koyunlara, dölü bozar diye, tuz verilmez.

Guzlama (Kuzulama): Şubatta koyunlar kuzulayınca, hali vakti yerinde olanlar, bunlar için çadırın karşısına bir yer yaparlar. Bu yere guzluk (kuzuluk) denir. Bir metre yüksekliğinde taş yığılır. Üç taraf böyle duvarla örülür. Bu duvarın üstüne bir kaç ağaç parçası ile çatı kurulur, üzerine keçe örtülüp, sıkıca kapatılır. Kuzuların soğuk toprak üstünde yatmaması için altlarına çam ağacının kuru yaprakları, (işampürü), yoksa kuru ot serilir. Buna (Dökkü) denir. Birkaç günde bir değiştirilir. Fakir olanlar çadırın bir köşesine çığ'la (kamış, çitlik gibi dikine sıralanır) guzluk olarak ayırır. (Resim: 18)

Kuzular günde iki defa analarını emerler (emiş yaparlar) 15 günlük olunca bu emme işi günde bir defaya indirilir. (Öğleden soraları)

15 günden sonra kuzular ayrı bir sürü halinde (Kişgirim) çayıra yaylıma çıkarlar. Kursaklanmış, dişleri otu kesecek hale gelmiştir.

Kuzular Temmuz içinde süttten kesilir (Yarılr)

Kuzuların sütü kesildikten sonra, anaları iki ay kadar daha süt verir (Ağustos sonu, eylül başları)

1 Tohur: Semere, mahsul, yavru.

Kuzuların Yününün Kırılması: Bir çay kenarında suyu ince bir kolla ayrılıp, bir yerde sığ bir havuzcuk meydana getirilir ki, adına (Bövet) denir. Kuzuları mayısta bu bövet'te iyice yıkarlar. Ertesi güne kadar yünleri kurur. Çayırılık bir yerde, çayırılık yoksa temiz bir çuvalın üstüne yatırılan kuzuların yünü kırklık denen makasla kırılır (kesilir) yünler çuvallara doldurulur. Boya ile veya katranla, halka nokta v.s. şeklinde, kendi damgaları (En) ne ise, ona göre bir işaret vurulup sürüye sokulur.

Koyun Kırkımı: Koyun, nisan ve ağustosta olmak üzere iki defa kırılır (yünü kesilir) Nisanda kırılana (yapağ), Ağustosta kırılana (Yün) denilir. Bu sonuncusuna (Güz yünü) de denir.

Nisanda çayırılık bir yerde, sabahın erken saatlerinde başlamak üzere, koyunları gülüyerek (ayaklarını bağlayarak), oba halkı yardımlaşarak bütün koyunların yünlerini keserler. Yünler çuvallara doldurulur, (kırkım)ın bittiğine işaret olmak üzere bir silâh atılır. Koyunlar sayılıp damgalanır. Hususî damgaları olanlar bulunduğu gibi kulağın ucunu kesenler de vardır. Bu ikinci usule (En) denir; en çok tatbik edileni budur.

Bir koyun kesilir; yemekler yenir.

Bu elde edilen yünün adı (yapağı) dır. Çepelli, pis olduğu için satılır.

Güz yünü Ağustosta elde edilir. Kuzularda olduğu gibi, bir su kenarında derince bir bövet (havuzcuk) hazırlanır. Çobanın iyisi, kötüsü orada belli oluyor. Bir bağırma ile koyunlarını suya sürebilen çoban muteberdir. İyice yıkanan koyunların yünü ertesi günü, yapağı kırkımında olduğu gibi kesilir.

Bu güz yünü temiz olur. Saılmayıp, ferdî ihtiyaçlar için kullanılır. Yapağından keçe yapılmaz. Makasla kesilmesi zordur. Bir kısmını satar, kalanını da yıkayıp, kirmenle eğerirler. İki üç yaşlı genç koyunların (şişek) güz yünü, kuzu yünü ile karıştırılıp paçal edilip, keçe ve kepenek yapmakta kullanılır.

Koyun Çobanlığı: Yörükler koyunun pîr'li hayvan olduğuna inanırlar. Pîr'i de Hz.Musa'dır. Bu sebeple koyun çobanlığı çok iyi görülür. Esasen yörüklerde ücretli çobanlık pek azdır. Zenginler, oğlu askere gidenler veya oğlu olmayanlar koyun çobanı tutar. Diğer hallerde herkes kendi sürüsünün çobanıdır.

Çobanın bir çok vasıfları olması lazımdır. Eski çobanların kavalla aç koyunu ekinden, susuz koyunu su başından döndürecek kudrette olduğuna inanılıyor. Koyuna tuz yedirip, suya salıp, içmeden geri döndürecek kadar güzel kaval çalarlarmış. Buna ve sevgilisi ile kaval çalıp, dağdan dağa anlaşılan, meramını anlata bilen çobanlara ait bir çok hikâyeleri Yörüklerden dinlemek kabildir.

Çobanın özel kabiliyetinin olması gerektir: a) Koyunları sevmek, koyunları kendine alıştırmak. İyi çoban koyuna sopa ile vurmaz ürkütmez. O koyunları sürmez, bilâkis koyunlar onun izini takib ederler. Koyunu taş veya değnekle vuran çobana ihtiyarlar, Rus Çobanı gibi yapıyorsun, derler. Zira Rus çobanları sürüyü kamçı, değnekle sürerler ve itle kovalatırlar. Koyunun cennetten çıktığına inanıldığı için onu döğmek günah sayılır. (Koyunu Allah yarattı, keçi yolda katıldı) tabiri de vardır. b) Hafif meşrep adam koyunun deliliklerine de dayanamaz. Sabır ve tahammülü olmayan dayanıksız kimse sabahtan akşama kadar yaz ve kışın yağmur ve kar altında sürüsünü güdemez. Bilhassa geceleyin koyunların barındığı yeri korumak değme insanın kaldıramıyacağı bir yüküdür. c) İyi çoban sürüsünün içinde olan her koyunu tanır. Soyunu, sopunu bilir. Gerektiği zaman kırdı olsun, girip çıkarken, ağılda olsun onları sayar ve yoklar. Bunları beceremiyen koyuncuya tezyif makamında (sığır çobanı) derler¹.

Çoban geceleyin kepeğine sarınıp biraz uyur. Önceden kendisine alıştırmış olduğu elcik koyunun boğazına düğüm yapmıyacak şekilde (bağcak) denen bir ip bağlar; bu ipin diğer ucunu kendi bileğine geçirir. Koyun uzaklaşırsa çobanı da sürüyerek uyandırır. Ereğli Tekelilerinde çobanın yardımcısına (Çeltek), iki sürüyü birlikte güden çobanlara (yanaşık) denir.

Koyunu çadır halkından erkekler güder (daha ziyade delikanlılar) 200-300 lük koyun bir sürü teşkil eder. Bunu iki çoban idare edebilir. Fakat çok yörüğün koyunu elli ilâ yüz arasındadır. 200-300 koyunu olan zengin sayılır.

Çobanın en sadık arkadaşı, bekçisi, koruyucusu köpektir. İri yapılı, büyük kafalı böyle köpeklere (çoban köpeği) denir. Boyuna (tont) denilen çivili bir tasma takılır. (Kurt boğmasın diye)

¹ H.Z. Koşay, R.Karça, Karaçay-Malkar-Türklerinde hayvancılık sf.31

bu köpekler kurtla bile icabında boğuşup, koyun sürüsünü korurlar. Çobanın başına bir iş geldiğinde sürüyü önüne katıp çadıra kadar getiren çoban köpekleri görülmüştür. Yabancılara karşı amansız, yırtıcı ve tehlikelidirler.

Hastalıklara karşı koyunları durgun suların, derelerden değil birer birer bakır kaplardan sularlar. Bunun için ileğindeki (bakır geniş kap) suyun içine un ve tuz atılır. Buna (Çorak) denir (çorak) koyunların iştahla su içmesini temin eder.

Koyunu kadınlar saçar (sabah, akşam) koyunun arkasında çömelir. Bacaklarının arasına helkesini kor (helke: derince bakır kap) başını koyunun kuyruğuna dayıyarak saçar. Her koyunu ismi ile tanıdığından hangisini sağdığını hesaplayıp, birer birer çağırıp, tutup saçar.

Sağma, emme sulamadan sonra çadırın genç erkekleri akşam üzeri sürüyü alır örüme (yaylım) götürürler. Koyunu sabaha kadar yayarlar. Sırtlarında kepenek (yünden yapılmış, yağmur, kar, soğuk geçirmiyen kolsuz, başlıklı keçe palto) vardır. Yatak vazifesi de görür. İki çoban varsa, nöbetleşe uyurlar. Kuşluk vakti obaya dönerler. Koyunlarını sulayıp sağdıktan sonra bir kayanın veya büyük bir ağacın gölgesine künedirler (yatırırlar) çobanlar yemek yiyip 3-4 saat daha uyumak üzere yatarlar.

Kışın gece ancak 3 saat yayılır. Çiğ düşmeden çadırlara döner. Muhit ve iklim şartlarına göre koyunun kışlık barınağına **ağıl** (Dinar Türkmenleri, Gögebakanlılar ve diğer aşiretler), **çardak** (Kösereli, Işıklı), **eğrek** (Avşar) gibi isimler verilir. Soğuk yerlerde kışlayan aşiretler çadırın karşısında daire şeklinde bir yer hazırlarlar. Toprağı 30-40 cm. kazıp, kenarlarına kamuştan, kargıdan bir duvar örülür, dipleri toprakla örtülür. Üst taraftan kamışlar ipile sıkıca bağlanır. Kapısı güneye bakar. Kapısının önüne bir yaşını geçtikten sonra ölmüş bir köpeğin kafa tası, bir kazığa geçirilip asılır. Göz değmesine karşıdır.

Koyunlar (veya keçiler) sabaha kadar bu ağıl'da kalıp, kuşluk kırağı erdikten sonra tekrar örüme çıkar, gün batmadan döner. Kösereliler, Işıklılar çardak diyor.

Koyuncu Yörüklerin bütün ihtiyaçlarını koyun temin eder. (et, süt, peynir, keş, çökelek, yağ, yün ve ondan yapılmış keçe,

kepenek, halı, kilim, çorap, eldiven, çeket, pantolon, kazak, başlık, pösteki vs.). Yün sıcak tutar, hele kepenekle karın içinde bile yatılır.

"Belde birisi ölmüş, donmuş" demişler koyun: "varın o adama bakın, benim tüğümünden tüğ yoktur sırtında" demiş.

Cinsleri: Yörüklerin elinde karaman, dağlıc, kıvırcık melezi varsa da, daha ziyade (karagül) koyunu gördük. Prof.Selâhattin Batu, "Karagül koyunu, Afganistan'da Özbekistan Cumhuriyetinde ve eski Buhara emirliğinin sitep bölgelerinde bulunur. 1903 de ilk defa Almanya'ya da getirilmiştir. Ve bu gün bilhassa Halle Üniversitesi Zootečni Enstitüsünde yetiştirilir"¹ dediğine göre acaba Yörüklerin elindeki bu koyunlar yeni getirilen damızlıkların nesli mi? hiç zannetmiyoruz. Zira, on sene içinde bu üretilen nevin Toros'lara ulaşip bol miktarda yetiştirilmesine imkân yoktur.

Aydınli Aşiretlerinde (Uzun yayla'da yaylayan) beslenen iki türlü koyun vardır:

Kıcık: ince, bacağın içine doğru kıvrık kuyruklu.

Mandak: tekerlek kuyruklu. Daha gösterişli, daha yağlı, etlidir.

Yörüklerin koyun her şeyidir. Maddî ve manevî rabitaları çok büyüktür. Koyun, tamamıyla hayatlarına karışmaktadır. Hem yayar, hem saçar, hem sular, hem onunla konuşur, dertleşir. Keder ve sevinçlerini adetâ dert yoldaşı masum koyuna açarlar:²

1 Prof.Dr.S.Batu. Türkiye Koyun Irkları ve Koyun Yetiştirme Bilgisi, Veteriner Fak.Yay.8 Ankara, 1951, sf.58.

2 Garabaş goyun mermer daşına duzlar ekeyim,
Guzuların yoğsa guzular yakayım
Her ne derdin varsa çaresine bakayım,
Un ettiğimde gel garabaş goyun
(Yeni Osmanlı Aşiretinden Kor Alının Süllüden)
Bir çoban da ölen koyunu için türkü yakar:
Ak goyun, gara goyunun benidir
Ak goyun, gara goyunun yüreciğinin yağdır.
Yaylası Bulgar Dağıdır
Gözleri sorkun özüdür
Goyunlar önüne düşen mordaş goyunum
(Anamas Dağları. Sarıoluk yaylasında Karakoyunlu Hacımstanoglu Süleyman Can'dan)

Gara goyun eşmelerden^(a) boşanır
Boşanır da bir ovaya düşenir
Abulası sağmalara üşenir
Çalver mor ola goyunum çanını
(Kösereli Aşireti. Kemiş Yaylası Ermenek civarı).

a) "Eşme": Koyunun yattığı (yaylada) yer. Türkiye kazalarından birinin adı da (Eşme) dir.

Koyun Çanları:

Dinar Türkmenlerinde:

1- **Döğme Çatlak:** En büyük koyun çanı. Koyunların en kuvvetli olduğu zamanda, ilk baharda (şişek ve kısır) a takılır. Sıraçlılar buna (büyük taka) denir.

Koça çan takılmaz. Bu yüzden münasebetsiz bir hareket için "koça çan dakmuş gibi" tabiri kullanılır.

2) **Kabayedek:** (kısır ve şişek) e son baharda takılan orta boydu çan. Diğer aşiretler (topak taka) derler.

3) **Curayedek:** el koyununa takılır. Diğer aşiretlerdeki adı: (yastıtaka) dır.

4) **Kuzuyedek:** Kuzulara takılır.

5) **Zil:** ufaktır. İçinde çivi gibi ince bir demir parçası ses verir.

b) **Davarcılık (keçi besleme):** (Resim: 15,16,17)

Dağlık, kayalık yerlerde bile barınıp, yiyeceğini taştan çıkararak, dayanıklı, orman için muzır, oldukça çabuk üreyen bir hayvandır. "Masraftı azdır, koyun geçinemiyen yerlerde geçinir. Kuru ot istemez. Kışın da ağacın ince çırpıları ile yaza çıkar. Dölü, yani yavrusu çabuk ayaklanır. Sütü, inek ve koyun sütü gibi olmasa da, iyidir.

Koyun sürüsünde de keçilerin önderliğinden faydalanılır. Keçi koyundan daha zeki olduğundan sürülen yere gider. Büyük koyun sürülerinden bir kaç erkek veya keçi muhakkak bulundurulur. Onlar koyunlara rehberlik ederler, fakat bir koyun sürüsünde fazla keçi olursa, sürüyü rahatsız eder. Zira keçiler çabuk yürümek isterler"¹.

Yörüklerin çoğu keçi besler. Keçiye (davar), bu mesleğe de (Davarcılık, Davarçılık) Ayrıca, vaktiyle iskân olmuş, taşlık, kayalık, çorak yerlerde köy kurmuş eski aşiretler (şimdiki köylüler) vardır ki, geçimlerinin büyük bir kısmını keçinin sütü, süt mahsulleri ve etinden temin ederler.

Keçinin orman için muzır bir mahlûk olduğu malûm olmakla beraber binlerce aşiret ve köyün maişetini sağlaması, dahilî et

1 H.Z.Koşay, R.Karça, a.g.e. sf.49.

istihlâkî, canlı hayvan ve kıl ihracatı ile temin edilen döviz de gözden uzak tutulmamalıdır. Davarcı Yörükler: (Koyunun içine kurt girse hepsini öldürür, sesleri bile çıkmaz. Keçiye gelse, ö-lürken bile bağırır. Keçi yaraya bereye dayanır. Koyun yükseltir amma, bizim gibi fakirler için keçi iyidir) diyorlar.

Fukaranın ineği olan keçinin dostundan çok düşmanı vardır. Aleyhteki yazılar pek çoktur. Bu yazıların birisi bu hususta fikir verebilir.

Cook, Hawai adalarına 1778 de bir erkek, iki dişi keçi getirir. Üreye üreye binlercelik sürü. Son yeşillikleri kurtarmak için hepsini öldürmek lâzım gelir.

Akdeniz çevrelerini çıplak kılan da keçi. Provance onun yüzünden ağaçsız. Yunanistan'ı, Sicilya'yı Güney İtalya'yı fakirleştiren O.İspanya'yı kemiklerine kadar yolan o. Berberistan'ı harab eden o. Lübnan'ı, Suriye'yi, Filistin'i çorağa çeviren o. Bütün Asya, Çin'e kadar onun dişleri altında çölleşti. Madagaskar güneyi ormanlarla kaplı idi. 1935 de tiftik keçisi üretilmiştir. 1950 de 250.000 keçi. Fakat artık hemen hemen hiç orman yok¹.

Nevileri, Yaş ve Cinsine Göre İsimleri:

"Yetiştiriciler siyah kıl keçilerini, alaca, kurşunî, sarı gibi açık renkte olanlara tercih ederler ve bunların soğuk ve hastalıklara daha mukavim olduklarını kabûl ederler. Beyaz veya açık grî renkler ise hiç makbûl değildir"².

Görpe: Yeni doğmuş keçiyavrusu

Oğlak: her iki cinsin 6 aya kadar olanı.

Çebic: altı ayla bir yaş arası dişi ve erkek keçi.

Yazmış: bir yaşından sonraki dişi keçi.

Keçi: iki yaşından sonraki dişi keçi.

Seyis: bir yaşından sonraki hadım keçi.

Teke: bir yaşından sonraki burulmamış keçi.

1 Falih Rıfkı Atay, Keçi Dünya Gazetesi, 25/12/1960 (Bir Fransız Dergisinden nakil)

2 Prof. Dr.S.Batu, Türkiye Keçi Irkları ve Keçi Yetiştirme Bilgisi Veteriner Fak.Yay. Ankara. 1951

Erkeç: üç yaşlı hadım keçi.

Kart: dört-beş yaşlı hadım keçi.

Teke Katımı: sıfat zamanı gelmiş, aşılma arzusu gösteren keçilere (tekesemiş veya savrık) denir.

Koç'ta olduğu gibi teke de keçi sürüsünden ayrılıp, ayrı bir besiyeye tabî tutulur. Kesif yemle beslenir.

Teke, sürünün arasına getirilirken üzerine bir kız çocuğu bindirilir. Teke'nin etrafını keçiler sarar (Ağustos sonu)

Şubatta guzlar (doğurur). Oğlaklar azsa kuzularla bir araya konur. Fakat bir çok aşiretler münhasıran keçi besledikleri için, Oğlaklar için hususî guzluklar (aynen kuzulara yapıldığı gibi) yapılır, fakir olanlar çadırlarının bir köşesini guzluk olarak ayırırlar.

Oğlaklar (keçi yavrusu) 15 gün sade süt emerler. Günde iki defa emiştirir. (Anasını emmesine müsaade edilir) 16.gün harnup (keçi boynuzu), zeytin, murt (Mersin, çilek ağacının yeşil dallarından kesilen dalcıklar) guzluk'lara (kuzu ve oğlağın hususî barınağı), oğlağın yetişebileceği yere asılır. Oğlak bunları (taze, yeşil dalları) yemeğe başlar. Bu müddet esnasında günde bir defa emdirilir.

Oğlaklar bir aylık olunca, ayrı bir sürü halinde yaylıma, örüme çıkarılır. Buna (kişgirim) de denir. Ayrı bir yerde güdülür. Oğlak, davarın (ana keçi sürüsü) geldiğini görürse zapt edilemez; hepsi birden analarını bulup, ne varsa emerler. Onun için davar çobanı, oğlak çobanına seslenir: "*Davar geliyor! Oğlağı aşıda sür.*" O da anasını görmeyeceği sapa bir yere sürer. Çoban da davarı obaya, çadırının yanına getirir. Çobanın karnı doyurulur, uykuya yatar. Öğleden sonra kadınlar davar sağımına çıkarlar. Bir erkek çocuğu iki keçiyi boynuzlarından tutar, iki kadın, koyunda olduğu gibi, başlarını keçinin kuyruğuna dayanıp sağlarlar.

Ağustos başlarında davar kırkılır. Davarın (keçinin) kılını kesmeye mahsus makasa (gırlık) denir. D.Türkistan kazakları buna (Gırtık) diyorlar.

Kıllar (kıl tarağında) taranır. Çalı, çırpı, pislikten (çepel) temizlenir. Kadınlar taranan kılı burma (yumak) yaparlar. Bu

yumaklar komşulara dağıtılır. Çadırılık (çadır ipi) eğirtirler. Oba halkı ekseri yakın akrabadan müteşekkildir.

Eğirilen bu çadır ipi, çark'ta (resim:41,43) bunları bükerek. Büküm iki üç katlı olur.

"Kıl keçide kıllar kaba düz ve uzundur. Dağlık arazide yetişen kıl keçilerinde kılların ova muntıklarında yetişenlerinkine nazaran daha kalın olduğu kabûl edilir. Bu kalın, düz, iltivasız ve uzun kıllardan başka ince, yumuşak ve kısa dip kılları da bulunur"¹.

Çebiç, anası ile birlikte kırkılır. Yarım kilo civarında kıl verir.

Keçi Çanları:

Firik: Küçük çan

Gılgırtı, gıldırgı: Orta büyüklükte çan

Takırdavık: Orta büyüklükte çan

Top Çan: Büyük çan (bazı aşiretler Yedek çan) diyor

Binbin: Büyük çan (Bazı aşiretler dundar Çanı)

Keçi Zararları ve iktisadî faydaları:

Ağaç, orman için malûm zararı, vasıtalı olarak erozyona sebep oluşu yanında, keçinin faydası da büyüktür. Bir çok aşiret ve köyün geçimini keçi temin eder. Kudretli bir iskân politikası, esaslı bir sanayî kalkınması yapılmadan, keçilere karşı açılacak savaş, onları itlâf, bindiğimiz dalı kesmek demek olacaktır.

Kayalık bir yerde kurulmuş köyün maişetini, düşman olduğumuz bu kıl keçisi temin eder. Yeri yurdu olmayan aşiretler, müsait olmayan kıraç yerlerde bile keçi besleyebiliyorlar.

Bütün fakir halkın ve muntıkların et ve süt, süt mahsulleri ihtiyacını keçi temin ediyor.

Koyuncu yörükler bile çadır, çul, kolan, heybe, torba, tuluk, ihtiyaçlarını keçi besleyen yörüklerden gideriyorlar.

Ordudan suvarî ve koşulutoççu sınıfı kalkmazdan önce (3-4 sene evveline kadar), askerî birliklerin çul, gebre, kolan, torba ihtiyaçlarını mutafıklar temin ederdi. Mutafıklık Gaziantep, Maraş'-

1 Prof.Dr.Batu, Türkiye Keçi Irkları ve Keçi Yetiştirme Bilgisi Veteriner Fak.Yay. Ankara, 1951 sf.11

dan Aydın'a kadar uzayan, keçi ile kaim, yerli endüstri küçük zanaatlarımızdan biridir. Aydın'ın Bozdoğan kazasına bağlı, 150-200 sene önce iskân olmuş üç yörük köyü (Birese, Dutacağı, Koyuncular) sadece mutaflıkla geçinir. Birese'de kurulan pazara bütün civarın tüccarı gelir. Türkiye'nin her tarafına bu mamulât (büyük kıl hararlar, çuvalar, heybeler, torbalar, kolanlar, gebeler, yularlar, çullar ilh...) Nazilli'den sevk edilir. (Resim: 45)

Türkiye'nin en ücra yerlerine yollar yapılıp, kamyon, otobüs işleyinceye kadar nakil vasıtası at ve bilhassa eşek olmakta devam edecektir. Binlerce köydeki at ve eşeğin çulu, heybesi, torbası, yuları, kolanı v.s. bu mutafklar tarafından (Antep-Aydın arası) temin edilir. Yüzlerce küçük zanaatkârın maişeti ve yüzbinlerce köylünün ihtiyacı keçi beslenmesine bağlıdır. Buna bir de yörüklerin ve keçi ile geçinen köylülerin maişeti inzimam eder.

Görülüyor ki bu mesele kestirilip atılacak, hemen halledilecek neviden değildir. Çok cepheli olarak düşünülmesi gerekir¹.

c- Devecilik: (Resim: 19,20)

Yörüklerin yayla, kışla, güzle arasındaki göçlerini, seyyaliyetini temin eden, vaktiyle Türkiye'nin münakale ekonomisinde rol oynayıp, aşiretlere munzam gelir kaynağı olan deve-konargöçerlere büyük hizmetler ifa eder.

1 Keçinin sonsuz faidesi yanında, ormana atfedilen ehemmiyete bir türlü akıl erdiremeyen yörükler, bunu keçiye dolayısı ile kendilerine garazkârlık gibi görüyorlar. Bunu Karakoyunlu Aşiretinden (Anamas Dağlarında) Hacı İbisoğullarından Ali Demir şöyle ifade etti:
"Hazır kazanılmış malı telef etmek olur mu? Bu mal yalnız bizim a-şgel, bütün memleketimizin. Davarı da, ormanı da Allah yaratmış. Hepsini birbirine sebep halketmiş de meydana getirmiş. Bir guraklık olsa, bu mal bu memleketi, devleti gurtarır."

Geçen Karakoyunlu'lar keçi ile ormanı mukayese için şöyle diyorlardı (içlerinde keçi besleyen az, koyuncu çok olduğu halde). Bizim geçicilerden böyle yağla oluyo.

Ormanlarımızdan akma

(a) Akma: Çam ağacının gövdesinin kabuğu sıyrılıp, alınan tatlı su) Karakoyunlu Aşiretinden Ali Yetiş (Anamas Dağlarında) Bu babda irticalen şu şiiri söyledi:

Bir anam mar, yüz on dokuz yaşında
Yedi çocuğum mar, kıl geçi, hayvanatın peşinde
Heçbir şeye aklım ermedi, orman işinde
Herhalde buna da nehayet verdiler
Var olsun yeni anayasa, atalarımız.

Orta Asya aşiretleri çift hörgüçlü deve kullanırlar. Anadolu dakiler tek hörgüçlüsünü yetiştirir ve kullanırlar.

"Tek ve çift hörgüçlü develer, Güney Amerika'sında yaşayan Lamalarla birlikte (Ruminantia) geniş getiricilerin Tylopoda nasır tabanlılar alttakımındandırlar. Tek hörgüçlü develere (Camelus Dromedarius) doğrudan doğruya Dromader; çift hörgüçlü develere de (Camellus Bakteriyanus) Bakteriyan devesi, Buhara devesi ismi verilir"¹.

Devenin Eşkâli:

Devede büyükçe baş makbul sayılır ve profilin de mümkün merteye düz olması istenir. Gözler parlak ve büyük olmalıdır. Bunlarda bildiğimiz gibi üst dudak yarıktır ve çok defa kısadır. Onun için dili örtecek uzunlukta olmalıdır. Kısa olursa (güdük) ismini alır. Alt dudak da sarkık olmamalıdır. Kulaklar ve gözlerin etrafında fazla kıl bulunması makbul değildir. Asaletin azlığına delil sayılır. Alt çenede nedbeler yara izleri bulunması da hayvanın tenbelliğine delil sayılır.

Boyun uzun ve hafif mukavves olmalıdır. Kasların kuru ve sıkı olması lâzımdır.

Cıdağö ve sacrum yükseklikleri aynı olmalıdır, aynı olursa havut iyi durur².

Devenin Vasıfları ve Kullanılması:

Deve belli iklim, toprak ve yem şartlarında yetişen bir hayvan olmakla beraber en soğuk siteplerde olduğu kadar en sıcak çöllerde de yetişen bir hayvandır. Çölün 50 dereceyi geçen sıcaklığına tahammül ettiği gibi sitepin ve yaylanın sıfırın altına inen soğuklarına da dayanır. Yalnız rutubete karşı çok hasastır. Lehmann'a göre ortalama aylık hava rutubeti 11-12 milimetrelük tevettür derecesini geçen mıntikalarda deve barınmaz. En iyi yetiştiği yerler, kuru, yağışı az çöller, sitepler kuru ve kumlu topraklardır. Bununla beraber meselâ Bakteriyan devesi dağlık,

1 Prof.Dr.S.Batu, Özel Zootečni, Deve, Domuz, Tavuk yetiştirilmesi ve Biometrik, Ankara, 1951 sf.7,13.

2 Prof.Dr.S.Batu, Özel Zootečni, Deve, Domuz, Tavuk yetiştirilmesi ve Biometrik, Ankara, 1951 sf.7,13,19.

arızalı mıntikalarda da çöllerdeki gibi kolaylıkla yürüyebilmek kabiliyetine maliktir. Bu itibarla katırdan hiç aşağı kalmaz.

Deve çok sakın, dayanıklı, itaatli, kanaatkâr ve munîs bir hayvandır. Az bir yemle uzun günler çalışmaya tahammül eder. Nereye çökertilse kalır ve küçük bir çocuk, bir deve kervanını sevk edebilir. Biraz ürkektir. Zekâsı yüksek değildir. Ürkekliği ve itimatsızlığı iyi ve anlayışlı kullanışla zararsızlaştırılabilir. Kendisine fena muamele edildiği takdirde bunu unutmaz ve bir gün yapandan öc alır.

Acıya, ızdıraba çok dayanıklıdır. Çölde aç kalan arabaların icabında devenin hörgücünü keserek içindeki yağı yedikleri ve hayvanın bu işkenceye hiç ses çıkarmadan tahammül ettiği söylenir. Bilhassa açlığa ve susuzluğa dayanması devenin değerini artıran en önemli vasıflardır. Çöldeki sert taşlar içinde, atların açlıktan öldüğü yerlerde, deve yaşar ve iş görür"¹.

Anadolu Develeri (Aynı kaynak)

Anadolu'da gördüğümüz bu deve tipleri, Asya ve Afrika develerinin melezlemelerinden meydana gelmişlerdir. Bu melezlemeler, lâlettayin yapılmamış ve bilâkis bir maksat göz önünde tutularak, muhtelif şartlara uyacak evsafi haiz tipler elde etmek gayesi ile yapılmış ve bunun için de Asya ve Afrika develerinin kanları muhtelif miktarlarda birbirleri ile karıştırılmış. Soğuk, iklimi sert olan mıntikalarda çalışacak develer için daha ziyade Bakteriyan kanı, sıcak mıntikalarda çalışacaklar için ise daha fazla Dromader kanı kullanılmıştır. Bu suretle muhtelif kan derecelerinde müteaddit "yarım kan" elde edilmiştir. Bu yarım kanlar ihsan Abidin'e nazaran şunlardır:

I-Tüylü deve: Bu melez deve tipi, Anadolu'da Suriye çöllerinden gelen tek hörgüçlü Aneze develerinin dışısı ile (ki buna Celep ismi verilir) iki hörgüçlü olan ve halk arasında Buhur ismi verilen Bakteriyan devesinin melezlemesinden elde edilir. Tüylü devenin erkeğine Besrek, dışısına Maya adı verilir. Bunlar Anadolu'nun soğuk mıntikalarında kullanılır. Yükseklikleri 2,15-2,30

1 Prof.Dr.S.Batu, *Özel Zootečni. Deve, Domuz, Tavuk yetiştirilmesi ve Biometrik*, Ankara, 1951 sf s.7.13.19.

metre kadardır. Tek hörgüçlüdürler (tek hörgücün Dominan olduğu anlaşılmaktadır) ve hörgüc, Aneze devesinin hörgücüne benzer. Yalnız biraz daha geniş ve dört köşedir. Aneze devesinde ise üç köşedir. Tüyleri uzundur. Aneze develerine nazaran daha fazla yaşar ve daha uzun müddet hizmette kullanılır. 25 yaşına kadar gelirler. Tüylü deve, Asya ve Afrika develerinin birinci kuşak melezlerinden ibarettir".

Bizim de yörükler arasında topladığımız malûmat bunu tutmaktadır. Yalnız (Tüylü deve) yerine (Tülü) diyorlar. Orta Asya'da (Buğra) yörükler arasında (Buğur, Buhur) denen çift hörgüçlü damızlık erkek deve ile Aneze develerinin dışısının (aşıretlerin çoğu buna Gayalak, bazısı Celep veya boz deve der) birleşmesinden meydana gelir. Bu mahsule erkek olsun, dişi olsun tülü denir. Dışısına (Tülü Maya) veya sadece (Maya) erkeğine iki yaşından altı yaşına kadar (Daylak) veya (Tülü Daylak) altı yaşından sonra (Besrek) veya (tülü Besrek) denir. Kıvrıkcık tüylü, beyaza yakın, nohut renklisi makbuldür.

Buhur vaktiyle Kırşehir'in (şimdi baraj sahasında kalan) Buğra köyünde ve Fethiye civarında Buğurcular Aşireti tarafından yetiştiriliyordu. İmparatorluk Türkiyesinde bu işle temayüz etmiş aşiretler mevcuddu. Bunlardan (Arablar Aşireti) İzmir ve Selçuk civarında bu işle uğraşırken, nedense bu işten men olunmuşlardır: "Ve Ayaslog ve İzmir tevâbilerinde olan buğurcu arabalar zaman-ı sâbıkda buhur hizmetin iderler imiş sonra buğur hizmeti ref' olunub..."¹.

Söylendiğine göre, buhur nazlı olur, dişiyi severse aşarmış. Dişinin üzerine ala bezler, kilimler örtülüp, "aliver oğlum... sana ala çebîç alacam, toklu alacam" diye zorla aşım yaptırılmış. Üç defa aşım yaptırılıyor. Buhurculara çebîç veya toklu aşım bedeli olarak veriliyor. Tohum alındıysa (kaymış) veya (kaygın) deniyor.

1 Prof.Dr. Ömer Lütfi Barkan, *İ.Ü.Ed.Fak.Yay. 256. Kanunlar, I.c (XV ve XVI asırlarda, Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları) İstanbul, 1945. sf.12 ve Dr.Himmet Akın, Aydınöğulları Tarihi. İst.1946, sf.190*

Prof.Barkan, (Arablar) (Arabalar) okunmuştur. Bu bir yörük aşiretidir. Bu isimdeki bir çok köyün adı. Dahiliye Vekâletince (Araplıkla ilgili zannedilip değiştirilmiştir. İleride yazacağımız (Ege Bölgesi yer adları) isimli makalede buna geniş şekilde temas edeceğiz.

Beş yaşındaki daylak iğdiş edilince (burulunca, enenince) (Tü-lü hadım) adı alır.

2- Tavsi: Bu, buhur kanının Afrika dromaderi kanına galip bulunduğu bir yarım kandır. Tüylü deve dışısının (Mayanın) yani Afrika Asya develeri birinci kuşak melezlerinin tekrar buhur devesine verilmesi, yani geriye melezlenmesi ile elde edilir. Şematik ve ilme uymamakla beraber bunu 3/4 buhur kanlı bir melez olarak ifade edebiliriz.

Tavsi, çok kuvvetli bir hayvandır. Buhur kanını fazla iktiva ettiğinden dolayı buhur devesine daha fazla benzer. Hörgücü çifttir ve Asya devesinin hörgücüne yaklaşır, onun gibi çatal şekil gösterir. Bu 3/4 buhur kanını taşıyan melezler (tavsi) tekrar buhur devesine verildiği takdirde elde edilen melezler buhur devesinden artık ayırt edilemez.

Tavsiler aralarında birleştirilmezler ve bunlar yalnız işde kullanılmak için elde edilmiş melezlerdir. Damızlıkta kullanılmazlar. Halk her halde husule gelecek inşakları önlemek maksadıyla bundan çekinmektedir. Tavsiler, Afrika devesine de çekilmezler. Bu takdirde ise Asya kanına fazla malik olan bir melezin tekrar Afrika kanına (geriye) doğru melezlenmesi mevzubahis olacaktır ki bu suretle irsî hüviyeti karmakarışık melezler meydana çıkacak ve bunların gerek irsî bünye ve gerekse verim itibarıyla yüksek değerde olmalarına imkân bulunmayacaktır. Bu sebepten yetiştiriciler bu melezlemeden çekinmekte ve şayet tavsinin erkeği Afrika devesinin dışısını aşarsa "kırdı kaçtı" tabirlerini kullanmaktadırlar.

(Aynı şeyi bir kaç aşirette dinledik, onlar buna ayrıca isim vermiyorlar.)

3- Teke: Bu melez, tüylü deve dediğimiz Asya-Afrika birinci kuşak melezinin erkeği ile Afrika devesi: (Halep, Aneze) arasında yapılan geriye melezlemenin mahsulüdür. Tavsi, aynı birinci kuşak melezinin buhurla yapılan geriye melezlemesi mahsulü idi. Teke ise Afrika devesi ile yapılan geriye melezlemenin mahsulüdür. (Erkeğine Lök, dışısına Teke Celbî) ismi verilir. 3/4 Afrika kanını taşıyan bir yarım kandan ibarettir. Sıcak memleketler için uygundur. Sıcağa dayanır, cüssesi de küçüktür. Cenup muntıklarındaki yörüklerde bulunur. Onun için buna (Aşiret devesi)

adı da verilir. Aydın ile Adana arasında çok görülür. İzmir'de de çoktur. Tüyleri kısadır.

(Yörükler erkek tüylü yerine lök'le, Afrika devesinin dışısının birleşmesinden kirinci meydana geleceğini söylerler. Yani baba gene lök, ana celep (gayalak) tır. 6-7 yaşından sonra (kirinci), (lök) adını alır.)

Lök adamcıl olursa (insana saldırırsa, ısırırsa, kötü huylu olursa) enenir (burulur, iğdiş edilir) Buna **Lök Hadım** denir.

Yörükler (tülü) yü şeytanlı sayıyorlar. (Lök) devesi koyun gibi uğurlu, hayırlı sayılıyor.

4- Kerteles: 3/4 Afrika kanını taşıyan teke dışısının Buhur devesi ile yapılan geriye melezlemesi mahsulüdür. Yani iki defa Afrika kanı ile melezlenmiş ve Afrika kanı galip bir melezin bu defa tamamen aksi istikamette, yani buhur devesi ile melezlenmesinden elde edilir. Yayla muntıklarında, dağlık arazide kullanılır.

(Yörüklerde bunu biz bulamadık.)

5- Yeğen: Bir Afrika Asya birinci kuşak melezi olan tüylü deve dışısının Afrika devesi ile geriye melezlenmesi mahsuludur. Yani 3/4 Afrika kanlı melezdir. Kanı itibarıyla teke devesinin aynıdır. Ondan farkı tesalüpte tüylü devenin dışısının kullanılmasından ibarettir. Teke de erkek melezle Afrika devesi dışısı birleştirilmiştir.)

Yeğen deve makbul değildir ve bu melezleme pek ender olarak yapılır.

Yörüklerde tam tersine biliniyor: anası (gayalak, celep), babası (Beserek), ağır kanlıdır, geri kalır. Fakat yükçül olur. Katır gibidir Nesli yoktur. Bu birleşmeye zina gözü ile bakılır. Besereğe diğer develer meyletmez. (Yeğen) e (Nacır) da diyorlar.

Beserek ağır bir yükü kaldıramamış ta: "Yeğen'imi çağırın" demiş. Bu ifadeye göre kitabî malûmat daha doğru oluyor. Zira (Yeğen-Nacır), besereğin kız kardeşinin (Maya) evladı oluyor; yani yeğeni.

6- Kükürdi deve: Afrika ve Asya develeri tesalübünün ikinci kuşak (F₂) melezlerinden ibarettir. Yani erkek ve dişi (tüylü develer) in aralarında birleşmesinden elde edilir. Bu mahsul bir

birinci kuşak melezi olan tüylü develerden elde edildiğinden ve ikinci kuşakta Mendel Kanunları mucibince buhur devesine ve Afrika devesine doğru inşikaklar meydana gelmesi tabii olduğundan halk bu birleşmeden çekinir ve bu şekilde birleşmeleri meş'um addeder. (Tüylü Deve) denilen melezler aynı ana ve babanın (Buhur ve Afrika devesinden) elde edilmiş kardeşler addedildiğinden bunların birleşmesi iyi sayılmaz.

Kükürdü deve, bir kullanma tesalübü mahsulünden ibarettir. İş hayvanı olarak kullanılır, damızlıkta kullanılmazlar.

İkinci Kuşak mahsülleri oldukları için vasıfları sabit olmaz. Buhur veya Afrika devesine benziyen numuneleri vardır.

Kükürt, yörüklerde (karışık, melez, çandır.) manasına gelir. Bazı aşiretler bunun (Maya) ile (Beserek) birleşmesi yerine (Galalak ile Beserek) birleşmesi olarak görüyorlar.

(Boynuinceliler), galalakla beserekten olana **yurdağaçar**, **Yurda kaçan** diyorlar ki (Yeğen, Nacır)ın diğer bir ismi olsa gerektir.

Horzumlular (Maya)yı çekmiyorlar. Günah sayıyorlar. Doğurursa, yükçülüğe katılmadan kesiyorlar.

Yukarıdaki tasnife sokamadığımız iki deve ismi daha mevcuttur.

Yetişeğen: babası lök, anası maya'dır. Makbuldür; yükücü, çok kuvvetlidir. (Boynuinceli Aşiretinde)

Haçan: babası lök, anası mayadır. Buna aynı zamanda (gırma: kırma, karışık, çandır) da denir. (Dinar Türkmenleri)

Cins ve nev'e bakmaksızın develerin yaşlarına göre verilen isimler:

Köşek (Köşsek), Boduk, (Potuk): altı aylığa kadar deve yavrusu.

Dorum: iki yaşına kadar deve yavrusu.

Daylak: iki yaşından sonra deve

a) Lök daylağı

b) Tülü daylağı

c) Nacır daylağı

Horzumlu'larda

Deveciliğın, Aşiret kültürünün ata sözleri halinde devamı:

Ağırbaşlı insan için:

"Maşallah! lök gibi oturdu, gitti"

Bir yerde bir hakimin bir idarecinin bulunması lâzım geldiğini ifade eden:

"Gaterde lök bir öter"

İri yarı insan için:

"Beserek gibi adam" (Beserek: erkek tülü deve)

Güzel kız için:

"Maya gibi kız" (Maya: dişi tülü deve)

Devenin doğurmasına Botlama denir (Horzumlular **Portlama, boduklama** derler)

Dinar Türkmenleri: patavatsız lâf eden için:

"Deve botlar gibi botladı" diyorlar.

Deve isimleri almış köylerimizin bulunduğunu da görüyoruz: (Köylerimiz, 1933, Dahiliye Vekâleti nşr.)

Beşerek Köyü	: Yozgat
Lök Köyü	: Yusufeli (Artvin)
Tülü Köyü	: Refâhiye (Erzincan)
Tülü Köyü	: Saimbeyli (Adana)
Tülüler Köyü	: Bayramiç (Çanakkale)

Yörükler devenin bağırmasını cinslerine göre isimlendirmişlerdir. (Deve) bütün cins ve nev'ilerin umumî ismidir.

Deve	: Bozular
Lök	: Öter
Kırinci	: Tırlar
Beserek	: guğurur

Yetiştirme; Bakım ve Besleme:

Develerde kızgınlık gerek erkek ve gerekse dişilerinde görülür. Erkekler ilk defa 4-5 yaşlarında dişiler 5-6 yaşlarında kızarlar, Üç yaşında talep olan dişilere rastlanmaktadır.

Erkek deve de kızgınlık çok açık tezahürlerle göze çarpar. Şiddetli bir tenbih, hayvanın kuyruğunu kamçı gibi şaklatarak tenasül uzvuna vurmaları, husyelerin şişmesi bu alametlerin başlıcalarıdır. Anadolu'daki Tüylü adını taşıyan develer kızgınlık esnasında dişlerini gösterirler ve ağızlarından beyaz ve koyu bir köpük çıkarırlar. Ve umumiyetle erkek develerde ve bilhassa arap develerinde yukarda söylediğimiz (kızgınlık) kesesi görülür. İki hörgüçlü Asya develeri de Tüylü deve de kızgınlık devrinde nuchada ter veya yağ guddeleri fevkalâde bir faaliyet gösterdiğinden burası daima bir ıslaklık gösterir. Tek hörgüçlülerde bu tezahür nadirdir. Damızlıkta kullanılmayacak erkek develer kastre edilir.

Kızmış erkek develer, kızgınlık esnasında çok tehlikelidirler ve bu esnada bunlara yaklaşmamak lazımdır. Bunları diğer hayvanlardan uzak tutmalı ve daimi bir nezaret altında bulundurulmalıdır. Kızınca develerde iştah da azalır ve bunlara bu devirde kesif yem-develerde kesif yem ekseriyetle hamur şeklinde verilir-verilmemelidir. Biraz arpa biraz da su kâfidir. Erkek deve altı yaşında damızlıkta kullanılmaya başlanır.

Dişi develerde kızgınlık göze çarpacak şekilde olmaz. Yalnız bunlar kızdıkları zaman sakin ve tembel olurlar. Yürümek istemez ve kervanların arkasında kalırlar. Kızgınlık doğumu müteakib üçüncü günde görülürse de ekseriyetle aştırmazlar ve bir sene aştırılmadan kalırlar.

Fakat doğumu müteakib aştırmaları da kabildir. Sıfat esnasında dişi deve çökmüş vaziyette durur.

Bir erkek deve için 10-30 deve hesap edilir ve günde 3 sıfattan fazla yapmamaları lazımdır. Birinci sıfattan sonra dişi deveyi 15 gün geçince tekrar erkek deveye göstererek gebe kalıp kalmadığını anlamak lazımdır. Gebe kalan deve, erkeği red eder, kuyruğunu kaldırır ve çökmez.

Gebelik bir yıl sürer. Ortalama 365 gündür. Bazı hayvanlarda 13 ve nadiren 14 ay sürdüğü olur¹.

Kışın devenin cinsî arzusunun artmasına (Deve girdi), baharda isteksiz olmasına (Deve yozuldu) denir.

1 Prof.Dr.S.Batu, a.g.e. sf.17.

(Tülü Beserek) kışın, babası buhur, (buğra) gibi kızgınlık devrine girer, tehlikeli bir hal alır. Ağızından köpükler saçar, kuyruğu ile tenasül uzvuna vurur. Bu mevsim devenin tam güreş mevsimidir. Balıkesir ile Antalya arasında yörükler Tülü güleş (Deve Güreşi) tertip ederler. Kasaba ve şehirlerde davul ve zurnalı büyük eğlencelere sebep olur.

İki (Tülü Besereğin) veya iki (Lökün) arasına getirilen (Tülü Maya: dişi deve) kıskançlık vesilesi olur. Erkek develer birbirine saldırır. Ağızları bağlıdır. Türlü ustaca oyunlarla birbirini yemeğe çalışırlar. Seyretmesi hayli heyecan verir. Etraflarında savranlar (usta, yaşlı deveci yörüklerden müteşekkil hakemler) ellerinde organlarla lüzumu halinde yahut bir deve diğerini devirip üzerine yüklendiğinde mani olarak ayırırlar. Eğer bir deve kaçarsa (tabiatı ile diğer deve de kovalar) son süratle gittiği halde; tribün v.s. olmadığından seyircilerden kaçamayan yaşlıların, çocukların üzerinden basmadan atlayıp geçerler.

Lök, ancak vasat bir tülü ile görüşebilir. Her türlü ile güreşemez.

Egede adı yıllarca söylenen tülüler gelip geçmiştir.

Bu deve güreştirme Orta Asya'dan gelmiş olsa gerek. Şu kaynak bu hükme varmamıza sebep oluyor:

"Ordos bronzlarında büyük bir yer tutan at güreşi tasvirlerinin izahını ancak Çin kaynaklarında bulabiliyoruz. Kırgızlar her sene yetiştirdikleri atları güreştirirlermiş. Ve bu güreşte birinci gelen ata ve yetiştiricilerine mukâfatlar verilirmiş. Aynı an'aneyi bronzlar üzerinde hakkedilmiş olarak da görüyoruz. (C.Trever, Exc. in Northern Mongolia, s.13) Buna benzer diğer bir sahneye de Loo koleksiyonundaki bir bronz üzerinde rastlıyoruz. Deve ve kaplanların mücadelesi de Sibiryaya ve Ordos bronzlarında büyük bir yer tutar. (Bur-lington Magazine, 1926, April)"¹.

Beslenmesi: deve, çalıları, dikenleri çok sever. Akşama kadar diken yiyerek kendi kendine yayılır. Ekseri başında yaşlı bir yörük veya çocuklar bulunur.

Akşamları deve hapı verilir: Seslenince (Sarı Maya!...Gara lök...v.s.) anlayıp gelir. Deve hapı, (Deve Tec) i denen çinkodan

1 Dr.B.Özel, a.g.e. sf.56-57.

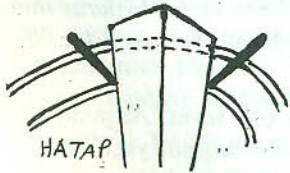
derince bir kap içinde hazırlanır. 3 kg. kadar arpa unu veya burçak yarması su ile yoğrulup hazırlanır. Katılaştırılıp, söbü (yumurta, elips) şekline getirilir. Bir yük devesine 24 saatte bir verilir.

Deve yazın iki defa (sabah, öğleden sonra) sulanır. Deveci kovası denen, ağzı dar, altı tahta yanları saç kulplu bir kova ile su getirilir. Bunun içine konan su icabında uzak mesafelere kadar taşınır. Daha ziyade yolda rastlanan kuyudan su çekmeye yarar. Devenin suyu iştahla içmesi için suyun içine arpa unu (çorak) atılır. Dinar Türkmenleri buna (şor) diyor. Deveye yorgun iken su verilmez; yoksa hastalanır. (çoho!.. Çoho!..) denerek sulanır. (Hoç!) diyerek kaldırılır ve sürülür. Çağırırken (hoç bidi bidi!..), çöktürürken (ıh! veya çök!..) denir.

Deve ve devecilik hakkında (Honamlı, Sarıkeçili, Karakoyulu, Yeni Osmanlı, Dinar Türkmenleri, ilh..) gibi aşiretlerden epeyce bilgi topladığımız halde, Horzum aşiretinden (halen Dinar civarında Gökçek köyünde oturan) 75 yaşlarında Hacı Çakıroğlu Osman Çavuştan edindiğimiz malûmat hayli dolgundur. Ona göre devenin (Öd) ü dağıdır (bir kaç yerde):

- 1- Boynun üst kısmında (eğri kısımda)
- 2- Sağ ve sol kaburgalarının ucunda.
- 3- Kuyruk üstünde (Sandal ağacı)

(Öd) ü toplu olsa, bir yerde bulunsa muvazenesini temin edip, yükü kaldıramazmış.

Devenin tehzizatı:

Havut: devenin semeridir. Şu kısımlardan mürekkeptir:

Harzın: dışı keçe ile kaplı olup, onun altını kıl çul ile kaplamışlardır. Bu çulun içine **Havut otu** denen saz doldurulmuştur. Harzının üstünü kaplıyan keçe (Tülü Beserek) te kırmızı, süslü, güzeldir.

Hatap Ağacı: dört adet ağaç, iki adet bir yanda iki adet bir yanda. Yük sarılırken ipler bu ağaçlara geçirilir.

İşkence: iki adet ağaç. Hatap ağaçlarına merbuttur. (hatapı zapteder)

Darak (Tarak): İki adet ağaç

Hatap başı:

Kolan: üç adet

- 1- Göğbed Kolanı (boğaz altı)
- 2- Töş, döş Kolanı (karın altı, ön kısım)
- 3- Kasık Kolanı (karın altı arka kısım)

Kuskun: havut kaymasın diye, kuyruk altından geçirilir. (yün veya kıldan)

İlik veya İşkence İpi: dört adet

Bel ipi: havutun hatabına bağlanan ip (bir adet)

Yörüklüğe bağlı zanaatlardan biri de (Havutculuk) tur. Ege ve Akdeniz bölgesinin bazı kasaba ve şehirlerinde bu işle iştigal eden bir esnaf zümresi el-an mevcut olup, yörüklüğün nihayete ermesi ile tarihe karışacaktır.

İçirik: havutun altına konan, attaki ter keçesi gibi keçe.

Yular: yünden mamûl, renkli dokuma, devenin başına geçirilir.

Akrap: yanağın altına (iki tarafa da) takılan, (4 çivili) ufak demir parçası. Çivili tarafı içe doğrudur. Etc değince, kalp deveyi (Bilhassa) (Nacı'ı) batarak yanağını (duluk) acıtarak, canlandırır.

Zencir: Bir metre kadar uzunlukta, (çilbir) le (yular)ı birbirine rapteden halkalı zincir.

Çilbir: Yün veya kendirden ip. (Sarı Keçili, Honamlılar buna dizgin der)

Tellik: (çilbir) le (zincir) i bağlayan ince ip. (Horzum) dan başka aşiretler buna (Telipi) derler.

Devenin birbirine bağlanmasına (Tirkeme) denir. Zayıf biriple (Tellik, Telipi) bağlanır: deveye zarar vermesin diye. Devenin başındaki yulara merbut (zincir) le, öndeki devenin kasık kolanının ucuna bağlı olan (Dizgin, Çilbir)i bağlayan ince ipe (Tellik, telipi) denir. Bu devenin sigorta telidir, hayatını korur. Kötü bir arazide, öndeki devenin çekmesi ile, arkadaki devenin muvazenesinin bozulup, düşmemesi için (Tel ipi, tellik) hemen kopar ve deveyi kurtarır.

İki deveci gidiyormuş. Biri eşeğinden atlayıp sevinçle yerden bir şey almış. Ağabeyisi merakla o "Ne buldun?" "Altın buldum" "Hadi ülen sen de!... Ben de bi telipi buldum zandım", Horzumlular (bi tellik buldum zandım)

Tel ipi altından kıymetli, zira bu ufacak ip, devenin hayatını kurtarıyor.

Çuvaldız da devecinin can yoldaşı (çuvalı, havut'u dikmek için) (Çengel) de çuvalı sırtlamak için.

Malamar: tellik olmaksızın, çilbirle, zinciri sıkı sıkı bağlamaya diyorlar (Horzumlular)

Esnek: devenin ağzını bağlayan ip.

Kaskı, gazavent: kışın deve kızısınca ısırması için hatapla esnek'i rapteden ip veya kolan.

Dizgoru: keçenin üzerine aynalarla, türlü işlemlerle ve deve boncuğu ile (midye gibi olup, tarlalardan toplanır, kemiğimsi, ufacak süs, boncuk) deve zîneti meydana getirilir. Güreşçi develerin başına ve havudun ön kısmından (alt tarafından) ön ayaklarına (dizlerine doğru sarkan süs: (Görbend: Sıraç, çakal v.s. Göğbentlik, Cığıştak: Honamlı, Sarıkeçili) Eski göçlerde de kullanılmış.

(Göç)te en önden kızın, gelinin gitmesi, kıza baksınlar, deveye nazar değmesin diyerdir.

Canlar:

1-Hatap Çanı: havudun önüne asılan, büyük çan. (Honamlı, Sarıkeçili: Dundar çanı), (Sıraçlı ve Çakal Aşireti, Bolat Çanı diyor)

2- Duluk Çanı veya Zili: (Yanak: duluk) ta 7-8 adet ufacak ziller

Honamlılar buna: yüz Çanı diyorlar (Sıraçlı, çakal) v.s. (Geveze), (Gulak Çanı) diyorlar.

3- Yanlama Çanı: karın altına asılan (Göçlerde) büyük ses çıkaran, göçe haşmet veren büyük çan. Sarıkeçili, Sıraç, Çakal v.s. (Özek çan) (Gübüdü) diyorlar.

Honamlılar: (Gara Çan) diyorlar.

Keveke: deve çanının dışındaki büyük kısım. (Dinar Türkmenleri)

Deve iki yerden kesilir:

1- Ewelâ boğaz altından

2- Sonra göğbedden (boyunla gövdenin birleştiği yer)

Devecilerin piri Veysel Karanî, devesi birinin bağından ot yiyince, haram yemesin diye böyle kesmiş. Teamül haline gelmiş.

Devenin tüyü baharda (hıdırellezle, gündönümü arasında) yolunur. Tüyü yolunmuş deriye, katran, gaz, sade yağı (veya zeytin yağı) karışımı sürülür. Üç ayda tüylenir.

Çuval, heybe, çul, yatak yünü, haba (aba) v.s. yapmakta kullanılır.

Ceh: Boğaz altından, göğbede kadar gelen, sarkan uzun tüye denir. 3-4 Kgr. yün çıkabilir.

Hörgüc Tüyü: 3-4 Kgr. yün çıkabilir. Cem'an iyi deveden 8-10 Kgr (Tülü, Nacı), cem'an (Gayalak, lök) ten 5-6 Kgr.

Deve Hastalıkları:

I-Kötev: Üşütmeden mütevellid hastalık, tedavisi: kırmızı veya kara biberle burnu oğulur.

2- **Halka:** boğazının altında şişkinlik peyda olması (bademcik gibi) Hap yiyemez olur. (Halka olmuş) denir.

Tedavisi: kızgın demirle şişlik dağlanır. Gül gibi bir iz kalır.

3- **Ham Çalgını, Ağırırımı, Hama Çalmış:** algın, garnıçekkin (zayıflamış) olur.

Tedavisi: Koruk, taze kaysı su ile kaynatılıp, soğutulur. Devenin ağzından ac karına dökülür. Olmassa sirke dökülür. 24 saat su verilmez.

Sabaha karşı deve kırk geviş getirirse (çabuk geviş getirirse) sıhhati iyidir. 30 geviş getirirse (ağırdan alırsa) keyifsiz demektir.

Deve Katarı ve Savran başı: art arda dizilip bağlanmış develer bir katar teşkil ederler. Şu tekerleme en güzel, normal katarın yedi deveden meydana geldiğini gösterir.

"Yedi katar, beş-altı yeter, sekiz artar"

Katarda sıra:

Önde: Beserek (Ön devesi) (Honamlı, Sarıkeçili, Hata'lar buna (Peşenk Devesi) diyorlar. İkincisi, Üçüncüsü, dördüncüsü, beşincisi, altıncısı gatar. Yedincisi Duldar Mayası (Acar: genç, güçlü deve) Honamlı Sarıkeçili, Hayta: (Duldar Devesi)

Develer İhtirılınca:

(Ön Devesi) nin (Peşenk Devesi) nin sağına iharlar. Sar keçililer: "Biz develeri Peşenk devesinin sağına ihtiriniz. Diğer aşiretler soluna ihtirir" dediler. Honamlı ve Hayta'da aynı olduğu gibi, hemen hemen diğer aşiretlerde aynı durumu müşahade ettik. Ayrılık göremedik.

Savranbaş: Deve kervanının mutlak hakimi, idarecisi, akıl hocasıdır. Bu meslekte saç ağartmış bir devecedir. Konak yerlerini, yaylın yerlerini bilir. Develere yük bulur, parasını, nakliyat ücretini tahsil edip, devecilere hakları nisbetinde taksim eder.

Askerî ikmallerde, cephane, mühimmat naklinde, Koçhisar Gölü'nden tuz naklinde, 30-40 sene evveline kadar Türkiye'nin

bilumum nakil ve ticaretinde (kamyon, yol yokluğunda) yeğâne rolü oynayan deve katarlarının başında (Savranbaş) na çok iş düşerdi.

Gündüz uyur, gece uyanık kalırlardı. Ülker yıldızından, develerin geviş çalmasından (geviş getirmesinden) sabaha kaç saat olduğunu bilen insandır. Göçek vaktine (Göç, hareket zamanına) ayarlayıp, bütün deveçileri uyarırdı. Hava durumunu bilir, akşamdan icabında odun toplatır.

Kendisi gündüzün icabında yolda merkebinin üstünde uyuklar gider.

Bilhassa imparatorluk Türkiyesinde deve kervanları, hazer ve seferde büyük hizmetler görmüştür. Erzak ve cephane nakli, kale kervansaray yapım ve tamiri için malzeme nakli, limanlardan iç vilayetlere vilâyetten vilâyete, istihsal merkezlerinden İstanbul, İzmir gibi büyük istihsal merkezlerine tuz, buğday, bakliyat, kuru yemiş, ticarî emtea nakli develerle yapılırdı. Anadolu'nun kan damarı, nakliyat şebekesi deve kervanları idi. Eski Türk ordularında ve umumiyetle nakil vasıtası olarak deve büyük bir yer almış olduğu için bütün kervansaray ve menzilhanelerde büyük bir zevk ve bilgi ile yapılmış deve ahırları bulunurdu¹.

Ç- Atıcılık ve Sığırcılık:

Anadolu yörükleri arasında sürüler halinde, Kazak'lardaki (Cılık) misâli, at beslendiğini bilmiyoruz. Buna rağmen yakın senelere kadar göçebe olsun, yerleşik olsun hemen her ev at beslemeye gayret etmiştir. At, Türkün sevgisidir. Bunun Orta Asya'da nasıl bir yaygın sevgi olduğunu yukarıda kısaca gördük. Anadolu'da ise atasözleri, türküler, Dadaloğlu, Köroğlunun (Koçaklama, bozlak, ağıt) larında bu sevginin haması bir havaya büründüğünü görürüz. Cenkler onunla yapılıp, düşman ülkelerine onunla saldırılır, düğün

1 Prof.S. Batu, a.g.e. s.19.

bayram onunla olur, hatta anası babası vermeyince kız onunla kaçırlır, cirit onunla oynanırdı¹.

Ateçilik hususunda geniş bir maddi kültür halen mevcuttur. Sait Uğur'un (İçel Folkloru) ve ondan faydalanan Ali Rıza Yalçın'ın (Cenupta Türkmen Oymakları, V.sf.68-71) bu hususta verdikleri malûmat zengincedir. Yerimiz musait olsa biz de muhtelif aşiretlerden, Avsarlardan at hakkında topladığımız bilgiyi, şiiri, türkü, atasözlerini ilâve edebilirdik.

Sığırcılık, (yerli Kara) denen küçük, verimsiz cinsin yetiştiriciliğinden ibarettir. Bazı aşiretlerde gördük.

d) İktisadî Bünyemizde Hayvancılığın Yeri:

İktisadî bünyemizin ziraî bir karakter arz ettiği, millî gelirimizin takriben % 40'ının ziraatten gelmekte olduğu, bunun içinde de hayvancılığın büyük bir hisseye sahip bulunduğu malûmdur. Bu arada canlı hayvan ve et hayvanî mahsuller ehemmiyetli ihraç kalemleridir. Bu ihracat büyük bir döviz kaynağı teşkil eder ve tediyeye muvazenesinde büyük rol oynar.

Hayvancılık iç istihlâk bakımından da ayrı bir ehemmiyet taşımaktadır. Proteinin beslenmedeki ehemmiyetine mütehassıslar işaret ediyorlar. Bizde, ilerlemiş memleketlerin aksine, protein daha ziyade hububat ve sebzededen elde ediliyor. Pek az miktarı et ve hayvanî mahsullerden alınıyor. Senede 8-10 yavru veren, çabuk üreyen domuzla protein ihtiyaçlarını bol bol gideren Hıristiyan ülkelerine mukabil, bizim de küçük ve büyük baş hayvancılığımızı teşvik etmemiz lâzım.

Baade Raporunda da, Anadolu'da halkın ekmek, çörek gibi hamur işleri sayesinde günde 3.000 civarında kalori alabildiği, bunun %80 ni hububattan elde edilirken ancak %2 sinin sebze ve hayvanî yağlardan, %7 sinin süt ve süt mamülü yiyecek ve yumurtadan ve sadece % 1 inin etten temin edildiği belirtilmektedir².

1 Sarıkeçili Aşiretinden Ali Osman Efendi'nin (Karadinköyü-Korkuteli) anlattığına göre, cirit oyunlarını şiirle dile getiren yakıncı varmış (Ozan olacak) Buna (Tatar) derlermiş. Hadiseli geçen bir cirit oyununu Tatar şöyle tasvir ediyor:

Değnek oynarka çıktı Gedik Hasan'ın dişi

Yarıldı Tırloğlu'nun gaşi

Çok söylemen, dutmuyo Odabaşoğlu'nun başı

Orta Asya'da buna (Çiğit: yiğit oyunu) denir.

2 F.A.O. Türkiye Raporu, Z.Bankası 100. yıldönümü Yay., 1963 sf.69.

Bu raporlarda, tetkiklerde, plânda müşterek, hayvancılığımızın ibtidâî bir seviyede olduğu, hattâ eski halinden, verim itibariyle de geriye gittiği hususudur. Bu gerileyişte mer'aların ekilebilir arazi lehine azalışı büyük rol oynamıştır.

"1944 de 12,9 milyon hektar olan sürülüp ekilebilen arazinin 1956 da 22,4 milyon hektara yükselmesi, step mer'aların feda edilmesinden mütevelliddir. Bu müddet zarfında sığır mer'aları 32 milyon hektardan 23,1 milyon hektara düşmüştür. Tabiatı ile sığır mer'aların en iyi kısımları sürülmüştür. Geri kalan kısım kayalar ve çok seyrek floraya malik olan kayalarla dolu, çok dik meyillerden ibarettir. Bu azalan mer'a üzerindeki hayvan sayısı artmıştır. 1946 dan 1956 ya kadar koyun ve keçi sayısı 40,1 milyondan 49,5 milyona, sığır ve mandaların sayısı 10,6 dan 12,5 milyona yükselmiştir. Otlatabilecek sığır mer'aların hayvan başına olan ortalama dönüm miktarı hemen hemen %50 azalmıştır. Mevcut 29 milyon hektar mer'a bu saha üzerinden beslenmek istenen hayvan miktarını taşımaktan uzaktır¹.

Bu aşırı otlatmanın ne vahim hal aldığı beş yıllık plânın şu satırlarından daha iyi anlaşılıyor: "1962 yılında mevcut mer'alarının büyük baş hayvan birimi olarak otlatma kapasitesi 15 milyon baş olarak hesaplanmıştır. Her türdeki hayvanların büyük baş hayvan birimi olarak miktarı 24,1 milyon baş olduğuna göre 9,1 milyon baş hayvan normal otlatma esasına göre açıkta kalmakta veya aşırı otlatma ile mer'alar tahrib edilmekte, hayvanlar da iyi bir şekilde beslenememektedir².

İmparatorluk Türkiyesinde de aşırı otlatmaya, mer'aların azalmasına mani olmak için tedbir alınmış, kanun vaz' olunmuştu. Demek zamanla tatbikat nazariyattan üstün gelmiş. Bu kanunların birinde bu hususta şöyle deniyor: "Ve kadim-üz zemandan şehir-lünün ve ehl-i kurâ'nın davarları örüsü (otlaması, yayılması) için vaz'olunan yerin ekilmesi ve korunması zarar-ı âmdir Ol cihetden medfu ve memnu'dur" (Barkan, Kanunlar, sf.7)

Tedbirler, Çareler:

Plânlama mer'alar üzerindeki baskının büyük baş hayvan sayısını sabit tutulması, keçi sayısının azaltılması ve yem bitkileri ziraatının

1 F.A.O. Türkiye Raporu, sf.15.

2 Birinci beşyillik kalkınma plânı, Ankara, 1963, sf.159.

geliştirilmesi ile kısmen önleneceğini düşünüyor. Uzun vadede bazı marjinal toprakların eski haline (mer'a) çevirilmesi gaye edinilmiştir¹. "Beş yıllık yatırım toplamının %6,1 ini karşılayan 684 milyon lira gelişen hayvancılığın artan yem ihtiyacını kısmen karşılamak için mer'aların iyileştirilmesine, erozyona engel olmağa ve yeni kuru lacak bağ, meyva ve zeytinlikler için gerekli teras ve tesislerine, ıslak ve bataklık alanların kurutulmasına harcanacaktır"².

Oakes Raporunda, Orta Anadolu'daki hayvan nisbetinin üçte bire indirilmesi öne sürülmüş, tavsiye edilmiştir. Baade Raporu'nda bu hemen hemen imkânsız görülmektedir. Çare: ...Orman bölgesinde kalacak olan hayvan sahipleri için tatmin edici başka geçim vasıtaları bulmaktır. Bu imkânlar sağlanmadıkça ormanda otlatımı önlemek imkânsızdır ve herhangi bir zorlama teşebbüsü şüphesiz ki Orman Umum Müdürlüğü ile orman halkı arasında daha büyük ihtilaflara yol açacaktır. Bu değişik geçim yolları orman hizmetlerinin genişletilmesiyle (yol inşaatı, orman dışı ağaçlandırma, kıymetlendirme) orman köylerinde yamaçlardaki tarlaları teraslamak, vâdilerdeki sulanan bağ ve bahçeleri geliştirmek, büyük ölçüde iyi vasıflı tohum ve sun'i gübre kullanarak ziraatı kuvvetlendirmekle temin edilebilir.

Mahallî et ve süt mamulleri istihlâkî, hayvan türündeki geliştirme (gerek sığır gerekse yüksek randımana bağlı keçilerde) ve daha ziyade serbest mer'a otlatımına zıt ahırda besleme ve orman içi veya hududundaki tabii mer'aların daha iyi bir şekilde amejmanıyla karşılanabilir"³.

Gelirinin çoğunu (keçi) den temin eden dağ köylüsünün elinden keçiyi almak, onları perişan etmek olur. Bu keyfiyet J.E.-Christiansen'in Raporu'nda da göz önüne alınmıştır: "Eğer, bu halkın yetiştirmekte olduğu hayvan sayısı azaltılacak olursa, başka gelir kaynakları da bulunmalıdır. Mesele son derece karışık olmakla beraber, bazı güney Avrupa ve Akdeniz memleketlerinde, ilerlemeler kaydedilmiş ve edilmektedir. Muvaffak olmuş memleketlerin Türkiye

1 Birinci beş yıllık kalkınma plânı, Ankara, 1963, sf.180.

2 Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı, Ankara, 1963, sf.162.

3 F.A.O. Raporu, sf.139,201.

tarafından tedkik edilmesi ve uygun olan tedbirlerin adaptasyonuna gidilmesi ve vakit kaybetmeden tatbik edilmesi icap eder"¹.

Keçiyi azaltmada ilk adım, yerleşme arzusunda olan yörüklerden başlamak olabilir. Ellerindeki keçilerin hükümetçe satın alınıp, uzun vadeli, faizsiz veya çok düşük faizli bir kredi ilâvesiyle kendilerine bir meblâğ sağlayıp, bir toprak tahsis etmek. Elleri geçen para mesken ve istihsal vasıtalarına tahsis olunur. Bu suretle başka sahalarda müsmîr olmaları temin edilebilir. Meselâ, şeker fabrikaları civarında iskân etmek, entansif hayvancılık için maddî ve manevî yardım sağlamak. "Extensif hayvancılığın tıpkı extensif ziraat gibi, iklim şartlarının sıkı tesiri altında kalması, hayvanları büyük tehlikelere uğratabilir. Şiddetli kışlardan ve kurak yazlardan ekinler nasıl zarar görüyorlarsa, hayvanlar da aynı sebepler yüzünden açlığa uğrarlar. Bazı yıllar büyük hayvan kıyımları olur"². Onun için bu yerleşme ile, atadan dededen hayvancı olan, bu işe ünsiyetleri bulunan aşiretleri bilgi, maddî imkân ve yardımlarla techiz edip, entansif hayvancılık yapmalarına önyak olmalıdır.

Keçileri ellerinden alınmış aşiretleri sazlık mıntikalarda iskân edip, turizm ve yerli istihlâk için türlü hasır dokumaları, hasır sepetler, şapkalar v.s. imâl etmek, halı, kilim, çorap³ v.s. dokumak üzere kurslara tabî tutmak, kredi ile takviye etmek, satış imkânları hazırlamak, kooperatifler kurmalarına yardım etmek, memleket iktisadiyatı bakımından mühim olduğu gibi, içtimai bakımdan, iskân politikası bakımından da ehemmiyet taşımaktadır.

Keçi besleyen yörükleri orman denemeyecek çalılık yerlere ziraat için iskân etmek, keçilerini satın almak şıkkı. Nitekim bu husus mezkûr raporda, Orman Umum Müdürlüğü'nün etüdüne istinaden zikredilmiştir: "Orman Umum Müdürlüğü'nce yapılmış olan etüdlere, takriben 500,000 hektarlık maki ormanının ve 1.500.000 hektarlık diğer orman arazisinin zararsız bir şekilde ziraat saha, bağ ve bahçeye çevrilmesinin mümkün olduğunu göstermiştir ki bu arazi 200.000 ailenin yerleştirilmesine elverişlidir"⁴.

1 F.A.O. Raporu, sf.139,201.

2 Ord.Prof.Dr. Besim Darkot, Türkiye İktisadî Coğrafyası, İst. 1963, sf.136.

3 Bu sene Ekim ayında Yapı Kredi Bank. tarafından açılan (Çorap sergisi) nin gördüğü rağbet göz önüne alınsın.

4 F.A.O. Raporu, sf.138.

Edremit ve Erdemli civarında gördüğümüz maki toplulukları buna misâldir. Edremit'de, bu çalı çırpı yerine civardaki gibi, binlerce liralık döviz getiren zeytin ağacı, Erdemli'de narenciye kaim olabilir. Bu suretle Türkiye'nin gelir ve tediye muvazenesinde lehte bir fark olacağı gibi, konar göçerlikten bıkmış yörüklerin iskânı temin edilmiş ve bir miktar keçi azaltılmış olur.

Memleketin şiddetli ihtiyacı yanında, hayvan sayısında bir azaltmaya mukabil, koyuncu yörüklerin hayvancılığını desteklemelidir. Tam göçebelikten yarı göçebelige geçmeleri için kendilerine kışla temin etmeli, kredi, kurs v.s. kolaylıklarla teşvik ve takviye etmelidir.

Ayrıca "*Hayvan mahsullerinin mamul bir halde ihraç imkânları kazanıldığı gün Türkiye'nin ekonomik durumunda büyük bir değişme beklenebilir*"¹.

3- Yörüklerde İmalât:

Bu bahiste sadece yörüklerden bahsedeceğiz. Orta Asya göçebelerinin hayvancılığını anlatırken kısaca imalât ve el zanaatlarına kısaca işaret etmiştik. Onun için bu bahiste yeri geldikçe Orta Asya göçebelerine atıfta bulunacak, ayrıca ele almayıacağız.

a- Süt mamulleri (Ağartı, Ağaran, Arık)

Karakoyunlu'lar (Arık), Dinar Türkmenleri (Ağaran), diğer aşiretler (Ağartı) demek suretiyle bütün süt mamullerini (yoğurt, yağ, peynir, çökelek....ilh...) ifade etmiş olurlar. Şimdi bu mamulleri sırası ile görelim.

Ağız, Ağın; Yepinti, Kımız:

Koyun, keçi, sığır, deve doğurduktan sonra, yavru emmeden alınan koyu, kıvamlı süte Dinar Türkmenleri ve Bekdikler (Ağın), diğer aşiretler (Ağız) diyor. Bu (Ağız veya Ağın) diğer normal sütle karıştırılıp, pişirilirse kımız adını alıyor (Dinar Türkmenleri, Horzumlu'lar Bekdikler).

Gün dönümünde (Ağustos sonu) sütler yağlanınca koyunun sütünü pişirerek gene kıvamlı süt yoğurt arası bir yiyecek elde ederler ki buna süt döndermesi (Dinar Türkmenleri) adı verilir. Diğer yörükler buna (Yepinti) der. İlk yiyen veya içen için baygınlık verici, ağırdır. Fakat lezzetli ve kuvvetlidir.

1 N.Tunçdilek, *İç Anadolunun Ekonomisi Hakkında, İst.Üniv.Coğrafya Enstitüsü Dergisi, Sayı:12, 1961 st.31*

Yoğurt: Keçi veya koyun sütü sağıldıktan sonra karıştırılıp, paçal edilir (ikisini birden besliyen aşiretlerde) kazanın içine süzek denen bezle süzülür. Kazan ocağa, (sacayağı) sayacakın veya üç taşın üzerine konup, ateş yakılır, kaynatılır. İyice kaynatıldıktan sonra indirilip, ılıklaşmaya kadar bırakılır. Helke ve çingillere taksim edilip, içine yoğurt mayası atılıp, üzerleri örtülür, mayalanmaya terk edilir.

Maya vazifesini eski yoğurtta görebilir. Tuzlanıp kurutulup saklanan eski yoğurt iyi maya olur. Buna (Damızlık) ta denir. Diğer bir maya Hıdırellezde (6 Mayıs) sabah erken, gündeğmadan otlar ve çiçekler üzerinden toplanan çiğ (şebnem) dir. Bu, da iyi bir mayadır. Azıcık konulunca sütü mayalaştırır, yoğurt yapar. Yörüklerin yoğurdu leziz ve yağlıdır.

Süt makinasında yağı alındıktan sonra yapılan yağsız yoğurda Bekdik Aşireti (iğdiş yoğurt) diyor. Lezzeti az, kuvvetsiz oluyor.

Tere Yağı: hali vakti yerinde olanlar her gün, fakirler 3-4 günde bir topladıkları yoğurdu yağ çıkarmak için (döğme tuluğuna, yannık'a) yayık'a boşaltırlar. (Resim:25,26, 27,28,29) Bu tuluk keçi derisinin bütün olarak yüzülüp, eylemesinden meydana getirilmiştir. Yapılışı ilerde eyleme bahsinde anlatılacaktır.

(Çatma) denilen üç ayaklı sehpa bu tuluk asılır. Keçinin baş tarafı demek olan dar kısım ipe bağlanıp, tepe aşağı getirilmiştir. Kuyruk ve iki arka ayağının derisinden kıl iplerle (Çatma) ya (1,50 metre boyunda sehpa) bağlanır.

Tuluk-ki buna bazı boy ve aşiretler (Avşar, Sarıkeçili, Honamlılar, Karatekeliler, Horzumlular yannık) diğerleri yayık der-yarasına kadar yoğurtla doldurulur.

Yörük kadını yufkasını (yufka ekmeği) yaptıktan, yemeği pişirdikten sonra (veya evin kızları, kadınları çoksa yemeği ekmeği başkası yapar) çatmanın başına geçip, eline ağaçtan mamul bir metre boyunda (bişşek)ji alır. Buna bazı yerlerde (fişşek, pişek, fişek) de denir. Ucu daire şeklinde, deliklidir. Yoğurdun içinde kolayca oynayıp, yağını yüze çıkarabilir.

Kadın kolunu dirseklerine kadar sıvayıp, sabunla elini kolunu iyice yıkar (Bizim gördüklerimiz, duyduklarımız böyle, istisnası olabilir) Bişşegi de yıkar. Kazanın içindeki yoğurdu tuluğa boşaltır. Yoğurt sıcakça ise biraz soğuk su, soğuksa ılık su ilâve edilir.

Bişşekle hafif hafif yoğurdu döğmeye başlar. Bu muameleye **yayık yayma**, **yannık döğme**, **Ayran döğme** denir. Bir yayla sabahında çocuk sesleri arasında, çadırların önünde yayıktan tatlı sesler çıkar, musikî ahengi doğar...

Kadın arasına bişşegi çıkarır üzerine, soğuk su serper (yağ tutmasını diye) Nihayet dipte ayran, üstte yağ olmak üzere ayrılır. Bişşek oynamaz, güçlkle çalışır hale gelince, çomçayı (büyük ağaç kepçe) üzerine su serptikten sonra tuluğa daldırır, yüzünden yağı alır ve kazanın içine kor. Geri kalana tekrar bişşegi vurur. Yağ tekrar toplanır, tekrar çomçayla alır. Yağ bitinceye kadar bu ameliye devam eder. Bu yağa (tuluk yağı) denir. Geride ayran kalır (tuluk ayranı, yayık ayranı, yannık ayranı) yemeğin yanında içildiği gibi çökelekte yapılır.

Bütün yağ kazanda topladıktan sonra, eski bezler top haline getirilip kazanın altına konur. Kazan bu topun üstünde çalkalanır. Çalkalanırken ayranı akar, iyice kıvamlanıp terayağı haline gelir. Kazandan alınıp **Tirki**'nin içine konur. **Tirki**: derin olmayan geniş bakır kaptır, leğendir. Buna (İleğen, ileğençe) de derler. Tirkide yağ, ayranı kalmayınca kadar soğuk su ile yıkanır. Tuzlanıp, karın tüyü yolunmuş ve ters çevrilmiş keçi veya koyun derisinin içine konur. Orada suyunu iyice çeker, kıvamlı hale gelir. Kuru-yunca, dışı kıllı içi eyleneşmiş taze derinin içine yumrukla basar, çeke çeke bağlarlar. **Obruk**, **orbuk** denen serin, suları damlayan mağaralara bu tulukları (tulum) istif ederler, üzerini çulla örtüp, büyükçe taşlarla bastırıp giderler. Mağara buzhaneye vazifesi görür. Kimse kimsenin malına dokunmaz, yan bakmaz.

Yörükler yerleşince deriden mamul yayık yerine, ağaçtan yapılmışını kullanıyorlar. Bir istisna olarak Göğebakanlı Aşiretinde (Bozdoğan civarında) ağaç yayık gördük. (Resim: 26) Bazı göçebeler bişşek kullanmaksızın tulukla yağ çıkarırlar. Bu iş şöyle olur: Tuluğa yoğurt konduktan sonra, ağzı iyice, sıkı sıkı bağlanır. İki kişi karşılıklı oturup ayakları ile tuluğa vururlar. Bu şekilde leğen içinde yumruklanıp, elle oğalanıp, su atılıp yağ alınır. (Söğüt havalisi Karakeçeli ve Karakeçeli, Dinar Türkmenleri aşiretleri)

Süt (Krema) makinasında usul: süt üzerinden dökülür, kol çevrilir. Bir taraftan yağı alınmış süt, diğer taraftan yağla karışık, çok az süt akar. Bu yağlı kısımda yukarıda anlatıldığı gibi yoğurt yapılıp yayık vasıtasıyla (bişşekli veya bişşeksiz) tereyağı elde e-

dilir. Diğer taraftan akmış olan yağsız sütün yoğurduna (iğdiş yoğurt), peyniri yapılmışsa (imansız peynir) denir. (Resim: 30)

Bir diğer usul süt kaynatılıp kaplara taksim edilir. Üstü kaymak tutar. Bu kaymaklar toplanıp, kazanda kaynatılır, yoğurt çalınır (yoğurt yapılır, içine yoğurt mayası atılır)

Bu yağsız, azçok hileli şekiller, şehirlerde pek haşır neşir olmamış, örfünü adetini kaybetmemiş aşiretlerce makbul sayılmaz.

Peynir: Süt kaynatılır, bakır kaplara taksim edilir, ılıklaşınca içine maya atılır. Maya vazifesini kuzunun kursağı görür. Temiz ölen kuzunun (ölmeden önce, kesilmiş olan) süttten ibaret kursağının içine, yeni kuzulayan koyunun ağız sütü (ağız) konur, kurutulur. Bu iyi bir peynir mayasıdır. Temiz ölen koyunun sarkanağı da aynı işi görür. Bu mayaya biraz kuru incir, kuru üzüm, nohut, seğ (şap), harnup (keçiboynuzu) ilâve edilir, (Çabuk ve lezzetli olması için). Maya atıldıktan sonra mayalanmaya terk edilir. Buna (Pendir Çalma) denir. Keçi, buzağı, tavşan v.s. gibi hayvanların küçüğünün kursağından da peynir mayası olur.

Ertesi günü taze peynir küçük bez keselere parça parça taksim edilir. Altlarına üstlerine taş konur. İyice suyunu çeker, sonra temiz bir tuluğun içine doldurulur. Bu tuluklar serince bir yerde muhafaza edilir. Altına çakıl taşı serilir, üstüne ağır taşlar konur, 15-20 gün bu vaziyette tutulur. Bu müddet içinde yine tuluk hazırlanır. Temiz ölmüş bir koyunun (ihtiyaç dolayısı ile veya ölmesi muhakkak diyerek son anda kesilen) derisini tuzlarlar. Sarımsaklı yoğurt hazırlanıp derinin içine dökerler. Bir kaç gün bu vaziyette kalınca deri eyleneşmiş, peynir tuluğu, tulumu haline gelmiş olur.

Diğer tulukta 15-20 gün bekletilmiş olan peynir, bir bez üzerine dökülür, ufak ufak doğranır. Tuzlanır ve karaoşam (Çörek otu) ilâve edilir, temiz bir değnekle yeni tuluğa basa basa doldurulur. Tuluğun ağzına bir avuç tuz konup, sıkıca bağlanır. Tereyağı, tuluklarına yaptıkları gibi bir (mağaraya) orbuğa istif ederler. (Son baharda) güzün, güz günü yayladan gitmeden bir gün evvel kışlaya yakın yerlere naklede, köylerde şehirlerde satarlar. Bazan da yaylaya gelen, civarda manar kuran (mandıra) tüccara taze peynir olarak, birinci tuluktaki (tuzlanmadan, çörekotu atılmadan önceki) ha- liyle satılır.

Süt makinasından yağı alınmış olarak çıkmış sütten yapılan peynir lezzetsizdir (İmansız pendir). Birçoğu şehirlerden peynir mayası alıyor.

Nor (Lor): Peynir yapıldıktan sonra kalan su telef olunmaz (israf edilmez), bir kaba konup, kaynatılır. Suyunu çeker, soğutulur, çökelek haline gelir. Börek, çörek gibi şeylerde kullanılır.

Hort: Nor alındıktan sonra kalan su tekrar kaynatılır. Reçel gibi tatlımsı olur. Buna (Hort) denir. Geride hiç su kalmaz. Peynir suyu bu suretle fire vermeden değerlendirilmiş olur.

Hortla iyi yumurta pişirilir, adına (kaygana) denir.

2 kısım hort, 1 kısım yağ (yarı nisbette) karıştırılıp, tuluğa konur (kıllı tuluk) yumşak durur. Lezzetli, yiyimi güzeldir. Kendileri istihlâk eder.

Çökelek (Keş): Yoğurt yayıkta muamele görünce yağ ve ayrana ayrılıyordu. Yağı alındıktan sonra kalan ayran kaynatılır, kıvamlaşır, çökelek olur. Kazanın yüzünden yüzünden alınıp bir keseye konur. Altına üstüne taş bastırılır. Bir müddet sonra kurur. Gavlak, yolunmuş bir tulağa tuzlanıp basılır. Peynirle karıştırılarak muhafaza edildiği gibi, yendiği de olur.

Çökelek (keş) in sarımtırak suyuna (Eşki) diyorlar. Limon, sirke vazifesini görür. Mayalı ekmek için maya vazifesini görür. Ekmeği özlendirir, beyaz düşer.

At Gatık: Yağlı yoğurdu bez torbalara koyup, bir yere asarlar. Suyu akar, kıvamlı hale gelir. Çiğ sütün yüzünün kaymağını bu yoğurda ilâve ederler. Ayrıca biraz da tereyağı karıştırılır. Bu karışıma (Akgatık) denir. Sabah kahvaltısında bazlama ile iyi yenir.

Bunların hepsine birden ağarık, aarık veya ağaran denir. Yörüklerin bir çok ihtiyacını karşılar. Kapalı bir ekonomi bile bu sayede mümkün olabilir¹.

1 *Dinar Türkmenleri onun için:
"El içine oğlansız,
Yaz gününe ağaransız
Gış gününe yorgansız
Göymasin gurban olduğum Allah" diyorlar.*

b- Kıl, Yün, Deri Mamulleri:

A-Dericilik:

Yörüklerin terketmediği, bilâkis en mübrem ihtiyaçlarını karşılamak için devam ettirmek mecburiyetinde buldukları bir zanaattır. Atadan dededen kalma metodlarla yapılır. Keçi, koyun derilerini muhtelif işlere yarıyacak hale koymak için terbiye etmek lâzımdır. Bu ameliye iki şekilde olur:

1- Tabaklama (Tabaka halinde, düz derilere tatbik edilir)

2- Eyleme (Tuluk halinde çıkarılan derilere tatbik edilir)

1) Tabaklama:

Tabaklanacak derinin tüyleri yere ve içi dışarı gelmek üzere ağaç kazıklarla toprağa gerilir. Üzerine bolca tuz serpilir. Eğer bu derinin yumuşak olması matlupsa deri üç gün tuzda piştikten sonra bir miktar şap tozu derinin üzerine serpilir ve bunun üstüne de ılık süt dökülür, bıçak gibi yontulmuş bir ağaç parçasıyla yağ derinin içi kazınır ve temizlenir, ikinci defa tuzlanarak üç gün daha güneşte kaldıktan sonra tuzu iyice silinir ve üzerine yağ konarak derinin içi oğuşturulur, tabak ameliyesi şimdi tamamlanmış olur, bu suretle tabaklanan deriler gayet yumuşak olduğu için aşirette buna (fındık kabuğuna sığan tabak) derler¹. Posteki, sora (sofra örtüsü) namazlağ (seccade) gibi ihtiyaçlarını karşılarlar.

Meşin yapımı:

Mundar ölen davarların (keçilerin) derilerini yüzüp ortası dibek gibi çukur bir kayanın içine doldururlar. Ağzına kadar su ilâve edip, içine kireç atarlar, köpekler yemesin diye üstünü büyük taşlarla kapatırlar. 15 gün bu vaziyette kalır. Fena kokulu bir hal almıştır. İyice yıkarlar. Bıçakla kıllar kolaylıkla sıyrılıverir, (Gaşıma) Tekrar temiz su ile yıkarlar.

Sumak ağacının dalı, mazı ve çevt (palamut meşesinin meyvası) dibekte bir arada döğülür, derinin üstüne bolca serpilir. Dürüp, dürüntünün arasına yeniden serpilir. Bir hafta kalır. (Yaramış) hale gelmiştir. Çekiştirerek iyice yarıdırılar. Buna (Yorak) veya (Meşin) denir.

1 *A.Rıza Yalçın. Cenupta Türkmen Oymakları, V.sf.80-81*

Şehirden gön (Kösele) ve mih (çivi) alıp, bu meşinle (edik)¹ yaparlardı. Kadınların eddiği kırmızı boya ile boyanırdı. Bir kız gelin olurken mutlaka edik giyerdi. Şimdi yerini ayakkabı, daha ziyade lâstik ayakkabı almıştır (Çarığın da yerini aldığı gibi)

Her aşirette vaktiyle bir de edikçi bulunmuş. Biz (Işıklı) Aşiretinde demirci gördük, edikçi kalmamış. Şimdi bazısı kasabalardaki edikçilerden alış veriş diyor. Diğer mıntıka aşiretleri eddiği çoktan terk etmiş. Hadim, Ermenek'te Yörüklerle bağlı olarak edikçilikle işgal eden zanaatkârlar halen zanaatlarını devam ettiriyorlar.

2- Eyleme:

Tuluk şeklinde derilerin sulu, yaş halinin giderilmesi, kalınlaştırılması, sertleştirilmesi, terbiye edilmesi amelîyesine (Eyleme) denir. Eyleme daha ziyade keçi derisine, bazan da dana derisine tatbik edilir.

Mundar (müdahale edilmeden kendi halinde ölen) hayvanın derişi ev eşyasında kullanılmaz, meşin yapılır. Temiz ölen (mısmıl, ölmeden evvel kesilen) keçinin derisinin eyleneşmesi:

Davar (keçi) bütün tulum çıkacak şekilde, delinmemesine itina gösterilerek yüzülür. İyice yıkanır. Palamut meşesinin meyvası dibekte döğülür, elekten elenir. Buna (Çevt tozu) denir. Üzerine tuz, seğ (şap) pınar kökü tozu, çam kabuğu tozu (dibekte döğülmüş) ilâve edilip, bir kaptaki su ile karıştırılır. Bu kırmızı suya (Eylenti) denir. Eylenti tuluğa boşaltılıp, tuluğun ağzı sıkı sıkı bağlanıp, gölge bir yerde üzerine ağır bir taş konur (Bastırma).

Bir hafta bu vaziyette tutulup, sonra boşaltılır. Derinin içi kıpkırmızı, güzel kokulu, suyu ekşi lezzettedir. Deri (eylentinin mayhoşluğunu) gidermek için iyice yıkanır, tekrar tuz ekilir. Güneşte suyunu çeker. Üzerine su serpilip yumuşatılır. İlk önceleri içine konan su hafif sarımtıraktır. Sonraları normal hale döner.

Eyleme sonunda tuluk veya dağarcık elde edilir. Üç türlü tuluk vardır:

1- Su tuluğu

2- Yağ Tuluğu

1 Türk Lehçelerinde (Kazak, Kırgız, Uygur, Tatar) yakın şekilde kullanılıyor: Edük, etük öük (Divan, Endeks, sf.202,204)

3- Döğme tuluğu (yayık, yannık)

Türkistan'da koyun derisinin terbiyesi isim itibariyle Yörüklerdeki (eylemeye), şekil itibariyle de tabaklamaya benzer.

"Koyun ve kuzu derileri önce kurutulur ve sonra da bir ağaç kovada ayran, un ve peynir suyundan meydana getirilmiş (ı) adı verilen bir mayı içerisinde 6-7 gün kadar tutulur. Kılırları kolayca koparılabiliriyorsa, deri olmuştur. (Terâi boluptu) diyerek kovadan çıkarılır ve temizlenerek kurutulur. Sonra yumuşayınca kadar (ukalaydı) denilen bir aletle (temir iräk) uğulur"¹.

B- Dokumacılık:

Keçinin kılı ve koyunun yünü, Yörüklerle hemen hemen dışarıya muhtaç olmadan, kapalı bir ekonomi içinde, kendi yağı ile kavrulabilen bir hayat yaşatacak iki esaslı ham maddedir.

Kıl veya yünü, kendi mamulleri olan alet ve tezgâhlardan geçirip, türlü amelîyelere tabi tuttuktan sonra, meskenlerini ev eşyalarını, mobilyasını, nakliyatada kullanılan çuvallarını, hayvanlarının bazı malzemesini, tepeden turnağa kendi giyeceklerini elde etmiş olurlar.

Bu basit zanaatlar Yörüklerin köy ve kasabalara yerleşmesi ile daha tekâmül etmiştir. Keçi kılı ile yapılan imalât sahasında bu tekâmül (Mazmanlık ve mutafılığı) meydana getirmiştir. Yün imalâtı ise köylerimizde, şehirlerimizdeki halıcılık ve kilimcilik sanayiini meydana getirmiştir. Modern atölyeler, basit dokuma tezgâhlarının biraz daha mütekâmili olduğu gibi, bu atölyelere bağlı ve onlar hesabına çalışan köy ve kasaba ev tezgâhları Yörük tezgâhlarının bir devamıdır. Bu satırlarımızla göçebe kültürünün şehirlerimizde, köylerimizde devam ettiğini, bu meskûn halkın daha önceki göçebeler olduğunu, müşterek kültür menbaini ifade etmek istiyoruz. Nitekim dilimizdeki "Kırk tarakta bezi var" tâbiri (deyeseği) bunu gösteriyor ve şu satırlar da bu fikrimizi teyid ediyor: "Eski Türk halılarının dokunmasında kullanılan tezgâh Isparta tipi tezgâhlardır. Dokuma âletleri ve dokunuş tekniği bugünküünün aynıdır"².

1 Radloff, Sibirya'dan, C.I.sf.443.

2 Macide Gönül, Türk Halı ve Kilimlerinin Teknik Hususiyetleri, Türk Etnografya Dergisi, Sayı. II, 1957.

Halıcılık ve kilimciliğin, türlü dokuma işlerinin Türkiye'de Yörüklerin ve Türkmenlerin iskânıyla teşekkül etmiş köy ve kasabalarında bu zenaatın yaygın oluşu, İran Türkmen halılarının dünyaca tanınmış olması, bu zenaatların yörükler tarafından köy ve kasabalara getirildiği, daha doğrusu onların kasabalar kurması ile bu zenaatın dağlardan şehirlere geçtiğine bizi inandırıyor.

Müttekâmil bir Türk kültürü bulunduğunu kabul etmek istemiyen bir takım müsteşrikler Türklerin halıcılığı ve güzel motifler yapmasını İranlılardan öğrenmiş olabileceğini ileri sürüyorlar. Anau âsârında bulunan ziynetlerin Türkmen halıları ve diğer Türk kabilelerinin el işi ziynetleriyle birleştirerek bunların Altaylı bir kavmin eseri olacağını ileri sürenler de, Türkmenlerin bu halıları ve desenlerini ancak İranlılardan öğrenmiş olduklarını anlatmak istediler. Fakat biz, bugün Türk el işi ve Türkmen halı zinetlerinin Prototiplerini, 1924 de Mogolistan'da Nouin-Ula'da Rus alimi P.K. Kozlov tarafından keşf ve milâd senelerine ait olduğu tesbit edilen zinetli iki keçede ve aynı senede Şarkî Altay'da Pazırık Yaylasında ebedî buzlar arasında bulunan Uygur âsârı ve divar resimlerinde görülen halı ve keçे tiplerinde ve kısmen görmekteyiz.

Nouin-Ula ve Pazırık eşyalarında bulunan zinetlerin Türkmen ve onların komşuları olan Aday Kazak kadın el işleri ziynetleri arasında dikkati çekecek tam benzerlik vardır¹.

Yakın senelere kadar köy ve kasaba iktisadîyatında, millî ekonomimizde halı ve kilim dokumacılığı büyük yer tutuyordu. "Bergama ve köylerinde XIX. asır sonlarına kadar tezgâhsız ev yok gibiydi. Hemen her evde pamuk bezi veya halı tezgâhi bulunuyordu.

Yapağı taranır, eğrilir, halı, kilim dokunurdu. Pamuk, evdeki çıkırıklarda mahlıç yapılır, çıkırıktan eğrilir, beyaz veya alaca bez dokunurdu.

1880 tarihinde Bergama'da açılan çirçir fabrikasından 10 yıl kadar sonra ikinci bir fabrikanın da kurulması sırasında (evdeki tezgâhlar boş kalacak diye) bir isyan çıkmış (kanlı fabrika) adını alan bu fabrika halk tarafından yıkılmış ve yakılmıştı.

Bütün bu hareketlere karşı, Avrupa'nın ucuz malları karşısında yerli dokumalar rekabet yapamamış ve gittikçe bunların sayısı azalmıştır.

Bugün ise Bergama'nın ancak üç bölgesinin bazı köylerinde dokumacılık kalmıştır. (Kozak, Yunddağ, Yağcıbedir)¹.

Keçi kılıyla imalâta bulunanlar yakın senelerde yerleşmiş yörük köyleridir. Şehir ve kasabalarda bu zenaatla iştilal eden zenaatkârlar ise bu köylerden gelen veya henüz yerleşmiş yörüklerdir. Bilhassa Aydın, Gaziantep, Adana ve Maraş'da bu zenaat kolu ilerlemiştir. Aydın'ın Bozdoğan kazasının üç yörük köyü (Birese, Dutağacı, Koyuncular) sırf mutaflıkla ve mazmanlıkla uğraşır. Mazman keçi kılından ip örenlere, mutaf ise bu ipleri hususî tezgâhlarında dokuyanlara denir. Mazmanlar büküm işine bir takım âletler ilâve ederek bu sanatı hızlaştırmış oldukları için çok zaman aşiret bile günlerce iğ ve kirmen ile ip bükeceğine, lüzumu olan ipini yaylaya göçmeden Maraş pazarından tedarik veya mübadele etmektedirler. Mazmanlar bükükleri kilipleri aşirete satmakla beraber mutafalara da yetecek kadar hazır ip bulundurmak mecburiyetindedirler.

Mutaflar mazmanlardan aldıkları kilipleri tezgâhlarında dokuyarak halkın ihtiyaçlarına cevap vermektedirler. Mutaflar bu ipleri direzinleyip (tezgâha katmak demektir) iğma (tekmil, tanzim etme) ettikten sonra: döşeme çullar, hayvan yem torbaları, gebreler (hayvanları tumar etmeye mahsus keseler), kıl kolanlar, bellemeler, yularlar, kıl halatlar gibi ençok köylülerimize yarıyacak lüzumlu hayvan bakımına mahsus eşyaları meydana getirirler.

Hemen az çok Türkiye'nin her şehrinde bu sanata ait işçi bulunur ise de bunun en faal sahasını cenubî şarkî vilâyetlerimizde görebiliriz: Maraş ve Antep mazmanları ile mutaflarının sanatla-

¹ Osman Bayatlı, *Bergamada Dokumacılık, Türk Etnografya Dergisi, II 1957*
Bu hususta şu kaynaklar tavsiye olunur:
Dr. Tefrik Eşberk *Türkiye'de Köylü El San'atlarının Mahiyeti ve Ehemmiyeti*, Ankara, 1939.
Dr. Halûk Cillov, *Denizli El Dokumacılığı Sanayii, İst. 1949*
Rıza Akan, *Denizli'de Dokumacılık, İnang, Sayı 67, 1942.*

rına daha sadık kalmış olması zikre değer; hattâ bu sanatın oralarda pîr de (imam-ı Gazalî) olarak tanınmıştır¹.

Süvari sınıfı ve koşulu topçu sınıfları lâğvedilmeden evvel ordunun ihtiyacı olan at malzemesini (yem torbası, gebre, belleme, kolan, yular, çul v.s.) bu sahada çalışanlar temin ediyordu. Halen yukarıda bahsettiğimiz Aydın'ın üç köyündeki mamulât, Birese'de kurulan pazarda² tüccarlar tarafından alınarak Nazilli'den Türkiye'nin her tarafına sevk olunur. Binlerce köyün ihtiyaç hissettiği hayvan malzemesini bu köyler ve şehirlerdeki zenaatkârlar temin ediyor. Keçi neslinin kurutulmasıyla birkaç bin aile maişetsiz kalacağı gibi, binlerce köy de bu malzemeyi tedarik imkânını bulamayacaktır. Bu mütenakız hal, muzır keçinin, bir çok faydasından bir tanesidir....

Kılı Bükme, Yünü eğirmeden, bunları dokumaya kadar lüzumlu Alât Edevat³.

1- Yün Tarağı: Mutat mevsimlerde koyun, keçi ve develerin yünleri kırıldıktan sonra bu yünlerin bir kısmı çadırlarda dokuma işlerine ayrılır. Dokuma için ayrılan yapağılar evvelâ yün tarağında güzelce taranarak çepelleri temizlenir. (Çepel: koyun pisliği ve ot dikenlerinin yüne karışmış olanlarına derler) Yün tarağında taranmış ve temizlenmiş olan yapağılar yün haline konulduktan sonra top, top edilerek çuvallara doldurulur.

Türkmen kadınları yapağıyı tararlarken iki ayaklarını tarağın dişlisine doğru açarak oturak tahtasına otururlar ve iki elle yapağıyı tarağın dişlerinden geçirerek tararlar.

Bakış Aşiretinden Halil Bakşi, yün taraklarının altmış sene önceye kadar dişlik denilen tarak kısmının şimsir ağacından yapıldığını ve bunun demir taraktan iyi olduğunu, yün elyafını örselemediğini söylemiştir. Biz aşiret arasında bu eski sistem tarağı her ne kadar aradık isek de bulamadık. Bugün taraklar iptidai

1 A.Rıza Yalçın, *Mazmanlar ve Mutaflar, Halk Bilgisi Haberleri, Sayı 116, 1941*

2 Bu pazara (dualı pazar) deniyor. Sabah erken pazarı gezerken birden bütün alıcı ve satıcıların ellerini dua eder gibi kaldırdıklarını gördük. Karşıda bir hoca yüksek sesle dua ediyor, hep birden (amin!) deniyordu. Sonra alış verişi başladı. (Duadan önce alış verişi olmuyor)

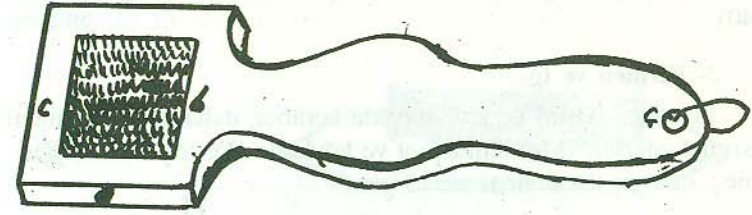
3 Bu âletlerden (Yün Tarağı, İlgıdır, Teççe, çırkık= çark) bizim ifade edebileceğimizden daha kuvvetli anlattığı için merhum A.Rıza Yalçın'dan (Cenup'ta Türkmen Oymakları, c.V. sf.83-87) naklediyoruz.

olmakla beraber dişlik kısımları tamamen demir olarak kullanılmaktadır.

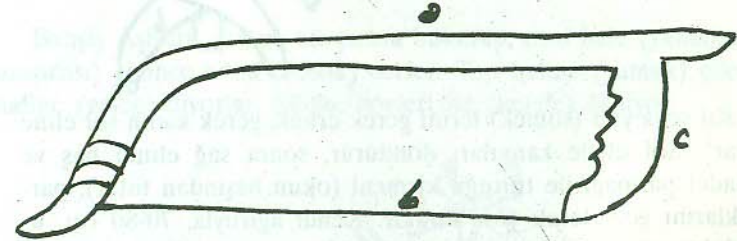
Taranmış yünlerin top top edilmiş olmalarına (Tomak) denir.

2- Kıl Tarağı: Keçi kılını talaşından, pisliğinden, çepelinden ayıklamaya yarayan basit bir âlettir.

Tomak (Yumak) halindeki kıl pisliğinden temizlendikten sonra, gene topak (sömek) haline getirilip (kirmen veya iğ) de eğilmek üzere sol bileğe geçirilir. Buna (sömek) denir.

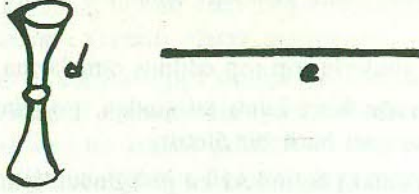
a) Ağaç Taban b) Teneke taban c) Demir Dişleri
ç) İp geçirmek için delik. Bu iple bir yere asılır.

a) Yay (ağaçtan) b) Kiriş (Bağırsaktan) c) Çene (Ağaçtan)
d) Alacak (İlağat) (ağaçtan) e) Çıbık (ağaçtan)

Yay (çene dahil) kavak veya çam ağacından yapılır.

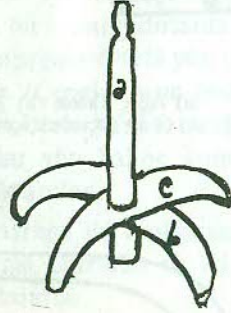
Kiriş: Koyunun ince bağırsağı yıkanır, tuzlanır, temizlenir, kirmende kıvrılır. Alaçığa veya kıl çadırın tepesine veya direklerine (V) şeklinde asılıp, altına ağır bir taş bağlanır. Bu halde bir kaç gün kurumaya terk edilir. Sonra alınıp, yaya takılır.

Yıkılmış, taranmış yünler kadının atacağı (ilâğatı) sağ eline alıp, kirişe vurmasıyla gevşer, elyafı dağılır. Bunlar çubukla muntazam hale getirilir. Okla'nın etrafında kıvrılarak, (sömek) denen kelepler yapılır. İplik yapılacak hale gelmiştir, artık. (Resim: 39, 40)

3- Kirmen ve İğ:

Yörükler ikisini de kullanmakla beraber, daha ziyade kirmeni istimal ederler. (Muhtelif aşiret ve köylerde İğ'e teşi, teker, eğirt meç, eğirgeç de denir,).

a) Ok b) Kancığı c) Erkeği a)
Ok b) Kanat

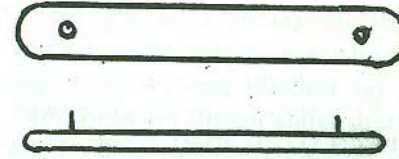
Kıl veya yün (sömek) lerini gerek erkek, gerek kadın sol eline dolar¹. Sol eliyle kanatları döndürür, sonra sağ elinin baş ve şahadet parmağı ile tuttuğu kirmeni (okun başından tutar), parmaklarını gevşeterek yere bırakır. Kendi ağırlıyla, 70-80 cm. uzunlukta yün ipliğın ucunda dönen kirmen (veya iğ), sol eldeki yün (veya kıl) yumağını yavaş yavaş çözüp, ip haline getirir. Kadın (veya erkek) iplik uzayıp, kirmen yere değmeye başlayınca, ipliğın 70-80 cm.uzunluk kalıncaya kadar, ipliği kanatlar üzerine dolar, sağ elini baş ve şahadet parmağı ile, sol bileğindeki yumağın yünü

¹ Şimdiye kadar bahsedilen işleri yalnız kadınlar yaptığı halde, kirmenle yün veya kıl eğirmeyi erkekler de yapar. Deve, koyun, davar güderken ve istirahat ve sohbet esnasında kirmen eğirir. (Yün veya kıl eğirir) çorap örerler.

biraz çeker, sündürür ve tekrar kirmeni döndürür ve boşluğa bırakır.

4- **İlgıdır:** "İlgıdır aynı zamanda bir iplik ölçüsüdür. Buna top halindeki ipler dolanarak dokunacak kumaşın sarfiyat miktarını da tayin etmiş olur. Taban adını alan tahtanın üzerine gergi ismiyle konulan iki değneğın arasına sarılan iplikler yörük kadınlarının dokuyacakları eşya için çok güzel bir ölçüdür. Burada birleşen iplikler çıkınca meydana gelen çilenin adına aşiret gülep der. Bu gülep boy itibariyle dokunacak mensucatın vahidi kıyasesidir."

Yörükler pamuk ipliğine (iplik), yün ipliğine (yün, yün ipi), kıl ipliğine (kıl ip) derler.

Bahşış Aşireti, yün ve kıl çarkta bükülüp, oval hale (yumağın uzuncası) gelince buna (Melik) derler. Top haline (yumak) çile, haline (gelep) diyorlar. Silifke köylerinde (kelefe) deniyor.

5- **Teççe:** "İlgırdan çıkan iplik teççeye geçtikten sonra kelep adını alır. Çıkrığın işlemesine yegâne medar olan teççe iplik kelebini çözmeye mahsus olan bu alet kalınca bir odun kaideye amudan yerleştirilmiş bir mihverin üzerinde kolayca döner ve çıkrığa; bağlı olan ipliğının ucu tezgâhlara girecek mekik makaralarını hazırlar. Antakya havalisinde teççenin adına (gülecen ve kelepçen) denir."

6- Çıkrık veya Çark: (Resim 41,43)

"Kırmızı veya iğ ile bükülmüş ve teççe ile ılgırdan geçmiş, kelep olmuş ipleri masura yapmaya mahsus olan bu âlete bütün Anadolu'da çıkrık denir. Bazı Yörükler bu âlete (Çark) adını da vermiştir. Bu âlet ağaç kanad, koçak, mil ve yastuktan teşekkül etmiştir. Kaidesi sağlam bir oduna yerleştirilmiş iptidai bir çarhın dönmesiyle yatakta hazırlanmış bir demir mili çeviren ipe geçmesiyle vazife görür. Mil yani masura saracak kamış döndükçe teççeden dönerek çözülen iplik bu kamışa sarılır ve masuralar tamamen bittikten sonra dokuma işine başlama zamanı gelmiştir."

Bizim kendi tetkiklerimizde tesbit ettiğimiz parça isimleri:

Karakoyunlu'larda, Ereğli Tekelileri ve Sarıkeçililerde

1- Ön ve arka direkleri

2- Döşsek

3- İğ direği (2 adet) (Bir kaç aşiret ve Uzuncaburç köyü "Silifke", Boynuinceliler buna fatmacık diyor.)

3a) Direk (2 adet)

4- Kolu

5- Elcek

6- Kanat (2 tane) (kelebek, teker) (12-20 arası)

7- Kücü (Kanadlar arasındaki ipler)

8- İğ

9- Bekere (Bazı aşiretlerde Bakara)

A- kanad veya çağ, B- Koçak, C- mil direği, Ç- Ağaç mil, D- Saban yahut yastık, E- Yatak, F- iğ direği, G- yastık.

10- Urgan (ip)

11- Göbek (Sarıkeçililer "Gövde" diyor)

12- Ana

13- Kulak (direkteki delikler "Sarıkeçili")

Boynu incelilerde ayrıca:

Ok, Gulümbe (elecekle, fatmacığın altındaki taban)

İşıklık, Ara döşeği, Gözeme.

Çıkrıkta masura yapılır, iplik bir kaç katlı bükülür, pamuk, kalınca eğrilerek (Tırlık) adı verilen pamuk ipliği elde edilir. Bu şöyle olur: Eğirilmiş pamuk (mahlıç) düz bir tahtaya serilir. Ortasına bir çubuk konup, bunun etrafında pamuk yuvarlanarak, silindirik hale getirilir. Buna (Fital) denir. Bu (fital) çıkrığa tutularak eğrilir.

7- Çırcır: Gezdiğimiz Yörükler arasında bu âleti göremedik. Vaktiyle kullanırlarmış. Şimdi şehirden (mahlıç) alıyorlar. Çoğu da pamuklu dokumayı satın almayı tercih ediyor.

Bir düz tahta tabana dik iki ağaç çakılır. Bu iki dik ağaç arasına, taban tahtasına paralel olmak üzere biri ince demirden, diğeri kalınca ağaç silindirik iki çubuk bitişik halde yerleştirilir. Pamuğu bu iki silindir çubuk arasına verirler. Çekirdeği ayrılarak, beride kalır. Mahlıç iki çubuk arasında çekilerek alınır. Basit, fakat ihtiyaçlarını karşılayan bir âletmiş.

İplik haline gelmiş olan yün veya pamuk sun'î veya tabii boya ile boyanarak, türlü dokumalara hazırlanmış olur. Bu boyama işinde (Kök boyası) meşhurdu.

Kök Boyası:

Yakın zamanlara kadar Yörükler, halı ve kilimlerindeki türlü renkleri, muhtelif motifleri meydana getirmek için yünlerini tabii-ncatî boya ile boyarlardı.

Otların kökünü kazıp, bu kökleri kazana koyup kaynatırlar. Bu boyalı suyun içine yünü batırırlar. Buna kök boya diyorlar. Bu tabii boya yıllarca solmuyor. Sun'î boyalardan çok üstün oluyor.

Sütleşen kökü ile karamuk kökünden sarı boya elde ediyor. Buna Tırtar Aşiretinde (Satır boya) deniyor.

Şehirde alınan çivitle sütleşen otu aşılması çok iyi oluyor. Yeni Osmanlı'lar bunu kullanıyor.

Tehnel (Defne) Mersin dalı yaprağı, Atağan (bir çeşit ot), nar kabuğu, yukarıdaki bitkilerden meydana gelen karışığın adına (Siyah cacığı) denir. Kaynatılıp, hasıl olan siyah suyun içine yün atılır. Bir müddet sonra yün siyaha boyanmış olur.

Sarı: Ilgın veya bağ yaprağı (asma yaprağı da olabilir) tabaka tabaka kazana konur, üstüne şap dökülür. Su ilâve edilip, içine yün atılır. Kaynatılınca sarıya boyanır.

Açık kahverengi: Nar kabuğu ile kaynatılan yün veya iplik küllü suya batırılırsa kahverengi meydana gelir.

Kızılrenk: Kök boya denilen ot kökü kazana konup, su ilâve edilir, içine yün atılır¹.

Barcın yaylasına gelep (yumak) halindeki yünün okkasını 2-2,50 liraya boyayan boyacılar geliyor. Halen Bahşiş, Bayazıdı'lar kök boyayı bırakıp, bunlara boyatıyorlar. Hayta'lar da pazardan boya alıp kendileri boyuyor. Tam göçebelerin çoğunda gene kök boyası kullanılıyor.

İmparatorluk Türkiye'sinde tabii boyacılık, kök boyacılığı başlı başına ekonomik bir mevzu idi. Şehirlerde bununla geçinen geniş bir boyacı esnaf olduğu gibi, Avrupa'ya ihrac edilen boya çeşitleri miktar ve döviz olarak büyük bir yekün tutuyordu.

Nebatî Boyalar XIX.asır sonlarına kadar, boyacılığın gelişip yükselmesinde büyük amil olmuşlardır. Hemen bütün renklerin bitkileri olmakla beraber önemli olanları sarı rengi veren cehri ve safran, siyahı veren mazi ve nihayet kırmızı rengi veren kök boyadır. Anadolu, Rumeli ve diğer yerlerde yetişebilen bu nebatlardan en ehemmiyetlisi ve iktisaden gelişeni kök boyadır....

İzmir halılarında, Anadolu ve Suriye'nin ipekli dokumalarında Tesalya ve Makedonya pumuklularında parhyan Edirne veya Türk kırmızısı, Avrupa'da pek büyük bir şöhrete sahipti. Türk kırmızı-

zısının esas kök boya olup, Anadolu ve Rumeli'de geniş bir kök boya ziraatını da peşinden sürüklüyordu....

1860 yılında, Osmanlı Devletinin İngiltere'ye ihracatında kök boya, %54,7 tutan hububattan sonra %7,8 ile ikincidir¹.

1794 tarihli bir mahkeme sicilinden "sarı ağaç boyası, bakkam ağacı, ayt boyası, sarı ot, kök boyası gibi boyaların ve mordan olarak da zaçıkıbrıs, şapın kullanıldığına dair bilgi edinmekteyiz"².

"Kök boya (*Rubia tinctorum*): memleketimizde nebatî boyacılıkta eskiden beri kıymetli bir yer işgal eden bu nebat boyalık otu, kırmızı kök, boya pürçü, yumurta boyası, boya çili dil kanatan kırmızı boya, boya kökü, boya sarmaşığı, çubuk boya, ekse kökü, kızıl kök, kızıl boya gibi muhtelif isimler ile de anılmaktadır....

1870 tarihine kadar İzmir'den ihraç edilen miktarın memleketimize getirdiği gelirin 500.000 altından fazla olduğu zikredilmektedir"³.

Orta Asya'da da kök boya kullanıldığını anlıyoruz: "Keçe veya yün boyamak için kısmen nebatlardan hazırlanmış yerli boyalar ve kısmen de Ruslardan satın alınan boyalar kullanılır"⁴.

Dokuma Tezgâhları:

I) Istar: (Resim: 36,38)

Şeklini ve parçalarını müteakip sahifede verdiğimiz (Istar) Yörüklerin çok kullanışlı bir tezgâhtır. İhtiyaçlarının çoğunu bununla hallederler. Halı, kilim, yün çuval, yazgı çulu⁵, çadır, sitil vs. olmak üzere hem yünden, hem kıldan imalât bu tezgâhta yapılır.

Kilim ve halı üzerine yansı (motif) yapmakta Yörük kadınları çok hünerlidir. Amatör sanatın harikalarını biz bizzat seyrettik.

1 Tuncer Baykara, Kökboya, İst.Üniv.Coğrafya Enst.Dergisi, Sayı 14 İst.1964, sf.221,224.

2 Macide Gönül, Türk Halı ve Kilimlerinin Teknik Hususiyetleri, Türk Etnografya Dergisi, II, 1957.

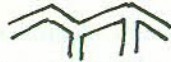
3 Macide Gönül, Türk Halı ve Kilimlerinin Teknik Hususiyetleri, Türk Etnografya Dergisi, II.1957.

4 W.Radloff. a.g.e. sf.442-443.

5 Ege'de (yaygı), (yazgı) şekline girmiştir. (Kilimi yaz "ser") (yaygıyı yaz) gibi.

1 İktisat Fakültesi Talebelerinden Mahmut Tekin, Gündüz Öztürk'ün İçel Havalisi hakkında hazırladıkları talebe vazifelerinden alınmıştır.

Önceden kök boyaları ile boyadıkları yünleri yanış (motif) yapmada büyük ustalıklarla kullanırlar. Nesilden nesile intikal eden ve her kadının kendi kabiliyet ve kudretine göre ilâveler yaptığı adetâ ibdâ ettiği yanış çeşitlerinden bazılarının ismi: I-

Tirkeç, 2-Eğerkaşı, 3-Koçboynuzu, 4-Alabağlı, 5-Paşa-bayrağı 6-Pıtırak, 7-Nacak, 8-Alaboncuk, 9-Kırkбудak, 10-Göklü-yanış (Bulgar Dağı Karakoyunlu'larında halı ve bilhassa cicim=alakilim motifleri)

Ereğli Zeamet Tekeli'lerin de Farda Kilime (Develerin üstüne göç esnasında atılan kilim) ait yanışlar.

1- Koçboynuzu, 2- Buturak

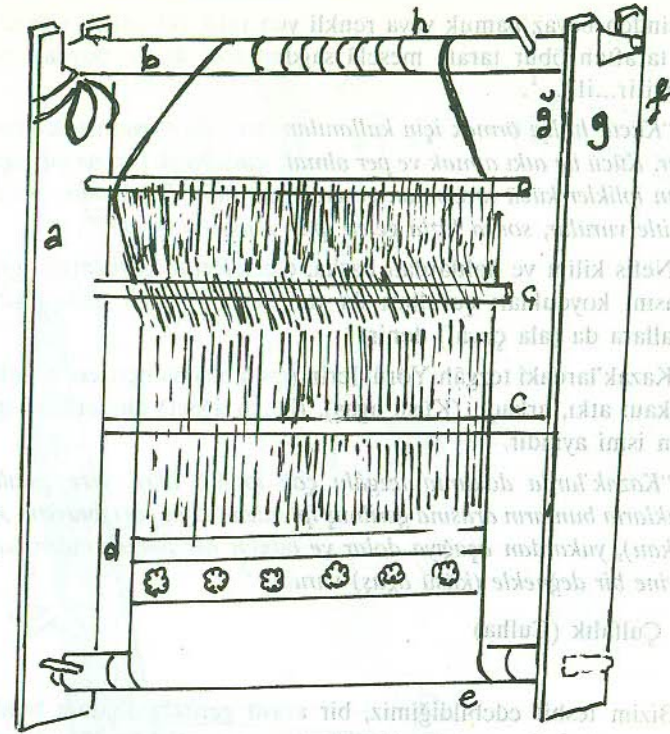
A.Rıza Yalçın'ın verdiği yanışlar (Cenupta Türkmen Oymakları) Sığır sığıdı, çengel, yar yara küstü, seveli (selvi), it izi, Kurtağızı, yılan, altın terlik, ağböreğ, eliböğünde, alyanak bıtrak, bir el bir saray, kurt küpesi, zincirli, bülbül bükü, bıçkılı, koğudu, sarman, sandıklı, aynak, boynuz, kırk kıvrım, hürriyet, turunc, boncuk....

"Kilim, çuval ve cicimlerde sık sık (koç başı) motifleri görülmektedir. Bunlar yiğitlik, doğru sözlülük, güvenlik ifade eden işaretlerdir. Kuşlar, sevinç ve haberci işaretleridir. Bilhassa kilimlerde ara motif, çuvalarda ise bereket işareti olarak kullanılmaktadır.."

Halılarda kafeste kuş, veya sadece kuş motifleri saadet ve muhabbet işareti olarak alınmıştır¹.

Halıyı dokumak için istarda dikine ipler hazırlanır. Buna (ip iyma) denir. Bu çözgüyü hazırlama faaliyetidir. Bundan sonra dokuma işi başlar. Evvelâ vargel (Varan gelen, gelen varan) yukarı kaldırılır. Ön sıra ipliklerine sol el ile kuvvetlice basılarak arkası sıra iplikleri öne getirilip diğer el ile de ağızlık için sağdan sola doğru kalın bir ip atılır ve uçları tezgâhın yan tahtalarına bağlanıp iplik kirkitle döğülerek oturtulur. Bundan sonra vargel üst gücü hizasına kadar indirilir. Ön ve arka çözgüler arasından sağdan kalın ikinci bir iplik daha geçirilir. Kirkitle döğülür ve her zaman için dokunan kısmın üstünde bırakılır. Buna (düzeltme) veya (basırma ipliği) denilir. Her atkı veya düğüm sırasından sonra

¹ Yusuf Durul, Türkmen Yürük, Avşar Halı ve Kilim Motifleri Üzerinde araştırma. Türk Etnografya Dergisi, II, 1957, sf.65-66.

- a) İstar kanadı (2 adet, bazı aşiretler yan ağacı da diyor)
b) İstar Topu (2 adet, üst top, alt top bazı aşiretler Üst Ağacı, Alt Ağacı diyorlar) c) Kücü Ağacı: (Üstüne kücü "ip" dolanır. Bir adettir)
ç) Gelen-Varan: (1 adet, ipi "4 kat kücü" ayırmağa yarar. Bazı yerde ağaç, Varan-Gelen de denir) d) Cımar: (Dokunan kısmı büzdürmek, girmek için ağaç) e) Alt Kazığı: (Alt Topu tutmağa yarar, Toprağa rapt eder.) f) Eğri Kazık: (Üst Topu tutmağa yarar) g) İp: (eğri kazıkla, kanadı rapteder.) ğ) Gez: (Kanat üzerinde girintili, kertik kısım. Eğri kazıkla kanadın ipe bağlanmasını temin eder.) h) Çubuk: (2 adettir. Alt ve üst toplardaki ince yataкта gizli ince çubuk. İpi gergin tutmağa yarar) 4 Kat Kücü (İp) Kirkit veya Tarak (elle ipliği vurup, kumaşı dokumaya yarıyan ağır ağaç tarak)

Tarağın arkasında 4 kat kücü (pamuk ipliği) uzanır. Kücünün altında 2 Balamak ağacı. Kücünün üstünde 2 cırmakan. Köplü ağacı veya ökçe ağacı. Top Kazıkları. El ipi, topu v.s.

bu iplik aşağı çekilip üzerine kirkitle vurulur. Vazifesi düğüm ve atkı sıralarını sıkıştırıp düzeltmektir. Her kirkitleme ameliyesinden sonra bu iplik yukarı çekilir. Bunu müteakip asıl dokuma işine başlanır. Evvelâ varangelen yukarı itilir. İpliklere sol el ile arkaya doğru kuvvetlice basılır. Arkadakiler öne gelir ve çözgü

cinsinden beyaz pamuk veya renkli yün iplik iki çözüğü arasından bir taraftan öbür tarafa meselâ sağdan sola doğru boydan boya geçirilir...ilh...¹.

"Kücü: halıyı örmek için kullanılan iptir. Bu varan gelen üzerindedir. Kücü ile atkı atmak ve per almak için ağızlık (kenar ipi) açılır. Kalın iplikler kücü arasından geçerek atkı olur. Buna oturması için kirkitle vurulur, sonra fazla gelen ipler makasla kesilir"².

Nefis kilim ve halılarda başka, elbiselerini, çeyizlerini, giyim eşyasını koydukları çuvalları da yanışlarla (motif) süslerler. Bu çuvallara da (ala çuval) denir.

Kazak'lardaki tezgâh Yörüklerin (çulfalık)ına benzese gerektir. (Arkau: atkı, arkaç), (Küsü ağaç), (Kücü ağacı) âletlerinin, iplerinin ismi aynıdır.

"Kazak'larda dokuma tezgâhi çok iptidâî olup, yere çakılmış kazıklarla bunların arasına gerilmiş iplerden (uzun cip) ibarettir. Atkı (Arkau), yukardan aşağıya dolar ve bunun her hareketinden sonra üzerine bir değnekle (küsü ağaç) vurulur"³.

2- Çulfalık (Çulha)

Bizim tesbit edebildiğimiz, bir araya getirebildiğimiz bunlar. Hatırımızda kalmıyanlarla birlikte (Çulha, çulfalık) 32 parçadan ibarettir.

Hem pamuklu, hem yünlü dokunur.

Pamuklu (düz bez, ala "renkli" bez, dokurcun "kareli")

Yünlü (Battaniye, ince kumaş v.s.)

Tarak: Kumaşı döver, sıkılaştırır, sertleştirir.

Cımbar: Dokunan bezi geren demirden dişli âlet. Dişleri kumaşı tutar.

Kücü: İplikleri tanzim eden, birkaç katlı ipten mamul tarak.

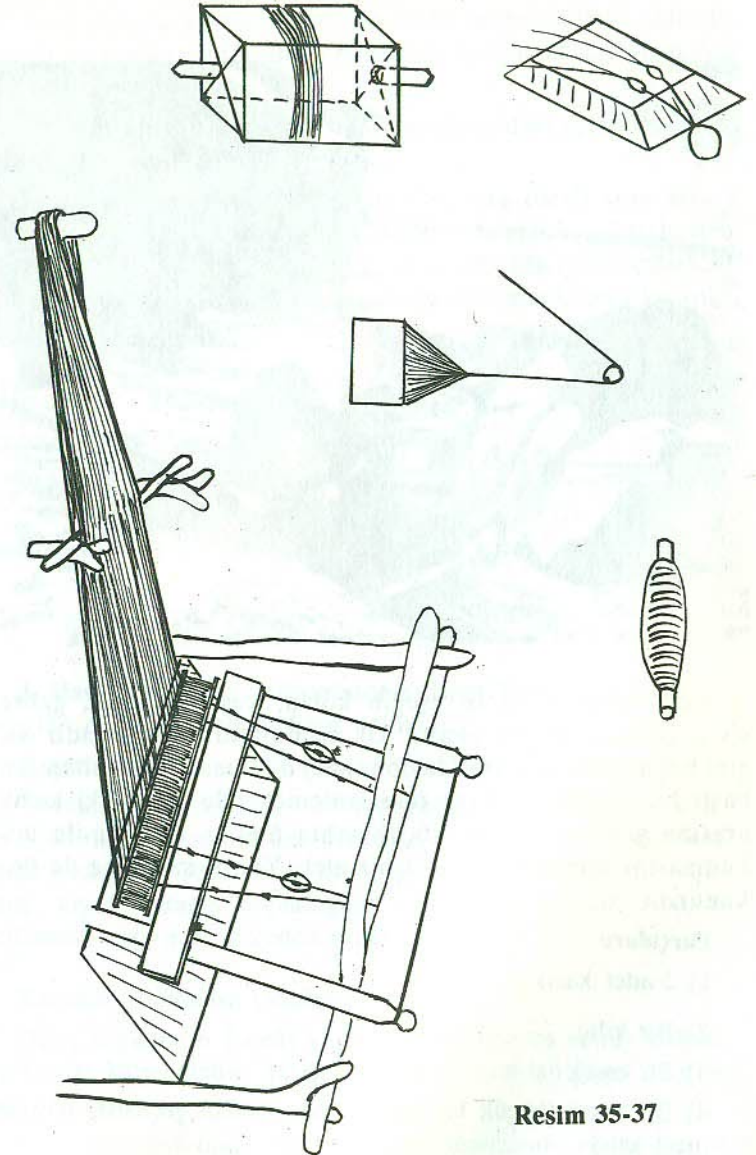
Tefe: Tarağın muhafazasına yarar. Onunla birlikte ıstarın (kirkit) i vazifesini görerek kumaşı sıkılaştırır.

Selmin: Dokunan kumaşın sarıldığı kısım.

1 Macide Gönül, a.g. Makale, Türk Etnografya Dergisi, II, 1957, sf.72

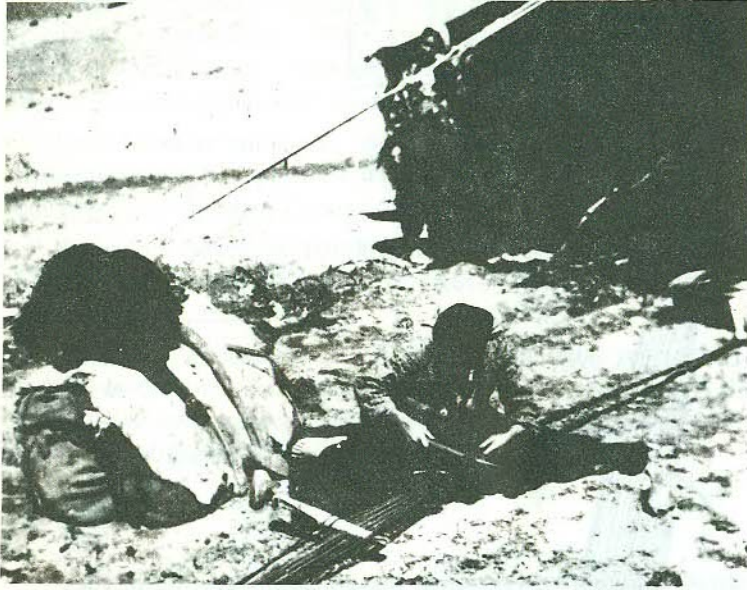
2 Hikmet Turhan, Isparta'da Halıcılık, Halk Bilgisi Haberleri, Sayı:28, 1933.

3 Radloff, a.g.e. I, 465.

Resim 35-37

3- Kon Tezgâhı, Kolan Tezgâhı: (Resim: 31)

Keçi kılından at ve eşeğin kolan, kuskun, yular, gebre v.s.yi (bunlar küçük ebatta kıl mamulâtıdır. Çul, çadır vs. gibi büyük olanları ıstar'da dokunur) dokumak için kullanılan basit bir tezgâhtır. Buna tezgâh demek bile fazla. İki kazık arasına gerilen iplerin, küçük tahta âletler yardımı ile dokunmasını temin eden basit bir alet. Yünlü malzeme de dokunur.

Parçaları:

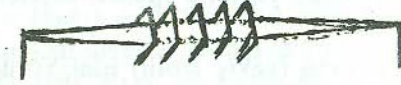
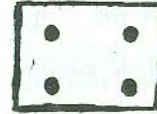
- 1) 2 adet kazık
- 2) Bir kılıç
- 3) Bir eşşek
- 4) Bir kücü (küçük bir ağaç çubuk. Kılıcın geçmesi, arkacın işlemesi için)

5) İp (Sarı, kırmızı, siyah ip 50 adet kadar)

4- **Çarpana:** Kolan tezgâhının daha mütakâmilidir. Motifli, renkli mamuller için kullanılır. Renkli, motifli kolana (Gat İpi) denir.

Devenin (Göğbet kolanı), havudun üstündeki (çeki ipi:çekip) bu tezgâhta dokunur.

Sekiz veya 12 tane kare şeklinde vaketa (deri) veya kösele yere dik olarak oturtulur. Birbirlerine paraleldirler. Ortalarında dört delik vardır. İki kazığa gerilmiş dört adet yün iplik buralardan geçer Mekik işler, ağaçtan kılıçla arasına dokunan kısım sıkıştırılır, yeniden başlanır.

5- **Hasır Tezgâhı:** Sulak yerlerde kışhyan Yörüklerde bulunur. Ağaçtan delikli taraklarla hasır dokunur.

Keçecilik:

Yörüklerin kullandıkları mühim malzemelerden biri de keçedir. Çadırların temel unsuru (Topak Çadır ve Vagon şeklindeki: alaçık) keçedir. Çobanların kepeneği, çadırın döşemesini teşkil eden, kışın toprağın soğukluğunu geçirmiyen keçedir. Aba, at bellemesi v.s.yi gene keçeden yaparlar.

Keçenin Yapılması: (Resim:33)

Genç koyunların (şişek) yünü güzün (Ağustos sonu) kırkılır. Bu yünler kuzu yününe karıştırılır. Bu karışımdan güzel keçe ve kepenek olur.

Koyunun yünü önce güzelce yıkanır, temizlenir. Halaç (yay)la

atılır. Elyafı ayrılmış, incelmış yün büyükçe bir kıl çul üzerine kalın bir tabaka halinde serilir.

Hususî bir süpürge ile bir tabaka haline getirilir. Obada iyi yanış yapmasını bilen bir erkek çağırılır.

Yanış işleri ekseriya erkekler tarafından yapılır. Yanışçı erkek evvelce hazırlanmış boyalı yün tutamlarını ince ince doğrar ve her boyalı kısmı ayrı ayrı kümecikler halinde yanında hazır bulundurur, sol avucu içine renkli doğranmış yünlerden bir kısım alarak sağ elinin baş ve şahadet parmaklarıyla bu boyalı yünü incelterek serilmiş tabaka halinde olan keçe levhanın üzerine istediği tezyinatı işler. Bu tezyinat, kırmızı ve mavi olmak şartıyla bir iki renkle işlendiği gibi ekseriya keçe yapılmak üzere serilmiş tabaka beyaz ise siyah yün, siyah ise beyaz yün ile naturel olarakta işlenir. Bu naturel işlemeli keçelere (sungur keçe) boyalı yünlerle işlenen keçelere ise (cicim keçe) adı verilir¹.

Bu yanış (nakış, motif) işini Yörügün tabiri ile ifade edelim: "Keçenin üzerine alası da (renkli) serilir"

Kadınlar ılık su ile keçenin kabarık kısımlarını düzeltirler. Silindirik, büyük bir oklava biçiminde bir ağaca, bu oturmuş yün tabakası sıkı sıkı sarılır, dürülür. Baş tarafları iyice çivilenir (dışa gelen kısım)

Obanın veya çadır horantasının (çadır halkının, çoluk çocuğun) vaziyetine göre, kadın erkek, yahut yalnız kadınlar ileri geri gitmek suretiyle, ayakları ile tekmeler, yün tabakasının keçeleşmesini, sertleşmesini temin ederler. Bu yuvarlama ameliyesine (yuğlama) denir.

Sökülüp, kabarık yer kalmışsa düzeltilir, çekiştirilir. Tekrar yağlanır. Sonra çadırın bir köşesine konur. Bir kaç gün sonra bolca ılık su dökülür, emdirilir. Sert bir toprakta, taş üzerinde veya ceviz büyüklüğünde taş dökülmüş bir satıhta kadınlı erkekli 5-10 kişi aşağı yukarı tekmeler, döverler. İleri geri bükülür, sarılır açılır. Uzunluğuna dörde bükülür. Bir ucundan bir kişi, diğer

1 A.Rıza Yalçın, Yörüklerde ve Şehirlerde Keçecilik, Halk Bilgisi Haberleri, Sayı:113,1941

ucundan bir kişi tutarak, havaya kaldırıp yere vurur. Su emmiyecek bir hale geldiğinde (keçeleştiğinde) hazırlayışına göre (döşeyişine göre) keçe veya kepenek¹ olmuştur.

Yapağı (yaz yünü) keçe olmaz. Makasla kırkması (kesmesi) zor olur. Keçe, yere dikine konulduğunda bükülüp, çökerse iyi keçeleşmemiş olduğu anlaşılır. İyi keçe dikine bırakılınca tahta gibi durmalıdır.

Orta Asya Türk göçebelerinde de keçenin hemen hemen aynı şekilde yapıldığını Radloff'un kaleminden öğreniyoruz: Bütün sürü kırıldıktan sonra, komşudaki kadın, kız ve delikanlılar, yünden keçe yapmak için toplanırlar. Yün, çıplak inek veya at derileri (tulak) üzerine kalın bir tabaka halinde serilir. Adamlar, ellerine uzun değnekler alarak (saban) derilerin etrafını çevirir ve neşeli bir şarkının temposuna uydurularak bir sağ ve bir sol ellerindeki değnekle vururlar. Yün böylece dövüldükten sonra çekilir. Yün kâfi derecede inceltildikten sonra, birbirine eklenmiş dört ilâ yedi arşın uzunluğunda iki tane saman yatağın üzerine iki kat halinde serilir; kahve rengi yün (kongordau cün) alta, ak yün (akındau cün) üste konur. Şimdi bu hatlar kuvvetle sulanır ve saman yatakla birlikte kıvrılır. Tomar dışardan da at kılından yapılmış bir iple sarılır, sonra tomarın sağında on adam ve solunda da on adam birer sıra halinde dizilirler. Sağdaki on adam sağ ayakları ile aynı zamanda tomara vurarak bunu karşıdaki tarafa yuvarlarlar. Onlar da sağ ayaklarını kaldırmış halde bekler ve tomar gelince vurarak geri gönderirler. Bu tepme işi takriben 1 ¹/₂ saat kadar devam eder. Sonra ip çözülür ve keçe açılır. Kadınlar elbiselerini çıkarır, yenlerini dirseklerinin yukarısına kadar sıvar ve keçenin üzerine diz çökmüş vaziyette oturarak muntazam tempo ile keçenin altına ve üstüne elleri ile vururlar. Bu iş üç saat kadar sürer. Sonra keçe alınarak kenarları kaba bir şekilde dikilir. Bunun üzerine bir daire halinde keçe örtünün etrafında oturur ve bunu yavaş yavaş döndürürler öyle ki, herkes kendi kısmını komşusuna doğru iter (Kız kölölök aynaladı) keçe sert-

1 "Kepenek:" Çobanın paltosu, yağmurluğu, yatağı ve yorgandır. Yağmur ve soğuk geçirmez. Başlıklı, kolsuz keçe paltı diyebiliriz (Resim:14)

leşmişe kenarındaki iplikler çıkarılır ve serilerek kurumaya bırakılır.

Bu şekilde adı keçe örtüler hazırlanmaktadır ki, bunlar sağlam olmak bakımından Kalmık ve Moğol keçelerinden çok üstündür. Kazak'lar bunu yurt örtmek için, ancak çok fakir kimseler de yer halısı yerinde kullanırlar. Bundan başka, keçeden eyer bellemesi, yatak ve başka bir çok şeyler yapılır; çok miktarda keçe Orta Asya ve Rusya'ya da ihraç edilir. Kazak'lar, ince keçeden şu cins halılar işlerler:

1- Yukarı kısmı muhtelif renkte yünlerle şekillerle süslenmiş adı keçe örtüler. Bu süsler, keçe işlenirken yarı hazır durumda bulunduğu zaman eklenir,

2- Seçilmiş ince ve tek renkli yünden yapılmış zarif ak keçeler.

3- Boyanmış zarif keçe örtüler.

4- Başka başka renkten muhtelif süsler eklenmiş renkli keçe örtüler. Bu gibi keçeler her zaman çift olarak yapılır, bu suretle birinden kesilen süsler ikincisinin zeminine dikilebilir. Süslere ince şeritler takılır ve keçenin kenarları boyanmış keçi yünü ile çevrilir.

5- Tek renkli ve iğne ile dikilmiş örtüler.

6- Muhtelif renkte yün ipliklerle işlenmiş örtüler¹.

Kara-Kırgız'larda da kepenek yapıldığı anlaşılıyor: "Bütün diğer el işleri Kazak'larda olduğu gibidir. Ancak Kadınlar ince keçi yününden (koyun olacak) keçe ayakkabılarla, yine keçeden, uzun kollu ve (kibenek) adı verilen manto dikerler. Kazak'lar bu sanatı bilmezler"².

Hun'ların da keçecilikte ileri olduklarını anlıyoruz: "Elimize geçen keçeler üzerinde umumiyetle renkli yün iplikleri ile yapılmış aplike tezyinata rastlıyoruz. Bu teknik, Hun san'atının en önemli hususiyetlerinden biridir"³.

1 W.Radloff, a.g.e. I.sf. 442-43.

2 W.Radloff, a.g.e. I. sf. 539.

3 B.Ögel, a.g.e. sf.60.

Göçebe kültürünün devamını İstanbul şehrinde ve hattâ Osmanlı Sarayında da görüyoruz: "Bursa'ya boyanmak üzere İstanbul'dan 36 parça beyaz keçe gönderilmiş ve tanesi 450 akçadan olmak üzere 16 200 akçe ücret alınmış ve İstanbul'a iade olunmuştu"¹.

5 şevvel 924 tarihli (16.asrın başı) Bursa Şer'i Mahkeme Sicillerinde (Padişah Otağı) için lüzumlu keçenin boyanması hakkında şu kaydı görüyoruz: "Hudâvendigâr tâbe bekahü hazretlerinin otaklarına üç yüz otuz pare keçe boyanmağa emr-i şerif varid olduğu ecilden sabbağlardan ehli-hibre olan tahmin idüb herbir keçe yüz on beş akçeye kavul olunub cem'an otuzyedü bin dokuz yüz elli akçe olub..."².

Yörükler, keçeden kolu yırtmaçlı, yelekle ceket arası bir giyim eşyası da yaparlardı ki, adına (aba) derlerdi. (Abacılık) şehirlerde de yaygın bir zenaattı, Nerede okuduğumuzu bilemediğimiz bir yazıda, (Aydın abası) kısa olduğu için, (Aydın abası kısa kes) tâbirinin (Aydın havası kısa kes) şekline girdiği yazılıydı.)

Fuad Köprülü, Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi'nin (Aba maddesinde) şunları kaydediyor: Lehce-i Osmanî'de gayet kısa bir nevi saltaya Aydın abası, onun biraz daha uzununa Balıkesir abası denildiği yazılıdır. Evliya Çelebi İstanbul'da 300 abacı dükkânı ve 700 abacı bulunduğunu kaydeder (Seyahatnâme I, 616)

C- Demircilik ve Ağaç İşleri:

Yaşadığı hayat iktizası, Yörük, ev eşyasını kırılmayan, dayanıklı olan ve kolay taşınan malzemedan yapmak mecburiyetindedir. Bu sebepten kap kakak ya bakır, ya ağaç, veya deridedir. Bunların ömrü uzun, taşınması kolaydır.

İhtiyar Yörüklerin söylediğine göre, vaktiyle her aşiretin bir demircisi vardı. Bu demirciler bıçak, kılıç, balta, bakır kaplar, kazan helke, çingil v.s. yapar, kapları kalaylardı. Şimdi bakır

1 Nâzım Yücelt, 17.Asırda Kumaş ve Kumaşçılar, Uludağ, sayı, 17, 1938 (Mahkeme Sicilleri)

2 Bursa Şer'i Mahkeme Sicilleri, Uludağ, sayı:26, 1940.

kapları kasabalardan alıyor, yaylalara köylere gelen Abdal'lara¹ kalaylatıyorlar (yün veya para mukabili).

Bütün kaynaklar tarih boyunca demirciliğin Türkler tarafından kutlu sayıldığını gösteriyor. Bilhassa göçebe Türk boylarında daha saygılı bir zenaattır. "Göktürklerle Oğuzların ataları demirci idiler. Demirciye Moğollar (Darhan) derlerdi. Dokuz Atası demirci olan adam şaman olurdu. Şamanların büyüklere (Tarhan) adı verilirdi. Bundan anlaşılır ki demircilik eski Türklerce sanatların en muhteremidir"².

Çinlilere göre, "her yağmurdan sonra Kırgızlar maden aramağa çıkarlarmış. Bilhassa silâhların sivri uçları için kullanılan sert madenleri, Göktürk'lere Kırgız'lar gönderirlermiş.... Yenisey muntakasında Kırgızlar cevher istihsal etmekle kalmamışlar; bu cevherleri işlemekte de çok maharet kazanmışlardı.... Kırgız demirciliğinin en örnek eserleri muhakkak ki Kırgız kılıçları idi"³.

İran ve Arap kaynakları da Türkleri demirci bir millet olarak gösteriyor: "Arapların hakiki Türk, (al-türk al haqîqî) dedikleri Hakanlı Türkler, kendilerini menşe itibarıyla bir demirci millet olarak tanımışlar, hükümdarları demirciliği tes'îd etmişler ve demircilik sayesinde esâretten ve zulmetten kurtulduklarına inanmışlar, onlara Çinliler dahî Cucen (Avar) ların demircileri demişlerdir.....İran destanı, Türkleri en eski zamanlardan beri bir (Çeliğe bürünmüş) millet olarak tavsif ediyor ki biz, tarihî devirlerde Türk kavimlerinin yaptıkları demirciliği, bunların tarihten önceki zamanlarda dahi inkişâf ettirdikleri bir sanatları olarak kabul edebiliriz"⁴. Ergenekon Destanı'nda da demircinin rolü malûmdur.

1 Tanıtılması incelenmesi gerekli enteresan bir cemaat. Bu hususta bk. F.Köprülü, Abdal Maddesi, Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi, İst.1935 ve Ahmet Caferoğlu, Anadolu Abdallarının Gizli Dillerinden Örnekler, Köprülü Armağanı, İst.953.

2 Z.Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi, sf.8.

3 Dr.B.Ögel, a.g.e. sf.208,29.

4 Prof.Togan, a.g.e., sf.29,31.

Göktürkler, "Kin-şan dağlarında demir işleri yapmakla meşgul olup, yay ve ok yapmakta temayüz etmişlerdi"¹.

Demirciliği bu kadar saygılı tutan Türklerin en eski kültürünü devam ettirmekte olan Yörüklerde bunun izleri bulunmak gerekirdi. Biz bunu hatıralar halinde bulduk. Yalnız Ermenek Civarında Yelibel mevkiinde Işıklı Aşiretin'de aşiretin demircisine rastladık². Bu gün Karadeniz bölgesi köylerinde yapılan tüfekleri ihtimal yerleşik (Çepni) ler yapmaktadır. Konya'da, Bozkır köylerinde (Çat ve civarı) yapılan bıçaklar Beyşehir'in (Suğla) köyünde yapılan tüfekler bu eski Türk göçebe zenaatının devamı olsa gerektir. Bu mevzuda Suğla Köyünde bir de istihsal ve satış kooperatifi kurulmuştur.

Türk göçebelere ağaç işleri de yapıyorlardı. "Hunlarda ağaç torna işlerinin de oldukça ileri olduğu anlaşılıyor. Ağaç işçiliğine ait ikinci teknik ise dülgere veya marangoz işleri idi. İkinci Pazırık Kurganının duvarları biçilmiş tahtalar ve tomruklarla kaplanmıştı. Bu tomruk ve tahtalarda balta ağzlarını da açık olarak görmekteyiz... Bize göre, ilk Karahanlı motifleri, Anadolu'daki Selçuk devri ağaç eserlerindeki (Tabla içleri) tezyinatını andırıyordular. (Bernstam, Mia sf.165) Bu motiflerle, doğu ve batı Türkistan'daki ağaç eserlerin süsleri ve işleme teknikleri büyük bir yakınlık gösteriyorlardı. Esasen Orta Asya'da ağaç işçiliği göçebe Türklere ait bir sanattır. Bu ağaç tekniği kendisini hem mimarîde ve hem de keramik tezyinatında göstermişti"³.

Anadolu'da Alevî Türkmenler de ağaç işleri ile uğraşmaktadırlar. Ağaç kesme, tomruk v.s. den başka, yakın senelere kadar topak ev, derim ev denilen çadırların iskeletini teşkil eden ağaç kafesleri yapıyorlardı.

Yörükler ağaçtan senit (ekmek tahtası), hamur teknesi, testi (bardak), küçük testi (boduç), su tası (şaşsak Orta Asya'da Çamçak), Çomça, keklik kafesi, v.s. günlük malzemeyi kendileri yapar.

1 H.N. Orkun, Yazıtlar I., sf.5.

2 Aşiretin demircisi Ali Usta idi. Dedesinin babasının da demirci olduğunu duymuş Soyca demirci imişler. Tahsil, kurs görmediği halde, babadan gelen hünerle tülük, tabanca yapıyor. Kömürü dağda yapılan odun kömürü (balta, pulluk demiri v.s için) demiri şehirden (Mukabili aynı ve nakdi gelir).

3 Dr. B.Ögel, a.g.e., sf.64,314.

VI- İstihdam

İstihdam, her cemiyette, ne kadar ibtidai olursa olsun, şu veya bu derecede mevcut bir sosyal fonksiyon, bir zarurettir. Bu zarurete şarkta isteksizlik hakimdir.

"Dünyanın gamını yiyeceğine bugün elindeki yemeğe bak, yarının rızkı da yarınla beraber gelir" diyen şarklı ruhunda hududsuz kaza ve kader imanı, yani her şeyi ferdin irade ve arzusuna hacet bırakmadan en mükemmel surette tanzim eden kaadir ve mutlak bir kudrete bağlanmış, sây ve faaliyeti dahi bir kıymet olarak en düşük seviyesine kadar alçalmaktan geri kalmamıştır.....Lüzûmünden fazla aceleyi kötölemek noktasında orta çağ ahlâkı (Précapitalist) insanın her günkü yaşayışına, gördüğü işlerin cinsine (şarklı için bilhassa tipik olan iki misâl: halıcılık ve ipekçilik) ağır ve külfetli hareketlerine, hattâ dinlenme ve eğlenmelerinin uzun sürmesine (XX.asrın ayak üstü zevklerinden ne kadar farklı), bir kelime ile ruh ve beden yapısına tıpatıp uygundur¹.

Göçebeleri bu ruh yapısından bambaşka bir hüviyette görebiliriz. Köylerin meskenet, tembellik havası onlarda görülmez. Daha çalışkan ve gayretlidirler. Bilhassa tahtacılıkla iştigal eden Alevî Türkmenler, çoluğu çocuğu kadını erkeği ile çalışıp kazanmayı, bol bol harcamayı severler. Onlar için çalışma bir külfet değil, tatlı bir meşgale, iyi bir geçim vasıtasıdır.

Yörükler de (zenginler müstesna olmak üzere) adam tutup istihdam etmekten ziyade, kendi işlerini kendileri görürler. Ancak zenginler veya çocuğu olmıyan veya askere giden yaşlı yörükler çoban tutarlar. Hali vakti yerinde olanlar, çocukları ve tuttıkları (istihdam ettikleri) çobanlar vasıtasıyla işlerini görürler. Kendileri çok zaman istirahat ederler; ailenin hakimidirler. Kıt kanaat geçinenlerin çadırında yediden yetmişe herkes yaz, kış çalışır. Çocuklar ve yaşlılar deve güder, 10-15 yaş arasındaki çocuklar oğlak güder. Davar (keçi) veya koyuna gençler bakar, kadınlar erkeklerden fazla çalışır. Fakat bu hal, köylerimizdeki kadar farklı değildir. Erkek de kendine düşen işleri yapar. Hayvanları gütmek, (otlatmak), koyun, keçi kırmak (yün veya kılını kesmek), koyun,

¹ Doç.Dr. Sabri F.Ülgener, *İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri*, İst.1951, sf.61-62,94.

davar güderken yün eğirmek, çorap, başlık, eldiven örmek, değirmene, pazara gitmek erkeklerle mahsus işlerdendir. Vaktiyle nakil vasıtaları az iken deve ile nakliyat (tuz, buğday, yağ, incir nakliyatı) yaparak hiç boş durmazlardı.

Kadınlar sabah gün doğmadan kalkar kalkmaz ateş yakmak için çalı çırpı toplamaya giderler. Sonra pınar (muar, punar, pungar) uzaksa, suyu sırtta getirirler. Su tuluğuna su doldururlar. Tuluk elbiseyi ıslatmasın diye, tuluğun altına bir çul konur ki, adına (arkaçlık) denir. Tuluk kolanla sırtta sarılır. Su getirdikten sonra hamur yuğurup, yufka pişirir, sabah kahvaltısını (gayfaltı) hazırlar. Bundan sonra kadınların, kızların bazıları yağ çıkarır (buna yayık döğme, yannık döğme, ayran döğme v.s.) denir. Diğer kadınlardan bazıları ıstarın (dokuma tezgâhı), diğeri çulhanın veya kolan tezgâhının başına geçer. Hülâsa hiç boş durmazlar. Öğle ve akşam yemeklerinin hazırlanması onları bekler. Dokumaları dokumak, giyecekleri, hazırlamak dikmiş dikmek, bulaşık yıkamak...ilh...

Herkesin bir işi vardır. (Gizli işsizlik) köylerdeki kadar bahis-konusu değildir. Maafih, genç erkekler yol ameleliğinde, duvarcılıkta, zeytin, pamuk toplamada (kadınları ile beraber) çalışırlar. Bu suretle munzam gelir temin edip, geçinmeye, maişet teminine çalışırlar. Bir sürüyü iki çoban idare eder, biri başka işe sevk edilirse, diğeri tek başına idare edemez. Ya kurt kapar, ya sürünün başına felâket gelir. Bu demektir ki, Yörüklerde boş zaman azdır.

Yarı göçebeler kışın kışlaklarda (köylerde) ziraat da yaparlar. Arpa ve buğdaydan, narenciye, zeytin ve incirliğe kadar...Aileler ya ikiye bölünür (bir kısmı yaylaya çıkar, diğeri kısmı mahsulü kaldırır) veya arazilerini ortakçıya verirler¹.

Aynı hayatı Kazak'larda da görüyoruz: Ev işine kadınlar, sürünün muhafazasına erkekler bakar; bununla beraber burada Altaylı'lara nazaran mühim ilerleme göze çarpar, burada hayat daha muntazam bir şekilde girmiştir. Erkek ve kadın arasındaki iş taksimi

¹ *İşıklı Aşireti'nden Orta yaşlı bir Yörük (Osman Bülbül): "Bir tarlam mar (var) Ortağa versem ikimizi de bayılmaz zengin etmez manasına, Bay: zengin. Bütün Türk lehçelerinde aynı manada kullanılıyor. Farsçaya türkçeden geçmiş olsa gerek) Yalnız ekeyin desem de gücüm yetmez" diyerek çocuklarının olmayışına üzülyordu. (Biricik oğlu askerdeymiş).*

çok mütenasiptir, çünkü meselâ ziraat, yakıt toplama, kova, tulum v.b. gibi bütün kapların yapılması erkeklere düşer...

Kazak'lar hayvan beslemekten başka ziraatla da uğraşır ve bunu, Altay ahalisine nazaran çok daha geniş mikyasta tatbik ederler. Böylece, bozkırın az çok ziraate elverişli her yerinde, Kazak'lar tarafından işlenen tarlalara rastlamak mümkündür. Tarlaların işlenmesi muayyen şahıslara veya zengin adamlar tarafından tutulan ziraatçı ailelere bırakılır. Bu ekinciler, yazın aul civarında kalır ve kendilerine, göç eden aileler tarafından yetecek derecede hayvan verilir, bundan başka her hafta yiyecek de gönderilir (Sibirya'dan, I, 473)

Orta Asya Göçebelerinde kısırak sağımı hayli tehlikeli olduğundan bu işi erkekler yapar.

Yörüklerin istihdam hususundaki deyeseklerine (Ata sözü) bakarak, bu sahadaki psikolojilerini anlayabiliriz. Kısaca görelim.

Gendin evme, işin evsin
(evmek = hızlama, ilerleme) (Bahşış Aşireti)

Yatan guşu avcı avlar.
(Honamlı Aşireti)

Gayret imanın yarısıdır
(Honamlı Aşireti)

Bağ budamağa gözün olsun
Üzüm yemeğe yüzün olsun
Bağ budamada izin olsun
Üzüm yemede de yüzün olsun

Para para gazanır
Goç yiğit ne gazanır?
(Honamlı Aşireti)

Para para gazanır
Goç yiğit bağ beller
(Sarıkeçili Aşireti.)

Emek eden, yemeğini alır.
(Honamlı Aşireti)

Emek olmazsa, yemek olmaz. (Kozan Kürtleri)

Emek olmazsa, sömek olmaz. (mısır koçanı)
(Boynuinceli Aşireti)

Emek olmazsa, yemek olmaz.
Eken biçer, yeyen içer (Boynuinceli).

Tarlada izi olanın
Harmanda yüzü olur. (Avşarlar)

Yazın kölge hoş olur,
Gışın çuval boş olur. (Avşarlar)

Yaz eğirdim, güz eğirdim,
Bir göyneklik bez eğirdim. (Boynuinceli)

Yaz eğerdim, güz eğerdim
Bir tumanlık (şalvar) bezeğerdim. (Kozan Kürtleri)

Ağsak keçiden, cah tekesi (önde giden, canlı) meydana gelmez. (Boynuinceli.)

At beslenirken, güzel isteniken (Boynuinceli)

Lâfın azı uzu, çobana verme gızı, ya goyun güttürü, ya guzu.
(Boynuinceli)

Aksi giderse yiğidin işi
Gaymak yerke çıkar dişi. (Sarıkeçili)

Rast gitmezse yiğidin işi
Pelize yerke gırılır dişi. (Karatekeli)

Çiftçinin pîri Hz. Adem, koyun çobanının pîri Hz. Musa, deve-ciliğin pîri Veysel Garanî kabûl edilir. Boynuincelilere göre sabanı Hz. Adem icad etmiş. Dünyanın kuruluşu Ulubazar (Pazar günü) ne denk geldiğinden, çifti o gün başlatmaya çalışırlar. Bu adet yavaş yavaş kalkmış: "Tarla tavında, güzel çağında" denerek, toprağın tavında olduğu zamanda sürülüyor. Besmeleden sonra "Ya Allah, Ya Adem!" deyip, çift sürmeye başlarlar. Tohum serpilmeden evvel iki rekât namaz kılarlar.

Kadınlar hemen her aşirette süt sağımından evvel öğle namazlarını kılarlar, sonra besmele çekip süt sağımına başlarlar.

İstihdam hadisesini zihniyet, dünya görüşü ve felsefesi tayin eder. Ancak bu zihniyet (gizli işsizlik ve iradi işsizlik) te bahis mevzuudur. (Gayri iradî işsizlikte) sebepleri başka sahalarda aramak gerekir. Asırlardır bir kalemde Anadolunun, Türk milletinin tembelliğine hükmedilmiştir. Halbuki halihazır köylüler, dünün çalışkan Alevî veya sünnî aşiretleri idiler. Tohumuz, kredisiz, rehbersiz, piyasasız, desteksiz çalışan bir halk, üstelik tahsildar, zaptiye, eşkiya baskısına da maruz olur, 6 ay iklim şartlarının tesiri ile evine kapanmağa mecbur kalırsa, elbette yatalak olacaktır. Fakat imkânlar doğup, yollar yapılıp, piyasa ekonomisi ile temasa gelip, maddî ve manevî şekilde desteklenince var kuvveti ile çalıştığı görülüyor.

Meselâ; pamuk, tütün, pancar, narenciye, incir, zeytin, fıstık, sebze v.s. sahalarındaki ziraî kültür çalışmaları...Mersin havalisine yerleşen Yörükler ikişer, üçer metrekairelik, kayalar arasındaki toprak parçalarını kazmalarla islah edip domates yetiştiriyor. Turfanda çıkarıyor, senede iki mahsul alıyor, Mersin piyasasına sevk ediyorlar. Bu surette ezeli dert: (Gayri iradî işsizlik veya gizli işsizlik) imkân ve vasat doğar doğmaz (iradî ve şevkli istihdam) a inkılâp ediyor.

VII- Türk Göçebelerinde Mübadele

İki ekonominin, iki hayat tarzının karşılıklı münasebeti mübadele hadisesini doğurur. Zarurî istihlâk maddelerini elde etme arzusu, ihtiyaçtan fazla olan istihsal mallarını satma mecburiyeti, göçebelikle yerleşikliğin, hayvancılıkla ziraatçılığın birbirlerine muhtac olduğunun bir ifadesidir ki, göçebe ekonomisini kapalı bir ekonomi olmaktan kurtarır. Karşılıklı ihtiyaçların temini aynı ve nakdî mübadele yolu ile olur. Fakat aynı mübadele her zaman ve her yerde daha ağır basmış olsa gerektir. Nitekim bu hali İbni Haldun da belirtmiştir. Göçebelerin "hayvan ve hayvanlardan istihsal ettikleri ve şehir ahalisinin muhtaç oldukları süt, yün, yapığı deri, v.s. dinar ve dirhemler karşılığında" şehirlere sattıklarını ve onlardan zarurî istihlâk ihtiyaçlarını temin ettiklerini söyleyerek, göçebelerle şehirliler, meskûn halk arasında cereyan eden nakdî mübadeleye işaret etmişler¹.

1 İbni Haldun, a.g.e. I, sf.412

Bu ekonomik hadisenin, ibtidaî cemiyetlerdeki görünüşü daha ziyade dinî, sihrî, folkloriktir. Mübadele, bu safnada ekonomik bir tazahür hattâ ekonomik bir kategori olarak ön plânda yer alan bir olay değildir. Bu kademedede, meselâ âyinler, danslar, sihirli formüller, görenek ve gelenekler ve pek tabii mallar da mübadele edilmektedir. Ancak bu mallar, ilk önceleri günlük ihtiyaçları karşılayacağı, meselâ uyuşturucu maddeler nevinden olup, bazen sihirbazlıkla ilgili bulunmaktadırlar. Mübadele şekilleri, mübadelenin kimler arasında nerede ve ne zaman yapılacağına dair olan kurallar da her zaman sıkı surette tesbit edilmiş bulunuyordu. Exogamî de bu mübadele münasebetleri arasında yer almaktadır¹.

"İbtidâî akvâmda mübadele müstakilen iktisadî bir mahiyeti haiz değildir, ekseriya karşılıklı hibe tarzında ve dinî, ahlâkî, siyasî düşüncelerin tesiri ile vukûa gelir. Potlaç-Şölen müesseseleri buna misâldir. Sessiz ticaret mübadelecilerin yekdiğerine yabancı ve mahrem olması esasına istinad eder"².

"..Semiyeler ve aşiretler arasındaki mübadeleler ise daha ziyade dinî ve siyasî bir vasfı haizdir. Meselâ iki semiyeye efradının kendi semiyelerinden evlenmeyip müttekabil zevcelerini yekdiğerinden tedarik eylemeleri bu kabildendir. Yine bu cümleden olarak son zamanlarda içtimaiyatçıların nazar-ı dikkatî Potlaç denilen bir müessese üzerine celb edilmiş bulunmaktadır. Bilhassa Amerika kırmızı derililerinde tedkik edilmiş olan bu müessesenin (Kitab-ı Dede Korkut) da mezkûr (Şölen Yağma) ziyafetlerine müşabehetini Gökalp Ziya Bey kayd eylemiştir. Potlaç bir ziyafettir: Gayet ağır hediyeler verilmesini ve binaenaleyh azim masrafta istilzam eden bir ziyafettir: Fakat bu mükellef ziyafet bir mükellefiyet ihdas eder: mukabele eylemeyi, cömertlik ve ikramda üstün olmağı mecburî kılar. Mukabele yapamayan taraf içtimai şan ve ünvanını gayb eder. Demek ki bir bakımdan Potlaç bir mübadele-i iktisadiyedir, bugünkü vadeli satışlarda tüccarın malını peşin verip bedelini üç veya altı ay sonra istemesine benzer"³.

1 Ord.Prof.Hans Freyer, Sosyolojiye Giriş (trc.Dr. Nermin Abadan) ikinci baskı, Ank.1963. sf.232

2 Mehmed İzzet, Yeni İctimaiyat Dersleri, İstanbul, 1928 sf.65,69.

3 Mehmed İzzet, Yeni İctimaiyat Dersleri, İstanbul, 1928 sf.65,69.

a- Orta Asya'da Mübadele:

Türk göçbelerinin en eski devirlerinden beri civar memleketlerle mübadelede bulduklarını, kapalı bir ekonomi hayatı yaşamadıklarını anlıyoruz. "Cenupla şimalin orman muntkası mahsul ve mamulleri arasında canlı bir mütevassut ticaret faaliyeti göstermişler ve aralarında meselâ Volga Bulgarları ve Hazarlar gibi bazıları da tüccar birer kavim haline gelmişlerdir"¹.

Kırgız'lar Çin kaynaklarına göre, Sibiry'a'nın güneyinde yaşar, "İslâm memleketlerine de kürk ihraç ederlerdi (Hudûd al-'Alam, s.96 v.d.)...İran ve Arab'larla çok sıkı bir kürk ticareti teması kurdukları anlaşılmaktadır"². Uygur'lar, Türk göçbeleri ve Moğol göçbeleri ile, Çinliler arasında kesif bir ticarî faaliyet göstermişlerdir³. Peçenek'lerle Ruslar arasındaki mübadeleyi Bizans İmparatorunun eserinden (De. Adm. İmp. 2.Bab) öğreniyoruz: "Ruslar Peçeneklerle iyi geçinmeğe gayret ederler: Onlar Peçeneklerden öküz at ve koyun satın alırlar ve bunlar sayesinde daha rahat bir hayat geçirirler, çünkü bu söylediğimiz hayvanlardan hiç birisi Rusya'da bulunmamaktadır"⁴.

Hunlar da şarkla garb arasında büyük ticarî mübadelelere tavassut etmişlerdir. "Moğolistan'da ve Altaylar'daki Hun çağı mezarlarında, hayret edilecek derecede Çin ve İran mallarının bulunması bu temasların bir delilidir. Zaman zaman Orta Asya'dan geçen ipek yolunu ellerinde tutan Hun prens ve hükümdarları, Uzak Doğu ve Batı ticaretinde bizzat rol oynamışlardır"⁵.

Göçebe Türk boyları ile Uygur, Horezm ve Arap tüccarları arasındaki mübadele çok yaygındır. "Bozkır ticareti, büyük fasullarla bazan mühim muhafız kuvvet terfih edilerek gönderilen büyük kervanlarla yapıyordu. Araplar, Doğu Tiyanşan'daki Uygur şehirlerinden, İslâm tüccarlarının da iştirakiyle, Yenisey Kırgızları ülkesine ve daha şimaline ve şarkına 5 ay zarfında giden ticaret kervanlarından bahsederler. İbn Fadlan, 921 senesinde Horezm'den Oğuzların ve Bulgarların memleketine giden kervana 5.000 kişinin iştirak ettiğini

1 Jozsef Deër, a.g. Makale.

2 Bahaeddin Ögel, a.g.e. sf.208-209.

3 Dr.Caferoğlu, Ahmed, Uygurlarda Hukuk ve Maliye İstılahları, Türkiyat Mecmuası, IV. 1934, sf.4-5 v.d. ve B.Ögel, a.g.e. sf.366.

4 Akdes Nimet, Peçeneklere Dair Araştırmalar, Türkiyat Mec. sf.139.

5 B.Ögel, a.g.e. sf.43.

kaydetmiştir. Bu kervan, ilk baharda hareket ettiğinden son baharda Harezm'e dönüp gelmek plânını tutmuştur. Yunan ve Arap müellifleri, bozkır ve şimal kavimlerinin ticarî muamelelerde olan sonsuz dürüstlüğünü kaydetmişlerdir. İbn Fadlan, Horezm' müslüman tüccarları ile gayrî müslim Oğuzlar arasındaki ticarî münasebetlerden bahsederken, bu tüccarların Oğuz illerinde iken mallarını oradaki Oğuz (dostları)nın yanında tam bir emniyet içinde bıraktıklarını, ötekiler de Horezm'e geldiklerinde bu müslüman tüccar (dostları)nda misafir kalarak aralarında tam bir ülfet hâsıl olduğunu ve karşılıklı taahhütlerde bulduklarını ve bu (dostlar)ın kefaleti olmadan Türk illerine girilemediğini anlatır"¹.

Geçen asırda, Rus istilâsından evvel, Kazak koyunları, kasaplık olarak Rusya'ya sevk edilirdi. Rus tüccarları alırdı². Türkiye'ye gelen Kazakların anlattığına göre, yünlerini yaylaya gelen tüccar, toklularını (toklu=bir yaşlı erkek koyun) ihracatçı tüccarlar ve mahallî kasaplar alırdı.

Barthold, beynelmilî ticaret çevresi ile münasebette bulunmalarına rağmen, Moğol göçbelerinin parayı bilmediklerini, aynı mübadele ile ihtiyaçlarını giderdiklerini zikreder³ Radloff'da Rus tüccarlarıyla, Moğol göçbeleri arasındaki aynı mübadeleden bahseder: "...Umumîyetle tüccarların müşterilere çok iyi muamele ettiğini söylemek lâzımdır. Biraz zengin olanlarına çay şeker ve gevrek de ikram ederler. Fakat bu ikram, daha ziyade bir hiledir; çünkü bu suretle tüccar, müşteriye malının yanında daha fazla alıkoymak ve satın almak için onun arzusunu uyandırmak ister. Moğollar önce kötü derileri meydana çıkarır ve iyilerini sonraya saklarlar. Zengin tüccarlar kötü derileri hiç almaz ve bu yüzden ilk gün ancak ehemmiyetsiz alış verişte bulunurlar"⁴.

Barthold ve Radloff'un aynı ekonomiden bahsetmesine mukabil, H.Gonson'un Khalka Mogolları hayatına ait topladığı malûmata dayanarak, Prof.A.Dopsch, göçbelerde aynı ve nakdî ekonominin bir arada ve muvazi olarak yaşadığını isbat zımında şunları söyler: Moğollar aynı mübadele ve çay komprimeleri gibi

1 Z.Togan, a.g.e. sf.119,120.

2 Radloff, a.g.e. I., sf.433.

3 B.Y. Vladimirtsov, a.g.e. sf. 71 (Barthold, Turkestan, 424-529 atf).

4 Radloff, a.g.e. II.sf.170.

tabîî para (Naturgeld) ile beraber külçe halinde gümüş ile, yanî kıymetli maden ile de te'diyatta bulunuyorlar. Ufak paraları olmadılarından, bunun yerine Khadak (kadak) denilen ipek kumaş parçaları kullanırlar. Bozkırda madenî paranın az bulunuşundan ve muayyen ağırlığa malik olan gümüş külçelerin kullanışlı tediye vasıtası olmadığından, bunların bir nevi bankaları bulunmaktadır. Bu da, kağıt para ile tediyeatta bulunmayı temin ediyor. Mamafih, çay komprimeleri en çok kullanılan tediye vasıtasıdır¹.

Türk göçebelere arasında altın ve gümüş istimalinin ve tediye vasıtası olarak kullanılışının yaygın olduğunu anlıyoruz.

"Muayyen bir ağırlıkta gümüş külçesini tediyeat vasıtası olarak kullanmak, bozkırlarda pek eskiden bir an'ane halinde ve bu ülkelerde muteber ölçü sistemleri ile sarmaşık bir halde mevcuttu. Moğollar zamanında iki kilo 274 gram ağırlığında bulunan ve kendilerine türkçe yastuk, farsça da bunun harfîyen tercümesi olmak üzere baliş denilen altın ve gümüş külçeler kullanılıyordu. Bunlar, eski Göktürk, Tokuzoğuz, Uygur ve Karahanlılar zamanında hakim olan bir para sistemini gösteren bakiyelerdir"².

Moğol kabileleri arasında adına kadak (Yani çivi) denilen ve para karşılığı olarak kullanılan ipek kumaş parçalarından bahsedilir. "Bu, 409,5 gramlık, yani Semerkand miskalinin yüz misli olan bir ölçünün ismidir ki, Kıpçak bozkırlarında Edil Bulgarlarında da kullanılmıştır. Bu ölçüye Kadak denilmesi (bezman) denilen kantar terazinin üstünde çivi ile işaretlenen noktalarından alınmıştır"³.

Tüccarlarla göçebeler arasında olduğu gibi, şehirlerde, Uygurlar arasında da bu kumaş para istimal olunmuştur:

Aynı şekilde kumaş paralar Uygurlar'da Kamdu tesmiye olunmuş; Mahmud Kaşgârî'ye göre 4 zira', yani iki metre uzunluğunda ve bir karış eninde olan bu kumaş parçaları her yedi yılda bir defa hükümet tarafından toplanıp yıkanarak tekrar mühürlenmiş ve pazara çıkarılmıştır. Bu nevi ipek kumaştan olan paralar Harezmi'de kullanılmış ve bunu 1917-1920 sene inkılâbındaki enflâsyonda eski hâtıralara göre ihya edip bir müddet kullandılar. Bun-

1 Z.Velidî Togan, a.g.e. sf.116, 119, 121

2 Z.Velidî Togan, a.g.e. sf.116, 119, 121

3 Z.Velidî Togan, a.g.e. sf.116, 119, 121

dan başka deriden mamul alatak denilen paralar da kâğıt para yerinde kullanılmıştır. Moğollar zamanında Kubilay Kaan'ın şarkî Moğol ülkesinde tatbikine başladığı kağıt para sistemi yastuk (baliş) hesabına dayanıyordu. Çince (Çao) denilen bu paraların kâğıdı Çin kâğıdı olmakla beraber, 500 miskal (= 2, 274 kilo) ya dayanan sistmi, eskiden Orta Asya Türklüğünde, Harezmi ve Semerkand ölçüleri ve külçeleri esasında kullanılan kumaş parçalarının daha geniş mikyasta tatbikatından ibarettir.

Seleşuklular zamanındaki Kırtas denilen kâğıt paralar da, Çin tesiri mahsulü olmayıp, Orta Asya'daki kumaş paraların tesiri ile meydana gelen bir tediyeat vasıtası olsa gerektir¹.

Türk göçebelerinin ihtiyaçlarını aynı mübadele ile temin etmelerine mukabil-ki biz bunu mutlak olarak kabûl etmiyor, yarı aynı, yarı nakdî olarak anlıyor ve tefsir ediyoruz - yerleşmiş Türk boyları nakdî ekonomiye geçmişlerdir. Bir iktisatçının: ...Para ekonomisini, nerede olursa olsun, belirten vasıflardan biri nakdin bilfiil tedavülü ise, diğeri de onun kıymet ölçüsü olarak dile ve düşünceye yerleşmiş olmasıdır (Spengler, daha kısa olarak "para ile düşünmek" "Denken in Geld" demişti; Untergang des Abendlandes, cilt II, sf.604, 922) Bu ikinci unsur şark ortaçağında bidadyetten beri zayıf kalmıştır² demesini haklı bulmakla beraber, Türk dünyasında bu zihniyetin daha o zaman doğmağa başlamış bulunduğunun belirtilerini görüyoruz (Orta Asya şehirlerinde) Uygurların ticarî hayatta ilerlediklerini, ticarî vesikalar, senetler kullandıklarını, iktisâdî-malî istilahları geliştirdiklerini, faîz (tüş), rehin (tutuq), temettü (asıg), zarar-zıyan (Qor), tazmin, tediye (tölâç), ücret (târ) in günlük ticarî hayat tabirleri arasına, ticarî teammüller meyanına girdiğini tatbik olunduğunu muhtelif kaynaklardan öğreniyoruz³.

Kaşgarlı Mahmud hazinedâra (Agıcı) dediğine; (ağı) aslında ipek kumaş manasında, sonraları kıymetli eşya, hazine manasına geldiğine göre H.Namık Orkun (ça, çe'nin teşbih edatı olarak Orhun kitabelerinde kullanıldığını "otça, buraç kelimeleri" ileri

1 Z.Velidî Togan, a.g.e. sf.119,121

2 Dr.S.Ülgener, a.g.e. sf.118

3 Dr.Caferoğlu, Ahmed, a.g.Makale, Türkiyat Mec. IV, 1934

sürerek) Türklerde madenî paradan evvel ipekli kumaşın para yerine kullanıldığını göz önüne getirerek akça ağıca olmuştur diyor¹.

Banknotun Avrupa'lardan çok evvel Türkler tarafından kullanıldığını yukarıda gördük. Bu kâğıt paraya (Çau) veya (Yastuk çau) denirdi. Kâşgarlı Mahmud bezden yapılan parayı (Kamdu) şöyle izah eder: "Dört arşun uzunluğunda, bir karış eninde bir bez parçasıdır. Üzeri Uygur hanının mühürü ile mühürlenir. Uygurların satışları bununladır. Eskiyip yıpranacak olursa, yedi senede bir kere yamanır, sonra yıkanır, üzerine tekrar mühür basılır"².

Arkeolojik kazılarda da madenî paralara rastlanmıştır. "Türgeş Kaganlarına ait paraların şekli Çin, yazıldıkları alfabe Soğd ve dili ise Türkçe idi. Bu paraların çoğu da Balasagun'daki Buda mabedinde bulunmuştu"³ "1884 de Wiatka vilâyetine tabî Sediart'ta da bir Türk parası bulunmuştur, ki Ermitaj müzesinde saklı olan bu Paranın üzerinde de eski Türk yazısı ile yazılmış: Ben Çayan, bir akça, ibaresi vardı"⁴.

Orta Çağ Türk dünyasında iktisadî, malî, ticarî hayatın hayli ileri olduğunu yabancı müellifler de kabûl etmekte ve bunu belirtmektedirler. Bu keyfiyeti Barthold'un kaleminden görelim: Samanîler zamanında mahallî Türk hükümdarlarına tabî müslüman müstamereleri vücuda geliyordu. Yek diğeri ile münasebette bulunan ticaret şirketleri mevcut idi; o zaman asrımızdaki şekilde istikraz müesseseleri (Banka usulü) mevcut olmamakla beraber bir ülkede verilen bir senet ile diğer bir hükümet taht-ı idaresinde bulunan diğer bir şehirden para almak kabil oluyordu. XI. asır müverrihi (Ebu Şüca)'ın yakında keşf ve neşr olunan eserinde hükümetler tarafından verilen havale kâğıtları ile para almaktan ise tüccarlar tarafından verilen havale kâğıtları ile para almak daha kolay olduğu söyleniyor. Tüccarlar arasında bilhassa İrani'ler çok olduğundan Farsî (Çek) kelimesi taammüm etti. Hattâ bu kelime Arapların istimal ettiği (Sak) suretinde değil, belki farsîce (çek) suretinde taammüm ederek, sonradan garbî Avrupaya geçmekle bütün ticaret aleminde müstamel oldu.

1 H.Namık Orkun, Paralar Bilgisi, Yeni Türk, sayr 51,1937.

2 H.Namık Orkun, Eski Türklerde Para, Varlık, sayç178,1940.

3 B.Öğel, a.g.e. sf.326.

4 H.Namık Orkun, Eski Türklerde Para, Varlık, sayr: 178,1940.

Orta Asya'daki ticaret işlerine herhalde Türkler de iştirak ettiler. Müteakip devirlerde Moğollar'da tüccar manasında (Ortak) kelimesi istimal olunuyordu, ki şirket azası (Arabça şerik) manasındadır. Bu kelime o zamanın ticaret işlerinde şirketlerin mühim rol oynadıklarını göstermektedir. Mahmud Kaşgarî'de bu (Ortak) kelimesi mevcut ise de onun zamanında daha (tüccar) manasında değil, yalnız (şerik) manasında istimal olunmuştur. Buna nazaran Türkler arasında ticaret şirketlerinin inkişafı XI.a sırdan sonra olsa gerekir¹.

Orta Asya Türk şehirlerinde iktisadî hayat bu kadar ileri olunca, göçebelerin bundan müteessir olmamasına imkân yoktur. Değil mi ki karşılıklı ihtiyaçlarını birbirlerinden karşılıyorlar.. Yaylalara, kışlaklara gelen tüccarlara mallarını, mamullerini satıp, onlardan şehir emteası ve diğer ihtiyaç maddelerini temin ederlerdi. Bu alış verişler yarı aynı yarı nakdî olurdu. Tam manası ile bir trampa düşünülemez. Nitekim "Moğollar zamanında kâğıt para, daha Cengiz'in vefatından 9 sene sonra (1236 da) oğlu ve halefi Ögeday Kaanın emri ile çıkarılmıştı. O zaman bozkırları dolduran tüccarlar için bu kâğıtlarla tediyatta bulunabilmek, büyük bir kolaylık ve güzel bir fırsat teşkil etmiştir. İran'da Acem-Körfezinde ve Çin'de iş gören tüccarlar ve (Ortak) denilen ticaret şirketleri arasındaki muameleler, bu çeklerle ve kâğıt paralarla icra edilmiştir"². Demek ki, Türk göçebeliği kapalı bir ekonomi teşkil etmez. Bilâkis, şehir ekonomisi ile kaynaşmış, memleket ekonomisine, devrin şartları nisbetinde, entegre olmuş, yarı nakdî, yarı aynı bir mübadele ile bunu idame eden bir iktisadiyattır.

6- Yörüklerde Mübadele:

Arşiv vesikaları, Yörüklerin Osmanlı İmparatorluğu ekonomisinde bir varlığa sahip bulduklarını, ehemmiyetli bir rol oynadıklarını gösteriyor. Yetiştirdikleri bol miktardaki koyun, keçi, sığır, at ve deve'yi muhtelif mıntukalara, büyük istihlâk merkezlerince sevkederlerdi. Hicrî 975 tarihli bir fermanın, Bozulus Aşiretinin sattığı (Kafkasya'ya) hayvanların büyük rakamlara balığ

1 Prof.Barthold, Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, İsa.1927, sf.116-117.

2 Z.Velidî Togan, a.g.e. sf.116.

olduğunu anlıyoruz: "...Aralarında olan eyü at ve katır ve deveyi yukarıya ziyade behâye satub..."¹.

Hicri 986 tarihli bir fermanın, İstanbul'un et ihtiyacının Bozulmuş Aşiretinden getirilen koyunlarla karşılandığını anlıyoruz: "Yeni il kadısına hüküm ki Mahruseî İstanbul'da et babında muzayeka olmagın ulus taifesinin bıçağa yarar erkek hayvanları İstanbul'a getirülmesin emir idüb buyurdum ki Hızır Çavuş Varıcak te'hir etmeyüb emrim mucibince Ulus taifesinin bıçağa yarar koyunların sahibleri veya vekilleri ile Mahrusei mezbureye gönderesin ki nerhicarî üzre satılıb sahiblerine ticaret hasul olub İstanbul'da et babında muzayeka olma"ya"².

Bu fermanın şu neticeyi de çıkarabiliriz. Devlet zoru ile koyun sevkini, liberal ekonominin bütün piyasayı görünmez bir sihirli elin tanzim edeceğine dair inanç ve iddiasını cerh ettiğine ilk anda hükmetmek gerekiyor. Fakat, bu ne Yörüklerin kâr ve menfaatlerini bilmemelerinden, ne de serbest piyasanın zaafındandır. O devrin şartlarının yarattığı haber alamama, piyasayı bilmeme, iktisadî habersizlik diyebileceğimiz bir halin neticesidir.

Şimdi halihazır mübadeleye gelelim.

Aşiretler, hayvan, hayvanî mahsul ve mamullerinin büyük kısmını yaylalarda, birazını da şehir ve kasabalarda kurulan pazar ve panayirlarda satarlar. Yaylalara gelen tüccarlara (bağ, bağ tüccarı, ayakçı, deynekçi, bacakçı, kasap) isimleri verilir. Bu mutavassıtların bir kısmı kendi hesabına, bir kısmı da başkaları hesabına mübayaada bulunurlar. Meselâ Mersin veya Adana'nın Arap tüccarları, Arap memleketlerindeki firmalar adına mübayaada bulunur, Mersin limanından ihraç ederler. Bunların içinde kendi hesablarına alıp ihraç edenler de mevcutmuş. Bunların mübayaada sahası İskenderun, Adana'dan Antalya ve Ermenek civarındaki Barcın, Balgusan yaylalarına kadar uzanır. Ege ve Konya havalisinde de mahallin tüccarları alır. Koyunun erkekini (toklu), keçinin erkekini (erkeç) satıp dişilerini damızlık olarak saklarlar. Erkeklerden bir iki tane tohumluluk (koç ve teke) alırlar.

1 Ahmed Refik, *Anadoluda Türk Aşiretleri*, İst. 1930, sf.10-11, 32-33 vesika: 19, 61

2 Ahmed Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, İstanbul 1930, sf.10-11 32-33, Vesika: 19, 61

Bunları alan mutavassıt tüccar bekletmeden, besi yapmadan İzmir, İstanbul gibi büyük istihlâk merkezlerine sevkeder. Yalnız Arap tüccarlar ihraç ederler. Bazı müteşebbisler aşiretlerin bol olduğu yaylaların merkezî yerlerinde (mandıra) kurarlar. Yörükler bunlara (manar) der. Yörüklerden süt satın alarak peynir imal ederler. Diğer bir kısım tüccar da yaylaya peynir, yağ, yapağı, kıl satın almak için gelirler. Fakat Yörükler bunların satışında nazlanırlar. Bu mahsul ve mamulleri, yayla dönüşü kasaba pazarlarında satmak üzere saklarlar. İstanbul'da 10 liraya satılan tulum peynirini, firası v.s. hesab edilmek üzere, aşiretlerden tüccar 4 lira civarında alır. Barcın yaylasında Bayazıd'lı ve Bahşış, Yellibel'de (Balgusan Yaylası civarı) Kösereliler 190 kuruşa tazesinin kilosunu satmışlar. 2 kilo tazedden bir kilo tulum peyniri çıktığına göre, 380 kuruşa, fira, tuz v.s. ile 4 liraya geliyor. "Mutavassıtların ifa ettikleri hizmetlere göre fazla kazandıkları vakî ise de, onların hizmetlerinin kıymetsiz olduğunu ifade etmez"¹.

Aşiretlerin birlik olmaları, kooperatif kurmaları mümkün olamadığı müddetçe yukarıdaki hüküm doğrudur.

Hayvan satışından evvel piyasa yoklanır. Köy ve kasaba pazarlarındaki satışlar, et fiyatları, falan aşirete gelen tüccarların teklif ettiği fiyat v.s. kulaktan kulağa, çarık telgrafı ile- bu tâbir Anamas Dağı Karakoyunlu'larındandır. Çarık malûm, telgraf malûm. Bir dağdan diğer dağa gelen Çarıklının öğrendiği bir haberi, onlara ulaştırması keyfiyeti bu espirili ve zengin buluşla ifade olunuyordu. Malcının (hayvan müstahsilinin, çobanın) kendi gayretleri neticesi kendi malına atfettiği, sübjektif ve objektif kıymet, fiyat teşekkülü için mühim unsurlardır. Fakat, müstahsilin bekleme takatı, iktisadî kudreti, malsayısı (hayvan sayısı), pazarlık kabiliyeti de mühim rol oynar. "İki kişi arasındaki pazarlıkta fiyat geniş hududlar dahilinde her hangi bir noktada taayyün edebilir. Fiyatın hangi seviyede taayyün edeceği iki tarafın pazarlık kabiliyetine bağlıdır"².

Fiyatı uygun görmiyen, iktisadî kudreti müsait olan müstahsiller, koyun veya davarı (toklu veya erkek) satmaz, gelecek seneye kadar besi yapar.

1 Kennet E.Boulding, *İktisadî Tahlil (Osman Okyar trc.)* İst. 1957, s.17.

2 K.E. Boulding, *İktisadî Tahlil (Osman Okyar, trc)* İst.1957, sf.32

(Şişek) te satılır. (Marya) denen yaşlı koyunlar ucuza gider. Ekseri koyun olarak (toklu ve kısır koyun) keçi cinsinden (erkek ve kısır keçi) satılır.

Alternatif maliyette mühim inhiraflar vukû bulmuşsa, istihsal nevelerinin değiştiği görülüyor. Yağ ucuzlamışsa, peynir yapılıyor. Manarlara (mandıra) kilosu bir lira civarında süt satmak daha cazip geldiğinden yağ ve peynir imalinden vaz geçiliyor.

Bu alış verişler para esaslı üzerinden olmakla beraber, derhal ödeme yapılmaz. Senet dahi alınmaz. Bir söz kâfidir. Tüccara büyük emniyet vardır. Tüccar bir miktar (pey akçesi) ödedikten sonra, bakiyeyi malları satınca tediye eder. Arap tüccarlar peşin ödüyorlar. Veresiye aldıkları da kısmen oluyor. Senet yaygın olmamakla beraber, zihniyet değişikliği, kültür değişmesine uğrayan müstahsil, senet talep etmektedir. Satıcının, müstahsilin bu zihniyet değişikliğinin yanısıra, tüccarda da eski dürüstlük kalmamıştır.

Aynı Mübadele: Yaylaya gelen köylü, kasabalı satıcı ile basma, elbise, lâstik ayakkabı, naylon kap kacak, sebze, bostan (Kavun, karpuz, salatalık), mukabili yapağı, yün, kıl, yağ, peynir değişiyor. Bu aynı mübadele daima yörüklerin aleyhine tecellî ediyor. Şehirdeki satış fiyatının asgari iki misline geliyor. Aşiretlerin köy ve kasaba pazarları ile de sıkı temasları vardır. Bazan yayladan bir pazara inip çıkmak (atla, eşekle veya çok zaman yayak, piyade=yaya) iki gün sürer. Ekseriya pazarlar cuma günü kurulur. Pazar, bütün aşiret, köylü ve civar halkını bir araya getiren, iktisadî, içtimâî, dinî fonksiyonu haiz bir toplantı, bir dernektir.

(Cuma namazını) kılan yörük, sabahtan yağ, peynir, yününü satmış, zehresini (buğday) almış, değirmene vermiştir. (Bazan da yollarda su başlarındaki su değirmenlerine pazar dönüşü verilir veya yayladan götürülür.) Cumadan sonra, basma, elbiselik, oğlunu veya kızını everiyorsa zinet eşyası, kundura, tuz (bilhassa yarma tuz, eldeğirmeninde kendileri yarar, koyunlara çok su içmesi için verilir), patates, domates, soğan, biber, fasulye, şeker, çay, kahve, kaba çocuk şekeri, simit...ilh...alırlar. Yukarıdan beri görülüyor ki, Yörüklerin mübadele ekonomisini (nakdî) olarak tavsif etmek kabildir.

Kahvelere oturur, seyyar berberlerde tıraş olur, karlı şerbetler içer, dondurmalar yer, eş dostla sohbet ederler. Bu sohbetin sıklık merkezini o seneki fiatlar, tüccarın falan aşirete gelip teklif ettiği

fiat, o fiattan satış olup olmadığı, talep olup olmadığı, alıcının iştahı, malların o seneki çilesi (kilosu, randımanı), hayvan hastalıkları v.s. teşkil eder. Cinayet, kız kaçırma, siyaset de konuşmalara epeyce konu olur. Geleni geçeni, kalabalığı, (dağlardaki yalnızlığın tesiri ile olacak) hayran hayran süzüp, öğleden sonra, (ikindiye doğru) (derleşip, derneşip) birlikte yaylaya dönerler. Hastalar da kasaba şehir doktorlarına âcil vak'a değilse pazar günleri getirilir.

Aşiretler Arasında Aynı Mübadele:

Bu mübadele davarcılarla (keçi besleyen Yörükler) koyuncular (koyun besleyen Yörükler) arasında olur.

Koyun besleyip te kıl çadırlarda oturan, yün veya yapağı mukabili, davarcı aşiretlerden kıl alırlar; bunlarla çadır dokurlar.

Anamas Dağlarındaki Karahacılı Aşiretinden Suyuyağdan İbrahim Ağa (keçi besliyor), Adana aşiretlerinden (koyun müstahsili) 10 adet dokunmuş çadır siparişi aldığını bize söylemişti. Her çadır 1000 lira üzerinden, hesabının bir kısmı yünle, bakiyesi nakden tediye olunacaktı.

Koyuncu aşiretler, davarcılardan ayrıca, yün mukabili tuluk (su tuluğu, yağ tuluğu, döğme tuluğu) alırlar. Bulgardağı Karakoyunluları bir tuluğa, bir kilogram yün verdiklerini, söylediler. Davarcılar da çorap, ceket, pantolon, eldiven, keçe, kilim, halı, v.s. dokumak, imal etmek için lüzumlu yün ve yapağıyı kıl mukabili koyuncu aşiretlerle trampa ederler.

Bu aynı mübadelede iki taraf da vecibeyi aynı anda yerine getiremez. Bir nevî kredi hali görülür. Tuluk ihtiyacı olan koyuncu yörükler, bunu davarcılardan temin edip, mukabilini koyun kırkımında yün olarak verirler. Aradan aylar geçebilir. İtimat esastır. Hile, sözü yerine getirmeme görülmez. Bir nevî (aynî kredi) (aynî mübadele kredisi) karşısındayız demektir.

VIII- Türk Göçebelerinde İstihlâk:

Bu bahiste gerek Orta Asya, gerek Anadolu göçebelerinin tasarruf ve istihlâk temayülüne temas edecek, fakat esas olarak beslenme sistemlerini ele alacağız.

a) Orta Asya'da:

Eski Türklerin şölenleri, debdebeli ziyafetleri, düğün masrafları, onlarda tasarruf temayülünün yüksek olmadığını, bilâkis istihlâk temayüllerinin kuvvetli olduğunu gösterir.

Eski Türk göçebeleri, şimdiki Türkiye göçebelerinden ziyade et yiyor protein ihtiyaçlarını fazlasıyla gideriyorlardı. Toylar ve şölenlerde bol miktarda hayvan kesiliyordu. Kazanlarla kımız bulunduruluyordu. Dede Korkut hikâyelerinde bir hakanın attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdırıp, göller gibi kımız sağdırıp, milletine ziyafet çekişi anlatılmaktadır. Şölen "eski Oğuzların hem dinî, hem siyasî, hem de bedî bir içtimalarıydı" (Z.Gökcalp, Aşiret Tedkikleri, Doğu Mec.) Ehli hayvanlardan başka, av hayvanları da et ihtiyacını karşılıyordu. Tonyukuk Yazıtında "Ge-yik yiyerek, tavşan yiyerek oturur idik. Milleti boğazı tok idi" deniyor (Yazıtlar, I, 102) Eski Türklerin ete olan düşkünlüğünü şu satırlardan da anlıyoruz. Bilge Han kayınbabası olan bir tarhana, (Buda) dinine girmek istediğini söyledi. Kayın babası dedi ki: "Bu tasavvurunuz iki sebepten dolayı caiz değildir: 1) Buda dini hayvanatı yemeği men eder. Biz ise daima toylarımızda ve şölenlerimizde, av ziyafetlerimizde hayvan eti yeriz. 2) Buda dini harbi kabul etmez. Kan dökmenin şiddetle aleyhindedir. Bizim ise avcılıkla muhariplik iki iktisadî istihsal menbaumuzdur. Biz yalnız millî mefkûreler için değil, bir az da güzel yaşamak ve karnımızı doyurmak için harb ederiz" (Z.Gökcalp, Türk Med. Tarihi sf.11) Şölenlerin Türk içtimâî hayatındaki ehemmiyetini şu satırlar daha güzel belirtiyor: "Sultan Melikşah zamanında her cuma sabahı Sarayda Şölen tertip edilir, yemeğe gelen âlimler arasında mübahaseler ve münazaralar olurdu (İ.Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal, S.34) Hü-kümdarın her bulunduğu yerde halka yemek yedirmesi Türk an'anesi icabı idi. Melikşah Semerkand seferinde bu ziyafeti vermediği için, Çiğillerle Maverâünnehir'liler kendilerine hakaret saydıkları bu vaziyetten dolayı şikâyetlerde bulunmuşlardı. (Siyasetname, fasıl XXXV) Şölen'lere gelenlerin oturacakları yerler ve yiyecekleri yemekler muayyendi (Abdülkadir, Orun ve Üllüş Meselesi, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mec. I, 121-133)"¹.

¹ Doç. Dr. İbrahim Kafesoğlu, Sultan Melikşah Zamanında Büyük Selçuklu İmparatorluğu, İst.953, sf.137-138.

Kazaklar ve Tatarlar koyun etinden ziyade, at etini seviyor ve çok yiyorlar. Radloff, eserinin birkaç yerinde buna işaret ediyor. Biz de Anadolu'daki Tatarlar'da bunu müşahade ettiğimiz gibi, 10 sene önce Doğu Türkistan'dan kaçıp gelen Kazaklar'da da gördük. Bütün fakirliğine rağmen her göçebe az çok proteini hayvanî mahsullerden elde eder. Bu nisbet Orta Asya'da büyük sayıda hayvan besliyen Türk göçebelerinde çok yüksektir. Hattâ bazı yabancı müşahitler, bu aşiretlerin içtikleri fazla miktardaki içkiden ruhen ve bedenen dejenere olmamalarını yedikleri fazla ete hamlediyorlar. "Et yiyerek açık havada yaşayanların ne kadar kuvvetli bir bünyeye sahip olduğunu ezcümle şu durum da isbat eder: Çin sınırı boylarında yaşayan ve çok afyon kullanan büyük yüz Kazak'ları arasında, bu iptilâ en ufak bir zarar bile yapmamıştır; Çinli afyonkeşler acınacak bir harabeye benzediği halde, Kazak'lar sağlam ve sıhhatlidirler." (Sibirya'dan, I, 424) Gaziantep'te çok miktarda içilen rakının tahribatını, çiğ köfte ile kebablar önlese gerektir.

Kımız da çok içilen, her sofrada bulundurulmuş faydalı bir içkiydi. Kısarak sütünden, saba'lar (öküz derisinden büyük tuluk) içinde hazırlanır. "Sabaların dibinde kımız kalmadığı takdirde yeni sağılan süt yine sabalara konular. Biraz ılık yere yerleştirilir. Saatta bir karıştırmak suretiyle çalkalarlar. Bu ameliye birkaç gün devam ettikten sonra kımız elde edilir. Tahammürü hızlandırmak için bir çorba kaşığı ekşi yoğurt yahut suyu koydukları da vaki-dir."¹.

"Kımız sunulurken, ona büyük bir saygı gösterilir. Onu ancak erkekler sunar ve bu işi ya ev sahibi kendisi veya evin en yaşlı akrabası yapar. Evde mevcut en iyi kap her türlü tozdan temizlendikten sonra, ev hanımı bunu kımızla doldurarak evin efendisine sunar. O zaman evin içerisinde büyük bir sessizlik hüküm sürer." (Radloff, I.461) Misafir olduğumuz Türkistan Kazak'larından birinin evinde kımız ikram edilirken, yukarıdaki satırların doğruluğunu müşahade ettik. Hakikaten saygılı tutulan millî bir içkidir. Türkiye Alevilerinde bunun yerini rakı almıştır; fakat erkân, usul aynı, Orta Asya'da (kımız bayramı)nda ziyafetler, eğlentiler, yarışlar, cirit oyunları olurdu. "Mayısta yapılan kımız bayramında,

¹ Ziya Özkaynak, Kımız kitabı hakkında kitabiyat, Kopuz, sayı5 1939.

Türk boylarından gençler müstakbel eşlerini seçerlerdi." (Nimet Uluğtuğ, Kımız Bayramı, Kopuz, sayı:4, 1939)

1333 de İbn Batuta Altınordu Sultanı Uzbec (Sultan Muhammed Uzbec-Özbec) Hanın sarayını ziyaretinde, hanın Kur'an okuyan zevceleri Tayduta ve Kebek Arap misafire (Kımız) ikram ettiler¹.

Yörükler'in de bildiği yemeklerden Tutmaç Kaşgarlı Mahmud'un meşhur eserinde (Divan, I, 452), mayasız ekmepleri (yuka, yufka) yuyka şeklinde (Tonyukuk yazıtında) anılmaktadır. Hun'ların, Yörüklerin kullandığı dibek ve el değirmeni (buğdayı dövme ve yarmaya, kırmaya yarıyan aletler) kullandıklarını arkeolojik kazılardan anlıyoruz. (B.Ögel a.g.e sf.89,146)

Bu satırlarımızla, biraz sonra anlatacağımız Yörüklerin istihlâk, beslenme sisteminin aynı oluşunu anlatmak istiyoruz.

b- Yörükler'de İstihlâk:

Misafirlere karşı çok cömert olan Yörükler, aynı zamanda tutumlu insanlardır. Tasarruf meyilleri yüksektir. Yıllarca biriktirdikleri, tasarruf ettikleri paralarla hükümetlerin hiç yardımını görmeksizin son yıllarda araziler edinip köylere, kasabalara yerleştiler. Bazıları da çiftlik satın alarak yeni köyler vücuda getirdiler. Tasarruf vasıtası altun idi. Bugün de aynıdır. Fakat halen müsait tarla, bahçe bulur bulmaz tasarruf ettiklerini bu mülke bağlarlar. Yarı göçebeler bankalara alışmakta, paralarını plâse etmektedirler. Eski Yörüklerin tasarrufu iddihar şeklinde idi. Çıktı (çıkın, bohça) edilen altunlar eşkiya eline geçer, toprağa gömülenler sahibinin ölmesiyle heder olur giderdi. Şehir ve köylerdeki dostlara borç olarak veya emaneten verilen paraların bir kısmı da, senetsizlik yüzünden, inkâr yoluyla veya borçlunun ölmesi, varislerinin de borcu tanımaması ile zayı olmuştur. Bankalardaki paraların tahakkuk eden faizini almıyor, veya Kızılıya yahut fakirlere veriyorlar. Tasarruf meyli yüksek olmakla beraber, gelir mahdut, istihlâke masruftur. Ufak tasarruflar bugün düğün veya vukuatlar için harcanır. Köylülerle arazi, mer'a yayla ihtilâfları, hayvan zararı v.s. meselesinden cinayetler eksik olmaz. Hapishane,

1 Dr.Boris İschboldin, *Essays on Tatar History*, New Delhi, 1963, P.52

hastahane, doktor, avukat v.s. paraları eldeki avuçtakini siler süpürür. Eğer geriye birşey kalmışsa, o da şaşaalı debdebeli düğünlere sarfolunur.

Yörükler'de istihlâk meyli normaldir. Gelirlerine göre ayaklarını uzatırlar (Bilhassa kendi istihsal ve imalâtları neticesi elde ettikleri mahsul ve mamulleri istihlâk eylediklerinden bu mümkün olur.) İktisatçıların (gösteriş tesiri ile istihlâk), (göstermelik istihlâk) dedikleri şey, düğünler istisna edilirse, köy ve şehirlere nazaran, tam göçebelerde yok denecek kadar azdır. Yerleşme bunu çoğaltıyor.

Hayvanî, ziraî mahsul ve mamulleri ve avcılık semereleri ile geçinen aşiretler hemen hemen, kendi yağları ile kavrulabilecek haldedirler. İstihsallerinin bir kısmı piyasa için olduğu halde, ehemmiyetli bir kısmı da zatî istihlâke sarfolunur. Yalnız Yörükler zaviyesinden bakınca bile (Türkiye Milli Gelir Hesaplarının) sıhhatinden şüphe etmek lâzımdır. "*İktisadî refahın millî gelire inikâsı (istihlâk ölçüsile): bir devre zarfında istihsal edilmiş olup müstehtlike reel istifade sağlayan mal ve hizmetlerin bir kısmı pazara çıkmadığı ve oradan tedarik edilmediği için, yekûna girmez veya girse bile hesaplanabilen mikdarı hakikî cesametinin altında kalır. Evde pişirilmiş ekmeğe veya pasta bu durumdadır. İktisadî refahın millî gelire inikâsı bu bakımdan da eksik olacaktır*"¹.

Doç.Dr. Gülten Kazgan'ın, Anadolu köylerindeki beslenme sistemi hakkındaki nesredilmemiş bir etüdünü inceleyen, Prof.Dr. C.C.Zimmerman, bazı tenkidlerde bulunur². Türkiye için yegâne et nevi olan otlak hayvanlarının, Birleşik Amerika'da bile pahalı olduğu, Arjantin'de de pahalılaşmaya doğru gittiği profesör tarafından belirtilerek, Birleşik Amerika'da hayvanî proteinin daha ziyade balık ve kümes hayvanlarından temin olunduğu, istihlâkin üçte ikisini nebati yağdan çıkarılan margarin'in teşkil ettiği anlatılıyor ve Türk köylüsü için buğdaydan temin edilen proteinden başka, aşırı otlatma dolayısıyla erozyona sebep olan koyun ve keçi

1 C.C. Zimmerman, *Yeni Sosyoloji Dersleri*, (Dr.Kurtkan Terc.) İst. 964, 356-61-370-44.

2 Prof.Dr.S.F. Ülgener, *Millî gelir, İstihdam ve İktisadî Büyüme*, İst. 962, sf.63.

yerine, kümes hayvanları besliyerek protein temin edilmesi tavsiye ediliyor.

Yörüklerde Beslenme:

Günde üç öğün yemek yenir:

Gayfaltı (kahvaltı): dağ çayı, inhisar çayı veya ada çayı (Adaçayı ve dağ çayı hüdâfînâbittir, dağlarda bol bulunur, çok şifalıdır), yahut çorba (buğday veya tarhana) içilir. Süt pek içilmez, misafir gelince verilir. Peynir, çökelek, yepinti, bazan da yağı hepsinin yanında yufka ekmeği esastır. Öğle ve akşam da malî kudrete göre Yörük yemekleri hazırlanır. Yarı göçebeler, çadırlarının önünde fasulye, domates, pancar, patlıcan, kabak v.s. yetiştirdiklerinden yemek listesine bunlar da dahildir.

Yemek bir kaptan hep birlikte yenir. Kaşık kullanılmaz. Çorba, süt, ayrı bile kaşıksız içerler. Yufka ekmeğini birkaç katlı büküp, külâh şekline getirip (sokum) yemeğe daldırırlar. Kösereliler buna (Körük) diyor. Her yiyiş, her lokma için ayrı bir kaşık adetâ. Bunu daha temiz, daha sıhhi buluyorlar. Kaşığın temiz olmadığını, her sefer ağza sokulup yemeğe daldırıldığını, onun için kendilerinin bir yedikleri kaşığı bir daha kullanmadıklarını söylüyorlar.

Yemek, sofrâ örtüsünün üstünde yenir. Etrafına bağdaş kurup, diz çökülüp oturulur. Sofra örtüsüne (sora) diyorlar. Yalnız Sarikeçililer (Meldir) der. Deve yünü veya koyun yününden olup, ekseri kahverengiye çalar. Her sabah yapılan taze yufkalar, bu (sora) ya konup, güzelce örtülür. (Sora) kare şeklinde olup, köşelerinden bükülerek ortaya doğru katlanır. Yemek zamanı açılır, içindeki yufkalar kenara dizilir, yemekler ortaya konur ücretle tutulan çobanlar dahi, ağa ile birlikte, aynı sofrada, aynı kaptan, aynı yemeği yerler¹ Ülüş-ün² izlerini bulmak güçtür.

1 Aydın-İzmir havalisi incir bahçelerindeki kantarcılar (götürü ücretli amele) da son zamanlara kadar ağanın sofrasında yerd.

2 Ziyafetlerde mevki, kesilen hayvandan pay alma hk. kaide, töre. Bu hususta bk. Abdülkadir, Orun ve Ülüş Meselesi, Selçukname (Hautsuma tabı) sf.204-205, Selçukname (Yazıcızade) sf.4 ve M.Zeki Oral, Selçuk devri Yemekleri, Türk Etnografya Dergisi II.Bu adetin bakiyelerini ufak çapta da olsa görüyoruz: Kırtıl (Silifke) Alevileri, yemek pişirince önce komşunun hakkını ayırıp gönderirler ki buna (Ülü) denir. Dadaloğlu da Kozan Kürtlerinden aldığımız bir şiirinde bu mefhumdan bahseder: "Bozgurdlara pay olduya "Ülünüz" var".

Yarı göçebe çadırlarında, hali vakti iyi olanlarda, sofrâ örtüsünün üstüne çember şeklinde kasnak ve onun üstüne geniş bir bakır sini konur, yemek bunda yenir. Bazılarında bakır sini (senit) in üstüne konur.

Yörük Yemekleri:

Hayvan kesimi ancak misafir gelince; bayramlarda, düğünlerde, yatırları ziyarette ve bir de hayvanın sakatlanması halinde olur. Etin bir kısmı kavurma olarak tuluklara doldurulur (Et kavrulur, tuzlanıp tuluğa konur)

Protein ayrıca bulgur aşısı (bulgur pilâvı) ve onunla birlikte içilen ayrandan temin edilir. Yoğurt, tereyağı, peynir, keş (çökelek) de bunu temin eder. Buğday çorbası, buğdaydan yapılmış diğer yemek çeşitleri (keşkek, tutmaç, çörek, gatmer, yufka, hoşmerim v.s.) de bu vazifeyi görür.

Yufka: Buğday unundan saç üzerinde yapılan, kâğıt gibi ince ekmektir. Un (iteği) de elenir. Elenmiş un ilençe (İleğen) denen geniş bakır kaplarda su ile karıştırılıp, içine biraz da tuz atılıp yuğrulur. İçine maya atılmaz. Kadın kollarını dirseklerine kadar sıvayıp, ellerini iyice yıkadıktan sonra, yumruklarıyla hamuru yoğurur. Bir parça hamur alıp okla (oklava) ile senit üzerinde daire şeklinde açar ve ocağın üstüne, (sayacağın= sacayağının üzerine ters olarak oturtulmuş bulunan saçın üstüne) bırakılır. Bir tarafı pişince, evregeç (bazı yerlerde şiş, evirgeç, pişirgeç, çevirgeç) denilen genişçe yüzlü ağaç parçasıyla altüst edilir. O yüzü de pişmiş olur. Pişen yufka üstüste gelmek üzere sora'nın (sofrâ örtüsü) içine sarılır. "Yufkayı açanlar kadar pişiricinin de mahir olması, oklavaya sarılmış yufkaları el çubukluğu ile saç üstüne yaydıktan sonra, pişirgeciyle evire çevire ve büyük bir dikkatle yakmadan pişirilmesi şarttır"¹. (Resim: 47,48,49,54)

Yörük kadınlarının her sabahki işlerinden biri, hamur yoğurup, yufka yapmaktır. Bayatı iyi olmaz. Taze taze yenirse çok lezzetlidir. Çadır halkı davar, koyun, deve gütmeye veya pazara giderken bu yufkanın içine peynir, çökelek veya yağ kor, silindir gibi dürer, yağlık denen genişçe bir yazmaya (baş örtüsü) sarar, ekmecli kısım belinin arka tarafına gelmek üzere, beline bağlar. Güzel bir azık

1 M.Zeki Oral, a.g. makale, Türk Etnografya Dergisi, İsf.74-75.

olur. Buna (sıkma, sıkmaç, çomaç) denir. Yörüklerin ekmeği yufkadır. Kaşık gibi de kullanırlar. Eski Türklerin de yufka yediğini biliyoruz¹. Selçuklular da yufkayı biliyor ve yiyorlardı: “*Selçukname’de geçen (Arıgirde), arı buğday unundan yapılmış yufka demektir. Demek oluyor ki, Selçuk devrinde yufka ekmeği vardır. Hükümdarın ziyafet sofrası için hazırlanan yufkanın da en temiz buğday unundan yapılması yakışıdır*”².

Akıtmaç: Deve sütü, un, tuz bir kap içinde oklava ile karıştırılır, kıvamlı hale gelince, yukardan kaşıkla saçın üzerine bırakılır. Hamur kızgın saç üzerinde büzülür. Diğer tarafa döndürülür, ters yüz edilir, lezzetli bir hamur yemeğidir. Deve patladığı (doğurduğu) zaman, yavru emmeden (ilk-gün) ağın sütü ile yapılır. Koyun, keçi sütüyle (ağız) da yapan aşiretler vardır.

Buğday Çorbası: el değirmeninde yarılmış buğdayın yağ ve tuzla pişirilmesinden yapılır. “*Mesnevi-i Şerifte beyti vardır. Türkçesi: Eşeğin karnı saman, ot; insanın miğdesi buğday çorbası ister demektir. Şu halde Selçuk devrinde yenilmesi itiyat haline gelmiş buğday çorbası vardır*”³. (Resim:51)

Bulgur Aşı: Bulgurun tereyağı ile pişmesinden olur. Kuvvetli yemektir. Ayran veya yoğurtla yenir. Etlisi kuvvetli ve lezzetlidir. (Etlili Pilâv)

Bulamaç: Un, yağ, soğanla pişirilen bir yemek. Un ve sütle yapılanı da vardır.

Bükme: Dağlardan toplanan otlarla pişirilen börek. (Horzumlu’larda)

Çörek: İleğence içinde hamur yoğrulur. Maya atılmaz. Hamurun üzerine küncü (susam) ekilir, tereyağı ilâve edilir. Leğenin üzeri saçla kapatılır. Saçın üstüne köz (ateş) konur, leğenin altında kızgın kül vardır. Bir iki saatte hamur pişip çörek haline gelir.

1 H.Namik Orkun, Eski Türk Yazıtları

2 M.Zeki Oral, v.s. makale, Türk Etnografya Def. I.sf.74-75.

3 M.Zeki Oral, v.s. makale, Türk Etnografya Def.I.sf.74-75.

Boynuinceli’lerde misafirlige giden çörek götürür. Gittiği yerden de ona çörek hediye verirler. “*Falannerde*” denince, “*çörek değişmeye gitti*” denir. Bu, misafirlige gitti demektir.

Ekmek Aşı: Yufkanın üzerine su serpilir, yumuşatılır. Diğer bir kapta tereyağı ile kırmızı biber eritilir. Karıştırılıp, pişirilir. Karakoyunlular buna (Dolaz) diyor.

Höşmerim: Şeker, yağ, undan yapıldığı gibi, peynirle şeker, undan yapılanı da vardır. Yörüklerin meşhur tatlısıdır. Tekirdağ’da lokantalarda, tatlıcılarda bu isimle mevcuttur. Rize’nin lâzca konuşulan yerlerinde bile (Höşmerli) diye bir tatlı bulunduğunu duyduk. Bu da Çepni’lerden kalma olabilir. “*Höşmerim bile olsa yemem*” sözü, bu tatlının kıymetini gösterir. (Resim: 52)

Katmer: Yufka açılır, saçta pişirilir. Sıcakken iki tarafı yağlanır. Üstüste yığılır. Nefistir.

Kaymak tatlısı: Süt kaymak bağlar. Bu kaymağın içine bal konup yenir.

Keşkek: En güzel buğday (solgu)larla dibeklerde döğülür. Kabuğu çıkarılır. Buna (Dövme) denir, etle pişirilir. Sonra geniş kaplar içinde çomça’larla (kepçelerle) lüzuciyet kazanıncaya, lâstik gibi oluncuya kadar döğülür. Üzerine kırmızı biberde eritilmiş tereyağı dökülür. Çok nefis, besleyici yemektir. Düğünlerin baş yemeğidir. Horzumlular’da: “*Onun da keşkeği yendi*” tâbiri, düğünü oldu, işi bitti manasına gelir. (Resim:50)

Lokma: Sacın içinde, yağda, küre şeklindeki ufak hamurların pişirilmesi ile olur. Şeker veya balla yenir. Muharrem Ayı’nda Aşure ile veya yalnız, komşulara dağıtılır. Yeniosmanlılar (Lokur), Horzumlu’lar (Sunak) diyor. **Helise, Pelize:** Buna herise de diyorlar¹.

Övelemeç: Yağ ve unla yapılır. Midevidir, şifalıdır.

Tarhana çorbası: Un, yoğurt, domates, türlü otlarla hazırlanır. Yağla pişirilir, üzerine kırmızı biberle eritilmiş yağ dökülür.

Sündürme: Tuzsuz taze peynirle, tuzsuz tereyağı pişirilir. Soğutulduktan sonra üzerine toz şeker dökülür. (Horzumlular).

1 Bk.M.Zeki Oral, Herise, Tutmaç ve Bazlamaç Hk: Ant Dergisi, 16-18 Konya.

Tutmaç: Un, Yumurta, tuz, su karışığı leğende hamur haline getirilip, yoğrulur. İnce ince kıyılır. Bir kaba konup, su, tuz, tereyağı, ilâvesile pişirilir. Soğumaya bırakılır. İlyınca üzerine sarımsaklı yoğurt dökülür. Lezzetli, besleyicidir. Karakoyunlu'lar da aynı şekilde yapıyor.

Bekdik'lerde zayıf çocuklara anaları şişmanlasın, "ata binip, atın sağrısın sallandırsın" diye tutmaç yedirir. Hatırlımadığımız bir kaynakta, büyük Türk hükümdarı Tuğrul Beğ'in, aşiretler arasında yediği tutmaç yemeğini çok beğendiğini okumuştuk.

"Tutmaç adı Mesnevi-i Şerif'te de geçer:..... yani: senin için böyle güzel tutmaç pişirdim. Sen kibirleniyor, yemiyorsun. Ve: Tutmacın hamurunu istemezsen, suyunu ye, kendine gıda et"¹.

(Domates)e (Banadura, gıllı, eğrim) diyorlar. (Patates): gumbil, gumpir. Çocuklarının yemesi için tuzlu suda haşlanmış buğdayla, nohuda Böynuinceliler (Börtme), diğerleri (Kölleme) der.

Bu güzel yemekler ve tatlılar tarihe karışmıştır, Bugün her öğün sefaletin yemeğini yemektedir çoğu...

IX- Türk Göçebelerinde Mülkiyet:

Mülkiyet, tarihî olduğu kadar, aktüel bir problemdir. Asırlar boyu insanlığın bedbahtlığını bu müessesede, saadetini bunun kaldırılmasında arıyan ütöplastler gelip geçmiştir. Eflâtun gibi, gençliğinde idareci sınıfla, muharipler için ferdi mülkiyeti kaldırıp, ihtiyarlığında hatasını anlıyarak bu fikrinden rücu edenler olduğu gibi, mülkiyeti hırsızlık telâkki eden Proudnon'lar mülkiyetin ifratlarını devlet müdahalesi, içtimaî siyaset tedbirleriyle gidermeye çalışan Sismandi'ler zuhur etmiştir. Bir Marks çıkmış, tarihin tabii akışı içinde, diyalektik-Cedeli bir vetire sonunda ferdi mülkiyetin, kollektif mülkiyet haline inkılâp edeceğini ilmi olarak isbata çalışmış, fakat kehanetinin tahakkukunu bekleyemiyen bir sabırsızlıkla, Enternasyonall'ler amele teşekkülleri ihtilâl fırkaları kurmuştur². Fakat, Marksizm Rusya ve Yugoslavyadaki tatbikatında

1 M.Zeki Oral, a.g.m. II, sf.31

2 Bk.Prof.Z.F.Fındıkoğlu, Sosyalizm, İst.960 ve Marks, İst.1961

yeni, nev'i şahsına münhasır bir mülkiyet rejimi meydana çıkmıştır: Komünist partisi üyelerinden ibaret bir intelligentsia, yeni bir münvever-idareci sınıf ve ona ait villalar, apartmanlar, otomobiller¹.

Jan Jack Rousseau'nun tasavvur ettiği bir eski dünya cenneti var mıydı? Senin benim gailinden uzak, mülkiyetsiz bir insanlık hakikaten mevcut olmuş mudur? "Bir kısım yazarlara göre iptidai cemiyetlerde mülkiyet müşterektir. Fakat bu fikir etnoğrafların araştırmaları ile daima teyid edilmemektedir. Malinowsky Malenezyalılarda av aletleri piroğlar ve başka teknik vasıtaların ferdi mülk olduğunu işaret ediyor"².

İnsanoğlu fitraten egoist oluyor. En iptidaisinden en medeni-sine kadar aynı maya, aynı hamur. Arada derece farkı var. (Benim, bana ait) kelimelerinin sıcaklığı her seviyedeki insanı cezbediyor. Bu bakımdan insanlığın ilk devirlerinde bile mutlak mülkiyetsizliği tasavvur etmek güçtür. Bugünkü Rusya'nın dünyanın en geniş ve mümbit topraklarında en modern vasıtalarla istihvalde bulunduğu halde, buğday için Amerika'ya muhtaç olması, insanoğlu'nun ru-hundaki ferdi mülkiyete atfedilen kudsiyetin manalı, büyük, taze delilidir.

Bununla beraber bu hususta kesin bir şey söylenemez. Yazılı vesikalar olmadığı için her zaman münakaşalara konu olacak demektir. Yalnız hüküm vermede, arkeolojik ve etnoğrafik araştırmalarda bulunacak maddi emareler yanında, halkların kollektif vicdanında ve hafızalarında yaşıyor, dillerinde ifade olunan manevi miraslar büyük rol oynayacaktır.

a-Orta Asya Göçebelerinde Mülkiyet:

Homeros'a göre İskitler nizaların, uyuşmazlıkların sebebi diye mal mülk toplamaktan sakınırlardı³. Aynı kaynakta bu kavmin kırmız içip at eti yedikleri de yazıldığına göre, hiç değilse at sürülerine malik idiler.

1 Prof.Dr.C.C. Zimmerman, Aydın sınıfın ortaya çıkışı (Doç.Dr.N Arıkan Terc.) İst.1964, ve Djilas, yeni sınıf, (Terc.) İst.96.

2 Prof.Dr. H.Ziya Ülken, Siyasi Partiler ve Sosyalizm, İst.1962 sf.151

3 A.Rıza Kılıç, İskitler ve İskitler Hakkında Herodotus'un Verdiği Bilgiler, İst.935.

Acaba eski Türkler'de mülkiyet ferdi mi idi, yoksa içtimai zümrelere mi aitti? Bu hususu vesikaların ışığında incelemeye çalışalım. Ziya Gökalp'e göre 'Türkler hürriyet ve istiklâli sevdikleri için iştirakçi olamazlar. Fakat müsavatperver olduklarından dolayı fertci de kalamazlar. Türk harsına en uygun olan sistem solidarizm, yani tesanütçülüktür. Ferdi mülkiyet, içtimai tesanüde hâdim bulunmak şartıyla meşrudur. Sosyalistlerin ve komünistlerin ferdi mülkiyeti ilgaya teşebbüs etmeleri doğru değildir. Yalnız içtimai tesanüde hâdim olmıyan ferdi mülkiyetler varsa bunlar meşru sayılamazlar...Türklerin içtimai mefkûresi, ferdi mülkiyeti kaldırmaksızın içtimai servetleri fertlere gassetirmemek, umumun menfaatine sarfetmek üzere muhafaza ve tenmiyesine çalışmaktır.' (Türkçülüğün Esasları, iktisadi Türkçülük bahsi) Filhakika vesikalar Z.Gökalp'in fikirlerini teyid etmektedir. Eski Türklerde ferdi mülkiyetin yaygın olduğunu görüyoruz. Atlarını, sürülerini kendilerine mahsus damgalarla damgalarlardı. Tonyukuk kitabesinde bu damgaların adı (töğün) şeklinde geçmektedir¹. Türkiye Alevileri de damgaya (Dökün). Yörükler (Dövme, döğme) diyorlar. Diğer bir damga şekli hayvanların kulağının bir tarafını kesmedir. Buna Türkistan'da ve İran Azerbaycanı'nda (En, in) denir². Yörüklerde (en) der bu, kulaklara çentik yapmak usulünün Macarlar'da da olduğunu görüyoruz³.

F.W.Müller'in Doğu Türkistan'da Tufan'da bulup çıkardığı uyurca metinler arasında mülkiyet mefhumunu ve ona atfedilen ehemmiyeti görebiliyoruz: "Azunlarqa ad tavarqa ärkka Türkka azlanmaq turur= hayatta mal ve mülke, iktidar ve kudrete karşı hissi tezahur eder.", "Ağı, barım ad, tavar, ark türküngüzler asılmaq bolsun: defîne, mal, servet eşya kudret ve kuvvetiniz çoğalmış olsun"⁴ Bir Karaçay Atasözünde de mülkiyet ifadesini buluyoruz: "Koç

- 1 H.Namik Orkun, Eski Türklerde Arma, Varlık, sayı:172, 1940.
- 2 Prof.Dr. Abdülkadir İnan, Kazak, Kırgızlar'da Yeğenlik Hakkı ve Konuk aş meseleleri, Türk Hukuk Tarihi Derg. I, 1941-42 ve aynı müellifin Birinci İlmî Seyahate Dair Rapor, 1930, sf.17.
- 3 H.Namik Orhun, a.g. Makale.
- 4 Akdes Nimet Kurat, Gök Türk Kağanlığı, DTCFD, X. 1-2, 952 Sf.5.

har, koy de malçılağa faydalı= koç ve koyun hayvancılara mülktür"¹.

Orta Asya'da hayvanlar ve kışlaklar ferdi mülkiyet, mer'a yaylalar ve misafir çadırı müşterek mülkiyet konusudur. "Kazak-Kırgız-lar da misafir çadırı aşiretin müşterek malıdır. Yemek te müşterek çıkar"². Radloff da kışlakların ferdi mülk olduğunu şöyle belirtiyor. "Kışlak sahalar komşulardan umumiyetle tabii sınırlarla ayrılacak şekilde bölünmüştür, demek bunlar dere, göl, tepe, yamaç v.b. gibi nesnelere hudutlanır; Tabii sınırlar bulunmadığı takdirde direk ve taş gibi sun'i işaretler dikilir. Bir sahanın sınırı bütün akraba ve komşularca bilinir, dokunulmaz ve bunlar soyların himayesinde bulunur...-Kışlaklar bir şahsın mülkü sayıldığı halde, yaylalar soyun müşterek malıdır." (Sibirya'dan, I, 428-29)

Eski Türk yazıtlarında da ferdi mülkiyeti sarih şekilde gösteren ibarelere rastlıyoruz: "Kül teğın altınını gümüşünü hazine ve mallarını..." (Yazıtlar,I,54) "A lınını (sarısını), gümüşün beyazını ipeğın halisini darının ekinli olanını atın, aygırın, kara kakımların, gök sincaplarını (iyisini) Türklerime, kavmime kazandırdım." (Yazıtlar, I, 58) Türk hakani Orhun kitabelerinde yoksul milleti doyurduğunu, fakir kavmi zengin ettiğini söylüyordu. (Yazıtlar, I.27, 42) "Tanrı buyurduğu (ve talim olduğu için kısmetim olduğu için) ölecek olan milleti diriltip doğrulttum, çıplak kavmi elbiseli, fakir kavmi zengin kıldım, az kavmi çok kıldım." (yazıtlar, I, 43) Suci Yazıtında da: "Zengin idim, ağulım on, at sürüm sayısız idi." deniyor. (Yazıtlar, I, 1956)

Ferdi mülkiyetin sağlamlığını Türk ve Moğol miras hukukundan da anlıyoruz. Cengizhan Yasası bu hususta geniş fikir veriyor. "İntikal meselelerinde Yasa'nın sadece örf ve âdeti te'yt ettiği görünüyor. Aile reisinin ölümünden sonra, babanın mameleki çocukları arasında"³ taksim edilir, en büyük diğer oğullardan daha fazla hisse alır.⁴ Radloff'un da Kazaklar'ın miras müessesesi hakkındaki kanaati bu merkezdedir: "Zengin Kazak, hayatı esnasında büyük oğullarını müstakil yapmak ister ve bu maksatla hayvanların büyük

- 1 Dr.Saadet Çağatay, Karaçayca Birkaç metin, DTCFD, X, 3, 951
- 2 Prof.Dr. A.İnan, A.g. Makale, Türk Hukuk Tarihi Derg. I, Sf.36.
- 3 Prof.Dr.George Vernadsky, Cengizhan Yasası, Türk Hukuk tarihi Derg. I, 1941-42, Sf.129.
- 4 Prof.Dr.George Vernadsky, Cengiz Han Yasası, Türk Hukuk Tarihi Derg. I, 1941-42, sf.129.

bir kısmını büyük oğluna verir ve kendi kışlağı dar geliyorsa, onun için yeni bir arazi satın alır, eğer kışlağı yetecek derecede büyük ise, hayvan mevcudundan oğullarına isabet eden miras hisselerini ayırdıktan sonra onlara, hususi kışlaklar da tahsis eder. Pederden kalan malın ve kışlağın varisi küçük oğuldur." (Sibirya'dan, I, 428)

Ferdi mülkiyetin bu muhkemiyetine mukabil, onu cemiyet, amme menfaatine de yarar hale getiren, (potlaç) vâri müesseseler mevcuttu. Hakanların, hanların beylerin verdikleri şölenler ziyafetlerden sonra sofranın ve bazı eşyanın yağmalatılması, Ziya Gökalp ve ona istinaden Prof.Mehmet İzzet tarafından sermaye ve mülk terakümünü önleyici ferdi mülkiyetin ifratlarını giderici, içtimai tesanüde hizmet edici bir davranış, bir müesseseydi¹ Dede Korkut hikâyelerinde de böyle şölenler görülüyor. "Hille emiri Seyf üd Devle Şadaka Sultan Melikşah şerefine büyük bir ziyafet vermiş ve yemek sonunda, Türk âdeti gereğince, serviste kullanılan altın, gümüş takımların misafirler tarafından yağma edilmesine müsaade edilmmişti"².

b- Yörükler'de Mülkiyet Müessesesi:

Hayvanlarını (Dövme, Damga) dedikleri, kendilerine mahsus işaretlerle damgalar. Bahşiş Aşiretinden Köpüklüoğlu Hasan Ağanın damgası eski yazı (vav) harfi idi. Lâkin damga ile mallarını tefrik ediş çok azdır. Hemen hemen bütün yörükler, hayvanların kulaklarını çentmek suretile sahip buldukları malları nişanlamış olurlar ki bu nişana, bu işarete (en) tabir edilir.

Bütün yörüklerin yaylaları, aşiret hükmî şahsiyeti namına tapuludur veya aşiretin zilyedliği altındadır. Demek ki, ister tapulu olsun ister fiilen tasarruflarında bulunsun yayla aşiretin müşterek mülküdür. Yayla hudutları içinde ferdlerin hayvanları serbestçe yayılır. Bunun bir istisnası (Söbüce Yaylası) dır. Korkuteli'nin üstünde, tarihi Orta Asya çayırlıklarını andıran bu muhteşem yayla, aşiret üzerine tapulu olmakla beraber, farazi hudutlarla

1 Prof. Dr. Mehmet İzzet, Yeni içtimaiyat Dersleri, İst.1928 Sf.95.

2 Doç.Dr.İbrahim Kafesoğlu, Sultan Melikşah Zamanında büyük Selçuklu İmparatorluğu, İst. 1953, Şf.138 (Aynı VI, 67 b) ye atf.

aileler arasında taksim edilmiş. Yarı bele gelen çayırları herkes biçtikten sonra, herkesin hayvanının bütün yaylada serbestçe otlaması kabil. Diğer bütün yaylalarda bu tahdit ve kayıtlar yok. Sadece her aile çadırının veya taş evinin etrafına geniş bir bahçe ayırıp, çevresini bir metre yüksekliğinde taş yığarak hudutlandırıyor. Bu bahçenin içinde patates, domates, mısır, ayçiçeği, kabak, fasulye, v.s. yetiştiriyorlar. Müşterek mülk olan yayla içinde, bu taş evler, çadır yeri, bahçe ferdlerin mülkü sayılıyor. Toroslar'da Akseki-Hadim arasında Alaybeyli Yaylasına Manavgat - Alanya yörükleri zilyedirler. Yıllardır mülkleri halinde. Yayla evleri için 80 kuruş bina vergisi ödüyorlar. Çadırı 25-30 sene evvel terk etmişler. Yarı göçebelerdir. (Tam göçebelerin çadırı vazgeçilmez bir meskenidir.) Bu bina vergisini, yaylanın maliki olduklarını isbat için, ileride bir ihtilâfın zuhur etmesi ihtimaline karşı ödüyorlar. Kösereli'ler de Yellibel'de (Ermenek) zilyed buldukları yaylada, taşla çevirdikleri bahçeler için vergi ödüyorlar. Yayla aşiretin müşterek malıdır.

Yarı göçebe olan bu aşiret, kışın Mut kazasına bağlı köylerinde fıstık dahil türlü mahsul elde ediyor. Nadas yaptıkları sene, ekilmeyen arazi mer'a olarak kullanılıyor. Bu takdirde ziraat için ferdi mülkiyet konusu olan tarla, mer'a olunca kollektif mülkiyete, bahis oluyor. Demek ki arazi, ziraatta ferdi mülkiyete, mer'a da müşterek mülkiyete ait oluyor. Gördüğümüz diğer aşiretlerde de aynı hali müşahade ettik. Yayla, köydeki mer'a aşiretin mülkü (Tapulu veya Zilyed) kalan gayrimenkul ve menkul emlak ferdlerin, ailelerin şahsi malıdır. Eğer malik ve zilyed değil, yayla sahibi bulunmuyorsa, köylerden mer'a icarlayıp, hayvanlarını müşterek otlattırıyorlar. (Bacak başına) göre ücret ödüyorlar. Yani icar bedelini o arazi üzerine yayılacak küçük ve büyük baş hayvan sayısına (ayrı emsal üzerinden) bölüyorlar. Hayvan başına (Bacak başına) otlakiye ücretini bulup, sahip bulunduğu hayvan sayısı ile çarparak herkes kendi borcunu oba'nın veya aşiretin sözü geçen, fiilen reisi vaziyetinde olanına öder. O da (köy sandığı)na teslim eder.

X-Türk Göçebelerinin Memleket Ekonomisine münakale ve Diğer Sahalardaki Hizmetleri:

Birinci kısımda tarih içinde ve halen Türk göçebelerinin millî bünyeye temessül ettikleri, daha doğrusu onun bir parçası oldukları hususunda malûmat vermeğe çalıştık. İkinci kısımda, Türk göçebeliği ile ilgili bahisle ve mübadele bahsinde, Türk göçebelerinin kapalı bir ekonomi hayatı yaşamadıklarını, bilâkis millî ekonomiyle haşır neşir olduklarını gösterdik. Millî ekonomiye tam manasile entegre oluş keyfiyetini, ikinci kısmın son iki bahsiyle daha iyi izaha çalışacağız.

a- Orta Asya Göçebelerinin Millî Ekonomi ile Temasları:

Mübadele bahsinde temas ettiğimiz Orta Asya ticaret kervanları, Orta Asya göçebelerinin develerinden istifade edilmek suretile teşkil olunuyordu. Gerek İran, gerek Arap tüccarları, Uygur ticaret erbabı göçebelerden münakale ve muhafızlık hizmeti hususunda istifade ediyorlardı. Göçebeler kendi iktisadî hayatlarını yaşamakla beraber, şehir ve meskûn hayata bigâne değillerdi. - "Yavaş yavaş yerleşik hayata girmeye hazırlanan göçebelerin, şehirliyle sıkı temasları vardı." (B.Ögel, a.g.e.sf.327) Türk göçebeliğini Çin vesikalarından tetkik etmiş olan Prof. Eberhard da bu münasebetle işaret ediyor: "Göçebeler çiftçilerle kolayca beraber yaşayabilirler. Ve böylece ideal bir birlik teşkil ederler. Göçebeler çiftçilerden kışın kullandıkları ziraî mahsulleri alırlar ve bunların yerine ziraatçılara hayvanlardan elde ettiklerini, bilhassa deri, yün ve bazan süt ile süttten yapılmış maddeler verirler"¹. Türk göçebeleri ile otaktan Türk ahali arasındaki münasebet göçebelerin iktisadî bakımdan şehir iktisadiyatının bir tamamlayıcısı olarak görülmesidir. Bunların hayvan ve eşyalarının meskûn insanların refahını arttırmak bakımdan faydalı olduğu açıkça ifade edilmiştir². Bu son kaynakta ayrıca, göçebelerin Maverâüneh'r'de ve Hârezm'de muayyen zamanlarda toplanarak yerleşik halkla ticaret yaptıkları merkezler hakkında (Yakut, Mu'cem ül-büldân, Avrupa tabı III 366 ve IV

714) de malûmat bulunduğu zikrediliyor. Şehirliiler ihtiyacını her zaman göçebelerden temin edilen hayvanlarla karşılıyorlardı. - "Zengin reislerinin idaresinde Bozok ve Üçok diye iki boya ayrılmış olarak Belh civarında, Huttelân otlaklarında göçebe halde yaşayan Oğuz'ların isyan etmeden önce, Sultanın mutbahına yılda 24000 koyun vermekle mükellef olduklarını biliyoruz." (M.Altay Köymen, a.g.makale.)

b-Yörüklerin Millî Ekonomi İle Temasları:

Vesikalar gösteriyor ki, Yörüklerin İmparatorluk Türkiyesi ekonomisine ifa ettikleri hizmet çok büyüktür. Bu hizmeti vesikalar muvacehesinde incelerken, evvelâ (münakale ekonomisinden) başlayacağız.

Türkmen aşiretleri, imparatorluk Türkiyesinin münakale şebekesini ellerinde tutuyorlardı. Deve kervanlarıyla limanlardan, iskelelerden iç piyasa ve pazarlara ithal mallarını sevkeder, istihsal merkezlerinden sahil şehirlerine ihraç emteasını boşaltırlardı. Keza istihsal bölgelerinin mahsullerini geniş istihlâk merkezlerine büyük şehirlere Yörükler naklederlerdi. Kale tamiri, köprü, kervansaray, cami v.s. yapım ve tamiri için gerekli malzeme, maden ocaklarına lüzumlu erzak ve malzeme develerle naklolunur, madenleri büyük merkezlere gene onlar götürürlerdi. Sivil ekonominin münakale ihtiyacından başka, harp ekonomisinin lüzumlu

1 W.Eberhard. Eski Çin Kültürü ve Türkler, DTCFD, sayr:4, 1943, sf.25.

2 M.Altay Köymen, Büyük Selçuklular İmparatorluğunda Oğuz isyanı, DTCFD, cilt. V sayr:2, 1947, sf.162,163.

kıldığı mühimmat ve cephanenin bir menzilden diğerine taşınması, ordunun ihtiyacı olan erzakın ulaştırılması, Yörüklerin hizmetleri cümlesindendi. Şimdi bu malûmatı vesikalara dayandırıp, bir neticeye bağliyalım.

"Fatih Sultan Mehmet ve II.Bayezit devirlerine ait hükümlerin bir arada getirilmesi suretiyle meydana gelen bir kanun dergisinde, Karesi ilindeki Kızılca Tuzla'nun tuzlarını ötedenberi develeri taşımak vazifeleri olan Karaburun, Edremit, Ayazment ve Kızılca Dağ araplarından bahsedilmektedir"¹.

"Kıbrıs'tan Payas'a ve oradan Erzurum'a taşınacak 10.000 mut buğday ve 5000 mut un içinde (15000 mut= 300.00 kile) 30.000 deveye, ihtiyaç vardı. Bu zahireyi taşımak üzere Zülkadriye, Adana ve Sis'ten deve istenmişti"². Keza "Akçakoyunlu aşiretine, Payas'tan Bireceğe. Pirinç ve peksimet taşımak vazifesi verildi"³. Aşiretlerden herhangi bir sebeple deve temin edilememesi halinde büyük yiyecek sıkıntıları, darlık buhranları oluyordu. "Kiralık hayvanların büyük bir kısmı aşiretlerin elindeydi. Aşiretler ise yaylak ile kışlak arasında daimî harekette olduklarından istenilen zaman ve mekânda bulunamıyor ve hayvanlardan istifade etmek imkânı hasul olmuyordu. 1577 senesinde Anadolu eyaletinin muhtelif sancakla-

1 Prof.Dr.Ömer Lütfi Barkan, Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu olarak Sürgünler, İktisat Fakültesi Mec.Cilt:XII (Paris Bibliotheque nationale, türkçe yazmalar kataloğu, No:29, Sp.46) Prof.Barkan, buradaki (arapların) arap göçebesi olabileceğini ihtimal dahilinde görmekle beraber, isimlerinin halis Türk ismi olmasını da göz önüne alarak, "Deve yetiştirmeleri ve ihtimal bir müddet Suriye'deki Arap aşiretleriyle beraber yaşamış olmaları bu hususta kendilerine Arap denilmesine sebep olmuştur" diyor. Halbuki, (Arap) ismi bulunmayan diğer bütün Yörük aşiretleri, Orta Asya'dan beri deve yetiştirdikleri gibi, Araplarla hiç temas olmayan (Özbek) ler arasında (Araplı) aşireti veya oymağı mevcut bulunmaktadır. (H.Namik Orkun, yeryüzünde Türkler), Boynünceli'ler arasında (Çerkez) lâkaplı bir yörük gördük (Narlıkuyu-Silifke) Bahşiş'lerde de aynı lâkap vardı. Avsar'ların reisi Çerkezoğlu Mehmet Bey idi. Bu şahısların Çerkezlikle alakası olmadığı gibi, ihtimal bu isimdeki aşiretlere ad veren (Arap, Araplı, Arapçı, Arapların), lâkap olmaktan başka (Arap)lıkla hiçbir münasebet ve karabeti yoktur. Bizim gördüğümüz Yeniosmanlı Aşiretinin bir oymağının adı (Araplı) idi. Ege'de bugün birçok (Araplı, Arapçı, Araplar) adında köy mevcut olduğuna ve bu isimdeki aşiretin iskânıyla meydana geldiğine göre, bu aşiret hayli büyük olmalıdır. Bu konuyu, bir makalede de alacağımız için burada kesiyoruz.

2 Doç.Dr.Lütfü Güçer, XVI-XVII, Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler, İst.964, sf.30 15-31 (Mühimme defterlerine muhtelif atıflar).

3 Doç.Dr.Lütfü Güçer, XVI-XVII, Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler, İst.964, sf.30 15-31 (Mühimme defterlerine muhtelif atıflar).

rından İstanbul'a hububat nakledilmek istenmiş, fakat Hamit sancağında kira develerinin ekserisi sahillere inmiş bulunduğundan (Eylül ayı) kiralık hayvan bulunamamıştır. Mezkûr sancak beyine yazılan bir hükümlerle her köyden ihraç olunan hububatın köylünün kendi hayvanlarıyla taşıtırılması lüzumu bildirilmiştir.

..1595 senesinde kilar-ı âmire için Bursa'dan İstanbul'a gelecek has unu taşıyan develer (sefer-i hümayun'a tâyin) olduklarından taşıtırılamamıştır. Bursa kadısına yazılan bir hükümlerle onun her ne vasıtayla mümkün olursa gönderilmesi emredilmiş ve mütemim bir hükümlerle has un taşıyan develere (bundan böyle dahledilmemesi) emredilmiştir"¹. Maden ocakları Osmanlı ekonomisi ve maliyesi için mühim kaynaktı (Gümüşhane maden ocağının varidatının o zamanki devlet bütçesinin aşağı yukarı yüzde beşinden fazlasını teşkil ettiği düşünölsün) "Yörükler madende işçi olarak çalıştıkları gibi, madene develerle odun, kömür, levâzım getiriyor, madenden cevher naklediyorlardı"².

Ordu erzakının nakli için Rumî 1248 senesinde Balıkesir havalisindeki Kan Aşiretinden yüz deve isteniyordu: "...tevkîî refîî humayun vasıl olıcak malûm ola ki Anadolu orduyu humayunum maiyyetinde olan asakiri nizamiyye ve sunufu sairenin ahmal ve iskallerile peksimet nakli ve hizmeti sairede kullanılmak üzere külliyetli devenin eşeddü lüzum ve iktizası derkâr ve Balıkesir sancağında kâin Kan aşiretinde kati ve vâfir deve mevcut olduğu bedihî ve bedidar olmaktan naşi orduyu humayunuma vusulleri günden istihdam oldukları müddetçe beher danesine orduyu humayunum hazinesinden mah bemah on beş kuruş ücret ita otunmak ve iktiza eden yemleri dahi canibi miriden verilmek üzere Kan cemaati aşiretinden yüz mehar sütrane."³.

"İmparatorluğun hudutlarında bir tehlike belirlediği zaman ülkenin bütün kaynaklarından evvel, hayvanatı seferber ediliyordu. Zira o

1 KDoç.Dr.Lütfü Güçer, XVI-XVII, Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler, İst.964, sf.30 15-31 (Mühimme defterlerine muhtelif atıflar).

2 Dr.Neşet Çağatay, Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku DTCFD, cilt II, Sayı:1, 1943 ayrıca bk. Salâhattin Çetintürk Osmanlı İmparatorluğunda Yörük sınıfları ve Hukukî statüleri DTCFD, II, sayı: 1, 1943 sf.111,112 ve Ahmet Refik, Anadolu'da Türk Aşiretleri, İstanbul...(vesika:27,28,33,41,46,48,206).

3 Kâmil Su, Balıkesir ve Civarında Yörük ve Türkmenler, İstanbul 1938.Sf.144.

zamanki orduların iç ellerden hudutlara doğru yürümesi ve zinde bir şekilde istenilen yerlere ulaşması ancak at ve develerle mümkündür. Sefer vakti geldi mi beylerbeyiler, sancak beyleri, zaimler ve şipahiler emirlerinde sefere iştirak edenlerle beraber alıp gittikleri hayvanlardan başka, hükümetçe sefere iştirak eden yeniçerilerin ağırlıklarını taşımak, top arabalarını çekmek, gemiler için kereste taşımak ve bilhassa orduların iştah ve ikmal işlerini sağlamak için külliyetli miktarda hayvan seferber ediliyordu¹. Bu hayvanların büyük ekseriyetinin Yörüklerden temin edildiğini vesikalar gösteriyor. İran seferleri için, Yörüklerden at, deve, katır talep edilmiş, mühimmat ve erzak nakli bunlarla kabil olmuştu².

Bize anlattıklarına göre Dinar Türkmenleri 40 sene öncesine kadar, Aydın'ın Karacasu kazasındaki maden ocaklarından maden cevherini yükler, demiryolu istasyonunun bulunduğu Kuyucak'a getirip boşaltırlardı. Fethiye kromlarını da, diğer madenleri de civar aşiretler naklederlerdi. Egenin incir, üzüm, zeytin, hububatının istihsal merkezlerinden kazalara, hattâ İzmir Limanına nakli yörüklerin develeri ile mümkün olurdu. Honamlılar da Konya havalisinin hububatını, mahsulünü naklederler, Keçikılı, tuz taşırlardı.

Tuz gölünden develerle tuz getirip satan aşiretler vardı³. Görülüyor ki maden nakli, zirai mahsulün nakli, ordunun mühimmatı aşiretlerin develerile oluyordu. Yukarıdaki vesikalara şunları da ekliyerek münakale ekonomisine hizmet bahsine son vermek istiyoruz. "Bağdat seferinde ordunun piriş ve peksimet malzemesi nakline Yeni-ül Türkmenleri, Ergani Madeninden elde edilen bakırın İokât ve Diyarbekir Kathânelerine nakledilmesine Pehlivanlı oymağı memur edilmişti" (Dr.C.Orhonlu, a.g.e. sf.25, mühimme defterlerine atıflar) Bazan nakliye ücreti ihtilâfları olurdu. "1748senesinde de Zağradan Burgaz iskelesine taşınan hububatın beher kilesine verilmekte olan 10 para nakliye ücreti nakliyeciler tarafından reddedilmiş

1 Doç. Dr.Lütfi Güçer, a.g.e. Sf.31 ayrıca bk.A.Refik, a.g.e. (Vesika 3,20,47,49,54,95,44,91,96) ve S.Çetintürk a.g.makale.

2 Dr.Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân Teşebbüsü, İstanbul, 1963, Sf.20.

3 Prof.Dr. W.Ruben, Anadolu'nun Yerleşme tarihi ile ilgili görüşler, DTCFD, V, Sayı:4, 1947.

ve (20 şer 30 ar para ücret-i nakliye) talep edilmiştir." (Lütfi Güçer, a.g.e. sf.32)

Ayrıca İstanbul gibi büyük istihlâk merkezlerinin et ihtiyacını Yörükler karşılıyordu. Bazan aşiretlerin Koyunlarını başka yerlerde satmış olmaları yüzünden çekilen sıkıntı üzerine merkezi hükümetten bu husus ile ilgili yasak emirleri gönderilmiştir¹.

Göçebe ekonomisi ile ziraat ekonomisinin karşılığı pazarlarda mal ve hizmet mübadelesi cereyan ederdi. "Çukurova'da Ceyhan nehrinin sol tarafında bulunan İsneyn pazarı bu şekilde bir ticaret yeri idi. Fakat zamanla eşkiya mahalli olduğu için muhafaza altına alınması uygun görüldü. Bir zaman sonra da bu pazar yerinin Kurtkulağı adlı yere nakledilmesinde bu bakımdan faide mülâhaza edildi."(C.Orhonlu, a.g.e. sf.22, maliye Deft.ne atf.)

Yörükler eşkiyaya karşı buldukları bölgeleri korumak, geçit ve derbendleri muhafaza etmek, su yolları yapılması, köprü inşası, kale tamiri ve muhafazası, menzillere zahire toplanması ve bunların korunması² sahil muntıklarındaki aşiretler ise gemi malzemesi temini ve gemi yapımında istihdamla mükelleftiler³.

Ayrıca seferi zamanda sefere de eşerlerdi. "Yörüklerin seferdeki vazifeleri top çekmek, Bosna'daki Kamengrad, Benalûka ve Rudnik madenlerinde top yuvarlağı dökmek, kale duvarları yapmak, kale muhafızlığında bulunmak, donanmada çalışmak, kereste taşımak, cami vesaire gibi mirî binaların inşaatında amele hizmetini görmektir." (A.Refik, a.g.e. mukaddime)

X-Türk Göçebelerinin Vergi Mükellefiyetleri:

Türk Göçebeleri iptidaî klânlardan ibaret değildi. Millî devletler, cihangir imparatorluklar kurmuş veya yerleşik halkın kurduğu ilhanlıklara iştirak etmiş medenî cemaatlerdi. Bu itibarla

1 Dr.C. Orhonlu, a.g.e. sf.20 Anadolu'da Türk Aşiretleri, Sf.32,33,41 ve 16.Asırda İstanbul Hayatı, İst.935, sf.79-80-95 ve mühimme defterleri. Bu fermanlardan biri Ulus tayifesinden kasaplık koyun getirilmesine dairdir. (Anadolu'da Türk AŞ. Sf.32)

2 S.Çetintürk, a.g.makale, Ahmet Refik a.g.e. vesika:21,22,6,7,17,24 C.Orhonlu, a.g.e. sf.45.

3 A.Refik, a.g.e. vesika: 8,31,39,40,43 ve S.Çetintürk, a.g.makale.

onları uçsuz bucaksız steplerde, dış dünya ile alâkası olmıyan gayrimedenî aşiretler olarak düşünmek hatadır. Daima mensup oldukları kavmin bir unsuru halinde yaşamış, sahip buldukları büyük kültürü devam ettirmişlerdi. İktisadî ve içtimai bakımdan büyük kütleye tâbi olmuşlardır. Şimdiye kadarki bahislerde bu hususları vesikalar ışığında göstermeğe gayret ettik. Bu bahiste de Orta Asya'dan itibaren bugüne kadar Türk göçebelerinin, mensup oldukları devlete vergi ödeyebileceklerini gösterecek, kapalı bir ekonomi ile karşı karşıya olmadığımızı, memleket ekonomisine entegre bir göçebe iktisadiyatının her zaman mevcut bulunduğunu, bu bahisle daha iyi açıklamış olacağız.

a- Orta Asya Göçebelerinin vergi mükellefiyetleri:

Çin kaynaklarına göre Kırgızlar "reislerine fare, samur ve yeşil fare kürklerini vergi olarak verirlermiş." (B.Ögel, a.g.e. sf.209) Son yıllara kadar Yörüklerin vermekle mükellef oldukları (Resm-i agnâm) çok eski devirlere, Orta Asya'ya kadar dayanır. "Selçukîler'de, Harzemliler'de, Memlûkler'de, Anadolu Selçukîleri'nde, İlhanlılar'da muhtelif isimler altında ve tabii, miktarları değişmek üzere, bu vergiye daima tesadüf ediyoruz. Tebaasının çok mühim bir kısmı hayvan sürüleri yetiştirmekle meşgul göçebelerden mürekkep olan bütün bu devletlerde, ekseriyetle aynen alınan bu verginin ehemmiyeti pek sarihdir. İslâmiyetten evvelki Türk devletlerinde de mevcudiyeti gayet tabii olan bu vergi, islâmî Türk devletlerinde şer'î ahkâm ile de te'lif edilmiştir: çünkü bu vergi (zekât-ı sevâ'im) namı altında şer'î tekâlif arasında esasen mevcuttur"¹.

Mogol hakimiyeti devrinde bu verginin adına (Kopcur) denirdi ki göçebelerden yüz koyundan bir koyun olarak alınan vergiydi². Diğer bir tarife göre "yaylalar ve yaylalarda beslenen davarlardan alınan % 1 vergi" dir³. "Raiyyeden toplanan nüfus vergisine de (Kopcur) denilirdi"⁴. Köylü ve yarı göçebelerden arazi ve emlak

1 Köprülüzade M.Fuad, Bizansın Osmanlı Müesseselerine Te'siri, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mec. I, 1931, sf.218.

2 Z.V. Togan, a.g.e, sf.293.

3 Prof.W. Barthold, İlhanlılar Devrinde Malî Vaziyet, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mec. I, sf.152.

4 Prof.W. Barthold, İlhanlılar Devrinde Malî Vaziyet, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mec. I, sf.152.

vergisini olarak alınan resmin adı (kılan, kalan) idi. "Şarkî Türkistan vesikasının ifadesine göre (Kılan) ekilen araziden ve umûmen köylü ahaliden alınan vergi"dir¹. İlhanîler islâm memleketlerinde şeriat yerine yasa, şer'î vergiler yerine gayrimüslim Mogol-eski Türk vergilerini tatbik ediyorlardı. Cengiz Han Yasası'nda göçebeleri aynı vergisi çok sarîh olarak görünüyor: "Bütün Mogol milleti Hanlarına her sene sürülerinden ve hayvanlarından, hazinelerinden, atlarından koyunları ile sütünden ve hattâ hallaç aletlerinden bile (he-diyelele) yardım edecektir"².

b-Anadolu Göçebelerinin Vergi Mükellefiyetleri:

Selçuklu ve Osmanlı Devletlerinin vergi nizamını ve göçebelerle ilgili kısmını kısaca incelemeden önce, umumî vergi politikalarına, vergi prensipleri bakımından (umumiyet kaidesi, adalet prensibi) kısa bir göz atmak istiyoruz.

Osmanlı vergi sisteminde, bugünkü düşünüşle, mütekâmil malî prensipleri aramak hata olur. Devrine göre Osmanlı Kanunnâmeleri'nin hayli ileri ve dolgun olduğunu erbabı söylüyor. Böyle olmakla beraber, bu zaviyeden fenkid etmekte fayda vardır.

Göçebelerin tâbi olduğu vergi nizamının, muafiyet ve istisnalarla parçalandığı görülüyordu. Meselâ Boynuinceli Aşireti, tahsil terbiye görmüşlerinin çok olması, iskâmı kabul etmesi (Nevşehir civarında), devletin kanunlarına riayet etmeleri sebebiyle hertürlü tekâliften affolunmuşlardı. (Ahmet Refik, a.g.e. sf...vesika:...) Karakeçililer "hizmetlerine mükâfaten askerden ve ağnam resminden müstesna idiler; yalnız harameyn vergisi namile küçük bir vergi vermeğe mecbur idiler. Ancak bu vergi kendilerinden nakden alınmaz buna mukabil devlete yün ve eğirilmiş ip verirlerdi. Bundan başka devlete senede, nüfus başına birer ikişer kyye (beden ipi) namile eğirilmiş ip verirlerdi. Bu verginin tahsili ve diğer işlere bakmak için Alpzadelerden oba başına birer bey tayin edilirdi"³.

1 Barthold, a.g.makale, sf.152, Z.V.Togan, a.g.e. sf.293.

2 Prof.George Vernadsky, Cengiz Han Yasası, Türk Hukuk tarihi Derg. I.1941-42, sf.125.

3 Kara Keçili Aşireti, Tahir bey matbaası, Sf.69 (Kâmil Su, Balıkesir civarında Yürük ve Türkmenler, İst.938, Sf.40 dan nakil).

Geçit ve derbend hizmetiyle mükellef tutulanlara, bu hizmetleri karşılığında "tekâlif-i örfiye, tekâlif-i şakke, ve avarız-ı divaniyeden muafiyet tanınmıştır"¹. Vergilerin bir kısmı ikta sahiplerine verilirken, bazı yerlerin vergisi merkezê aitti. Bu husus kanun metninde şöyle ifade olunuyor: "Amimâ karaca koyunlu demekle meşhur padişahımıza müte'allik yürükler vardır. Mezkûr yürüklerin resmi ganemleri hassa-i hümayun için zabt olunur"².

Vergi adaletine gelince şiddetli emirlere, fermanlara rağmen reaya, mütegalibe elinde eziliyordu. Şer'îye mahkemeleri sicillerini neşredenler buna işaret ediyor. Kâtip Çelebi 1653 te kaleme aldığı Düsturul amelli islahilalel isimli ufak risalesinde "İç Anadolu da eski köy ve kasabaların harap olduğunu, bunun sebebinin devlet hizmetlerinin evvelâ ehline verilmemiş olması (Sf.128), vergilerin (reaya fikarası) tarafından ödenmesine imkân olmadığı, vergiler indirilir, eşkiyalar bastırılır, rüşvet ve suistimaller önlenirse, köylerin kısa bir zamanda tekrar kalkınacağını (sf.138)"³ söyleyerek, vergi tatbikatındaki aksaklık, zulüm, haksızlıklardan başka, bizatihi vergi mevzuatının kendisini de tenkid etmiş oluyordu. 1187 senesine ait bir fermada, Balıkesir havalisindeki Kubaş cemaatından Gök kethudanın reayasına, Karacaoba reayasına, sağır Hasan Kethuda obasına, CambaHoğlu obasına, Kocabaşoğlu obasına vergi bahanesiyle reva görülen zulüm anlatılarak, müsebbiblerinin cezalandırılması, hakkın yerine getirilmesi için emirler verilmektedir⁴.

Vergi adaletsizliği ve halka zulüm babında, 1086 senesi Rebiulevveline ait (Mayıs 1675), Kastamonu şer'î mahkemesinden sadır olan bir hükmü kısaltarak alıyoruz: "...taht-ı kazanızda vâki Köçekli ve Saruhanlı ve Ovacık ve Korucuk vesair karyeleri icmallü serbest ziamet olup ahardan dahlolunmak icap eylemez iken haliya mirimiran voyvodaları ve miriliva subaşuları ve âdemleri ve mütesellimleri ve Denizli voyvoda ve subaşuları ve âdemleri vakitli vakitsiz ziyade athu ile üzerlerine varup ve ehl-i iyallerile sakin oldukları evlerine konup

1. Dr.Cengiz Orhonlu, a.g.e. sf.45 (Muhtelif eserlere atıflar)

2. Prof.Dr.Ö.L.Barkan, Kanunlar, İst.1943 sf.12.

3. N.Tunçdilek, İç Anadolu Ekonomisi, Coğrafya Enst.Derg. sayı 12,1961 sf.8.

4. Kâmil Su, a.g.e. sf.132

meccanen yem ve yemeği ve arpa koyun ve kuzu ve bal ve yağ ve sair bunun emsali mekulât ve hilâf-ı şer'î şerif cerime namile külli akçeleri ve bilâ emr-i şerif beher karyeden onbeş ve yirmişer yük odun ve onar onbeşer yük beher ay saman ve beher karyeden eminiye namile beşer ve subaşılık akçesi namuna onar ve batma devri (?) namile otuzar ve kırkar kuruluşları aldıklarında..."¹. Halk mütegalibe elinde ezilir; Türlü namlar altında mükerrer vergilere tâbi ve mükellef tutulurken, devlet de vergi tahsilinde müsama-hasızdı. "İmparatorluk idaresi Bozulus teşekküllerinin birkaç seneden beri alınmamış olan vergi borçlarını bir türlü affedemiyor ve bu bakımdan Ulus'u sıkıştırmakta devam ediyordu. Bu sebeple 1084=1673 yılında giriştiği bir teşebbüs, Bozulus'un Akşehir, Afyon, Kütahya hattında bulunan en mühim kısmını yeniden inhilâle ve dağılmaya mecbur etmiştir, Bu tazyik neticesinde Bozulus teşekküllerinin Karesi, Saruhan, Aydın ve Menteşe muntkalarına gelmesi ve hattâ denizi geçerek Rodos, İstanköy ve sair adalara iltica etmeleri (Kâmil su, a.g.e. Sf.186) o sırada aşiretlerin devlet memurları karşısında nasıl yığın bir durumda bulduklarını ifade eden en câlibi dikkat misallerden biridir"².

Vergi tahsilindeki şiddet metodlarının mükellef psikolojisinde yaratacağı aksülâmeli şu hadiseden sonra düşünmek gerek. "...1039 yılında Bağdad'ın geri alınmasına memur edilen Sadrazam Hüsvrev Paşa, Heleb'den hareket etmeden önce mühimce bir kuvvet göndererek Beğdili kabilesini tedib ettirmiş ve miri'ye olan borçlarına mukabil on bin koyun ve yüz kadar develerini zaptettirmiştir"³.

Şimdi Yörüklerin ödemekle mükellef oldukları vergileri sırasıyla görelim.

Resm-i aġnâm: Koyun resmi: "Resmi aġnâm bâbında kuzulı koyuna iki koyuna bir akçedir. Koyunun tamam dölün döküb ayırt-laşdıktan sonra mah-ı abrilde alınur. Kanun-ı mukarrerdir." (Aydın livası kanunu, Barkan, Kanunlar, sf.12) İçel livası kanununda mayıs ayında alınacağı ve üç yüz koyun bir sürü itibar olunmak üzere

1. Talât Mümtaz Yaman, Mütesellimlik Müessesine Dair, Türk Hukuk tarihi Derg. I, Sf.84.

2. Faruk Demirtaş, Bozuluş hakkında, DTCFD, VII, sayı1 1949, sf.43.

3. Dr. Neşet Çagatay, Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler, DTCFD. V, Sayı:5, 1947, Sf.510.

beş akçe de (ağıl resmi) alınacağı yazılıdır. (kanunlar, sf.50) Has'ların halkından bu resim koyun başına alınır: "*Havassı hümayun ve vüzera haslarından koyun başına bir akçe züema ve erbab-ı tumar karyelerinden iki koyuna bir akçe*" (Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnamesi, Millî Tettebbular Mecmuası, sayı:3, İst.1331, sf.542) Bu verginin yalnız koyundan değil keçiden de alındığını anlıyoruz. (Kanunlar, sf.207)

Resm-i Ağıl: Aydın kanununda üç akçe (kanunlar, sf.12) İçel kanununda beş akçe (kanunlar, 50) resmi ağıl alınacağı kayıtlıdır.

Mensup oldukları sipahinin arazisinden, başka bir sipahinin arazisinde koyunlarını otlatan ve kışı geçiren bir Yörük, bu sipahiye (ağıl resmi) olarak üç yüz koyun hesababile bir koç, kısa bir müddet (baharda) durmuş, kovunlarını kuzulatmışsa bir kuzu vermek mecburiyetindedir. (Kanunlar, sf.316)

Resm-i Kışlak: Bir timara başka bir yerden gelen Yörüğün sürüsünden alınan resimdir. Üç yüz koyun daima bir sürü sayılır. Alâ sürüden bir koyun, orta vasıfta bir sürüden bir şişek, düşük vasıflı bir sürüden bir tuylu (toklu olacak) alınmak kanundur. (Kanunlar sf.67,82,134,142,175,190; N.Çağatay, Osmanlı İmp. da Reayadan Alınan Vergi ve Resimler Sf.509,510; C.Orhonlu, a.g.e. sf.23)..

Kışlama zamanı (zemheri) itibar edilerek (nevruz) da vergi aynı olarak tahsil olunurdu.

Resm-i Yaylak: "*Kanunnamelerde (yaylak resmi) (Resmi merâî) (Otlak resmi) ve (Yatak resmi) olarak geçer. Sürülerini başka tumar sahibinin tumarında otlatan veya mirî yaylaklarda yaylatan sürü sahipleri ve göçebe kabilelerden ve yörüklerden yılda bir defa olmak üzere, bazı yerlerde sürü başına bazı yerlerde de koyun başına alınan resimdir*"¹.

Yaylak resmi bazı yerlerde 300 koyun bir sürü hesap edilip, bir sürüden bir koyun (Erzurum, Diyarbekir, Çemişkezek, Ohri, Çukurabad kanunnâmelerine bk. Çemişkezek kanunnâmesinde bir koyunun değeri 30 akçe olarak tesbit edilmiştir) Bazılarında; sürüler, alâ mütavassit edna olmak üzere ayrılıp, ona göre hesap

¹ Dr.Neşet Çağatay, Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan vergi ve resimler, DTCFD, V. sayı:5 1947, sf.510.

edilmekte meselâ Kütahya havalisinde alâsından 20 akça ortasından 15 akça ednasından onar akçe alınmaktadır; Diyarbekir'de de bir sürüden bir koyun alındıktan sonra, her haneden bir nüği yağ (200 dirhem); Ergani'de sürüden bir koyun alındıktan sonra, dört nüği yağ (800 dirhem) dört nüği kıl, dört nüği keş alınmıştır.

Şark vilâyetlerinde yaylak resmi olarak Yörüklerden umumiyetle sürüden otuz üçer akça (yeni il kanunnâmesi) Aydın'da 17 şer akça (Aydın Livası Kanunnâmesi); Mardin ve Erzincan'da sürü adedine bakmadan otlak resmi olarak her sürü sahibi haneden bir nüği yağ alınmıştır. (Mardin ve Erzincan kanunnâmeleri "*Yaylak resmi*" maddesi) Yaylak resminin alınma zamanı, ilk bahar mevsiminde, nevruzdadır, (Diyarbakır ve Ergani Kanunnameleri) (N.Çağatay, a.g. makale sf.510) ve (Kanunlar sf.67,134,190,295)

Vergi mükerrerliklerine, suistimallere meydan vermemek için Murad suyunu geçip yaylaya giderken, koyunlar, davarları sayılarak bu verginin aşiretlerden hemen orada tahsili emredilmiştir. (Kanunlar sf. 67,134 ve N.Çağatay, sf.510)

İktisadi durumları bozulan, hayvanları ölen göçebelerin itirazlarına karşı sayım yapılıyordu. (1661 yılında Aydın ilinde kışlayan Türkmen oymakları, 1659 da üzerlerine yüklenmiş olan 959 riyal kuruşa itiraz ederek 600 kuruşunun afvını istediler. "*Maliye Defterleri, ts.nu 7574, s.8, 76*" (C.Orhonlu, a.g.e. sf.23) İhtimal bunun gibi bir şikâyet ve talep yüzünden (Yağcıbedir Aşiretinin) de hayvanları sayıma tâbi tutulmuştu: "...Cemaati mezbure ahallerinin malik oldukları deve ve koyun ve binak ve mücerretleri müceddeden tahrir ve bir ferdi hariç kalmamak üzere müfredatı ile defter olunduktan sonra icab eden rüsümü mirileri tahsil ve tahrir ve defteri ile maan irsal ve lâkin mezburun diyeti cerhi için sair behane ile reaya fukarasından bir akçe ve habbe mütalebe olunmayub tekaddümden bağayet mücanebet üzere..."² 1135 (Kâmil su, a.g.e. sf.95)

Hayvanları kaçır, bir arazide tutulursa Yâve (Kaçkun) akçesi verirlerdi. (Kanunlar Sf.13,123 C.Orhonlu sf.23), F.Sümer, XVI Asırda Anadolu, Suriye ve Irak'da yaşayan Türk aşiretlerine umumî bir bakış, sf.58)

Evlenen kız veya duldan Arus (Gerdek) resmi adı altında bir vergi alınırdı. Kızdan 60 akçe, bazı yerlerde 100 akçe, duldan 30 yahut 40 akçe alınırdı. (Kanunlar, 68,129; N.Çağatay, 506-7; C.Orhonlu, 23)

Vergiler yarı aynî, yarı nakdî oluyordu. Fakat daha ziyade aynî idi, Karaman'da meskûn (Atçeken aşireti) besledikleri cins atlarla vergilerini ödüyorlardı ve bu ismi oradan almışlardı¹.

Bu bahsi fazla uzatmağa imkânımız yok. Geniş malûmat için Köprülü'nün yukarıda bahsedilen makalesi, İslâm Ansiklopedisindeki İktâ maddesi ve atıfta bulunduğumuz kaynaklar kıymetlidir.

Son olarak, Yörüklerin hafızalarında kalan vergi meselelerini kısaca anlatalım. (Boynuinceli Aşireti) Osmanlı devrinde aynî vergi ödüyordu. Vergilerini, keçi kılından örülmüş, 2,3 cm. Kalınlık ve 5-6 metre uzunluğunda, 1 okka ağırlığında, (Örme) adı verilen (kıl urgan)la ödüyorlardı. Cumhuriyet devrinde nakden ödemeğe başladılar: keçi, koyun başına ağnam vergisi 80 kuruş, Deve için bir lira, sığır için bir lira, at ve eşek 60 kuruş. Zeamet Tekelilerinin (Ereğli) ifadesine göre 50 sene önce (Deve Temettüatı) 20 para idi. 40,60,80 kuruşa kadar çıkıp, 80 de iptal olunuyor. (Çepiç) in fiyatı 1934 de 20 kuruş imiş. Kıl keçisi için ağnam bu tarihte 40 kuruş imiş. Yani Vergi hayvanın bedelinden yüksek. Hiç kimse tabiatile üzerlerine yazdırmıyor. Keçileri dağlara sürüyorlar. Bir kısmını canavar yemiş, bir kısmı da ölmüş gitmiş. Vergi mükellefi canından bezmiş. Vergi politikamız bakımından çok ibret verici bir misaldir, bu.

Yarı göçebe hafızalarında yaşayan (öşür faciaları) yürekler acısıdır.

Görülüyor ki, Osmanlı ve Selçuklu devrinde ve daha eskiden Türk göçbeleri vergi ödeye gelmişler, malî bakımdan da millî iktisada dahil olmuşlardır. Osmanlılar devrinde tımar, zeamet, has'lara ödenen vergiler bugün kalkmıştır. Yörükler, yayla, kışla, güzle icar bedellerini köy sandıklarına öderler. Devlet hiçbir malî teklifte bulunmaz; hiçbir yardımda bulunmadığı gibi. Ne hak, ne vazife; ne borç, ne alacak...

¹ F.Sümer, *Yıva Oğuz Boyuna Dâir, Türkiyat, IX, 1946-51 Sf.164.*

Üçüncü Kısım

Türk Göçbelerinin İskânı:

Türk Göçebelerinin İskanı

1- İskân Hakkında Umumî Malûmat:

Göçebe ve yarı göçebelerin toprağa bağlanması, tehcir veya ihtiyarî muhaceret hallerinde muhacirlerin münasip mahallere yerleştirilmesi hususu ötedenberi siyasî, içtimaî, iktisadî, millî, dinî bakımlardan devletleri ilgilendirmiş onların vazifeleri meyanına girmiştir. Devletlerin bu husustaki prensip, düşünce ve kanaatlarını (İskân Politikaları) nda görmek kabildir. Siyasî felsefeleri ve iktisadî düşünceleri liberal olan "devletlerin teşkilâtında nüfusun memleket içindeki yayılış tarzının iktisadî verimlilik bakımından en müsait bir durumda olup olmadığını tahkik edip icabında nüfusun en makul bir şekilde yayılmasını temin edecek tedbirleri tâyin ve tatbik edecek makamlar mevcut değildir." ve bu devletler "kendi haline bırakılınca nüfusun memleket içinde kendiliğinden en rasyonel bir şekilde dağılmış olacağı hakkında çok nikkîn bir ekonomi doktrinine sahiptir"¹. Rusya gibi otoriter ve komünist rejiminin tatbik edildiği bir memlekette, merkezî bir teşkilâtın bütün iskân faaliyetini idare ettiği malûmdur. Bu politikada, prodüktivite hesaplarının gözönünde tutulduğu iktisadî saikler kadar, siyasi, askerî etnik, jeopolitik amiller de rol oynamaktadır. Meselâ Türkistan'a kesif Rus kütelleri sevkedip, buralara Rus halkını yerleştirme, Türkleri dağıtma şeklinde tezahür eden, gayrî iktisadî fakat siyasî, askerî, kavmî ve jeopolitik Rus iskân siyaseti bu cümledendir. Kapitalist ve sosyalist ekonomilerin ifrat ve tefritlerini kaldırmağa çalışarak, iktisadî ve içtimaî sahada senteze giden devletler plânlama teşkilâtları vasıtasile nüfusun müsmir sahalara sevki meseleleri ile uğraşmağa başladılar.

İçtimaî ve siyasi bünyede büyük sarsıntılar vücuda getirebilen ve Orta Doğuyu karakterize eden Arap göçebeliliği, bedeviliği demiryollarının, karayollarının yapılması, Süveyş kanalının açılması, petrol tesislerinin faaliyete geçmesi gibi coğrafi ve iktisadî amillerin tesiri ve devletlerin iskân gayretleriyle tarihe karışmak üzere. Suudî Arabistan'da "geçen yüzyılda girilen (hicra) hareketiyle,

1 Prof.Dr.Ö.Lütfi Barkan, Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu olarak Sürgünler, İktisat Fak.Mec. Cilt:XIII, No:1-4.

bir çok göçebe kabileler yerleşmiş hayata geçtiler (meselâ Tamim kabilesi gibi) O derecede ki, Necîd bugün artık bir göçebe ülkesi olmaktan çıkmıştır”¹.

Bu kısa izahattan sonra, Selçukîlerden itibaren günümüze kadar, Türk göçbelerini iskân etme gayretlerini ele alıp, inceliyecek ve tenkid edeceğiz.

II- Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları Zamanında İskân Politikası

Her an konup göçmeğe alışık, büyük seyyaliyeti olan Orta Asya Türk göçbeleri ve bilhassa Oğuzlar, Selçuklu İmparatorluğunun kurulması ile, iktisadî zaruretlerin tesiri altında, yeni yurtlar, yaylalar, kışlalar bulmak arzu ve hevesiyle batıya akmağa başladılar”². Gerçi “Türkmen Oğuz unsuru, evvelce Cenubî İran ve Hemedan taraflarında yerleşiyordu. Bağdat halifeleri hizmetinde olan askerlerin daha Selçukî’lerden yüz elli sene evvel, kırk kadar Türk emiri riyasetinde Fars taraflarında iktâ alarak yerleştikleri”, kasabalar kurdukları³ kaydediliyorsa da, büyük Türk kütelleri Selçukî’lerden sonra Batıya akmağa başladı.

“Göçebe Oğuz aşiretlerine istinaden Horasan’da saltanatlarını kuran Selçukî hükümdarları, yalnız onları değil, muhtelif sebeplerle Orta-Asya bozkırlarından mütemadî surette akıp gelen sair Türk kabilelerini de iskân etmek, onlara maişet vasıtalarını temin eylemek mecburiyetinde idiler. Ne Horasan, ne de İran’ın sair sâhaları, bu kadar kesif kütellerin tamamen yerleşmesine müsait olmadığından, Selçukî hükümdarları garba doğru yeni istilâ hareketleri yapmak

1 Sami Öngör, *Göçebe Hayatın Bugünkü Şartları ve Göçebe Nüfusun Sedantarizasyonu*, Siyasal Bilg.Fak.Derg. XIX, No:1, 1964, sf.147.

2 Bu hususta Bk.Prof.Dr.F.Köprülü *Osmanlı Devletinin Kuruluşu* Sf.40-41 Prof.Dr.Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye tarihi (Selçuklular devri)* İst.944, sf.176 ve İktâ maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*.

3 Prof.A.Z.Validî, *Azerbaycan Türk Etnografisine Dair, Azerbaycan Yurt bilgisi Sayı:18, 1933 ve ayrıca Bk.F.Sümer Çukur-Ova Tarihi, Ankara 1964.*

zaruretinde kaldılar. İşte, İran dahilinde ve Cenubî Kafkasya’da Türklerin çoğalması ve bilhassa Anadolu’nun fethi ve Türkleşmesi doğrudan doğruya böyle bir iktisadî zaruretin neticesidir”¹.

Anadolu’nun Müslüman olmaması da bu akının Anadolu topraklarına tevcihini gerektirmiş² ve “Anadolu’nun şarktan gelen kesif Türk kütelleri tarafından iskânı, bilhassa Melikşâh’ın cülûsunu müteakip sistematik bir şekilde başlamıştır.

Rum Selçukîleri’nin müessisi sayılan Süleyman, onun emri ile, Orta Anadolu İsteplerine Türk kabilelerini yerleştirdi”³. Bu iskân faaliyeti bir taraftan göçbelerin kendi arzu ve ihtiyarları ile olurken, diğer taraftan devletin göçebe feodalitesini yıkmak, devlet içinde devlet olmalarını önlemek maksadile, iskân babında büyük gayret gösterdiği görülüyordu. Göçbeleri toprağa bağlamak, karışıklıkları önlemek, içtimaî, iktisadî nizamı temin etmek maksadile askerî iktâ’lar tesis ettiler. Merkezî kuvvetler müstesna, kendi imkânlarıyla yetinen askerî iktâ’lardaki askerî birlikler, uç’larda, akınlarda büyük hizmet görüyorlardı. Buna rağmen büyük oğuz kütelleri Selçuklulardan memnun değillerdi. “Selçuk hükümdarları cebri vasutalarla yola getiremedikleri bazı aşiret reislerine resmî ünvanlar vererek, aile efradından bazılarını hakikat-ı halde bir rehine gibi saray hizmetlerinde kullanarak bu isyanlara çare bulmak istemişlerse de, ekseriyetle muvaffak olamamışlardır”⁴.

Bir taraftan baskı ile isyanları önleyip, aşiretleri dağıtmağa, parçalamağa çalışırken, diğer taraftan Türk adetlerine uymağa, Türk göçbelerini memnun etmeğe gayret etmişlerdir. “Devlet teşkilâtında, Karahanlılar” Cengizliler devrinde olduğu kadar değilse bile, kabile reislerinin bir istişarî meclise çağırıldığı anlaşılıyor. Bunu, Mâverdi’nin yazısından anlıyoruz. Buna göre, Selçukluların divanı: askerî, adlî, dahili ve malî olmak üzere dört şubeden ibaret olmuş, Hükümdar ile Vezirlerin toplantısından ibaret olan (divan-ı hâs) tan başka bir de kabile reislerinin iştirakiyle kurulan (divan-ı âm) olmuştur. Fakat bunda, eğer Mâverdi doğru söylü-

1 Köprülüzade M.Fuad Bizansın Osmanlı Müesseselerine Tesiri, sf.226.

2 İktâ Maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*.

3 Prof.Dr. F.Köprülü *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, sf.40.

4 Prof.Dr. F.Köprülü *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, sf.40.

yorsa, Arap kabîle reislerine çok yer verilmiştir"¹. Bu tezatların esas sebebi devletin yabancı unsurların eline geçmesi ve Selçukluların da farslaşması idi. "Selçukluların en kudretli şahsiyetlerinden olan Melikşah, upkı Hindistandaki Temürlilerin en büyüğü olan Ekberşah gibi, Türk devlet ananelerinin en mühim cihetlerine veda etmiş ve bununla ahfadının yabancı bir millet arasında temessül etmesi hususunu mübrem bir hale getirmiş bir zattı"².

Filvaki Melikşah İranlı vezirinin tesirinde kalarak Türkmenlere yüz çevirmişti. Nizâm ül-Mülk ordunun yalnız Türklerden teşekkül etmesini arzulamıyor, Gazneli ordusunu misal vererek, türlü unsurlardan mürekkep olmasını istiyordu³.

Askeri ve idari kadro kozmopolit olmuştu. Başlangıçta Türkmen beylerine bahşedilen büyük iktâ'lar, sonraları kölelikten yetmişmiş, devlete sadık, başka ırktan gelen kumandanlara, emirlere verilmeğe başlanmıştı⁴. Bu sebepten Kutlanmış'ın oğulları Rey'de (Türkmencilik) bayrağı altında ölüyordu. "Bu gibi hareketleri yüzünden Türkmenler (Büyük İran Selçukluları)nu hiç beğenmemişler ve onlara nazarlarını, Oğuznamenin Ebülğazi rivayetinde (Şecere-i Terakime'de), (Selçukîler Türkmen Kınık olup karındaşız dedilerse de, il halkına faydaları dokunmadı) şeklinde tebariz ettirmişlerdir. İran Selçukluları filhakika Türkmenlerin sevgisini kaybetmişlerdi. Nihayet Melikşah'ın oğlu Sencer Oğuzların eline esir düşerek bunun neticesinde memleketleri battı." (Z.Velidi, a.g.e sf.186)

Devleti Kurup, ülkeler fetheden esas unsurun zamanla ihmale uğraması, hatta zarar görmesi her zaman ve mekânda olagelmıştır. Türk tarihinde buna en kuvvetli misal olarak Selçukîler ve Osmanlılar; Arap tarihinde Emevîler ve Abbasîler gösterilebilir. Büyük tarih feylesofu İbni Haldun hiç bir devirde kıymetini kaybetmeyecek bir tarih felsefesi yaparak bu keyfiyeti şu ibret verici satırlarla izah ediyor. Kendi kavmine dayanıp devlet kuran, düşmanlarını yok eden saltanatını kuvvetlendiren hükümdar, her kuvveti kendi şahsında topladıktan sonra bunların kuvvetini kı-

1 Prof.Dr. Z.V.Togan, *Umumî Türk tarihine Giriş*, sf.210.

2 Prof.Dr. Z.V. Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, sf.210.

3 Doç.Dr.İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, sf.152 (Siyasetnâme, fasıl XXIV'e atf)

4 İktâ maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*.

arak devlet idaresinden uzaklaştırmak için kendi neslinden olmıyan yardımcıları aramağa mecbur olur. Bu yabancı kuvvetlerle onlara galebe çalar, bu yabancıları memuriyetlere tâyin eder. Bu suretle bunlar, diğer bütün akrabalarından ve başkalarından ziyade hükümdarın bağış ve ihsanlarına, rütbe ve derecelere nail olurlar. Çünkü bunlar hükümdarı korumak ve onun mensubolduğu kavmi devlet idaresinden ve nimetlerinden uzaklaştırmak hususunda canlarını vermek isterler. Hükümdarın kendi kavmine mensup olanlar ise, alışmış oldukları devlet idaresinden bu yolda uzaklaştırıldıktan sonra hükümdar bu yabancıları kendisi seçer, saygı ve ululukları onlara ayırır, onları tercih eder. Kavminin bir çoğuna mahsus olan hisseleri onlara da verir, kendi kavmine mahsus olan vezirlik, komutanlık ve vergileri toplama gibi devletin önemli büyük ve mali işleri için onları seçer. Hükümdarın kendisine mahsus olanı ancak kendi şahsına ait olur. Hükümdarın en yakın yardımcıları onlar olduğu için devletin büyük lâkap ve dereceleri hükümdarın kendi kavmine verilmeden, bunlara tahsis olunur. Bu hal devletin tabiatının bozukluğunu ve tedavisi kabil olmayan hastalığa tutulduğunu bildirir.

Çünkü galebe ve üstünlüğü kuvvet ve kudretiyle elde etmiş olan asabiyet bozulmuş, hakir düşürülmüş, devlet adamlarının kalbleri de kırılmış, hastalanmış, kalbler sultana düşman kesilmiştir. Artık bunlar hükümdara karşı kin beslerler, onun başına felâket gelmesini beklerler. Bunların hepsinden dolayı devlet zarar ve ziyanlara katlanır, devletin bu hastalıktan iyileşmesi artık ümit edilmez çünkü zamanların geçmesi ile gelecek nesillerde bu düşmanlık daha kuvvetlenir, nihayet devletin iz ve eserleri ortadan kaybolur." (Mukaddime, I, 487,89)

Selçuklu devletinin bu kozmopolit hüviyetine rağmen Türk göçebelerinin Anadolu'ya iskânında büyük rolleri olduğunu inkâr etmemek gerekir. Gelip yerleşen Türklerin büyük kısmı Oğuz idi. Kuzey taraflarına (Bozok), güney taraflarına da (Üçok) boylarının yerleştiğini biliyoruz¹.

Göçebelerden başka Batı Türkistan'da ziraatle uğraşan köylü ve kasabalı halk da Anadolu'ya eski Orta Asya ziraat kültürünü

1 Z.V.Toğan a.g.e. sf. 187; F.Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu Sf.51 F.Sümer. DTCD deki yazıları.*

getirerek, Orta Asya'daki köy ve kasaba adlarını verdikleri yeni köy ve kasabalar kurdular. (F.Köprülü, a.g.e. sf.47)

İlkhan Argün zamanında (1284-1291) Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenleri kesif bir kitle halinde Orta Asyadan Şarkî Anadolu ve Azerbaycan'a naklolunuyor (F.Köprülü, a.g.e. sf.43), XIV üncü asrın başlarında İran'da Türk ve Moğol göçebeleri, Gazan Han tarafından iktâ usulü ile iskân ediliyorlardı (Z.Velidi, a.g. Makale, Azerbaycan Yurt bilgisi, sayı:18, 1933)

Anadolu selçukluları da, Türkmenleri iktâ usulü ile yerleştirmeğe gayret ederken, diğer taraftan aşiretleri parçalamağa çalışmışlardır. "Anadolu'da Oğuz boylarına ait yer adlarının memleketin her tarafında bu kadar dağınık bir manzara arzemesi keyfiyeti de kabile birliklerinin nasıl parçalandığını, vâzihan meydana koymaktadır." (İktâ maddesi, İslâm Ansiklopedisi) Göçebeleri yerleştirmek için büyük faydası dokunan ve askeri iktâların Anadolu'da arzettiği hususiyet, Ala al-Din Kaykubad'ın henüz feodal göçebe an'anelerini muhafaza eden Havarizm emirlerini; aşiret ve askerleri ile birlikte, elde etmek için onlara verdiği büyük iktâlar istisna edilirse, araziye fazla parçalayan küçük iktâların mevcudiyetinden ibâret olması idi. Bu sebeple, büyük Selçuklularda gördüğümüz gibi, vilâyetlerden toplanan askerlerin başında büyük iktâ sahiplerini değil, her vilâyet merkezinde oturan ve o vilâyetteki iktâ sahiplerinin sadece askerî âmiri olan sü-başı (Ser-leşker) ları görüyoruz." (İktâ maddesi)

III-Osmanlılar'da İskân Siyaseti:

Selçuklular'ın iktâ'sı, Osmanlılarda Timar sistemi haline geldi. Timar sahiplerinin buldurmağa mecbur olduğu eyâlet askerlerinden (Türkmen aşiretleri halkından) başka; merkez kuvvetleri bulunurdu. Sultan Orhan devrinde, "Sadrazam Bilecik kadısı ile birleşerek, bu işe (piyade askeri) en elverişli Türk gençlerinin askere alınmasına ve bu suretle cemedilen efrattan onbaşı, yüzbaşı ve binbaşı namı verilen başların kumandası altında alay teşkiline karar verdi. (Sadettin, I, sf.49) Yaya veya Piyade namı verilen bu millis askerleri harp zamanında bir (dirhemi şer'i)nin dörtte birine muadil olan bir akçe' osmani) vazife-yevmiye almakta idi; şu kadar ki sulh zamanında ocaklarına avdet eden bu askerler hiç bir ücret almayarak

tekrar çiftçilikle iştigale başlarlar ve mutat vergilerden (Tekâlifi divan-ıye yahut Örfiye, Sadettin, I, 40,41) muaf tutulurlardı"¹.

Daha sonraları, İbn Haldun'un teşhisine uygun olarak bu askeri sınıf lağvedilerek, yerine Hristiyan çocuklarından ibaret bir ordu kuruldu (Yeniçeri ordusu). Yeniçeri ordusunun teşkilinden sonra, Türk ahali arasından alınmak suretile bir de süvari muavin müfrezesi (Müsellem) tesis edilmiştir².

Osmanlı Devleti, bir yandan Anadolu Türkmen beyliklerini ilhaka çalışırken, diğer yandan Rumeli Fütuhatına ehemmiyet veriyordu. Yeni topraklar kazanılmasında, Anadolu fethinde olduğu gibi, Abdal, ahî, gazi gibi unvanlar altında misyoner ve kolonizatör Türk dervişlerinin rolü büyüktü. "Köylere ve boş topraklara doğru yayılan ve kabarıp taşan bir cemiyet karşısında idik. Hayatiyetini yüksek bir cemiyetin kendi varlığına inanışının bir ifadesi olarak daimî ileri atılan, istilâya kalkan ve bu istilâlarla beraber, istilâların kuvvetini yapan ve ifadesini teşkil eden bu cereyanların faal ajanları olmuş olan bu dervişler, Orta zaman Türk cemiyetini bereketli bir mayaya gibi işlemişlerdi"³. Türkmen aşiretlerinin Anadolu ve Rumeli'ye vaki akınları, kendi arzularıyla yerleşmeleri, yaylak ve kışlak sahibi olmaları yanında, devlet te tesirli bir iskân politikası takibine başladı. Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş devirlerinde Anadolu'dan Rumeli'ye vâki muhaceretlerin devlet eliyle yapılanları taltif makamında idi. Henüz devlet için bir gaile değillerdi. İdareci sınıf ta gene Türkmenlerdendi. Bu sebeple yeni ülkeleri Türk vatani haline getirmek için, Yörüklerden istifade ediliyordu. Daha sonraki göç hareketleri sürgün mahiyetindeydi. Kızılbaş Türkmen aşiretlerinin dinî sebeplerden, devlete baş kaldırması muhtemel büyük aşiretleri, siyasi sebeplerden Rumeli'ye sürmeğe başladılar⁴.

1 M.Belin, Türkiye İktisadi Tarihi hakkında Tetkikler (M.Ziya Terc.) İst.93I sf.97-98.

2 M.Belin, Türkiye İktisadi Tarihi hakkında Tetkikler (M.Ziya Terc.) İst.93I sf.97-98.

3 Prof.Dr.Ö.L.Barkan Bibliyografya, Türk Hukuk Tarihi Derg.I, sf.212 ve bu hususta Prof.F.Köprülü, Osmanlı Devletinin, Kuruluşu.

4 Prof.Dr.Ö.L.Barkan, Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu olarak Sürgünler, İktisat Fak.Mec.XIII.

Orhan Gazi zamanında Rumeli'ye, Balıkesir havalisi Yörüklerinden Araplı Aşireti, İskân ve oraları Türkleştirmek üzere sevk edildi. Âşıkpaşazâde Tarihinde (Adsız neşri, İst.949, sf.124) bu hadise şöyle anlatılır: "...*(bu tarafta feth olunan hisarlara, vilâyetlere, mamur olmağa ehli islâmdan çok âdem gerek. Anun için kim bu feth olunan hisarlara Komağ için hem yarar gazi yoldaşlardan gönderünüz.) Orhan Gazi dahi bu sözü kabul etti. Karesi vilâyetine göçer Arap evleri gelmiş idi. Anları sürdüler. Rumeli'ne göçürdiler*"¹.

Hayrullah efendi Tarihinde (III, sf.91) bu aşiretin Rumeli topraklarında güzel çiftlikler edinip, ziraatla uğraşmaya başlayıp, arasına akınlar da yaptıkları Anadolu'da duyulunca devletin müdahalesi olmaksızın, Yörük ve köylü olmak üzere birçok halkın Rumeli'ye aktıkları anlatılıyor: "*Rumeli ülkesinin böyle suhûletle feth ve teshir olunduğu Biga ve Karesi ve Aydın İllerinde bulunan ahâlinin malûmları oldukça, fevç fevç Rumeli tarafına ubur etmeğe başlayıp müddeti kalile zarfında on binden ziyade ehl-i islâm naklı vatan eylediklerinden Gelibolu hisarının dahi teshir olunması lâzime-i halden olmuş idi*" (Ö.L.Barkan, a.g.makale)

Birinci Murat ve oğlu Yıldırım Bayezid'in Saruhan (Manisa) dan "göçerevler"den sürülmesi için "*müteaddî emirler verdiklerini, bu sürgünlerin evvelâ Serez taraflarına ve Vardar ovasına yapılmış olduğunu ve bilhassa Filibe civarının tamamen göçer evlerle doldurulduğunu*" Âşıkpaşazâde, Oruç Bey ve Neşri tarihleri kaydediyor, (Ö.L.Barkan, a.g.makale) adı geçen makaleden naklen, Âşıkpaşazâdenin bu tehcir hareketine dair kaydını aynen alıyoruz:

"*Bu bâb anı beyan eder kim Saruhan Beğlü kim Filibe yöresin dedür, anı ne veçhile sürdiler, anı bildürür.*

Saruhan elinin göçer halkı var idi. Menemen ovasında kışlarlar idi. Ol iklimde duz yasağı var idi. Anlar ol yasağı kabul etmezler idi. Bayezid Hana bildürdüler. Han dahi oğlu Er Dunrula haber göndürdü kim: O göçebe evlerine kadar kim vardır, öğet (onat) zabtedesin. Yarar kullarına ismarlayasın, Filibe yöresine gönderesin dedi. Er Dunrul dahi atasının sözünü kabul etti. Şöyle kim ne buyurmuş idi dahi ziyade etti, ol göçer evleri göndürdi. Geldi, Filibe yöresine kondurdular. Şimdiki demde Saruhan Beğlü kim

¹ Prof.Dr.Ö.L.Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu olarak Sürgünler*, İktisat Fak.Mec.XIII.

derler Rumeli'nde, anlardır. Paşa Yeğit Beg o kavmin ulusuydu. Ol zamanda onların ile bile gelmiş idi." (Âşıkpaşazâde Tarihi, Atsız neşri, sf.141)

Anadolu'da içtimaf mevki sahibi, aşiretler üzerinde nüfuzlu beyleri, devlet Rumeli'ye sürüyordu. Kızılbaş aşiretlerin bir kısmı İran'a hicret ederken, diğer taraftan devlet eliyle Rumeliye tehcir olunuyordu¹. Devletin Türkmen aşiretlerine yabancı kalması, Doğu vilâyetlerinden büyük miktarda Kızılbaş Türkmen aşiretlerini İran'a kaçıyordu². Bugün Doğu Anadolu'da bir Türk varlığının olmayışı, bir kısım Türkmen aşiretlerinin Kürtleşmesi bu İskân ve din siyaseti ve hicret hâdisesi ile ilgilidir. Onun için müteakip bahisleri biz bu zaviyeden ele alacak, iskân hakkındaki vesikaları bu gözle inceliyeceğiz.

İkinci Murad'a kadar Osmanlı Devleti, Türk an'anelerinden ayrılmıştı. İkinci Murad'ın sarayında ozanlar ve kopuzcular henüz rağbetliydi. "*XV inci asrın sofî şairlerinden Kemâl Ümmî bir gazelinde (Oğuz Ozan'larının bağıra çağıra şiirler inşad ettiklerini) söylüyor ki bu ifade, islâmî an'anelerden ziyade kavmî an'anelere bağlı olan ozan'ların aleyhindedir*"³.

Fatih devrinde Türklerin talihi döndü. Çandarlı Kara Halil yerine, Rum Mehmet Paşalar, Zağanos Paşalar kaim oldu. Bu devşirme idareci sınıfın Türk halkına, Türkmen aşiretlerine bakışı bambaşkaydı. Fatih'in hocası Akşemsetdin'in Fatih'e yazdığı bir mektup, Türkmenlerin kaderini büsbütün değiştirdi. Akşemsetdin kâdisi Göynük'lü, babası da Şam Türkmenlerinden olmasına rağmen, Türkmenler hakkında Fatih Sultan Mehmed'e şu nasihatı veriyordu:

"*...amma Türkmandan gafil olmayasız. Anın da ipin salıvermiyesiz, bilmiş olasız*"⁴.

¹ Bu hususta Prof.Ö.L.Barkan'ın İktisat Fak. Mecmualarında. Vakıflar Dergisinde çıkan makaleleri geniş malûmatı haiz ve çok istifadeli. (Bilhassa İktisat Fak.Mec.Cilt:15) Ayrıca Prof.Tayyip Gökbilgin, *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâdî Fatihan*.

² A.Rıza Yalçın, a.g.e. I, sf.35: F.Sümer Bozoklular. DTCFD. XI. Sayı, 953 sf. 83, Ömer Özbaş, a.g.e. sf...

³ Köprülüzade M.Fuat Türk Dili ve Edebiyatı. sf.278.

⁴ Topkapı Sarayı Arşivi, 5862 no.lu vesika (Muhterem Ramazanoğlu Niyazi Beyden aldı.)

Bu tarihten itibaren Yörükler ikinci plâna düşmüş, cengâver bir unsur olmaktan ziyade, kanunnamelerin, "Yürükler kanun nazarında askerdir." (A.Refik a.g.e, mukaddime) demesine rağmen geri hizmetlerde kale tamirlerinde, yapı işlerinde, top çekmekte, diğer angaryalarda kullanılmağa başlanmışlardır (A.Refik, a.g.e) Nihayet 1102 senesinde "Rumeli'deki yürüklere daha parlak bir unvan verildi: Evlâdı Fatihan. Hattâ bunlar kendilerine bir cemile olmak üzere: (Fisebilillâh gazâ ve cihad niyyetile kabail ve aşiretlerle Anadolu'dan Rum İli yakasına geçüb dini mübin uğrunda hizmetde bulunan Evlâdı Fatihan) diye, tasvir olundu" (A.Refik, a.g.e, sf.VII, 116,133) Anadolu Yörüklerine devletin alâkası II, Viyana bozgunundan sonra oldu. "18 inci asrın başlarında Osmanlı Hükûmeti, Yörükleri biraz okşamak lüzumunu hissetti. Çünkü ikinci Viyana muhasarasını müteakib ordunun uğradığı mağlubiyet Osmanlı sarayını büyük bir endişeye düşürmüştür. O zamana kadar kendilerine pek ehemmiyet vermediği Anadolu Yörüklerinden istifade etmek ciheti düşünlümğe başladı. Bu iş için Konyaya gönderilen Ali Paşa, Türkmenleri organize etmeğe başladı. Toros boylarında Hatayda ve bütün cenubî Anadolu'daki Türkmen aşiretlerinin ulusları beyleri Konyada Ali Paşanın huzuruna davet edildiler. Harbe iştirak edeceklerine dair çıkan irade Konya mahkemesinde kendilerine okundu. Bunun üzerine padişah tarafından gönderilen defter de kendilerine verildi. Bütün beylere kadının huzurunda harbe iştirak edeceklerine dair yemin ettirildi. Mahkemede tutulan hüccetin bir nüshası da İstanbul'a gönderildi"¹. Bu hâdise diğer bir kaynakta şöyle anlatılıyor: II Viyana muhasarasından sonra Avusturya ve müttelikleri ile yapmakta olduğu mücadelerde ağır kayıplara uğriyan devlet, bu kayıplarını telâfi hususunda Anadolu'daki aşiretlerden de istifade etmeğe karar vermiş ve hatta bu seferlere iştirakleri kararlaştırılan aşiretler hakkında bir de defter tanzim edilmiştir. ()

Biraz ileride tedkik edeceğimiz arşiv vesikalarında görüleceği gibi iskân hususundaki muvaffakiyetsizlik, yukarıdaki alâkasızlıkla ilgilidir. Kendi haline terk edilmiş, tahsil terbiyeden uzak, devletin türlü maddi-manevi baskılarına maruz aşiretleri iskân etmek elbet güç olacaktır.

Eğer devletin baskısı olmasa eşkiya tehlikesi bulunmasaydı, hiç bir yardıma lüzum olmaksızın aşiretler yavaş yavaş münasip

1 A.Faik Türkmen. Mufassal Hatay. İst.937, cilt:3, sf.581

yerlere beğendikleri topraklara yerleşeceklerdi. Nitekim "Şam Türkmenleri aslında doğrudan doğruya kendisinden ayrılmış bir kol olan Dulkadirli ulusu ile birlikte Timur'un Türkistan'a dönerken Anadolu'dan götürdüğü Kara-Tatarlardan boşalan bu günkü Yozgat bölgesini iskân ettiği gibi, Uzun-Yayla'da ve Sivas'ın az güney doğusunda da aynı şekilde iskân faaliyetinde bulunmuştur"¹.

XVII.Yüzyılda Celâli isyanları olup, yerleşik hayatı alt üst edinceye kadar, göçbelerin çoğu çoktan kendiliklerinden iskân olmuşlardı. "XVI.yüzyıl başlarında göçebe hayat, başlıca hususiyetlerini kaybederek sona ermiş veya ermek üzeredir. Üç-Oklar, bu bölgedeki şehir ve kasabalarda yerleştikleri gibi, köyler kurarak ve ekinliklerde çiftçilik yaparak toprağa bağlanmışlardır. Osmanlılar geldiği zaman Çukur-Ova Türklerini bu durumda (yani iktisadî hayatlarının başlıca zirai faaliyete dayandığını) görmüşlerdir. Maamaflı bu münasebetle şu hususa işaret etmeden geçmiyelim ki, mezkûr asırda Türkiye'de göçebe hayatını devam ettiren ancak iki Türkmen kâmesi mevcut olup, bunlar da Halep Türkmenleri ve Diyarbekir bölgesindeki Boz-Ulus idi. Başlıca Maraş, Kars (Kadirli) ve Elbistan yörelerinde yaşayan Dulkadirli ulusunun mühim bir kısmı da Osmanlı fethi enasında zirai hayata geçmiş bulunuyordu"².

"XVI. yüzyıl başlarında göçebe hayatı, başlıca hususiyetlerini kaybederek sona ermiş veya ermek üzeredir. Üç-Oklar, bu bölgedeki şehir ve kasabalar da yerleştikleri gibi, köyler kurarak ve ekinliklerde çiftçilik yaparak toprağa bağlanmışlardır. Osmanlılar geldiği zaman Çukur-Ova Türk'lerini bu durumda (Yani iktisadi hayatlarının başlıca zirai faaliyete dayandığını) görmüşlerdir. Maamaflı bu münasebette şu hususa işaret etmeden geçmiyelim ki, mezkûr asırda Türkiye'de göçebe hayatını devam ettiren ancak iki Türkmen kâmesi mevcut olup, bunlar da Halep Türkmenleri ve Diyarbekir bölgesindeki Boz-Ulus idi. Başlıca Maraş, Kars (Kadirli) ve Elbistan yörelerinde yaşayan Dulkadirli ulusunun mühim bir kısmı da Osmanlı Fethi esnasında zirai hayata geçmiş bulunuyordu"³.

1 F. Demirtaş. Osmanlı Devrinde Anadolu'da Oğuz Boyları. DTCFD, VII.sayr2, 1949 sf.323.

2 F. Demirtaş. Osmanlı Devrinde Anadolu'da Oğuz Boyları. DTCFD, VII.sayr2, 1949 sf.323.

3 Prof.Dr. Faruk Sümer. Çukur-Ova Tarihine Dair araştırmalar. DTCF tarih araşt. Derg. Cilt I, sayı I den ayrışması. 1963 sf.9.30.

Haleb Türkmenlerinden Emir cemaatı iskânı arzuluyordu. Mü-racaat ettiler; 1102 tarihinde iskânları kararlaştırıldı. Buna dair vesikâyı aynen alıyoruz: Haleb ve Yeni il Türkmanına tâbi Emir cemaatı Türkmanından Elhac Ali ve Selim ve Hamze ve Elhaç Tahir ve Elhac İbrahim ve Mehmet ve Abdullah ve Abdüllâtif ve Şamlı Mehmet tevabii ile elli ev mikdarı kimesneler arzuhal idüb mezkûrlar Türkmanı Halep ve Yeni İl aklâmına tâbi konar ve göçer taifesinden olub bir mahalde mahsus kışlakları ve sakin olacak yerleri olmayıb Kırşehir sancağında kışlayub lâkin ağala-rının teaddilerinden ve sair tekâlif ve nevaibin kesreti tevarüdün-den perakende ve perişan oldukların ilâm etmelerile Kırşehir sancağında vaki Tokad mukataatı aklâmından Nusratlu nam ka-riyye hâli ve harabe olmağla fimabaad mahalli mezburda iskân ve kendü mallarile kariyye mezbureyi mâ'mur ve âbâdan eyleyüp mabeyinlerinde teayyün kesb eylemiş ihtiyar eyledikleri mutemed âdemler cemaatlerine başu buğ tâyin olunub içlerinde fesad ve şekavet iden olur ise kendüler ahz ve hâkime teslim eylemek üzre ihtiyarları ve iş erleri marifetile birbirlerine kefil virüb ancak ziraat ve hirasat eyledikleri arazide hasil eyledikleri mahsullerinin humüslerin ve bağ ve bağçe ve bostanlarından bihasbeşşer iktiza iden hukuku arazilerin canibi miriye edâ idüb... (A.Refik, a.g.e. sf.95, vesika:146) Bu vesikalardan da anlıyoruz ki (Hacı Hoca) zümresi, yani biraz tahsil terbiye görenler aşiretlerin göçebeliliği terkedip köyler kurmasına âmil oluyordu. Bu hususu başka vesi-kalar da teyid ediyor. II.Selim devrinde Adana defterine göre: "*Dodurga şubesinin, Beş Aşık ve Davutcemâatlarına mensup bazı şahısların, ulemâdan ve sülehâdan olmaları dolayısıyla Avâriz-ı Dîvânîyye ve Tekâlîfi Urfiyyeden kadimden muâf oldukları şeklinde bir kayıt mevcuttur.... Aynı bölgedeki diğer komşu boy ve aşiretler arasında da tesadüf edilen bu ilim ve din adamlarının, bu Dodurga şubesinin yerleşik hayata geçmesinde rol oynamış bulunmaları pek tabiidir*¹.

1141 senesinde Nevşehir civarında iskân olunan Boynuinceli Aşiretinin kendü hallerinde ehli ırz ve kârü kish ile meşgul ve ekseri okur ve yazar ve haccül haremcyin ve ehli hırf ve zikudret kimseler olmaları dolayısıyla tekâliften muaf tutulmaları, civarda

1 F.Demirtaş, Oğuz Boyları, DTCFD, VII, sayı2 1949, sf.341

ziraat için güzel arazi verilmesi, Melehdez, Dündarlu ve Üçkapulu yaylalarında arzu ettikleri yerlerin kendilerine verilmesi bir fer-manla bildiriliyordu. (A.Refik a.g.e.sf.173 vesika:214)

Görülüyor ki, okur yazarı çok olan aşiretler kendiliklerinden yerleşiyorlardı, Fakat bu imkândan mahrum olan ve eşkiya tasal-lutundan bıkan, vergi tazyiki ile bunalan aşiretlerin psikolojisini anlamıyan devlet iskân işinde elbette muvaffak olamaz, sert ted-birlere müracaat ederdi. Halbuki asırlardır yaşayan bir hayatı ter-kedip yepyeni bir iktisadi ve içtimaî hayata başlamanın zorluğun-dan ürken ve korkan aşiretlerin ruh haletinden anlıyan bir devlet ve iskân politikası gerekti. Bu tereddüt ve korkulara üstelik eşkiya korkusu da ekleniyordu. Osmanlı Devleti iskân bahsinde tena-kuzlar içinde idi. Bir taraftan iskânı zaruri görüyor, diğer taraftan bunu bir eziyet, bir meşakkat telâkki ediyor memleket ekonomisi ve içtimaî bünyesi için gerekli bulduğu bir tasarrufu, sonradan nakzeden bir karara varıyordu. Meselâ şu vesika bunu çok sarih gösteriyor: Musecalı Türkmenlerine tâbi ve Sandıklı kazasında sakin olan Caber cemaatinin, meskûn halkın lehlerindeki şehadeti dolayısıyla ve "*Haremeyn reayasından olmak hasebile mukaddemâ sadır olan emri şerif mucibince iskândan af ve İskân teklifi ile rencide*" olunmalarını ferman ediyordu. (A.Refik, a.g.e. sf.190-91 ves.225)

Başka bir iskân hâdisesinde bu kararsızlığı, tereddüdü pren-sipsizliği daha iyi görmek mümkündür. 1102 senesinde Raka ha-valisinde meskûn halkın, vergi çokluğu ve memurların zulmünden, Arap eşkiyasının tasallutundan yerlerini terketmeleri üzerine, o mıntıkayı mamur eylemek, halkı müstahsil hale getirmek, boş toprakları şenlendirmek maksadile, buralara Beğdili ve Boz Ulus mandesi Türkmenlerinin iskânı hususunda bir ferman sadır ol-muştu. İki sene sonra (Evahiri ca 1104) yeni bir fermanla, bu aşiretlerin bazı yerleri boş bıraktıkları, her tarafı iskân etmedikleri belirtiliyor ve boş kalan kısımların, Mamulu Türkmenleri tarafın-dan doldurulması emrediliyor ve şu şartlar ileri sürülüyordu: "*..hasıl eyledikleri mahsulâtan arazilerinin humüslerin ve bağ ve bos-tanlarından bihasbeşşer iktizaden hukuku arazilerin canibi mirîye edâ idüb ol havalileri Urban vesayir eşkiya mazarratlarından mukaddemâ sakin olan Türkmen cemaatleri ile maan gereği gibi muhafaza ve*

ahalisini ve ebnai sebili emin ve mutmein eylemek şartile üzerlerinde mukayyed olan iki bin iki yüz doksan iki gurusu malı maktu'ları bilküllüye ref, ve sayir rusümü raiyyetden muaf ve müsellemler olup kat'â bir nesne ile mutalebe olunmayub mevaşilerin mutadları üzre yaylalarına kendüler götürmeyüp ehli ayallerile kendüleri sayfî şitada mevazu mezkûrede olup ancak çobanları ile gönderip..." (A.Refik sf.108-110, ves.161) Mamalu Aşireti bu şartları ve İskânı kabul etmedi. Onun üzerine "Raka'ya iskânları af ve Bozok sancağında Akdağ havâlisinde" yerleştirilmelerine karar verildi. Fakat üç sene sonraki bir fermanda (Fi evaili ca 1107) tekrar Raka'ya iskânları emredilmiştir. (A.Refik, sf.111-112, ve, 163). Aynı sene Raka'ya yerleşmek istemiyen Mamalu Aşiretinin te'dibi için ferman sadır olmuştur. İskân olunan aşiretlerin, yerlerini terk edip, göçebelğe başlamalarına manî olmak için, derbendlerin kapatılması hakkında emirler yazılmıştır. (A.Refik, sf.108, ves.160)

Halbuki 1691 deki Rakka iskânını tanzimle vazifeli bir de iskân heyeti vardı. Bu heyet şu şahıslardan mürekkepti; 1-vali yahut sancak beyi ile hukukî bakımdan kadı, yahut nâib, 2- İskân kâtibi, 3- İskân mübaşiri, 4- İskân-başı (aşiret ruhiyatını bilen zat) 5-İskân beyleri ve kethudaları, 6-Mimar (su ve arazi keşli için)* İskânı muvaffakiyetle yürütmesi gerekli böyle bir kadro bulduğuna göre, acaba niçin netice hep menfi oluyordu? Bizim kanaatımız şu merkezdedir: müstemleke idareleri bile idare ettikleri halkın psikolojisini, içtimâî bünyesini, örf adetini, inançlarını iyice tedkik ettikten sonra bir işe başlarlar. Osmanlı iskân faaliyetlerinde böyle bir yabancı idarenin dirayeti bile gösterilemiyordu. Aşiret ruhiyatını bilmesi lâzım gelen (İskân başı), su ve arazinin halini iyi bilen (mimar) a rağmen, aşiretleri hakkile tanımıyor ve iskân mahalleri iyi teşhis edilmiyordu. Yaylalarda yazı geçirmeğe alışmış göçebelere, kızgın Raka çöllerine iskân etmek, son yılların Türkiyesinde bile yerleşme karşısındaki ürkekliklerini, meşkûk bir istikbale korkuyla karışık bir endişeyle bakmalarını bizzat müşahade ettiğimiz aşiretleri, baskıyla, tedible meskûn hale getirmek insafı ve akıllıca bir siyaset değildi. Baskıyla, cebirle hiçbir iş yapılamaz. İnandıkları, peşinden rahatça gidebilecekleri insanların makul teklifleri kabili tatbik olabilirdi. Hem onların kendilerine

yabancı bir ekonomiye geçmelerinin tereddüdünden, sıcak yerlerde oturmağa mecbur edilmelerinin azabından başka, vergi tahsildarlarının baskısından, eşkiya soygunlarından mütevellit birçok gaileleri vardı. Bunlar az şey değildi ve bir aşireti devlet tasarrufuna karşı gelmeyi haklı kılan sebeplerdi. Şimdi vergi ve eşkiya belâsının ne kadar mühim olduğunu vesikalardan takip edelim.

"Raka eyaletinde vaki nehri Balıç kenarında ve Aynizir ve Raka'ya varınca ol nevahide sakin olan kura ahalileri bundan akdem tekâlif ve neyayibin kesreti tevarüdünden ve zülmü teaddi vürudunun vefretinden" ve Arap eşkiyasından halk mülkünü terk edip, göçebelğe başlamış, dağılmıştı (A.Refik, sf.109, ves.161) Vergi tahsilindeki haksızlık ve şiddet usullerinin, devlete itimadı sarsacağı gibi, ona düşman edeceği, her tavsiyesini felâket zannettireceği tabiidir. Osmanlı idaresinde vergi tahsili aşiretlerin varını yoğunu alırcasına, haciz havası içinde cereyan etmiştir"...1039 yılında Bağdad'ın geri alınmasına memur edilen sadrazam Hüsrev Paşa, Haleb'den hareket etmeden önce mühimce bir kuvvet göndererek bu kabileyi (Beğdili) tedib ettirmiş ve mîrî'ye olan borçlarına mukabil on bin koyun ve yüz katar develerini zabtettirmiştir. (Tarih, bsm, 1280, III, 7-8) (F.Sümer, a.g.makale, DTCFD, VII, 2, 1949, sf.360)

"Malî hususatta hiç müsamahacı olmıyan imparatorluk idaresi, Bozulus teşekküllerinin birkaç senedenberi alınmamış olan vergi borçlarını bir türlü affedemiyor ve bu bakımdan Ulus'u sıkıştırmakta devam ediyordu. Bu sebeple 1084=1673 yılında giriştiği bir teşebbüs, Bozulus'un Akşehir, Afyon, Kütahya hattında bulunan en mühim kısmını yeniden inhilâle ve dağılmağa mecbur etmiştir. Bu tazyik neticesinde Bozulus teşekküllerinin Karesi, Saruhan, Aydın ve Menteşe muntıkalarına gelmesi ve hattâ denizi geçerek Rodos, İstanköy vesair adalara iltica etmeleri (Kâmil Su, Balıkesir Civarında Yürük ve Türkmenler, sit.938, sf.186), o sırada aşiretlerin devlet memurları karşısında nasıl yulgan bir durumda bulduklarını ifade eden, en câlibi dikkat misallerden biridir" (F.Demirtaş, Bozulus Hakkında, DTCFD, VII, sayı:1, 949, sf.43)

Lady Mary (Montagü) kocasıyla kuzey Anadolu'ya giderken Yeniçeri muhafızlarının köylülere ettikleri haşin muameleyi müşahade etmişti.

Eşkiya köylülerin "koyunların ve öküzlerin ve at ve katırların alıp evlerinden esbap garat idip ambarların kıyıp" buğday ve arpa-larını vesair zahirelerini alıyorlardı¹.

"Sis, Kars ve Bazdoğan kazalarındaki köylülerin bir kısmı malları ve başları havfından eşkiya yanına varıp..."² eşkiya ordusunu artırıyorlardı. Bir kısım Hıristiyan da Rumeli'ye kaçmak mecburiyetinde kalmıştı: "Trabzon ve Rize'de kayıtlı 15 bin hıristiyan reayasının kısmı küllisi Rumeli'ye ve Kefe taraflarına firar etmiş ve yazılı oldukları yerlerde yalnız 2500 reaya kalmıştır"³. Eşkiya yüzünden derbendçilik hizmetleri de terkedilmişti. Köy kurmuş olanlar göçbeliğe başlamıştı⁴.

Bu vaziyet karşısında devlet bazı tedbirler aldı⁵.

1- Yerlerini terkemiş olanların 10 yıl içinde buldukları takdirde yerlerine iadesi,

2- Yerlerine dönenlere müstahsil hale gelebilmeleri için, üç sene vergi muafiyeti tanınması,

3- Giderken satılan emlakın "ikrahmuamelesi" olduğunu kabul ve hukukî muameleyi fesh ve iptal

4- Yerlerine dönen köylülerin borçlarının 3 Sene tecili,

Yukarıda zikredilen aklı tedbirler yanında, çok saçma, iptidai tedbirler de alınıyordu. Meselâ 1118 senesinde iskânı temin ba-bında, Çepni Aşiretinden iki kişi, Tacirlü'den iki kişi Amasya Kalesine ve Cirid'lerden 6 kişi ve yine Çepni'lerden altı kişi Çorum Kalesine ve yine Cirid'lerden iki kişi Kangırı Kalesine ve Küçek-li'lerden üç kişi, Ciridlerden üç kişi Kal'acık Kalesine ve yine Cirid'lerden Veli Bölükbaşı Kayseriye Kalesine rehin olarak hap-solunmuşlardı (A.Refik, sf, 135, ves, 186) Bütün zora başvurular aksi netice veriyor, aşiretler Anadolu'nun muhtelif mntukalarına dağılıyordu. Meselâ Raka havalisine yerleştirilmeğe çalışılan aşiretlerden (İlbeğlü-ler ile Recepli Avşarı, Kapagılı dokuzu ve Musacalu cemaatleri Adana, Sis ve İfraz hassına; Recepli Avşarı

1 Dr.Lütfi Güçer, a.g.e, sf.20-24 ve devamı mühimme defterlerine atf).

2 Dr.Lütfi Güçer, a.g.e, sf.20-24 ve devamı mühimme defterlerine atf).

3 Dr.Lütfi Güçer, a.g.e, sf.20-24 ve devamı mühimme defterlerine atf).

4 Dr.C.Orhonlu, a.g.e., sf.7, 29,41

5 Dr.Lütfi Güçer, a.g.e, sf.20-24 ve devamı mühimme defterlerine atf).

Kayseri'ye; Cirid ve Babünun cemaatleri zile havalisine; Bayındır ve Simre, Kapagılı dokuzu, ve Musacalu cemaatleri Şam havalisine; Kudekli ve Kibirli cemaatleri Kars ve Çıldır havalisine; Kapagılı dokuzu, cemaati Antakya ve Uzeyr tarafına; Musacalu cemaati İçil, Aydın ve Sarucan taraflarına) dağıldıkları için o taraflara da ayrıca hükümler gönderilmiştir. (Fievahiri z-1110) (A.Refik, sf.117, vesika, 169)

Aşiretlerin iskân edilecekleri yere gitmeyip, fermanı hümayuna "muhalafet imelerile mezburları alâ eyyi halin me'mur oldukları mahalle gönderüb iskân eylemek üzere...(Fievahiri 1102)" Diyarbekir valisi Vezir Ali Paşa tâyin olunmuş, bu iskânı tamamlamak hususunda kendisine tam selâhiyet ve kat'i emir verilmişti (A.Refik, sf.97 ves.149) bu tam selâhiyetin hududunu, vezirin insafı, dirayeti, kabiliyeti tâyin edecekti. Ricali devlet, gene bu havalie iskân olunan (Boz Ulus mandesi Türkmanından) muhtelif cemaatlerin dağılmasını Raka Beylerbeyinin ihmal, tedbirsizlik, kabilyetsizliğine hamlediyordu. (A.Refik, sf.100-102, ves.154)

1103 senesinde Dânişmendli Türkmanından muhtelif cemaat-ler Sığla Sancağı (Söke) ile Torbalı arasında ve Su Sığrılığı (Susurluk) civarında, hayvanlarını yaylaya çobanlarile göndermek şartile ve her türlü vergiden muaf tutularak iskân olmuşlardı. Bun-lardan şartlara riayet etmiyerek, tekrar göçbeliğe başlayanları, iskân mahallerine iade etmek imtina ve itaatsizlik gösterdikleri takdirde "muhkem bend ve hats" olunmaları ve isimlerinin bildirilmesi ferman olunmuştu. (A.Refik, sf.103-106, ves.157)

İskânı kabul etmeyen, zaman zaman meskûn halkı mutazarır eden yörüklerin cümlesinin Kıbrıs'a sürülmelerine karar verildi. Hatta muharebeye tesaddi ettikleri halde (emri veliyyül emr ile taifei mezbure ile mukatele idüb şerlerine def'icün katletmek caiz) (vesika:194) olduğuna dair Şeyhülislâm Abdullah Efendi'den bir de fetva alındı (1124)

Yürükler Antalya'dan gemilere bindirildi. Yolda, bir kısmı sefine reislerini öldürüp kaçtılar, bir kısmı da adaya geldikten sonra Aydın, Menteşe, Saruhan ve Kütahya taraflarına kaçarak oralara dağıldılar. Nihayet mütevali tazyiklerden ve tehditlerden sonra, kendi hallerinde oturmaları ve ziraat ve hirasette meşgul olmaları şartı ile af olundular (1126) Bir kısmı iskânı kabul ettiler,

bir kısmı koyun yetiştirmeyi ve dağlarda odun kesip ticaret etmeyi san'at ittihaz edindiler. (A.Refik, sf.IX)

XVIII.asırda devletin iskân işinde daha kararlı olduğu görülmüyor. XVII.asırda imparatorluğun dahili bünyesinde zuhur eden büyük kargaşalıklardan yine en fazla bu iki bölgenin müteessir bulunması, orta ve garbi Anadolu'nun harâbisine ve nüfusunun azalmasına sebep olmuştur. İşte tam bu sıralarda, Anadolu'nun doğu taraflarında bulunan ulusların inhilâl ve garba muhaceret hareketleri hadisesi vukubulmuştur.

Vesikalardan âdeta bir akın halinde olduğu anlaşılan bu muhacerat, XVIII.asrın sonlarına kadar devam etmiştir. XVIII.asırdaki devlet idarecileri batıya gelen bu taze Türk unsurlarının buldukları yerleri kendi tâbirleriyle şenlendirmeleri hususunda daha azimli, fakat daha âdilâne bir şekilde faaliyete geçmiştir. Bu suretle aşiretlere bir taraftan yerleşmeye müsait yerler gösterirken diğer taraftan da bazı tekliflerden affedilerek onların orta ve bilhassa batı Anadolu'daki iskân faaliyetlerini kolaylaştırmağa çalışmıştır. (F.Demirtaş, a.g. makale, DTCFD, VII, sayı:949, sf.45-46)

XVII.asrın sonlarına doğru Dinar-Çardak-Keçiborluarasına iskân edilmesi kararlaştırılan Dânişmendli ulusunun yerleştirilmesi işine ehemmiyet veren Osmanlı idaresi, bu işin muvaffakiyetle yürütülmesi için büyük bir idare adamını memur etti. Bu zat Anadolu valisi ve müfettişi genç Mehmet Paşa idi. İskân 1105 te tamamlandı (C.Orhonlu, a.g.e. sf.70-74)¹.

Göçebelerin büyük çapta iskânı XIX.asırda olmuştur. 1838 de Mustafa Reşit Paşanın hariciye nazırlığı zamanında (Ziraat ve Sanayi Meclisi) kurulmuştur. Fakat bu meclisin çalışmaları eksik kalmış, ziraat ve sanayi meclisi 1843 te (Ziraat Meclisi) halini almıştır. (Türk Ziraat tarihine bir Bakış, sf.76-89) Bu meclisin Anadolu'nun iktisadi ve içtimaî bünyesi hakkında bir de anket yaptırdığı anlaşılıyor. Neticede: "İç Anadoluda mevcut nüfusun büyük bir kısmının göçebe olarak yaşadığı tesbit edilmiş" ve iskân-

1 Dinar Türkmenleri arasında şimdi iki komşu kavga edince biri diğerine: "1105 ten beri iskânımızı mı söktüröcen?" der ki, hafızlarda yaşayan hatıralar, şifahî nakiller, tarihi kayıtlara uyuyor demektir.

larına karar verilmişti. "Yörük ve Türkmenler devletin yardımı. teşviki ile sedanter olmağa başlamışlar ve 19.asırda İç Anadolu'da olduğu gibi Marmara, Ege, Akdeniz bölgelerinde de pek çok yörük ve Türkmen köyleri meydana gelmiştir"¹.

Karakeçeli Aşiretinin "1259 yılında bir kısmı Manisa ve Huda- vendigâr vilâyetleriyle diğer sakin oldukları yerlerde perakende olarak iskân ve bazı teklifat ile birlikte asker, öşür alınmıştır. Diğer kısımları da 1283 yılında Ahmet Vefik Paşanın müfettişliği sırasında Balikesir'den ayrılmışlar ve buldukları kazalara ilhak edilerek beylik unvanları kaldırılmış, diğer halk gibi muameleye tâbi tutulmuşlardır." (Kâmil Su, a.g.e.sf. 69, Karakeçeli Aşireti, Tahir bey matbaası, 13 den nakil) Ahmet Vefik Paşanın Marmara ve Ege bölgesinde geniş iskân faaliyetinde bulunduğu anlaşılıyor.

Buradan şu neticeyi de çıkarmak kabildir: şumullu, uzun vadeli, esaslı düşünce ve prensiplere müstenit iskân politikası yerine, valilerin şahsi takdir ve dirayetlerine havale edilmiş bir iskân siyaseti "Osman Bayath'ın Bergama'da Yakın Tarihten Olaylar adlı eserinde belirtildiği üzere takriben 100 yıl önce Anadolu Orta Kolu müfettişi Ahmet Vefik Paşa Haydut ve eşkiyanın ortadan kaldırılması için şiddetli emirler vermiş, (Konup göçmelerde soygunculuk oluyor, bir düzen kurulamıyor) diyerek göçebe aşiretlerin yerleştirilmesi üzerinde direnerek durmuştur.

Bu buyruk o zamana kadar gezginciliğe alışık olan göçebe halkı üzmüş. (Çadır evinden çıkarıldık, delikli damlara sokulduk) şeklinde şikâyetlerine sebep olmuştur².

Güney ve Doğu bölgesindeki aşiretleri tedip ve iskân etmek maksadiyle (Fırka-i islâhiyye) teşkil olundu (1282) Bu firkanın heyeti ve vazifesi, Çukurova aşiretlerini, Kozanoğullarını, Gavurdağı ve Kürtdağı eşkiyasını itaat altına aldıkları sonra, İran hududunadek Kürt aşiretlerini islah etmekte³. Bu

1 Necdet Tunçdilek. İçanadolunun Ekonomisi İlk Coğrafya Enst.Derg.cilt 6 sayı:12. 1961 sf.11.

2 Doç.Dr.İbrahim Yasa. Sındel Köyü. Ankara. 1960 sf.22.

3 Cevdet Paşa. Tezâkir. Ankara 1963 (Yayımlayan Ord.Prof.Cavit Baysun) sf.108.

tasavvurun ilk kısmı tahakkuk etmiş, doğu'ya uzanmak kabil olmamıştı.

Aynı senelerde Osmanlı iskân siyasetinin en hatalı işi yapılyordu. Rus istilâsı üzerine memleketlerini terk ederek, imparatorluk Türkiye'sine iltica eden Kafkas muhacirlerine yer arıyan devlet, bula bula Avşar yurtlarını, Avşar yaylalarını bulmuştu. Basiretli bir iskân siyaseti bu Çerkes muhacirlerinin boş, hali yerlere iskân olunmasını gerektirirdi. Halbuki vatandaşlık, insanlık, mülkiyet hakları çiğnenerek, iptidai bir usulle, yıllardır bu toprakların sahibi olan aşiretler yerlerinden sürülüyor, Yurtları gaspolunup mültecilere veriliyordu. Avşarlar halkı olarak reaksiyon gösterdiler. Çerkes'lerle savaşıp, onları Sivas'a sürdüler. Uzun kavgalar oldu; Osmanlı ordusu yetişip Avşar'ları tedip etti¹. Cevdet Paşa da bu hadiseye temas ediyor: "Aşar aşireti yazın Uzunyayla'da ve Kışın Çukurova'da bulunup bu esnâda ise Uzunyayla'da birçok çerkes muhacirleri iskan olunmakta idi. Biz dahi bu havâlideki aşâiri göçebelikten menile isterler ise kışlarında ve isterlerse yaylarında iskân etmek üzere tahyir etmiş idik. Aşar aşireti yaylada iskân arzusunda olup yaylaları ise çerkes muhacirlerine verilmiş olduğundan ana bedel kendilerine iskân için bir yayla gösterilmek lâzım idi. Sarız arâzisi ise onların Uzunyayla'daki yaylaklarına civâr olmak hasebiyle bu arâzinin kendilerine tahsisi muhtezây-i adâlet ve hakkaniyet idi. Binâen-aleyh

1 Bu sürgün, iskân hadisesi ve Avşar-Çerkes muharebeleri Avşarların halen hafızalarında yaşamaktadır. Bunu Anlatan bozlaklar, ağıtlar kış günleri köy odalarında yanık yanık söyleniyor. O günleri dile getiren ve 'Tal Köyünden Beşir Önder'den aldığımız Avşar Iskan bozlağını, kaydetmeden geçemeyeceğiz.

Acı acı bir yel esti urumdan
Esti esti beni oynattı yerimden
Bu iş bize beter oldu ölümden
Hani iskân giden Avşar nic'oldu
Bütün iskân oldu Avşarlı gurdlar
Yürekte mi çıkar şöl acı dertler
Mezada döküldü boynu uzun atlar
Yurt vermemiz İskândan güc'oldu
Der Avşar alemde yaşlım yaşlı
Alemi gezdim de bulunmaz misli
Almı sarı altındı sırmalı Tesli
Avşar'ın gözelleri nic'oldu
Böyle olursa biz de gittik boyuna
Hoş gelmemiş hükümetin huyuna
İp öçüsü Mecit Paşa boyuna
Çocukların çarpınarak ağlasın
Bu hususta şu eserlere bk. Fuat Köprülü, Avşar Maddesi, İslâm Ansiklopedisi, Faruk Sümer, Avşarlar, Fuat Köprülü Armağanı, Mahmut Işık Aşarlar, Ankara, 1963.

bu bâbda teshilât-i lâzime icrasıyla kendilerinin dil-hâhları veçhile iskânları için lâzım gelenlere emirler yazıldı. Bu bâbda mu'avenet-i lâzime icrâsı dahi Kurt İsmail Paşaya iş'âredildi" (Tezâkir, sf.157-158)

93 harbinden sonra gelen muhacirlerin iskânındaki isabetsizlik ve dolayısıyla o devrin iskân siyaseti XV.inci Yıl Kitabı'nda şöyle tenkid ediliyordu: Muhaceret işleriyle yakından alâkadar olunması Türkiye de Kırım harbini müteakip başlamış ve 1293 harbinden sonra birden akıp gelen milyonlarca Rumeli halkının yerleşme işleri Osmanlı Hükümetini ancak harekete getirebilmiştir.

O zaman yapılabilen iş; payitaht olan İstanbulla vilâyet ve kazalarda teşekkül eden iskânı Muhacirin Komisyonları marifetiyle muhacirlere yalnız toprak yardımı yapmaktan ibaret kalmıştır. Bu devrede gelen ve istedikleri yerde konuklayıp kendi kendilerine yerleşen göçmenlere Osmanlı hükümeti hiç bir istikamet vermediği gibi bunların miktarlarını, soy ve dillerini, yerleştikleri yerleri tesbit etmeğe, velhasıl ne mazileri ve ne de hal istikballeriyle meşgul olmağa lüzum bile görmemiştir. Kendilerinin ve hayvanlarının yaşayış şartlarını gözönüne alarak iskân sahalarını kendi kendilerine intihap eden ve adetleri yüz binleri aşan bu göçmenler ekseriyetle bataklık sahalara yerleşmişler ve bu yüzden kısmı âzami sitma salgınları altında mahvolarak..."¹.

Başka bir eserde bu muhacirlerin iskânının muvaffakiyetsizlikle neticelenmesi şu sebeplere hamlediliyor: "1- İskân edilenlerin geldikleri yerlerle yerleştikleri yerin iklim şartlarının gözönünde tutulmaması 2- Yerleşen halkın işiğal durumlarının nazarı itibare alınmaması, 3- İskânın bütün şartlarının yani, mesken ve hayat şartlarının tamamlanmaması, 4- Gelen mültecileri yeni yurtlarına bağlayacak fikri telkinlerin yapılmaması." Aynı eserde Fırka-i islâhiye'nin zoruyla iskân olunup yaylalara gönderilmeyen Türkmen aşiretlerinin sitma yüzünden hep kırıldıkları ve Anadolu'nun muhtelif bölgelerine yerleştirilen muhacirlerin eriyip gittikleri kaydedilerek "1862 de Ceyhan'a yerleştirilen 43.000 Nogay'dan şimdi ancak 100 insan kadar kalmıştır. 1872 den 1879'a kadar Adana-Mersin su yolları boyunca yerleştirilen Kafkas muhacirleri 1140 aile idi. Şimdi 190 aile kalmıştır... İlh" deniyor².

1 (Cumhuriyetin) XV cî Yıl kitabı, sf.393

2 Dr.M.Şerif Korkut, İstima ve Çeltik, 1950 Ankara Sf.30-34

Türkiye'de iskân işleri ikinci Meşrutiyetten sonra daha esaslı şekilde ele alınmış, Nizamname ve talimatnamelerle yürütülmeğe başlanmıştır. "İlk defa 30 Nisan 1329 tarihinde kabul edilen (İskân-ı muhacirin nizamnamesi) ile ele alınan bu konu 9 Mart 1332-1915 tarihinde yürürlüğe giren kanunla (Aşair ve muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi) namı altında teşkil olunan bir makama tevdi edilmiştir"¹.

Cumhuriyetin ilânına kadar geçen bu devrede de iyi bir iskân siyaseti takip olunamamıştır. "Gerek Balkan harbi ve gerek Umumî harp dolayısıyla göç edenlere de yalnız toprak gösterilmek suretiyle yardım yapılarak iskân mahallerinin sıhhi durumlarıyla memleket dahilindeki Kültür bakımları ve bunların yerleşme esasları ve müstahsil vaziyete sokulmaları hiç düşünülmemiş ve temini çetinesine gidilmemiştir. Bu sebeple anayurda gelen göçmenler memleket dahilinde büyük sefaletlerle yeni yeni hicretler yapmışlar ve gelişmiş güzel yayılmışlardır. İşte bu suretle gerek ölçsüz yapılan iskânlar ve gerek memleket dahilinde olan göçler gelen soydaşlarımızın kısmı azamının hayatına mal olmuştur. Osmanlı hükümetince iskân işlerine tahsis olunan para ancak memur maaşını karşılayacak bir miktarda olup göçmenlerin sevk ve işçeleri ve müstahsil vaziyete girmeleri için bütçeden para sarfına bile lüzum görülmemiştir." (XV nci Yıl Kitabı, sf.393,94)

Osmanlı iskân siyasetini de böylece görmüş olduk son olarak şunu söyleyelim ki, Osmanlı idaresi Türkmen aşiretlerine yabancı bir millet gözü ile bakmış, hiç anlayış göstermemiştir. Onların hayatlarını daha yakından tanımak, içlerinden istidatlı çocukları İstanbul, Bursa, Konya, Sivas Kayseri gibi kültür merkezlerinde okutmakla çok daha iyi netice alınırdı. Tahsil terbiye görmüş insanların çok olduğu aşiretlerin, nasıl kendiliğinden iskânı arzuladıklarını, yukarıda görmüştük. Bütün gayret ve iyi niyetlere rağmen, bilhassa XVI ve XVII.asır Osmanlı iskân faaliyetlerine, sistemsiz çalışmalar diyebiliriz.

IV- Cumhuriyet Türkiyesinde İskân Siyaseti:

Cumhuriyet hükümetinin iskân işlerini iyice ele alması gerekiyordu. Bir taraftan aşiretlerin iskânı, diğer taraftan Türklüğün

¹ Naci Kökdemir, *İski ve Yeni Toprak, iskân hükümleri ve uygulama Klavuzu*. Ankara, 1952 sf.3

son kalesine sığınan Dış Türklerin münasip yerlere yerleştirilmesi, bu vazifenin müstakil bir vekâlet uhdesine verilmesini gerekli kıldı. "Bir taraftan düşman istilâsına uğrayan yanan ve yıkılan yurtları şenlendirilmekle beraber halkına yardım etmeği, diğer taraftan da Lozan muahedesiyle kabul olunan mübadele işini muvaffakiyetle başa çıkarmağı en mühim vazife bilen Cumhuriyet hükümetimiz daha kuruluşunun ilk senesinde (1923) mübadele, imar ve iskân vekâletini teşkil ederek o vakte kadar bir Umumî Müdürlük tarafından idare edilmeğe başlanmıştır." (XV nci Yıl kitabı, sf.394) 8. Teşrinsani 1339 tarih ve 368 sayılı mübadele, İmar ve İskân Kanununun iki maddesini alıyoruz. Madde 1) Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti... iskân ve terfihlerine ve iskân mıntukalarının tayinine ve memleketin harap olan mahallerinin imarı vesailini ihzar ve temine memurdur. Madde 2) de lüzumlu bu vekâletin mülki ve askerî vesait ve teşkilâtta faydalanacağı zikredilmektedir. (Naci Kökdemir, a.g.e) 1926 (1 Temmuz) tarih ve 885 sayılı iskân kanunu'nda (Madde, 2263 sayılı kanunla muaddel şekli) göçbelerin münasip ve müsait yerlere iskânının İera Vekilleri Heyeti kararı ile Dahiliye Vekâletince icra edileceği yazılıdır. (Madde 6) da borçlanma Kanunu mucibince, bedelleri ödenmek üzere arazi, ev, çift hayvanı verileceği yazılıdır. (Naci Kökdemir, a.g.e)

11 Aralık 1340 tarih ve 529 sayılı kanunla Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti lağvedilerek, vazifesi Dahiliye Vekâletine devrolunmuştur. 2/11/1935 tarih ve 2849 sayılı kanunla bu vazife, Dahiliye Vekâletinden alınıp Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâletine bağlı bir umum Müdürlüğe verilmiştir¹. 21/6/934 tarih ve 2510 sayılı iskân kanunu "Türk soyu ve diline mensup soydaşlarımızın

¹ Ziya Gökalp 1924 te öldüğüne. Rıza Nur da bu senelerde Sıhhiye Vekilli olduğuna, iskân işlerinin bu vekâlete 1935 te verilmesine göre, arada bir rabita ve tarih tutarlılığı olmamasına rağmen Rıza Nur'un İskân gayretini hususundaki bir vesikayı buraya koyuyoruz. Z.Gökalp'in damadı Ali Nüzhet Göksel bir mektubunda bu meseleyi şöyle izah ediyor: "...Ziya Bey, Diyarbakır'da idi. Küçük mecmuayı neşrediyordu. O zaman Rıza Nur'la muhaberetleri vardı. Ziya Beyin yazdığı bir mektup üzerine Şark Vilâyetlerindeki aşiretlerin iskân meselesini, Rıza Nur benimsedi ve ilmi bir şekilde resmen işe başlamak üzere Ziya Gökalp'ten bir tedkik eseri istedi. Gökalp'da Diyarbakır ve havalisinden işe başlayarak, aşiretler arasında bulunan ve Türklüklerini muhafaza edenlerle ikisadi sebepler yüzünden Kürtleşen Türklerin dillerini, tarihlerini, erk âdetlerini gözönüne alarak bunları Türkleştirmek hususunda bazı etnografik tedkiklerle işe başlanması metodlarını yüz sıyfalık bir deftere yazıp Rıza Nur'a gönderdi" (Doğu Mecmuası, sayı.....).

dış memleketlerden getirilmeleri ve Anavatanda yurttaşlıklarını keyfiyeti"ni ele alıyordu (XV.Yıl Kitabı, sf.394) Bu kanunun birinci maddesi (5098 sayılı kanunun 1 inci maddesiyle değiştirilen şekli) şöyledir: muhacir ve mültecilerle göçebelerin ve gezginci çingenelerin yurt içinde yerleştirilmeleri; Türk kültürüne bağlılık ve nüfus oturuş ve yayılışının düzeltilmesi amacıyla Bakanlar Kurulunca yapılacak programa uygun olarak İçişleri ve Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlıklarınca tertiplenir.

Adı geçen 2510 sayılı kanunun 10.maddesiyle aşiret hükmü şahsiyetinin kanun nazarında tanınmadığı belirtiliyor ve aşiret reisliği, ağalığı, beyliği, şeyhliğinin kaldırıldığı ifade olunuyordu. (N.Kökdemir, a.g.e)

5/2/1948 tarih ve 3-6992 sayılı (Bakanlar Kurulu)nun tesbit ettiği (İskân Programı)nın 3.maddesinde şu husus belirtiliyor: (3 A) Hiç bir yerde devamlı oturmayan, ötedenberi göçebeliği ihtiyat edinmiş bulunan Türk soyundan ve ana dili Türkçe olan göçebeler İçişleri ve Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlıklarınca tesbit edilecek yerlerde toplu veya dağınık bir şekilde iskân edilirler. (3 C) Göçebelerin işlemleri kendilerinin ötedenberi yaşayışları, iklim ve geçim şartları gözönünde tutulmak şartı ile yapılır.

Bu programın 6 cı maddesinde memleket iskân bakımından üç bölgeye ayrılıyordu: 1- Nüfus kesateti pek düşük olan ve aynı zamanda coğrafi ve harsi bakımdan Türk kültür ve nüfusunun teksifine ihtiyaç bulunan şark ve güney doğu illeri, ve Trakya, 2- Akdeniz, Ege ve Marmara, 3- Merkez Anadolu ve Batı Anadolu. (N.Kökdemir, a.g.e.)

2510 sayılı kanunun 4573 sayılı kanunla kaldırılan 21.maddesi (İskân edilen muhacir, mülteci, göçebe ve naklolunan çiftçilere ve sanatkârlara aşağıda yazılı topraklardan) yer verileceğini ifade ediyor.

A-Menşei ve nev'i ne olursa olun bütün milli topraklarda, B-Şehirlerin, kasabaların, köylerin sınırları içinde bulunan mer'a, baltalık ve fundalık gibi orta mali olup hükümete ihtiyaçtan fazla görülen topraklardan, C-Şehirlerin, Kasabaların, köylerin sınırları dışında kalan ve orman olmayan boş yerlerden, Ç-Devletçe gö-

rülecek luzum ve zaruret üzerine bazı ormanlarda İcra Vekilleri Heyeti kararıyla, muvafık görülen yerlerden, D-Hükümetçe satın alınacak veya istimlak olunacak çiftlikler ve topraklardan.

Madde 29/ (5098 sayılı kanunun 6.cı maddesiyle değiştirilen şekli) Göçebe ve gezginci çingenelerin göçebelğe ve gezginciliğe dönmelerine müsaade edilemez. Bunlardan bu maksatla iskân yerlerini terk edenler yerleştirildikleri yere döndürülürler.

Madde 39 (4062 ve 5098 sayılı kanunlarla değiştirilen şekil) 1- Bu kanun hükümlerine göre veya bu kanundan evvel hükümetçe iskân edilmiş ve iskân edilecek muhacirlerle mültecilerle, göçebelere gezginci çingenelere ve içerde bir yerden diğer bir yere yerleştirilmiş olanlara verilmiş veya verilecek olan iâşe, ibate, döner sermaye, sanat ve ziraat alâti ve edevati ve hayvanlar koşum ve araba takımları ve tohumluklar ile tedavi ve bilûmum iskân yardımları ve iskân haddi dahilindeki yapı ve topraklar ve bağ ve meyvelik yerleri parasızdır" (N.Kökdemir, a.g.e.)

30/5/950 tarihinde Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlükleri birleştirilerek Ziraat Vekâletine bağlanmıştır. (5613 sayılı kanunla)

15/8/951 tarih ve 5840 sayılı kanunla, bu umum müdürlükler Ziraat Vekâletinden alınıp, Başvekâlete bağlandı. (N.Kökdemir, a.g.)

Görülüyor ki cumhuriyetin ilânından itibaren 5 defa teşkilât değişikliği yapılmıştır. Bu kırtasiyecilikle formalitecilikle her işin yürüyeceğini zanneden zihniyetin eseri-ridir. Bu teşkilât ve kararlara rağmen, kanunlar satırlarda kalmıştır. Hiçbir bütçe nutkunda aşiretlerin iskânı, millî, iktisadi, içtimaî politika olarak ele alınıp incelenmemiştir. Bu kanunlarda tufeyli, hırsız, gayri müstahsil Çingenelerle, Türk aslından olan, müstahsil göçebeler (Yörükler) birlikte mütalâa edilmiştir. Tatbikattaki aksaklıkları muhtelif aşiretlere ait monografilerle şimdi göstermeğe çalışacağız.

Karatekeli Aşiretinin İskânı:

Ege'de birçok köy Karatekelilerin iskânıyla meydana gelmiştir. Biz bunlardan birkaçına temas edeceğiz.

Kaplancık Köyünün Teşekkülü:

Kuşçuburun'dan (İzmir) 7 Km. batıda, dağ eteğinde kurulan bugünkü Kaplancık Köyüne ismini veren Kaplancıoğlu Çiftliğini Cumhuriyetin ilk senelerinde, Karatekeli Aşiretinin üç çadırlık bir obası halkı satın alıyor. Çiftlik 1800 dönüm olup, (9000) liraya alınıyor. Diğer obalar da gelip burayı kışlak, mer'a olarak kullanıyorlar. Malikleri pekaz bir kısmını ekiyor. Fakat son senelerde yolların ve vesaitin artması, mer'aların azalması, dağın, taşın tarla haline getirilmesi. Orman kanununun hükümlerinin şiddetlendirilmesi, göçebeliği çekilmez hale getirdiğinden, meşakkatten bıktıklarından yerleşmeye karar veriyorlar. Çocuklarını okutma ve seçim zamanlarında her Türk vatandaşı gibi rey verme arzusu da bu iskân kararına tesir ediyor. Bu hususlar bütün Türkiye göçebeleri için bahis mevzuu olup, biraz aşağıda göstereceğimiz vechile, bugün yerleşmeyi canı yürekten arzulamıyan Yörük hemen hemen kalmamıştır.

1959 senesinin 6 eylülünde köy teşekkül edip, muhtar seçimi yapılıyor. Bu tarihte köy 27 hane olup, 21 hanesi çadırda idi, 6 hanenin tek katlı taş evi vardı. Biz 1961 de gittiğimizde çadırlı 7 hane kalmış diğerleri hep tek tip, Marsilya kiremitli, taş duvarlı ev yapmışlar. Bu 7 çadır ve üç hane taş ev halkı yazın Afyon Dağlarında yaylamaya gidiyorlar. 1961 de tek gözlü bir köy odaları ile büyücek bir camileri vardı. Mektep, bakkal, kahve binaları yoktu. Çocukları okumak için civar köylere gidiyorlardı.

Hayvancılıkla birlikte, ziraat ta yapıyorlar. Hububat pamuk, ayçiçeği istihsal ediyorlar. Ayçiçeğinin yağını (Tepeköy) yağhanelerinde çıkartıyor, hem satıyor, hem kendileri istihlâk ediyor. Civar köylerle mer'a arazi yüzünden mahkemelik idiler.

Tekeli Köyünün Teşekkülü:

Tepeköy'le İzmir arasında büyükçe bir köydür. Vaktile şimdiki köyün kurulduğu arazide icarla kışıyorlardı. Göçebelik zorlaşınca 25 bin dönümlük çiftliği bir Rum'dan (Adamaplı isimli Rum'un karısı İslâniçe'den) 252 bin liraya 1943 senesinde satın alıp, yerleşiyorlar. Köyün adını Şükrü Saraçoğlu koyuyor. Devletin iskân hususundaki yardımı ancak isim koymada oluyor.

Doyranlı Köyünün Kuruluşu:

Ödemiş'e bağlı Doğanlı Köyünün sakinleri olan Karatekeli Aşireti, 1300 senelerinde (mecburi iskân) a tâbi olup, Kuşadası ile Selçuk arasında, Alman Boğazı civarında (Şadiye Köyü)nü kuruyor. 30-35 çadır kadar olan aşiret, Kuşadası nüfusuna kaydediliyor. Lâkin, köyün havası, suyu, sivrisineği yaylaya alışkın olan bu insanlara, 6 ay içinde 75 kayıp verdiriyor, her çadırdan bir iki cenaze çıkıyor. Bu felâketler karşında köyü terkdedip, tekrar yö-rüklüğe başlıyorlar.

1928 senesinde tekrar, fakat bu defa kendi arzularıyla iskân için teşebbüse geçiyorlar. Çünkü "*Dağa çıkıyorlar orman kanunu, ovaya iniyorlar koruma kanunu var.*" Şimdilik köyün civarındaki 5000 dekarlık araziye satın almak için müzayedeye katılıyorlar. Niyetleri bu arazinin tamamını satın alıp, 400 çadır olarak yerleşmek. İzmir Emval-i Metrûke Müdürlüğünce yapılan arttırmada, bu arazinin en güzel, münbit ova kısmı (3000 dekar) bir oyunla Tire Beylerinin (Gülcüler) eline geçiyor. Geri kalan dağ kısmı (2000 dekar) için de epey çekişiyorlar. Saracoğlu: "*Ala çuvaların kulpunda çok altın vardır. Müzayedeye devam edin*" diyor 48 binde Gülcüler'de kalıyor. İzmir Emval-i Metrûke Müdürü "*%25 arttırırsanız müzayedeye yeniden başlar*" diyor. 60 binden başlayıp, 72.300 lirada satın alabiliyorlar.

Hakimler, idareciler daima aleyhlerine çalışıp, Tire beylerini tutuyorlar. Yukarıda tafsilâtlı olarak kaydettiğimiz iskân kanunları, aşiretleri iskân etmek için toprak bağışları, alât edevat v.s. yardımı yapılacağına dair iskân hükümleri demek ki "*sadırlarda değil, sadırlarda*" kalmış. Bir tarafta 400 çadırlık bir aşiret kendi parasıyla arazi almak istiyor, diğer tarafta bu araziye bağışlaması veya uzun

vadeli krediyle vermesi gereken -kanun hükümleri mucibince -i-dareciler aşirete ne zorluk yapmak lâzımsa yapıyorlar. İşte iskân siyasetimizin ibretli bir sahifesi...

İzmir Valisi Kâzım Dirik köye gelerek: "*Köyün adını (Kemalpaşa) koyalım*" diyor. Aşiret halkı: "*Bize faydası dokunmayan adamın adını neye koyalım*" diyerek kabul etmiyorlar. 30 çadır olarak yerleşiyorlar. 33 sene sonra (1961 de), ailelerin bölünmesi ve nüfus artışı sebebiyle 120 haneye çıkıyorlar. Şimdi çok çocuk yapmamak kararını almışlar. "*Yakında gene 400 hane oluruz. Amma geçim ne olacak bakalım? Şöyle ecdadımız gibi bir çalkalansak*" diyerek, Anadolu ve Rumeli fütuhatinin iktisadî tarafına işaret etmiş oluyorlardı.

Aynı aşiretin bir kolu Çukurova'ya iskân oluyor. Bunu İmren Köyü muhtarlığına dahil, Çanlıkilise-Faikiye köyü- mevkiinde 1882 de iskân edilmiş olan Karatekeli Aşiretinden ihtiyar Ahmet Ali Gevik anlatıyor: "*Dedelerimiz Aydın taraflarında, Bozdağ yaylalarında otururlarmış, onun içe bize Aydınlı derler. Evveli Şam, ahiri Şam, dedikleri lâf vardır, dedemiz de Aydın ilinden kalkmış, Çukurova'ya gelmiş ama buralarda da barınamamış Şam'a gitmişler. Şam'ın kıyılarında yerleşmişler; lâkin orada büyük bir sel olmuş, perişan kalmışlar, tekrar bu taraflara, Çukurova'ya gelmişler Şamda kalan akrabalarımız da vardır. Biz Karatekeli aşiretinin Karnıkaralı mahallesinde 8 çadırız. 1945 de yine bizim aşiretten 25 hane buraya gelip yerleşmişler. Araziyi buraların sahibi olan eski beylerden ve hükûmetten Millî emlakten-satın aldık. Oturuyoruz. İşte*"¹.

Honamlı Köyünün Kurulması: Konya'nın Yunak Kazasına bağlı Honamlı Köyü, Honamlı Aşiretinin iskânıyla 1949 senesinde kurulmuştur. Bizim gezip gördüğümüz Yörük köyleri içinde, hükûmet eliyle iskân edilen yegâne aşiret budur. Bu yardıma da rüşvet, lâkaydi, alâkasızlık karışmış.

Kendilerinin anlattığına göre Birinci Cihan Harbinden evvel Aydın'da kışlarlarmış, Sonra Adana'da kışlayıp Uzunayla'da yaylamağa başlamışlar. Fransızlara karşı çete teşkilâtı kurup, müca-

1 Naci Kum. *Türkmen, Yörük ve Tahtacı Folklor Araştırmaları*, sayı:5, 1949.

dele ediyor, büyük iş görüyorlar. Hükümet mükâfat olarak (çete vesikası) vermiş ve askerlikten muaf tutmuş, 1920 den 1938'e kadar bu hal devam etmiş. Seferberlikten (I.Cihan Harbi) evvel Aydın, Antalya nüfus kütüklerine kayıtlı iken, sonra İslahiyye bağlanıyorlar. 1948 de Konya nüfus kütüğüne nakil yaptırıyorlar.

Yaylada gezerken köylüler aciz bırakmış. Köy sahibi olmayı, iskân arzular hale geliyorlar. Urfa'yı methedenler oluyor İhtiyarlar, "*eski vatandır*" diyerek Aydın tarafını istiyor. Fakat Eğe'de parça parça yerleşmek kabil olduğundan, aşiret halkı da birbirinden ayrılmak istemediğinden, toplu halde şimdiki yere yerleşmek icap ediyor.

Müracaatları üzerine, uzun didinme, çalışma, rüşvetlerden ve (Emirdağ-Han Köyü Çerkezlerinin) de bu yerlere sahip çıkma istekleriyle uğraştıktan sonra, Konya İskân Müdürlüğüne (Gök-pınar Çiftliği) kendilerine veriliyor. Nüfus başına 30 dekar düşüyor. Toprak komisyonu 5 nüfusu bir hane sayarak -1960 da hane başına 138'er dekar daha veriyor. 1962 de biz gittiğimizde 2000 dekar kadar bir kısmı mer'alarından ayırıp, 1 metre yüksekliğinde kerpiç duvarla çevirip, bağ yeri yapmışlar. Üzüm yetiştirecekler, 347 haneye 5 şer dekar düşüyor. 103 hanenin toprağı bol olduğundan onlara buradan yer ayırmamışlar. 1962 de 450 hane idiler. Toprak komisyonu 1960 daki ilâve toprak tevziatı için dönüm başına 14 lira alıyor.

264 hane olarak iskân oluyorlar. Ev yardımı olarak hane başına 250 şer lira veriliyor. İskân hususunda yol gösteren, bilgi veren olmadığı için bu soğuk muntıkaya 1948 sonbaharında gelip, ev yapmadan çadırlar içinde oturuyorlar. Kış bastırıyor; hayvanları yemsizlikten kırılıyor. 500 koyunu olanın 50 koyunu kalıyor. Hükümetin tohumluk olarak verdiği ilâçlı buğdayı yediklerinden, günde 5-6 cenaze çıkıyor. Konya'dan bir sıhhiye ekibi gelip çadır kuruyor. Ölümün önü alınıyor. Bu müddet içinde, toprağı kazıp, üzerine ağaç dizip ve toprak örtüp, bir nevi mezar içinde kışı geçiriyorlar. 1949 senesinin yazında civar köylerden ustalar gelmiş. Kerpiç dökmesini de bunlardan öğrenip taş temin ederek çoğu kerpiç, bir kısmı taş olmak üzere bir iki gözlü ev yapıyorlar.

Arazilerini civar köylülere ortağa veriyorlar. Daha önce toprağın bire üç, bire beş vermesine akıl erdiremezken, bol mahsul alınınca, tarlaların verimini anlıyorlar. Üçüncü sene ortaklıktan vazgeçerek kendileri ekmeğe başladılar. 1962 de köyde 10 traktör vardı. 3-4 kişi birleşip ortaklaşa birer traktör almış. Ziraat költürüne iyice intibak etmişler. (Gökpınar)ın çıktığı kaynaktan sularını temin ediyorlar. Kireçli, ağır bir su. O da iyi olsa aşiretlikten iyi imiş bu hayat. Akşam yatıp, sabah kalkıyorlar. Öte göç, beri göç diyen yok. Mülk kendilerinin, ev kendilerinin. Eskiden köylüler "domuz öte göç, beri göç" diye bağırırmış, Yerleşik hayattan son derece memnunlar.

Bu aşiretin bir kolu bu satırların yazıldığı anda, Kozan civarında kışlamaktadır. Muhtelif yerlerde perakendeleri de vardır. Kızıldağ'da (Burdur civarı) üç çadırılık bir obalarını gördük.

Boynuinceli Aşiretinin İskânı:

(Resim:61) (67) Bu aşiretin iskânını teferruatile, 1947 de 1954'e kadar iki devre Boynuincelilere muhtar olan (Hacı Ali Kahyaoğullarından) Ali Akcaanlak'dan naklediyoruz.

Göçebelikten bikan bu aşiretin bir kaç çadırılık bir obası, Torosların eteğinde kurulu Karaman'ın Yeniköy'üne, 1938 de arazi satın alıp yerleşiyorlar. O sene şiddetli kış oluyor. Ali Ağanın 68 keçisinden 60'ı ölüyor. Diğer yörükler de büyük kayıplara maruz kalıyor. "Köylülükten bizden kelmış" diyerek, aldıkları araziye satıyorlar. Tekrar Yörüklüğe başlıyorlar. Ali Akcaanlak askere gidinceye kadar 5 keçiyi 10 keçi yapmak, konup-göçmek fikrinde idi. Çorlu'da askerlik yaparken o, insanları, Galata köprüsünü, Beşiktaş'ı gezip görünce: "böyüsek böyüsek 500 keçimiz olsa ne olacak? Gene Yörüğüz gene yörüğüz, ayağımızda gene çarık.." diye düşündü ve askerlikten sonra Mallarını satıp bir köyün kenarına sığınmayı veya o da olmazsa şehirlerde hammal olmayı düşündü. Hammalı kendisinden üstün görüyordu. Cemaat ruhundan sıyrılmış ferdiyetçi bir havaya bürünmüştü, Askerliğini bitirince fikirlerini tatbik için aşireti teşvike başladı. Bazıları: "Geçmişimiz nasılsa öyle olur

be muhtar. Seni muhtar ettiyse, kafamızı kurdalama" diyor, bir kısmı susuyor, Kararsız görünüyordu. Nihayet fikri galip geldi. Yerleşmeğe karar verip, Silifke ve Mersin resmi makamlarına dilekçeler vermeğe başladılar. Demokrat parti zamanında, Silifke civarındaki Atatürk çiftliğinin bir kısmının bu aşirete verilmesi, iskân edilmeleri kararlaştırılıyor. Halk Partisini tuttuklarından, o zamanki ziraat Vekilinin bazı partililerce ikazıyla, karar değişiyor. 13 bin dönümlük verimli çiftlik civar köyler halkına (200-300 dönüm arazisi olanlar dahil) ve 16 göçmen ailesine taksim olunmuş ve (vahsi aşiretlere vermektense bu yolun üstünlüğü düşünülmüş) Silifke kaymakamlığına şikâyetleri üzerine yukarıdaki husus kendilerine hususi şekilde açıklanmış ve Alata Çiftliğinden yer verileceği vaat edilmiş. Bu iş için kaymakam, encümen azaları ve bir mebus (Sami Köknar) çadırlara gelmişler. Koç kesip, rakı ziyafeti veriyorlar. "İçinizde Halk partili bulunursa yer vermeyiz" diyorlar. Bunun üzerine 642 seçmenin Vatan Cephesi'ne geçtiğini gazeteyle ilân ve Halk Partisine ait defterleri, evrakı götürüp teslim ediyorlar. Netice gene hiç, 7 senede 70 dilekçe ve evrak iskân Müdürlüğünde bekliyor.

Nihayet, hükümet-ne Halk Partisi, ne Demokrat Parti hükümetlerinin -ve devlet elinin himaye ve yardımını görmeksizin 1954 senesinde, Mersin'de ticaretle uğraşan Kıbrıs'lı Kuyumcu Yusuf'un 1700 dönümlük çiftliğini, 10 bini peşin kalanı senetli olmak üzere, 60 bin liraya satın alıyorlar. Çiftlik meğer tarla borcu yüzünden ipotekli imiş. Bu yüzden (Hazine ve Orman İdaresi) topraklarının bin küsur dönümünü ellerinden alıyor. Bir kısım toprak için de Alata Teknik Ziraat Okulu ile mahkemelikler. Elllerinde 350 dönüm kalmış halen. Bu misal devletin iskân işlerinde hiç de değilse müşavir rolü oynamasının ehemmiyetini gösterir. Kanun maddelerinde yazılı vaatler, iddialar yerine, sadece yerleşmek isteyen göçebelere yol gösterecekler, aldanmamalarına, aldatılmamalarına çalışsalar, gene de bir iskân siyasetinin varlığı düşünülebilir.

Eylül ayında (1954) İçel uçaklarından Mehmet'in, eşyasını kamyonla yükleyip getirdi. Çiftlik, ormanlık, ağaçlık ve ıssızdı. Tereddütler içinde dört yer değiştirip, sonuncusuna çadırını kurdu. Er-

tesisi günlerde aşiret halkı birer ikişer gelip, çadırlarını kurdular. Mehmet İn, 17 gün sonra ilk (huğ)u yaptırdı¹. Diğerleri de 1, 1,5 sene çadırdaki oturup, yavaş yavaş huğ yaptırdılar. Erdemli'ye bağlı (Yeniköy) teşekkül etti.

Civar köyler halkından mülk sahibi bazı kimseler de yerleşmelerine mani olmak istediler. Tapu önce 10 kişi üzerine yapıldı

1 Huğ (Resim:63.97): 3 duvarı kargıdan (kamuşdan), bir duvarı taştan (ocağın bulunduğu duvar) ev. Çatısı da kamuştan, çatıya mesnet vaziresi gören çam ağacından büyük silindirik direğe (çağ) deniyor. Çatıyı örten kamuş da sazla kaplanıp, örtülüyor. Bugün kamuş saz yerine izolü, duralit cinsinden şehir mamulâtı kullanılıyor. İktisadî imkânları artan hemen tuğla, taş, hatlı betonarme ev yapıyor. 1963 de Yeniköy'de 50-55 huğ, 15-20 tuğla, brüket, taş ve beton ev vardı. Beton evlerin 2 tanesi iki katlı idi. Bunun birisi mühendis projesiyle inşa edilmiş olup, Kurtlar ailesinden Mehmet Kurt tarafından 1959 da yapılmıştır.

(Huğ) un kapısı güneye bakar; gene güneye bakan camsız küçük bir penceresi vardır. tahta bir kapakla örtülür. Ocağın bulunduğu yerde taş duvar vardır. 2-2,5 metre yükseklik, 3-3,5 metre en, 6-7 metre boyundadır. Çadır uzunluğunda bir göz oda olup, aşağı yukarı 300 liraya mal oluyor. Bir kamuş 6-7 kuruş 1000-1500 kamuş sarfediliyor. Sazın bağı en kötü cinsi 25 kuruş iyisi (havut otu veya hasır otu) bir lira. Kerestesini ormandan kaçak kesiyorlar. Gerek huğ, gerek tuğla, taş ev yaparken, çadırdaki olduğu gibi kurban kesilir. İvlerde ocağın başı üzerine kabartma kılıç (Hz. Ali'nin kılıcı) ve anahtar (Cennetin anahtarı) resmedilir. Dış kapının üzerine de Kelime-i Şahadet veya Besmele yazılır. Ocaklığa (ocağın üstündeki raf) ve yükünün (yatak dolabı, Çadırdaki ve huğda iki üç ağaç üzerine yataklar istil edilir ki, aynı adı verilir.) Üzerine bakır kaplar sıralanır. Keçe terk edilmiş, Döşeme eşyası olarak satın alınma hasır ve kendi dokudukları ala çul, döşeme çulu, halı ve battaniye (kırmızı renkli, kilime benzer) kullanıyorlar. Huğda sedir (kanape) ot veya pamuk yastık kullanılıyor. Taş tuğla ev yapınca, karyola, masa, sandalye v.s. de almıyor. Görülüyor ki, 10 sene içinde çadırdan, mühendisin projesiyle kurulmuş eve, kil çuldan, karyola, masaya rahatça geçmişler. Her yerde Yörüklerin yerleşik hayata, ziraî kültüre, köy ve şehir yaşayışına hayret edilecek derecede kolaylıkla ve kısa zamanda intibak edişlerini müşahade

kabildir. Bu kültür değişmesini, tekâmül vetiresini şöyle hülâsa edebiliriz: Çadırdaki elbiselerin konduğu (ala çuvalların) yerini, köyden şehire doğru, sandık, konsol, gardrop alıyor. Yer minderleri, sedir, sandalye, kolluğa yerini terk ediyor. Tuluk (deriden) tahta kap oluyor, sonra yemek dolabı, buzdolabı, büfe v.s. Deri âletler, tahta ve bakıra tahvil olunuyor. Yer sofrası önce bir bez örtü, sonra üzerine kasnak ve sini, masa, sandalye, porselen servis tabakları, herkesin ayrı kabı. Maddî kültürdeki bu değişmeleri, manevî kültürde de görmek kabil. Teknikten, medeniyetin nimetlerinden istifade elbette iyi; fakat bu değişme bilhassa manevî kültürde baş döndürücü bir sür'atle giderse, Türk kültürünün istikbalinden şüphe etmek icap edecektir.

Yörüklerin muhite intibak, evlerini muhit şartlarına ve ev tiplerine göre yapmaları hususunda şu yazılar istilâdedir: Prof. Dr. Mümtaz Turhan, Kültürde Değişen ve Değişmeye Mukavemet Eden Unsurlar, İst. Ün., Tecrübi Psikoloji Çalışmaları, Cilt 1, İst. 1956; Necdet Tunçdilek, İç Anadolu'daki Kır Yerleşmesinin Ekonomik Yapısına Göre Sınıflandırılması, İst. Ün. Coğrafya Enst. Derg., Cilt 5, sayı 9, 1958, aynı müellifin, Eskişehir Bölgesinde Mesken Tiplerine Toplu Bir Bakış, Coğ. Enst. Der., Cilt 4, sayı 7, 1956 ve Asis Yusuf Dönmez, Karasu Batsında Bir Yörük Yerleşmesi, Coğ. Enst. Der., Cilt 7, sayı 14, 1964, Prof. Dr. W. Ruben, Anadolu'nun Yerleşme Tarihi İle İlgili Görüşler, DTCEFD, V. Sayı 4, 1947.

muşken, akrabalarını da dağdan getirip, hisse adedini (53) e çıkardılar ve araziye, metre yerine urgan kullanıp, ödenen paraya göre nisbî usulle ve kur'ayla taksim ettiler (Çiftçi belîği, muvakkat dönüm taksimi). Herkes hissesini fundalık ve taşlardan temizliyor. Elllerinde, yaylada yaptıkları buğday-çavdar ziraati için kullanılan öküz ve kara sabanları olduğundan -yayladan sonbaharda dönerken arpa ve buğday çavdar karışımı (güzlük) ekiyorlardı. Yalnız buğday soğuğa dayanmadığından, çavdarla karışık ekiliyor -hemen Mersin'den tohum (fasulye, bakla) alıp, ekiyor ve muvaffak oluyorlar. Ertesi sene komşu köyler halkından sorarak, daha önce Mersin'de sebzeçilik işlerinde amele olarak çalışanların bilgisine dayanarak, domates yetiştirmeye başlıyorlar. 11-12 nci aylarda

camin altına (meştele) ekilen domates tohumunu, ileri usullerle, türlü kimyevî gübre ve ilaç kullanarak (isimlerini, vasıflarını bilerek) yetiştiriyor, şubat ayında turfanda domates elde edip, Mersin'e sevkediyorlar. Keçilerini, sebze ve narenciyeye zarar verişinden ve para ihtiyacından deveyi de yaylaya kamyonla gitme imkânı olduğundan satıyorlar.

Bu yüksek intibak ve kabiliyeti Ali Ağa şöyle belirtti: "Bana urya gibi gelirdi. Acaba evi nasıl yapacaz? Suyu nasıl sulacaz, nasıl ekecez? Fakat altıyük. Yanımızdaki ziraat mektebinden 15 gün evvel turfanda sebze çıkarır olduk; örgendik".

9 sene hakiki arazi taksimi yapılmadığından, herkesin mülkü kat'i şekilde belli olmadığından fidan dikemediler. Hazineyle olan ihtilâf 1962 de neticelenince hakiki taksim yapıp, herkes kendi arazisine narenciyeye fidanı dikmeye başladı. Yeni bir ziraî kültüre hazırlanıyorlar: Narenciyecilik şimdiden 800 ilâ 3000 arasında bedel ödeyip, artezyen kuyusu kazdırıyorlar.

Bu aşiretin bir kolu, 1958 senesinde Balkan göçmenlerinin meskûn bulunduğu Erdemli'ye bağlı Akkale Köyünün kenarına, 30-40 hane olarak huğ, tahta v.s.den gecekonda yapıp yerleşiyorlar. Fakat muhacirleri evlerini, huğlarını ateşe vermişler; jandarma da göçmenleri tutmuş. Çoluk, çocukları güç kurtulmuş (Bu iş erkekler yokken olmuş)

9 oba, 400 küsur çadırdan ibaret bu aşiretin ayrıca 86 hanesi Karaman'ın Barutkavuran Köyüne, 70 hanesi Çimenkuyu Köyüne,

20 hanesi Mersin'in Çavuşlu Köyüne, 70 hanesi de yukarıda adı geçen Yeniköy'e (Erdemli) kendi gayret ve imkânlarıyla iskân olmuş haldeler. Hükûmet eli buralara uzanmamış. 1963 de biz gittiğimizde 200 çadırı yersiz, yurtsuzdu. Narlıkuyu'da konuştuğumuz Mehmet Karayılan: "*Bizimki hayat değil; ölümlümüzü bekliyoruz*" diyerek, aşiretin büyük ızdırıp ve yalnızlığını anlatmış oluyordu. O civarın kaymakamlarından biri, Narlıkuyu hudutlarında kışlayan bu Boynuinceli Yörüklerinin şikâyetleri ve taleplerine kızarak: "*Kıpti misiniz, Çingene misiniz?*" diye çıkışıyor. Çok üzül-müş, mahzun olmuşlar. Boyunlarını büküp, "*Bizim sahibimiz yok. Biz Türkün özüyük*" diye içlerini bize açtılar.

Tırtar Aşiretinin İskânı: 170 çadırdan ibaret aşiretin 80 hanesi yerleşip Erdemli'ye bağlı Tırtar Köyünü kuruyor. Çoğu çadır ve huğ'da oturuyor, bir kısmı kaba taşlardan yapılmış evlerdi.

Lâmas'lılara (komşuköy) ait olan bu taşlık yere, emrivaki şeklinde oturuyorlar. Hükûmet ne soruyor, ne de iskân ediyor. Lâmas-lıların bir kısmı gelip huğlarını yıkıyor. Kavgalar, yaralananlar oluyor. Mahkemeye düşüyorlar. "*Aç köpek, furun yarar*"mış. Herşeyi göze alıyorlar. (Kavga, hattâ isyan etmeğe bile kararlılar) Lâmas'lılar işin vahametini anlayıp, arkasını bırakıyorlar.

Buraya yerleşmezden evvel Atatürk Çiftliğine iskân edilecekleri vaad ediliyor. Politik entrikalar buna imkân bırakmayınca, Boynuinceli'lerle birleşip, çadırları yükleyip, çiftliğe baskın yapmayı kararlaştırıyorlar. İsyanı göze alıyorlar. Avukatlar güç belâ önünü alıyorlar.

Şimdi kayalar arasında, ufak toprak parçalarına çapa ile buğday, arpa ekiliyor. Çoğu Lâmas'lıların sebze işinde amele olarak çalışıyor. Biraz harnup (keçiboynuzu) ve verimsiz zeytin ağaçları var. (Kayalar içinde) Keçi boynuzunun kilosu 21 kuruş (1963) Bir ağaçtan 50-60 kilo çıkıyor.

Bir sefaletin, kayalıklarda tecelli eden hazin bir tablosudur bu....

Karakeşli Aşiretinin İskân Teşebbüsleri:

83 çadırılık bir aşiret (10-15 çadırdan, 2-3 aile birlikte oturuyor). Yaylaları da, kışları da yok. Ereğli'ye bağlı Ayrancı Nahiyesinin,

Goraş Köyünden yayla ıcarlıyorlar. 25 hanesi (Yeniköy, Lâmas, Erdemli ve Alata'da) amele veya ortakçı olarak çalışıyor. Bunlar davarlarını satmış. Mahalli örf ve adete göre ortaklık yapıyorlar. Fasulyeyi 10 dönüme kadar bir aile yapabiliyor, fakat onu da sahibi ortağa vermiyor. Domateste, patronun kestiği %12 satış komisyoncusu hissesi, su parası (dönüm başına mevsimlik 124 lira, belediye verirse 24 lira), fenni gübre parası çıktıktan sonra, senelik irat (ortakçı hissesi) 2000-2500 liraya kalır, ya kalmaz. Diğer 58 çadır Erdemli, Silifke, Mersin köylerine birer ikişer çadır dağılırlar. Otlakiye, kışlak için bacak başına (keçi başına) 5 lirayı geçen bir ücret verirler. Bize dert dökkenlerden Yusuf Kılbaşın

30 keçisinin 959 yılı masrafı 680 lirayı bulmuş (Keçi başına 22,5 lira. Senede bir keçi taş çatlasa 50 liradan fazla bırakmaz.) Bu yüzden satıp, ortakçılığa başlıyor. Bu 58 çadırılı, kışın köylülerin tarlalarını da ücretle sürerler. 1958 de Akkale Köyüne bir kısmı yerleşmek isterken, Boynuinceli'lerin başına gelenleri duyup, vazgeçiyorlar.

İskân teşebbüsleri 1948 de başlıyor. 1948 den 1959 a kadar Ankara'ya yedi defa, üç dört kişilik hey'etle gidiyorlar. Mebus-larını görüp, İskân Umum Müdürlüğüne başvuruyorlar. Derhal toprak verileceği vaadedilerek, geri çevirilirlermiş. Kendi tâbirleriyle "*şalvarlı olduklarından, kravatlı olmadıklarından baştan savuluyorlar.*"

1954 te Güzeloluk Jandarma Karakolu vasıtasıyla Mersin Valiliği tarafından, Alata Ziraat Okulunun çiçeklik ve dinlenme yeri olan sahanın kendilerine verileceği hususunda, tebligat yapılıyor. Vali, falan gün aile reisleri Sorkun'da bulunsun diye haber gönderince, kararlaştırılan tarihte 72 aile reisi Sorkun'da hazır bulunuyor. Bir heyet gelip yeri ölçüp, çapı belirtiyor. Hane başına, aile nüfusu gözönüne alınarak, 14 ilâ 22 dönüm veriliyor. Herkese 75 cm. uzunluğunda dörder kazık hazırlama-larını söylüyorlar. Bunun 50 cm.si toprağa çakılmak suretile arazi hududunu herkes kendisi belli edecekmiş. Bunları bizzat vali söylüyor. Fakat birkaç gün içinde mahalli politik entrika-larla değişiklik olduğundan, bu defa aynı mektebin dağdaki

zeytinlik yerini vermediği kararlaştırıyorlar. Burası kayalık, taşlık topraksız bir saha idi (Resim: 62) ¹

Kaymakama itiraz ettiklerinde, kaymakam kuyu kazdırıp, sarımsık yapıtıp, sularını temin edeceğini söylüyor, "Taşları kırarsınız, kamyonla toprak çekersiniz" diyor. Muhtar Mustafa Bakır: "Toprağı nereden alalım? Kim tarlasından toprak verir bize?" diye itiraz edince ve aşiret de onu destekliyince, kaymakam: "Bir garaböcü (domuz) bir kayadan kendini atarsa, arkasından sürü de kendini atar" diyerek hareket ediyor. Bu yeri kabul etmiyorlar. 1955 te netice sıfır. O tarihten bugüne kadar bu tasarrufu iptal ettirmek için -çünkü arazi üzerlerinde görünüyor- vilâyete sayısız dilekçe veriyor, çok masraf ediyorlar. "Taş istemiyoruz, toprak istiyoruz" diye yazıyorlar. Onlar da resmi raporlarında Ankara'ya "Karakeşli Aşiretini iskân ettik" diye yazarlarmış.

1965 Türkiyesinde tahminimize göre, yerleşmeyi şiddetle arzuladıkları halde imkân bulamayan, yersiz yurtsuz 3-4 bin çadır vardır ki bu 6-7 bin aile demektir. Kabataslak 50 bin kişinin iskân davası. Maraş, Gaziantep, Hatay'da kışlayıp, Göksun, Tomarza, Sarız üstlerinde, Uzunyayla'da yaylıyan (Göğbakanlı, Çavuşlu, Gelebekli, Satular, Tekeli, Tombalı, Sarıgeçili, Osmanlılar) aşiretinden 150 çadır kadarının bir karış toprağı yok. Adana havalisinde kışlayıp, Bulgar Dağlarında yaylıyan (Karakoyunlu, Honamlı) ve diğer aşiretlerden 200-300 çadır yersiz yurtsuz. Binboğa, Gâvurdağı ve civarında vaziyet nedir bilmiyoruz. Mersin havalisinde (Demircili İmamı, Boynuinceli, Tırtar, Keşlitürkmenli, Garaböcülü, Kabasakallı, Karadedeli Türkmenuşağı, Kızılısalı) aşiretlerinden yersiz, yurtsuz olanlar bin çadıra yakındır. Antalya'da kışlayıp, Anamas Dağlarında yaylıyan (Hayta, Honamlı, Karahacılı) aşiretlerinden 200 çadır kadarı yersiz yurtsuzdur. Söke-civarında kışlayan (Hayta, Çakal) aşiretleri, Bozdoğan civarında kışlayan (Gögeba-

¹ Aşiret halkından birkaç kişi bu satırların yazarından medet umup, Jeep tutarak bu sahayı gösterdiler. Hakikaten iskân siyasetimiz hesabına yüz kızartıcı bir vaziyetle karşılaştık. Bu sahada ne keçiçilik, ne zeytinçilik, ne de harnupçuluk (Keçiboynuzu istihsalı) yapılır. Aslında olmiyan toprak, erozyonla hiç kalmamış. Çiplak, granit kayalar; suyun damlası yok.

kanlı)lar 100 çadır kadardır. Kızıldağ'da birçok topraksız aşiret yaylarmış. Bunlar içinde biz sadece bir Honamlı obasını gördük. (Barcın ve Balsagun Yaylalarında da Keşçfli ve diğer aşiretlerden epeyce topraksız Yörük var.) Muğla, Fethiye civarında da epeyce yersiz yurtsuz aşiret varmış. Maraş, Niğde, Adana, Gaziantep dolaylarındaki topraksız aşiretlerin çadır sayısını kat'i olarak bilmiyoruz. Fakat yukarıda verdiğimiz rakam ihtiyatlı, asgari bir rakamdır.

İhtilâlden iki ay önce bir D.P. liye toprak temin etmesi için (3000) lira rüşvet veriyorlar ¹

Akseki civarında yaylıyan (İdrizli) ler, Yer Yurt sahibi olmayışlarını şu nükte ve sitemle belirtiyorlardı: "Hatap yaylasında oturuyoruz." Hatap, devenin havudunu (Semerini) tutan bir çift ağaç; deveye sarılan yük buraya bağlanır, deveye bir insan binse hatap ağacına tutunur. Bu söz "devenin üstünde oturuyoruz, daimi göçebeyiz" demektir.

Kendiliklerinden yerleşen fakir yörükler perişan oluyor. Elindeki mahdut keçiyi satıp, şehir kenarında bir arsa alıp, küçük bir ev yaptırabiliyor ve amelelik yapmağa veya bakkallık, amelelik, çöpçülük v.s. gibi zahiren çalışıyor, hakikatte (gizli işsiz ordusu) nu arttıran bir müstehlik oluyor.

¹ Bu perişan aşiretin bir kolu (7 çadır) Erdemli'ye bağlı Güvere köyüne kışlamak için gidiyor. (1962-63 kışı) Yurt sahibiyle anlaşılıp icar bedelini peşin olarak veriyorlar. Köy muhtarı köy sandığı için de üç bin lira talep ediyor. Bu talep yerleşmeden sonra oluyor. Paraları olmadığını söylüyorlar. Muhtar, aile reislerini Jandarma vasıtasıyla feci şekilde döğdürüyor. Kışta kıyamette burayı terkedip, Güzeloluk Nahivesinin Güneylü köyü civarına göçüyorlar. 1963 şubatında gittiğimizde, mezkûr yerde, kar içinde, ağır hayat şartları altında yaşadıklarını öğrendik. Bu hadiseyi anlatan aşiret halkından biri: "Cenabı İlah bir huğ yapıp, içine girmeyi nasipederse, iki kurban keseceğim" diyordu... Eteklenden sahile kadar uzanan orman (Maki, çalılık) sahalırtı, narenciye ile donatılıp buralara aşiretler iskân olunabilir. 3000 küsur dönümlük Alata Ziraat Okulunda çamlık, çiçeklik ve boş saha olarak hayli arazi var. Bir kısım yere de, bu narenciye mıntkasında buğday ekilmiş. Tekâmül ettirilmiş çullalık tezgâhi tesirinden başka, bu mektebin muhitte hiç iyi tesri yok. Köylüye nümune olmak için kurulmuş, fakat köylü daha önce mahsul alıyor. Okul mezunlarının çoğu ziraata faydalı olmak yerine, ortaokula girip, tekrar okuyorlar. Kalkanları da bakkal v.s. oluyor. 1963 de Ziraat Vekili okula gelmiş. Rivâyete göre 300 küsur talebenin yıllık masrafı 1 milyon lira imiş. Vekil: "Bunu düşünmek lâzım. Ben bu 1 milyona bu mıntkanın sülama işini hallederim. 10 milyon lira milli gelir getirir" demiş

Anamas Dağları'nda yaylıyan Hayta'lar şiddetle yerleşmeyi arzuluyorlar, Bu sefaletten bıktıklarını söylüyorlardı¹.

Karaman'a yerleşen 50-60 hane Bahşiş, Sarıkeçili'ler bu haldedir. Müstahsil halden, müstehlikliğe geçmişlerdir.

Yerleşmelerin sistemli, devlet eliyle olmaması içtimai intibaksızlıklar da doğuruyor. (Gögebakanlı) lardan 8-10 çadır, 1949 da Kayseri Pazarören'in (Söğütlü) köyünden arazi almışlardı. Yazın yaylaya çıkıyorlardı. Söğütlü Köyü, Avşar Köyü idi. Avşarlar Yörüklerle kız verdiklerinden, Yörügün az olmasından, köyün hayvanlarının başı boş olup tarlalara girmesi yüzünden, (Zamanı Suyu)nun dibindeki (60) ar dekarlık verimli tarlalarını satıp, tekrar göçebelığe başlamak arzusundalardı (1962 de) 1949 da dörder bine almışlar; yirmişer bine vereceklerdi. Aydınli denen Yörüklerle bunun büyük hata olduğunu söylemiştik. Sonradan satmaktan vazgeçtiklerini haber aldık. Şimdi daha iyi intibak etmeğe başlamışlar.

Son bahiste Doğu Türkistanlıların iskânına temas etmek, ve iskân siyasetimiz hakkında birkaç söz daha söylemek üzere, topraksız Yörüklerin halini, Kartacalı'lara karşı Roma birliklerine kumanda eden Tiberius'un veciz sözleriyle canlandırılm. Tiberius, topraksızlığın köylü hesabına nasıl bir eksiklik teşkil ettiğini şu cümlelerle anlatmıştı: "*Vahşi hayvanların bile sığındıkları bir in vardır. Fakat İtalyayı korumak için can verecekleri teneffüs ettikleri havadan başka varlıkları yoktur. Onlar, başlarını sokacak bir çatıdan mahrumdurlar ve aileleriyle beraber bir yerden başka bir yere sürünmektedirler. Bu kadar Romalı arasında oturacak bir yuvaya ve gömülecek bir mezara sahip*

¹ İfade ettiklerine göre üç beş bin lira rüsvet veren toprak sahibi olabiliyorlardı. Hacı Abdurrahman Gezgim şöyle diyor: "Angara yakın olsa, çadırı sarıp varacan. Gürsel'in önüne garşıma çıkacan. Çadırı deveyi önüne yıkacan. Biz Türk değer miyiz? deyeceğin" İhtiyar bir Hayta kadme "İresim al göster oğull! Görsünler. Eskere mi faydamız yok? Algi mi, vergi mi vermeyiz?" diye dert yanıyordu. "Gavga, cinayet yörükçülükten çıkıyor. Devemi alıp gidiyor. Ceza kesiyorlar. Bekçi geliyor. Oturtmayacağız deyolar. Küfür ediyorlar. Gavga oluyor" sözleriyle göçebelilerle yerleşik halkın her zaman nızalı olduklarını, yörükleri iskân etmenin yalnız iktisadi değil, aynı zamanda içtimai bakımdan da ehemmiyet taşıdığını açıklamış oluyorlardı.

olan kaç kişi çıkabilir. Onlara bu memleketin Efendisi olduklarını söylüyoruz ve sonra kendilerinden bir kartış toprağı esirgiyoruz"¹.

Doğu Türkistan Kazakları'nın İskânı:

Doğu Türkistan'da Kızıl Çin'lilerle yıllarca vatanları için mücadele ve muharebe edip, silâhsız, cephanesiz kalınca, modern silâhtar önünde dayanamayıp Himalâya Dağları üzerinden kaçarak Pakistan'a iltica eden Doğu Türkistan'lı mülteciler, Pakistan, Hindistan, Suudi Arabistan ve Amerikan hükümetlerinin vatandaşlık teklifini reddedip, Türkiye'yi tercih ettiler. 1953 senesinde bunlardan iki bin kadarı Türkiye'ye kabul olundu. D.Türkistan Kazakları tam bir Türk göçebesi idiler. At, Koyun, deve besliyor, keçe çadırlarda yaşıyorlardı. At üstünde yetişmiş, cengâver aşiretlerdi. İçtimai teşkilât ve bünye itibarile de sarsılmamış, aşiret töresine ve aşiret reisine sadık göçebelerd. Basiretli bir Türk iskân politikası, bunların derhal Doğu hudutlarımıza, geniş Muş ovasına iskânını gerektirirdi. Bu tasarruf, İktisadi ve içtimai bakımdan ehemmiyetli olduğu gibi, jeopolitik bakımdan da çok faydalıydı. Fakat uzun müddet Sirkeci misafirhanelerinde sefaletle terkedildiler. Sonra aşireti parçalayıp, Manisa, Konya, Niğde ve Kayseri'ye iskân ettiler. Manisa'dakiler Salihli Kazasının içine yerleşti. Çalışkan ve dürüst olan bu insanlar halen orada bir deri ceket, şapka imalâthanesi vücuda getirdiler. Konya'nın bir köyüne yerleştirilenlerle Niğde'nin Ulukışla'sında Altay Köyü'nü kuranların vaziyeti de iyidir. Altay Köyüne gittik. Üç traktör almışlar. Köy halkından üç makinist-şöför, üç de yardımcı tayin edip (maşla) tarlalarını sürdürüp, ektiriyor. Geri kalan bütün kadın ve erkekler evde büyük ayaklı dikiş makinası ile deri ceket, şapka dikip, Adana'da satıyorlar. Türk töresine ve İslâm dinine tam manasile bağlılar. Köyde namaz kılmayan yok. İçki köy hudutlarından içeri giremez; kahve binası yok. Bütün köyde sadece 6 kişi sigara içiyor. Büyük bir tesanüt havası hakim. Motor alıp, güzel bir değirmen kurmuşlar, Kayseri'nin Musahacılı (Yeşilhisar) ve Karacaviran (Develi) köylerine yerleştirilenlerin halleri kötü idi. Hane başına 30-40 dekar çorak, tuzlu arazi verilmiş. Biz bunu

bizzat müşahade ettik. Şikâyetleri üzerine, iki keşif yaptırılıp, arazinin çorak ve verimsiz olduğu anlaşıl原因arak, ileride başka yerden toprak vermek vaadile, iskân müdürlüğü köyü terketmelerine izin veriyor. Halen Zeytinburnu'nun gecekondularında sefil bir hayat yaşıyorlar. Dilekçeleri cevapsız kalıyor; feryatları makes bulmuyor (1965 Türkiye'sinde)

Türk ekonomisine onbinlerce koyun, at ve sığır yetiştirecek, Doğu hudutlarımızın teminatı olacak-Suudi Arabistan ve Pakistan'da bulunup, Türkiye'nin kabul etmemesi yüzünden gelemiyenlerle birlikte aşiretler birer müstehlik haline getirilmiş veya deri ceket imalâtçısı yapılmıştır. Iskân siyasetimizin tarihçesinde, bu iskân hadisesi ibretli bir sahife teşkil edecektir.

Plânlama Teşkilâtının Plânlarında göz önüne getirilmeyen, İskân Umum Müdürlüğü'nün hiç kale almadığı Yörüklerin iskân meselesi, rafa kaldırılırsa, Türk Ekonomisi için büyük tehlike vardır. Binlerce yörük hayvanlarını satarak, birer müstehlik olacak, bir köy veya kasaba kıyısına iltica edeceklerdir. Artan nüfusumuzun et ihtiyacı ise malûmdur. Bu gidişe bir istikamet vermek için, satırlarda kalmıyan bir plân hazırlanmalı, bilgi, kredi, alât edevat, techizatla takviye edilerek, Yörükler iskân edilip, fennî bir koyunculuk ve sığircılık yapmalarına çalışılmalıdır. Halı ve kilim dokumacılığı, hasır işleri ile de dahili istihlâk ve turizm için de faydalı olabilir, millî gelire ilâveler sağlar, döviz kazandırabilirler. Yeter ki, arzu edilsin, şuurla iş ele alınsın...

Bu sebepler ve yüz bine yaklaşan yersiz yurtsuz Yörüğün sefalet içinde dolaşması, meselenin şumullü şekilde, ehemmiyetle ele alınmasının zamanı geldiğini, hattâ geçtiğini göstermektedir. Bu satırların yazıldığı 1965 senesi Ocak ayının sonlarında İstanbul'a gelen Honamlı Aşiretinden (Adana havalisi) bir Yörükle yaptığımız konuşma neticesi, yukarıda verdiğimiz yersiz yurtsuz tahminî çadır sayısını 7-8 bine, aile sayısını 15-20 bine ve nüfus olarak da 100 bine çıkarıyoruz. Aynı şahıstan öğrendiğimize göre, bu sene kıtlamak ve hattâ müdahale olmazsa yerleşmek üzere, (Sarıkçeçili, Honamlı, Karaevli, Tekeli, Tazgırlı-Sarıkçeçilinin bir oymağı olup, şimdi aşiret haline gelmiş (aşiretlerden) 370 çadır Hatay'da, Kırıkhan civarında (Amık Ovası) na, (Çengetir, alayçık)

denen çıldan derme çatma çadır, gecekondular kuruyorlar. Hayatlarından bıkmış usanmışlar. Kondukları saha hazineye ait olduğu için bir jandarma müfrezesi, kış kıyamette derhal yerlerini terketmeleri hususunu tebliğ ve tatbik gelmiş. Jandarma zora baş vurunca, Yörükler tarafından döğülüyor. Daha kalabalık gelen ikinci müfrezenin de hali bu olunca, üçüncüde bir jandarma alayı (tabur olacak) gönderiliyor. Bu birlik (alayçık)ları yıkıp, ileri gelenlerini tevkil edip, Yörükleri buradan kovuyorlar. Hadise iki ay önce cereyan etmişti. (1964 senesi Kasımının son günlerinde) İşte Türkiye'nin, dumanı üstünde sınımsız, taptaze bir meselesi. Ne garip tezattır; Osmanlı İmparatorluğu Yörükleri iskân eder, onlar da fırsat bulur bulmaz yerlerini terkederlerdi; şimdi Yörükler iskân olmayı arzu ediyor, resmî makamlar zor kullanarak iskâna mani oluyorlar.

Netice:

Türk göçebelerinin iktisadî ve içtimai hayatlarını, Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet İdarelerinin iskân politikalarını tezimizde göstermeğe çalıştık.

İçtimai Şe'niyetten, sosyal realiteden tecrit olunmuş bir iktisadî müessese tedkikinin sıhhatine inanmadığımız, içtimai realiteyi bir çok unsurları, sebep ve netice münasebetlerinin girift bir manzumesi saydığımız için, Türk göçebe ekonomisini esas almaya beraber, içtimai müesseselerini de kısaca incelemeyen kendimizi alamadık. Bu kısımda, kavmî, lisanî, dinî (şamanî), ailevî, kabilevî bağlarla halihazır Anadolu Türk göçebeliliğinin, Orta Asya Türk göçebeliliğine sıkı sıkıya merbut bulunduğuna dair deliller gösterdik ve münasebeti onomastik, etnografik hususlarla kuvvetlendirdik. Bu suretle, içtimai müesseseler bakımından, tarihî ve hali hazır Türk göçebeliliği ile meskûn halkın bir tek kültür kaynağına mensup bulunduğu sarahatle isbatlanmış, tereddütler, yanlış teşhisler şüphe bulutunun altında mahkûm olmuş bulundu.

İkinci kısımda göçebe ekonomisinin hususiyetleri bir bir incelenmiştir. Bu ekonominin prim bir ekonomi olmadığı, yer yer iptidai ziraat kültürden yüksek bir seviye gösterildiğine işaret olunarak, iktisadî zihniyet, meske, tahsil, istihdam, mübadele, is-

tihlâk, mülkiyet müesseseleri bütün teferruatı, en ince noktalarile ele alınmıştır. Bu bahiste, gerek Orta Asyada, gerek Türkiye'de göçebe ekonomisinin tecrit edilmiş, kapalı bir ekonomi olmayıp, piyasa ekonomisiyle, millî ekonomiyle münasebeti olan bir hususiyet arzettiği, tarihi vesikalar ve şahsî müşahadelere dayanılarak

açıklanmıştır. Memleket ekonomisine diğer hizmetleri yanında, münakale ekonomisi için unutulmaz faydaları, her zaman mensup buldukları idarelere aynı veya nakdî (çok zaman aynı) vergi ödemeleri, hayvan ve hayvan mahsulleri ile büyük istihlâk merkezlerinin ihtiyaçlarını gidererek, kendileri ziraî mahsuller ve diğer emteaları satın almalarıyla, her zaman ve mekânda millî ekonomiye temessül ettiklerini, entegre bulduklarını müdellel olarak isbatladık.

Üçüncü kısımda Selçuklu ve Osmanlı devletlerinin göçbeleri iskân hususundaki gayretlerini, prensiplerini kronolojik olarak inceleyip tenkidlerde bulduk. Cumhuriyet devrinde de, mevzuatla tatbikatın başkılığını, kanunların "*sadurda değil, satırda kalışını*" vakıalara dayanarak gözler önüne serdik. 1965 Türkiye'sinden hailer, dramatik tablolar resmettik. Göçbeler için mutlak zarureti olan iskânın, kendi başlarına vuku bulduğunda müstehlik kütleler yarattığını, devlet eli ile olursa, sedanter bir hayat içinde fennî bir hayvancılığın kabil olacağına işaret ettik. Düşündük ki, fikirler aksiyona inkılâb edebilir.

BİBLİYOGRAFYA

- A.Faik Türkmen: Mufassal Hatay, İst.937
 Abdullah Türkoğlu: İktisadî Coğrafya Dersleri, İst.
 Abdülkadir İnan:Azerbaycan Deye'lerine Dair, Azerbaycan Yurt Bilgisi Mec.Sayı:10, 1932
 Abdülkadir İnan: Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara, 1954.
 Türklerde Su Kültü ile İlgili Gelenekler, Köprülü Armağanı, İst.953, Orun ve Ülüş Meselesi, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mec.Cilt: I,1931, Kazak-Kırgızlarda Yeğenlik Hakkı ve Konuk Aş Meseleleri, Türk Hukuk tarihi Derg. I, 1941-42. Birinci İlmî Seyahate Dair Rapor, İst.930
 Akdes Nimet Kurat: Gök Türk Kağanlığı, DTCFD, X, 1-2, 952
 Ahmet Peşik: Anadolu'da Türk Aşiretleri, İst, 1930
 A. Rıza Kılıç: İskitler ve İskitler Hakkında Herodot'un Verdiği Bilgiler. İst.935

- Ali Tanoğlu: İskân Coğrafyası, Türkiyat Mec. Cilt: XI, 1954
- Ahmet Ateş: Asabiyet Maddesi, İslâm Ansiklopedisi,
- Ahmet Ardel: Batı Türkistan'ın Beşerî ve Ekonomik Hayatına toplu Bakış, Türk Kültürü, sayı:23, 1964.
- Akdes Nimet: Peçeneklere Dair Araştırmalar, Türkiyat Mec.
- Ali Razi Yalçın: Cenupta Türkmen Oymakları, V. cilt. : Mazmanlar ve Mutaflar, Halk Bilgisi Haberleri, sayı:116,1941. : Yörüklerde ve Şehirlerde Keççilik,Halk Bilgisi Haberleri, sayı:113,1941
- Bahaeddin Ögel: İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi, Ankara, 1962.
- Barthold, W.W: Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, İst.927 : İlhanlılar Devrinde Malî Vaziyet, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mec.I. : Uluğ Bey ve Zamani (Akdes Nimet terc.) İst.930
- Bedriye Denker: Güney Doğu Toroslarda Göçebelik, Türk Coğrafya Derg. İst.960, Sayı:20
- Besim Atalay: Divanü Lûgat-İt Türk, Ankara, 1943 (Dizin)
- Besim Darkot: Türkiye İktisadî Coğrafyası, İst.963
- Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı, Ankara, 1963
- Boris İschboldın, Essays on Tatar History, New Delhi, 1963.
- Bursa Şer'î Mahkeme Sicilleri, Uludağ, Sayı:26, 1940
- Caferoğlu Ahmet: Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler, İst.948 : Uygurlar'da Hukuk ve Maliye İstülahları, Türkiyat Mec. IV.1934 :Anadolu Abdallarının Gizli Dillerinden Örnekler, Köprülü Armağanı, 1953
- Celâl Esat Arseven: Çadır Maddesi, Sanat Ansiklopedisi.
- Cengiz Orhonlu: Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskân Teşebbüsü, İstanbul, 1963
- Cevdet Paşa: Tezâkir (Yay.Ord.Prof. Cavit Baysun) Ankara, 1963.
- Dede Korkut Kitabı: Orhan Şaik Gökyay, İst. : Muharrem Ergin, Ankara, 1964

- Eberhard W.Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbî Asya Halklarının Medeniyeti (Mecdut Mansuroğlu Terc.) Türkiyat Mec.VI-I-VIII : Eski Çin Kültürü ve Türkler, DTCFD, sayı:4, 1943
- Edward Murray: With The Nomads of Central Asia, The National Geographic Magazine, Washington, 1936
- Faruk Sümer: Çukur-Ova Tarihine Dâir Araştırmalar, DTCFD Tarih Araşt. Derg. C.1 Sayı:1 den ayrı bir basım, Ank.1964 : Bayındır, Peçenek ve Yüreğirler, DTCFD, XI, Sayı: 2,3,4, 1953 :(Demirtaş), Osmanlı Devrinde Anadolu'da Oğuz Boyları, DTCFD, VII, sayı:2, 1949.
- Faruk Sümer (Demirtaş) : Bozulus Hakkında, DTCFD, VII, Sayı:1, 1949, :Yıva Oğuz Boyuna Dâir, Türkiyat Mec.IX, 1946. : Bozoklular, DTCFD, XI, sayı: 1, 1953.
- F.A.O. Türkiye Raporu, Ziraat Bankası 100.Yıldönümü yayını, Ankara, 1963
- Freyer, Hans, Sosyolojiye Giriş, (Nermin Abadan terc.) Ankara, 1957, ve 1963
- Fındıkoğlu. Z.Fahri: İktimaiyat, İst.947 :Ortaşark ve Aşiretler, Yeni İstanbul 29/VII/957 :Türk Aile Sosyolojisi, İst.946, (Hukuk Fak.Mec.den ayrı bası) :Sosyalizm, İst.1960. :Marx, İst 1961 :İbni Haldun ve Felsefesi, cilt:1, İst.939
- George Vernadsky:Cengiz Han Yasası, Türk Hukuk Tarihi Dergisi, 1,1941-42
- Hamit Zübeyr:Ramazan Karça, Karaçay-Malkar Türklerinde Hayvancılık İst.
- Hammer:Devlet-i Osmaniye tarihi, Cilt I.
- Hikmet Turhan:İsparta'da Halıcılık, Halk Bilgisi Haberleri, sayı:28, 1933
- Hilmi Ziya Ülken:İktisadî Sosyoloji, Sosyoloji Dergisi, Sayı:3, 1945,46 :Dini Sosyoloji, İst.943 :Siyasî Partiler ve Sosyalizm, İst.962
- Himmet Aykın: Aydın Oğulları Tarihi Hakkında bir araştırma, İst.946

Hüseyin Nihal: Anadolu'da Türklere Ait Yer İsimleri, Türkiyat Mec.Cilt: II.1926

Hüseyin Namık Orkun: Eski Türklerde Para, Varlık, sayı:178, 1940 : Eski Türk Yazıtları, Ankara, 1936, 41 : Eski Bir Türk Efsanesi, Ün, sayı:3 :

Eski Türklerde Arma, Varlık, sayı:172-1940

Hüseyin Namık Orkun: Paralar Bilgisi, Yenitürk, sayı:51-1937 :Eski Türklerde Para, Varlık, sayı:178,1949

İbni Haldun: Mukaddime, (Zakir Kadiri Ugan Terc. (İst.954) cilt 3

İbrahim Yasa: Sindel Köyü, Ankara, 1960

Jean and Franc Shor: We Dwelt in Kashgai Tents, The National Geographic Magazine, June 1952

Jozsef Deér: İstep Kütürü (terc.Dr.Ş.Baştav). DTCFD, XII, sayı:1954

Kafesoğlu, İbrahim: Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti, Jean Deny Armağanı'ndan ayrı bası: Sultan Melikşah Zamanında Büyük Selçuklu İmparatorluğu, İst.1953

Kemal Güngör, Cenubî Anadolu Yörüklerinin Etno-Antropojik Tedkiki, Ankara, 1941

Köprülüzade, M.Fuad: Osmanlı Devletinin Kuruluşu, Ankara, 1959 : Avşar Maddesi, İslâm Ansiklopedisi. :Anadolu'da Türk Dil ve Edebiyatının Tekâmülü, Yenitürk Mec. Sayı:4, 1933. :Yeni Fariside Türk Unsurları, Türkiyat Mec. VII, VIII, 1940-42 :Bizansın Osmanlı Müesseselerine Te'siri, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mec. I, 1931. : Ortazaman Türk Hukukî Müesseseleri, II, Türk Tarih Kongresi, Tebliğler Kitabı, İst.943. : Aba Maddesi, Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi, İst.935 :Abdal Maddesi Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi, İst.935 :Türk Dili ve Edebiyatı hakkında Araştırmalar İst.934: Köylerimiz Ankara, 1933 (Dahiliye Vekâleti Neş.):Larson, Moğollar, (Terc.Nusret Kemal) İst.932

Lütfi Güçer: XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler, İst.964

Macide Gönül: Türk Halı ve Kilimlerinin Teknik Hususiyetleri, Türk Etnografya Dergisi, sayı: II, 1957

Mehmet İzzet: Yeni İhtimaiyat Dersleri, İst.928

M.Altay Köymen: Büyük Selçuklular İmparatorluğunda Oğuz İsyanı, DTCFD, cilt:V, sayı: 2,1947

M.Belin, Türkiye İktisadî Tarihi Hakkında Tedkikler, (M.Ziya Terc.) İst.931

M.Şerif Korkut: Isıtma ve Çeltik, Ankara, 1950

M.Şükrü Akkaya: Uygur Türkleri ve Kültürleri, DTCFD, Sayı:3, 1943.

M.Th.Ullens De Shooten: The Turkoman Steppe, The Geographical Magazine, London 1963

M.Zeki Oral: Selçuk Devri Yemekleri, Türk Etnografya Dergisi, I,II

Muhaddere N.Özerdim: Bazı Çin Kaynaklarına Göre Bugün Çin Türkistanı'nda Yaşayan Halklar, DTCFD, IX, sayı:3, 1951

Muzaffer Ramazanoğlu: Kitabiyat, Çığır Mec. Sayı:117, 1942

Mükrimin Halil Yinanç: Türkiye Tarihi (Selçuklular Devri) İst.944

Mümtaz Turhan: Kültürde Değişen ve Değişmeye Mukavemet Eden Unsurlar, İst.Üniv. Tecrübi Psikoloji Çalışmaları, cilt:I, İst.956

Naci Kökdemir: Eski ve Yeni Toprak, İskân Hükümleri ve Uygulama Klavuzu, Ankara, 1952

Naci Kum: Türkmen, Yörük ve Tahtacı, Folklor Araştırmaları, Sayı:5, 1949

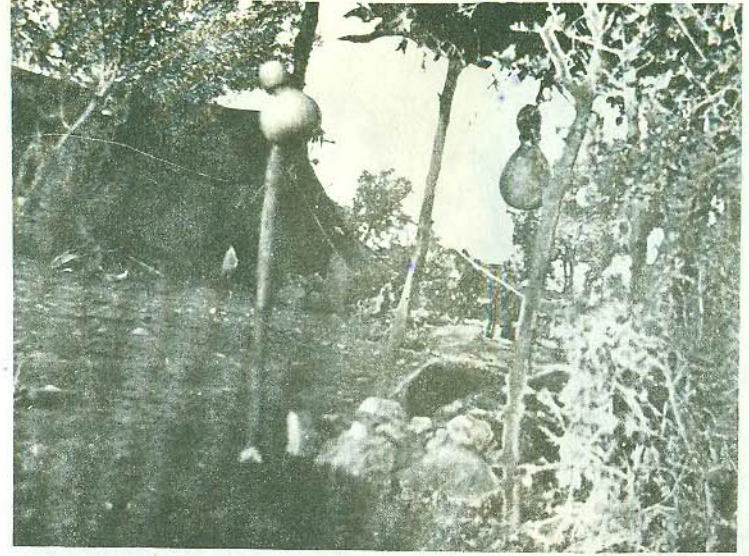
Nâzım Yücelt: 17.Asırda Kumaş ve Kumaşçılar, Uludağı, sayı:17, 1938

Necdet Tunçdilek: İç Anadolu Ekonomisi, Coğrafya Enst, Derg. Sayı:12, 1961 : Türkiye'de Yaylacılık ve Yaylalar,

Neşet Çağatay: Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku, DTCFD, II, sayı:1, 1943: Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan alınan vergi ve Resimler, DTCFD, V.sayı: 5, 1947.

- Neumark, İktisadî Düşünce tarihi (A.Ali Özekan terc. İst.943
Nimet Uluğtuğ: Kırmızı Bayramı, Kopuz, sayı:4,1939
M.Gras: Ekonomik Sosyolojiye Giriş (N.Berkes Terc.) İst.941
Osman Bayatlı: Bergama'da Dokumacılık, Türk Etnografya Dergisi, II.1957
Osman Turan: İktâ Maddesi, İslâm Ansiklopedisi
Ömer Lütfi Barkan: Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu olarak Sürgünler, İktisat Fak.Mec. Cilt: XIII :XV ve XV inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, (Birinci cilt Kanunlar) İstanbul, 943 : Bibliyografya, Türk Hukuk Tarihi Derg. I. İktisat Fak.Mec.XV.
Ömer Özbaş: Gaziantep Dolaylarında Türkmenler, Gaziantep, 1958
P.N.Boratav.H.Vedat Fıratlı: İzahlı Halk Şiiri Antolojisi, Ankara, 1943
Radloff, W.Sibirya'dan (terc.Ahmet Temir), 4 cilt, ist.956
Robert Montagne: Çöl Medeniyeti, (Avni Yakahoğlu terc. İst.950)
Ruben W.Anadolu'nun Yerleşme Tarihi ile İlgili Görüşler, DTCCFD.V. Sayı:4, 1947
Saadet Çağatay: Karaçayca Birkaç Metin, DTCCFD, X 3, 951
Şabri F.Ülgener: İktisadî İnhitat Tarihimizin Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri, İst.951
Salâhaddin Batu: Türkiye Keçi Irkları ve Keçi Yetiştirme Bilgisi, Ankara, 1951 :
Deve, Domuz, Tavuk Yetiştirilmesi ve Biometrik, Ankara 1951
Selâhaddin Çetintürk: Osmanlı İmparatorluğunda Yörük Sınıfı ve Hukukî Statüleri, DTCCFD, II, sayı:1, 1943
Sami Öngör: Göçebe Hayatın Bugünkü Şartları ve Göçebe Nüfusun Sedantarizasyonu, Siyasal Bilg. Fak.Derg. XIX, No:1, 1964

- Selim Refik: Azerbaycan Çadırları, Azerbaycan Yurt Bilgisi Mec. sayı:11 1932
Talât Mümtaz Yaman: Mütessesimlik Müessesesine Dair, Türk Hukuk tarihi Derg.I.
Tayyip Gökbilgin: Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân, İst.957
Tönnies. F.Cemaat ve Cemiyet Nazariyesi (Fındıkoğlu terc.) 1942-43 Üniv.Konferanslarından ayrı bası.
Tuncer Baykara: Kökboya, İst.Üniv.Coğrafya Enst.Derg.Sayı:14, 1964
Türkiyenin Sıhhi ve İctimai Coğrafyası, Muğla (Menteşe) Sancağı cüz:7 Ankara, 1923 (1339)
Vladimirtsov B.Y.Moğolların İctimai Teşkilâtı (terc.Abdülkadir İnan) Ankara, 1944
Yusuf Durul: Türkmen, Yörük, Avşar Halı ve Kilim Motifleri Üzerinde Araştırma, Türk Etnografya Derg. II.1957
Yusuf Ziya: Tahtacılar, Hayat Mec. 1927, sayı:58
Zeki Velidî Togan: Umumî Türk Tarihine Giriş, Birinci cilt, İst.946 : Türklerde "Uruk" (Irk) Bilgisi, Bozkurt, Sayı:5, 1940 :Azerbaycan Türk Etnografisine Dair, Azerbaycan Yurt Bilgisi Mec.Sayı:18, 1933 :Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî vaziyeti, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mec. I.1931
Zimmerman: C.C.Sosyoloji Dersleri (Dr.Kurtkan terc.) İst.964
Ziya Gökalp: Türk Medeniyeti Tarihi :Aşiretler Hakkında Sosyoloji Tedkikleri, Doğu Mec. Sayı:7-8,9,10,11,1943. :
Eski Türklerde İctimai Teşkilat ile Mantukî Tasnifler Arasında Tenâzur, Millî Tetebbular Mec.Cilt Sayı:3,1331 :Türkçülüğün Esasları, İst. :Türk Tôresi, İst.1339
Ziya Özkaynak: Kırmızı Kitabı Hk.Kitabiyat, Kopuz, Sayı:5, 1939

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7

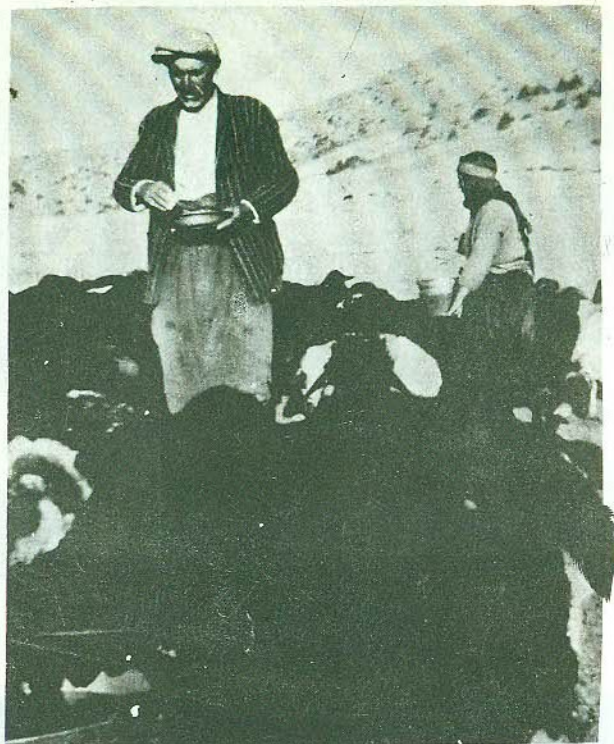
Resim 8

Resim 11

Resim 9

Resim, 13

Resim 14

Resim 15

Resim 16

Resim 17

Resim 18

Resim 19

Resim 20

Resim 21

Resim 22

Resim 23

Resim 24

Resim 26

Resim 25

Resim 27

Resim 28

Resim 29

Resim 30

Resim 32

Resim 33

Resim 34

Resim 37

Resim 38

Resim 39

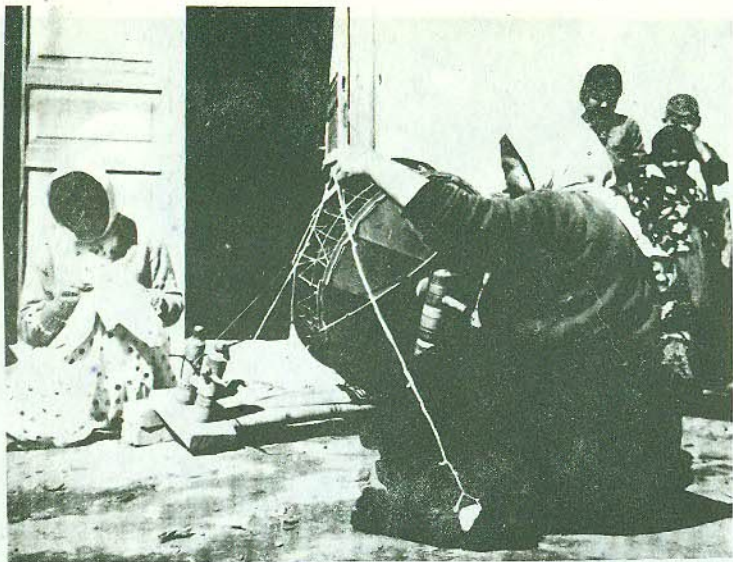
Resim 40

Resim 42

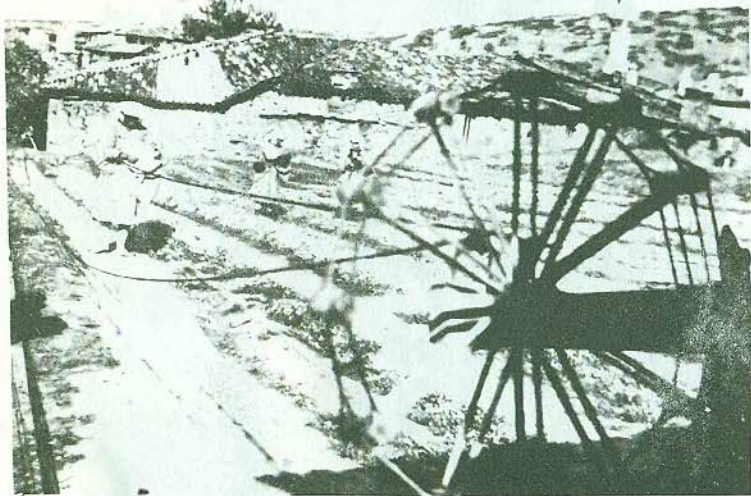
Resim 41

Resim 43

Resim 46

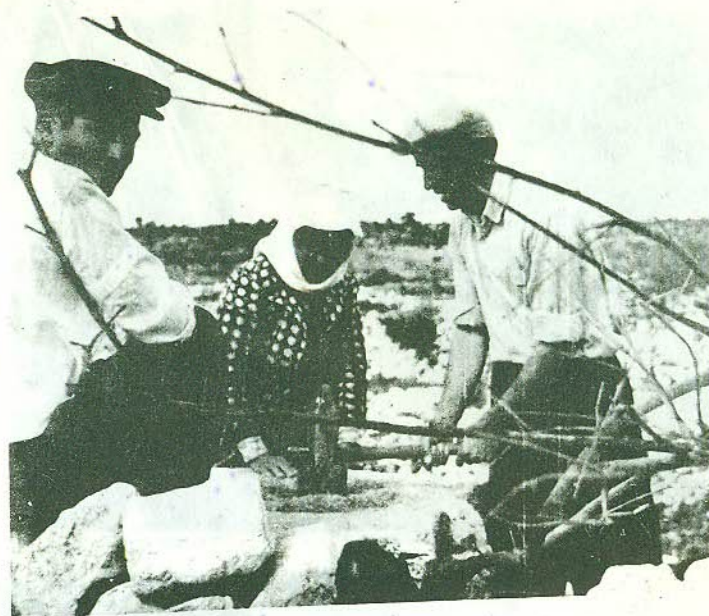
Resim 45

Resim 47

Resim 48

Resim 50

Resim 49

Resim 51

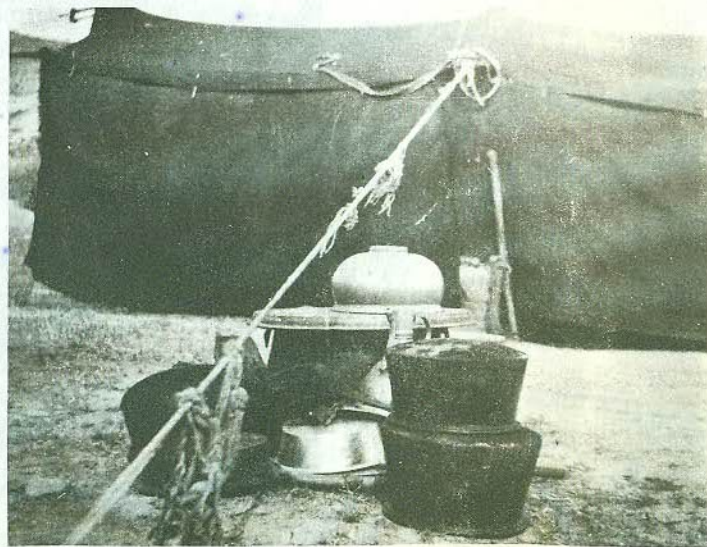
Resim 52

Resim 53

Resim 54

Resim 55

Resim 56

Resim 57

Resim 58

Resim 59

Resim 60

Resim 61

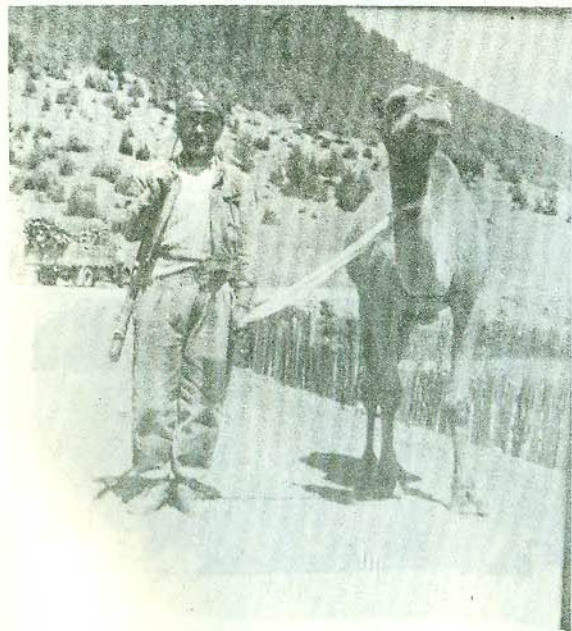
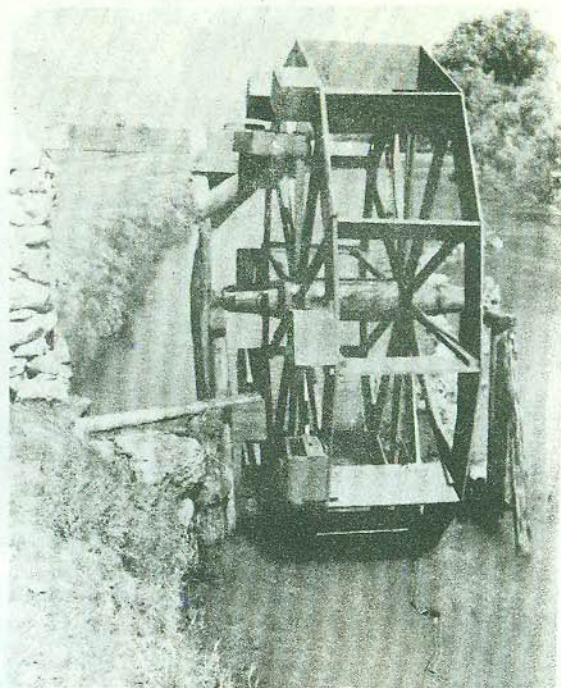

Resim 62

Resim 63

Resim 64

Resim 65

Resim 66

Resim 67

Resim 68

Resim 69

Resim 78

Resim 79

Resim 76

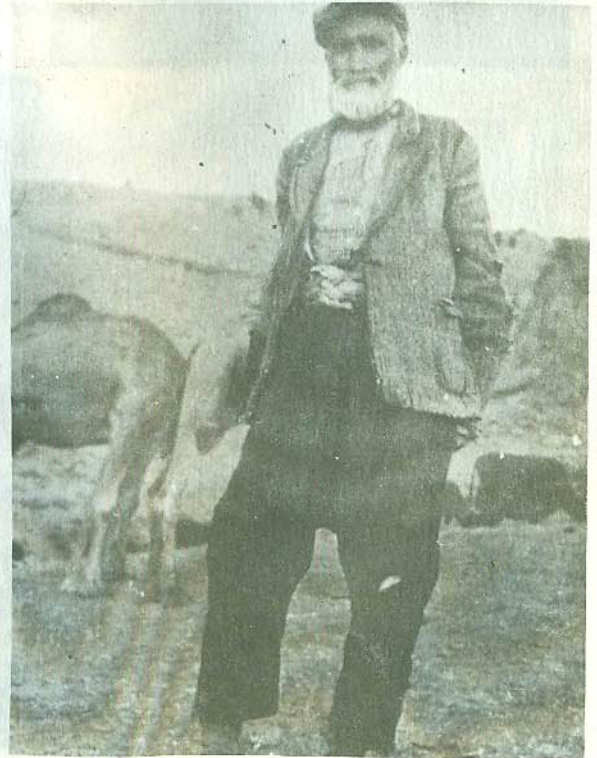
Resim 77

Resim 98

Resim 97

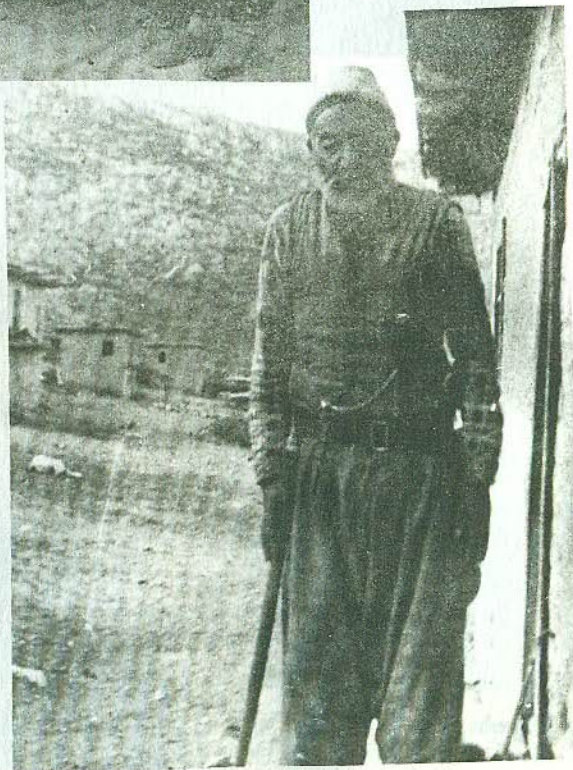
Resim 95

Resim 74

Resim 72

Resim 75

Resim 73

Resim 80

Resim 81

V. K. 190000